Der

# Pentateuch-Commentar

des

# R. SAMUEL BEN MËIR

## nach Handschriften und Druckwerken

berichtigt

und

mit kritischen, erklärenden, vergleichenden und den Nachweis der Stellen enthaltenden

**Anmerkungen**

herausgegeben

von

**Dr. David Rosin.**

BRESLAU
Druck und Verlag von S. Schottlaender
1881.

# פירוש התורה

אשר כתב

# רשב"ם

הוא

## רבנו שמואל בן ר' מאיר

צרוף ומזוקק

על פי כתבי יד וספרים נדפסים

עם

הערות

מראות מקומות המובאים, מאירות מחשכי השגיאות,

מבארות כל דבר קשה ומוסיפות לקח מספרים אחרים

אשר פעל ועשה

## דוד ראזין.



ברעסלויא

קנין בעל בית הדפוס ר' שלמה שאטטלענדער

בשנת ה' תרמב.

# פתח דברי

יעיר את רוח אנשי חכמה ומדע לפתוח דלתי הספר הזה ולקרא בו ולתת לב אל חכמת מחברו רבנו שמואל ואל יקר רוב דבריו בפתרון ספרי הקדש, ומה הביאני לקרבה אל המלאכה להוציא מחדש לאור את פירוש התורה הזה ומה ראיתי על ככה ומה הגיע אלי.

מיום הוציאי לאור את ספרי בלשון אשכנז הכתוב על רשב״ם[1] רבו האומרים בפיהם והכותבים באגרותיהם אלי לאמר, כלה מעשיך לכבוד האיש הגדול ההוא והוצא אתה עתה את פירוש התורה אשר לו על פי כתב היד אשר בבית מושבך ואשר החלות לדבר עליו ולהראות לרחוקים ולקרובים את יקר ערכו לכל אשר יחפוץ להכיר ולהסיר שגיאות הדפוס הרבות אשר הלאו וידיחו רוב קוראי הפירוש ההוא עד היום. ואנכי לא מריתי, אחור לא נסוגותי. כי קרוב אלי הדבר מאד, ולא שנה ולא שנתים כי אם שנים רבות שמתי עיני על פירוש התורה לרשב״ם בין פירושי גדולי המפרשים להורות בחורי חמד את הדרך אשר הלכו בו הראשונים בפתרון ספרי הקדש וללמדם הבין ודעת ובינת האמת. ויהי בעשותי את מלאכתי מלאכת י״י באמונה ואבינה בספרים כתבי היד אשר נמצאו בעקד ספרי בית מדרשנו, הרימותי כל מכשול עון אשר בא בדפוס הפירושים ההם ואחקור ואדרוש לברר את כל דבר קשה קטן וגדול. וכן גם עשיתי בפירוש רשב״ם אשר עלה כלו קמשונים כסו פניו חרולים, ואסיר

---

1) שם הספר ומקומו וזמנו הם: R. Samuel b. Mëir als Schrifterklärer, von Dr. David Rosin, Breslau, Verlag von Wilhelm Köbner, 1880. והוא אשר הזכרתיו תמיד בהערותי בראשי תיבות RSBM.

בקרב שנים פני הלוט והמסכה הנסוכה על מעשה אצבעותיו ואבאר כל דבר עמוק, ויהי העקוב למישור והרכסים לבקעה. ועתה הנה הבאתי את פרי עבודתי להפיצו ברבים לכבוד רשב״ם ולטוב כל אוהבי דעת. התבררו ויתלבנו דברי רבנו שמואל, הוסרו שגיאות, אורו מחשכים, נוספו מאמרים כשמש מאירים ממקומות אחרים גם נדפסים ונִכָּרים גם בכתובים שמורים, נראו המעינות ושרש המקומות אשר ממקרא וממדרש ומתלמוד נדרש. יראו רבים ויקראו ויבחנו דברי רשב״ם האמת אתם ותרבה הדעת.

והנה טרם הראותי את דרכי אשר הלכתי ואת מלאכתי אשר עשיתי בהוציאי לאור פירוש רשב״ם אציגה נא בראשונה בדרך קצרה את אשר נודע ממולדת האיש וממעשיו ומהקורות אותו והספרים אשר כתב ובינידם פירושי ספרי הקדש אשר האיר עינינו בהם. והיה את אשר השארתי בספרי האשכנזי אוסיף פה, ובאשר שגיתי אשנה דברי לטוב, אבל לא אכלה לדבר כאשר עשיתי שם על דרך פתרוני רשב״ם ועל חכמתו ומדעיו וחקי הלשון אשר הורה בקרב פירושיו אשר כתב. הלא עיני הקורא רואות בספר הזה את עצם דבריו צרופים ומזֻקָּקים שבעתים כיד י״י הטובה עלי, ומתוכו ילמדו וראו את אשר הגדיל לעשות בפתרוני המקרא ובחקי לשון עבר. וזאת שנית אשַׁנה בדרכי. כי בספרי אשר הזכרתי הצגתי בכל דף ודף מלמטה מקור דברי אשר דברתי ואעד עדים על כל אשר הבאתי. לא כן אעשה פה. כי כל הדברים אשר רק נשנו בזה, הלא כבר נאמנו שם בעדות נאמנה ולמה אֶשְׁנֶה הדברים חנם? ואולם לכל חדש אשר לא בא זכרונו שם אעידה לי גם כה עדים נאמנים בהערותי מתחת למכתב בכל דף. ומבלעדי זאת לא אביא בהערותי עוד הפעם את אשר כתבתי שם זולתי בהוסיפי על אלה עוד עדות אשר שכחתי שם או הכרתי מחדש או למדתי מדברי אחרים. והיה כל קורא אשר יחפוץ לדעת מקור כל דברי, יפתח נא את ספרי האשכנזי ומצא את אשר יבקש על מקומו הנכון.

וברכות לראש הרעים האהובים אשר הודיעו ברבים או העתיקו לי דברים מספרים כ״י ונדפסים ויעירו את רוחי זה בכה וזה בכה להוסיף ולתקן גם בדברי אשר כתבתי גם בדברי פירוש רשב״ם בהוציאי אותו לאור כאשר אזכיר בדברי אלה ובהערותי. המה החכמים אנשי בריתי דר׳ אברהם בערלינער אשר בעיר בערלין ור׳ שז״ח

האלבערשטאם אשר בעיר ביעליטץ ודר׳ ברוך ציעמליך רב ומורה בעיר נירנבערג, לעת שבתו בעיר מינכען, ואחרון חביב פראפעססאר ר׳ דוד קויפמאן בעיר בודאפעסט. ישלם י״י שכרם בעד עמלם להגדיל תורה ולהאדירה:

---

# הפרק הראשון

## במולדת רשב״ם ומעשיו והקורות אותו.

לרבנו שלמה בן יצחק הנודע לכל בשם רש״י לא היו לו בנים כי אם בנות שתים. שם האחת מרים ותהי לר׳ יהודה בן נתן תלמיד רש״י לאשה. הוא ריב״ן אשר השלים פירוש מסכת מכות לרש״י מדף יט ע״ב והלאה, ודבריו נדפסו בספרי התלמוד אשר בידינו. ומלבד זה כתב תוספות לספרי התלמוד[1]. ותלד מרים את יום טוב[2]. גם הוא היה איש חכם גדול בתורה וילך בדרך קרובו רבנו יעקב תם וישאלהו בדבר הלכה[3]. והבת השנית אשר לרש״י לא נודע שמה לרבים, ויש אומר כי נקראה יוכבד. ויקח אותה ר׳ מאיר בן שמואל מעיר רמרו[4] לו לאשה. ותלד לו שלשה בנים ויהיו כלם אנשי שם, ושמותם יצחק ושמואל ויעקב[5]. ר׳ יצחק בן מאיר נודע בשם ריב״ם ויחבר תוספות לפירוש

---

[1]) ראה את אשר כתב הח׳ דר׳ קאהן רב ומורה בקהל בודאפעסט בספרו על ר׳ מרדכי בן הלל בלשון אשכנז בדף 131. — [2]) עליו כתב הח׳ דר׳ גראס במכתב העתי מאגאצין אשר להח׳ דר׳ בערלינער בחלק הרביעי בדף 186 ובדף 209 ובחלק החמישי בדף 180. — [3]) באור זרוע א, קנה; ב, שעג. ושם כתב רבנו תם: אחי ר׳ יום טוב על יום טוב יבא. ופתרון אחי הוא „בן דודי“ כבמקומות רבים כאשר כתב החכם הגדול צונץ בכתביו הנקבצים בחלק ג׳ בדף 157. ויעירני על זאת ידידי הח׳ קויפמאן בדבריו אשר כתב במכתב העתי האשכנזי געטטינגישע געלעהרטע אנצייגען משנת 1880 בדף 403. ואני אוסיף כעדות על דבריו כי תבאנה מלות *frater* וגם *soror* בלשון רומי גם בלי תוספת מלת *patruelis* בהוראת בן הדוד או בתו. — [4]) גם רומירו נקראת או רמרוג או רומרוג, והיא *Rameru* העיר הקרובה אל עיר מושב רש״י טרוייש *(Troyes)*. ושתיהן בארץ צרפת בגליל קנפניא *(Champagne)* ומרחק זו מזו שלש פרסאות ככתוב בספר יוחסין השלם בדף 218 ע״ב למעלה ובהקדמת ספר צידה לדרך לר׳ מנחם בן זרח אשר העיר עליו הח׳ בערלינער. — [5]) ראה דף 218 בספר יוחסין ודף יד ע״א בספר קורא הדורות. ובזה כתוב כי רבנו שמואל הוא הגדול בשנים בקרב אחיו. וכן כתוב בספר שלשלת הקבלה.

התלמוד אשר לרש"י זקנו[1]. וימת ר' יצחק על פני ר' מאיר אביו וישארו שבעה יתומים אחריו וכל בית אביו התאבלו עליו ועל אבדן חכמת תורתו מבניהם. — ור' שמואל אחיו הוא הנקרא בשם רשב"ם גדל מאד בחכמת התלמוד ויהי שמעו בכל ארץ צרפת. וגם לרחב בינתו בדרך האגדה נכבד מאד בעיני בני ארצו. ועל הכל עלתה חכמתו בדעת משפטי הלשון העברית ובפתרון ספרי הקדש בדרך ישרה וברורה. והן אמת נכון הדבר כי בחכמת התלמוד גדל ממנו בבוא עתו אחיו הצעיר הוא רבנו יעקב בן מאיר הנקרא לפנים בשם רבנו יעקב בלי הוסף דבר או רבנו יעקב מרומרוג והיום נקרא בפי כל רבנו תם. ואולם בידיעת לשון עבר ובחכמת פתרון הכתובים לא הגיע רבנו תם למעלת אחיו רשב"ם. ואף כי לא נופל היה רבנו יעקב מאנשי זמנו בארץ צרפת בדקדוק לשון עבר[2] ונעלה עליהם בחכמת השיר בהכירו מלאכת המשקל הידוע למשוררי ספרד לבדם בעת ההיא, בכל זאת כל נפש מכבדיו תתעצב על חלק מאמריו בעומק משפט הלשון ובפתרון ספרי הקדש. כי כדבר אחד העם כן ידבר בהם. ומי יכיר כחו וגדולתו, אשר הפליא להראות בדברי ההלכה, בדברי הכרעותיו בריב אשר היה בין מנחם ובין דונש. ישבחוהו קוראיו על החסד והאמת אשר חשב לעשות למנחם בן סרוק להציל העשוק מיד עושקו דונש בן לבראט. אמנם האמת תורה דרכה. ואם במרד ואם במעל עשה דונש עם מנחם, בדבר פתרון המלות וחקותיהן הראה על הרוב שגגת מנחם וייגע רבנו תם לחנם להגן בעדו ולהוכיח בין שניהם. — לא כן דרך רבנו שמואל אחיו. הוא השכיל מאד בכל אשר ידבר במשפטי הלשון ובפתרון המקרא, וכל מגמת לבו להכיר האמת בעבור האמת, וכל תומכו מאשר.

ועתה בבקשך מתי נולד רבנו שמואל, לא תמצא דבר מבאר בענין הזה. אבל מהתוכחו עם זקנו רש"י על פתרון הכתובים ומהיותו

---

[1]) ככתוב בדף 32 בספר צור געשיכטע אשר להח' צונץ ובדף 123 לס' הח' קאהן על ר' מרדכי בן הלל. — [2]) לעדות על זאת נשאר א) ספר ההכרעה על ספר תשובות דונש בן לבראט ותורת הפעלים אשר תופיע מתוך דבריו בספר הזה מדף 38 והלאה; ב) שירתו על משפטי הטעמים אשר הוציא לאור החכם ר' ליב דוקעס עם טעמי המקרא לר' יהודה אבן בלעם יחדיו על פי עדות הח' צונץ בספרו צור געשיכטע בדף 567, וידידי החכם האלבערשטאם בישורון להח' קאבאק בחלק ה' בדף 125.

פותר דברי תלמוד[1] ופוסק דבר הלכה לפניו[2] למדנו כי היה רשב״ם בשנת מות רש״י אשר מת בשנת 1105 למספר אשר ימנו גויי הארצות האלה בו, כבן עשרים ועד חמש ועשרים שנה. ואם כן הדבר, נולד רשב״ם בין שנת 1080 ושנת 1085 בהיות רש״י הנולד בשנת 1040 כבן ארבעים או מארבעים ולמעלה ועד בן חמש וארבעים שנה.

ויגדל הנער וילך בדרך זקנו רש״י ובדרך אביו ר׳ מאיר בן שמואל לדרוש בינת ספרי הקדש וחקי לשון עבר ולרדת בעמקי מי התלמוד הרבים והעצומים, להאיר מחשכיו ולגלות מצפוניו. כל יקר ראתה עינו בהביטה אל חכמת אבי אמו ומעשה אצבעותיו אשר השאיר אחריו ברכה בפתרו כמעט כל ספרי הקדש וכל ספרי התלמוד בדרך ישרה לסקל כל אבן ולהרים כל מכשול ולנחות ביד אהבתו כל הנחשלים אחריו, ומאיר עיני קוראי פירושיו ומרחיב לבותם. וגם ר׳ מאיר חתן רש״י הלך בדרכו ויחדש פתרונים[3] ויכתוב תוספותיו על פירוש התלמוד אשר לחותנו וישת לבו גם אל ספרי הקדש לבאר עמוקות לא ידעו ראשונים[4]. ושניהם היו מורי שמואל ומלמדיו[5] מלבד חכמי לותיר אשר קרא אותם בשם רבותי[6]. ואין מופת בדבריו ההיו לו עוד מורים אחרים אם לא.

וילך הנער שמואל הלוך וגדל ויתחזק ויהי לאיש מורה הלכה ומפרש דברי מקרא ודברי תלמוד ועיני אבי אמו רואות והוא הודה לדבריו בהוכחו עמו.

ויהי אחרי מות רש״י ור׳ מאיר חתנו ותחזקנה ידי ר׳ שמואל ויהי לראש לבית אביו וליהודים אשר בעיר מושבו. ויגדל שמואל

---

[1]) בספר ראב״ן דף קמה ע״א כתוב: אני כך פירשתי לפני רבינו זקני. וראה עוד אוצר טוב להח׳ בערלינער משנת תרלט בדף 46. — [2]) בתשובות מהר״מ מרוטנבורק סימן קנב בדפוס קרימונה בדף מט ע״ב נמצא: פסקתי לפני זקני רש״י. וכן באוצר טוב שם. — [3]) רשב״ם לבבא בתרא דף עג ע״א כתב: כך שמעתי מאבא מרי; שם בדף קסח ע״ב בסוף ד״ה אמר ליה לספריה נוסף בדפוס פיזרו: מצאתי בפירוש מורי אבי שיחיה מכתיבת ידי זקני רש״י מ״כ. ראה סוף חלק הקדוקי סופרים להח׳ ראבינאוויטץ אשר כתב למס׳ בבא בתרא. — [4]) רשב״ם לבראשית כה, לב ולבמדבר לא, מט ורב יהודה שיר ליאון בתוספות מס׳ ברכות על פי עדות הח׳ גראס במאגאצין להח׳ בערלינער בחלק ד בדף 208. — [5]) על אודות אביו ראה למעלה הערה 3. ועל אבי אמו אמר רשב״ם לבבא בתרא דף סו ע״א: ומרבי זקני זצ״ל שמעתי; ובדף צו ע״ב: כך שמעתי מרבנו זקני בבבא מציעא. ויוסף אברהם הוא החי׳ בערלינער נר״ו להעיר על ספר אור זרוע חלק א׳ דף 99 סימן שסג, יד. כי שם קרא רשב״ם את רש״י זקנו בשם רבי בלי הוסיף שם אחר. ראה דבריו במאגאצין אשר לו חלק ז׳ דף 183. — [6]) כאשר הורה הח׳ בערלינער שם בדף 184.

וי״י היה עמו. וגדולי ארצו וארץ אשכנז כתבו אליו ואל רבנו תם אחיו שאלותם לכל דבר משפט וחקות התורה. ויהי מורה רבים ויקראו לו ולאחיו בשם רבנו כאשר קראו בתחלה לאבי אמו רש״י. — ובכל כבודו אשר כבדוהו היה רבנו שמואל איש ענו מאד וילך בדרך אבי אמו. ובדבר אמת אשר הכיר לא רפתה ידו בזאת, ותחזק רצונו ויבצע אמרתו ופנים לא הכיר. ואולם זה חסדו אשר עשה עם דורשי החכמה ומורי התורה. בכל אשר התאמץ לעמוד נגדם בדברי נאצה על הדברים אשר כתבו לא הזכיר שמם לרעה.

ובכל אשר יגע רשב״ם לקרא ולחקור בספרי הקדש ובספרי התלמוד והמדרשים וספרי החכמים אשר לפניו, לא עצם עיניו לראות ולבו לא הסיר משמוע ומלהבין את מעשי בני האדם ותחבולותם ואת הקורות אותם כל ימי חייהם על האדמה. זאת היתה לו כי ראה בנעוריו בבית אבי אמו רבים באים ויוצאים עוברים ושבים לבקש משפט, והוא גם הוא שפט את ישראל אחרי מות אבי אמו. ואמת הדבר כי היטיב רבנו תם לדעת עניני בני האדם ותהלוכותם מאחיו רבנו שמואל וילעג לו בדברי שחוק על הדבר הזה כאשר ספר ר׳ שמואל שלעטשטאדט בהגהות מרדכי אשר כתב למסכת עירובין בחלק א׳ בסימן רעד דף קנט ע״א בדפוס ריווא. ואולם בכל דבר חכמה ודעת פקח רשב״ם את עיניו לראות מה יהיה בארץ למען היות לו הדעת ההיא לעזר ולהועיל בפתרון הכתובים והתלמוד. ובכל אשר לא הגיע במדעו להכיר דבר עד עמקו, לא חדל לשאול את פי אנשי מלאכת הדבר ההוא עד אשר אורו עיניו לדעת את אשר בקש.

והנה לא הוא ולא אחרים חברו יחדיו את כל הקורות אותו מעודו עד יום מותו. ואנחנו בכל עמלנו לא נוכל לספר בלתי דברים אשר נמצאו מפוזרים בספריו או בספרי אחרים זעיר שם וזעיר שם.

בני רשב״ם ובנותיו לא נודעו. אחת ידענו כי היתה לו בת ושמה מרונא ותצא יום יום לראות בצאן אביה לעת עשות החלב, לבלתי תת השומרים אשר לא מבני ישראל היו חלב בהמה טמאה בחלב הרחלים[1]. ובן בנו היה ר׳ יוסף מקאם אשר בצרפת[2] והעיר הזאת

---

[1]) כן כתב הח׳ בערלינער במאגאצין אשר לו בחלק ז בדף 183. —
[2]) ראה דברי הח׳ גראס במאגאצין בחלק ד׳ בדף 206.

היתה ששים פרסאות רחוקה מעיר המלך פַּרִיש[1] ונקראת היום בשם Caen[2]. ובמקום ההוא גר רבנו שמואל לעת כתוב אחיו ר' יעקב תם תשובת שאלה בשם אביו ר' מאיר אל רעיהם ר' אליעזר בן נתן בדבר הלכה[3]. ובעיר המלוכה פריש היו לרשב"ם רעים יקרים, והם זקני פריש ר' מתתיה ור' יהודה בן אברהם ור' יהודה בן יום טוב וקרובו ר' יחיאל ובפניהם נשא ונתן בדבר הלכה ויעמדו ולא ענו עוד[4], וידרוש שם ברבים[5]. וגם בכרך לושדון (Loudun) במדינת אניוב (Anjou) היה מתגורר וישאלוהו שם על דברי המקרא בתחלת פרשת סדר מטות כאשר תמצא בפירוש התורה אשר לו במקומם. ויהי בשנת ארבעת אלפים ושמונה מאות ותשעים לבריאת שמים וארץ ויכתוב רבנו שמואל מאמר בחשבונות העבור דרך קצרה בחמש המדינה[6]. ומדברי פירושו נראה כי רָבו חכמי נוצרים עמו על דבר תורת משה ופתרון אמריה באמרם כי יש עדות בדברי תורתנו על משיחם וכי אין טעם בחקי דתנו ובהרשיעם מעשה יעקב עם עשו ומעשה אבותינו בצאתם ממצרים וכאלה רבות. ויתחזק רבנו שמואל לתת כבוד לי"י אלהי ישראל ויקנא לעמו ולתורת אלהיו אשר בלבו וידבר בעדותיו נגד חכמיהם ולא בוש. ואחרי כן בכתבו את פירוש התורה לא חדל מלהגיד לעמו את אשר הכיר בתבונתו בהוכחו עם חכמי הנוצרים[7].

וגם שנת מותו לא הודיעו החכמים הקדמונים אשר נאמנו בדבר הזה. ושנת תתקלה לבריאת העולם הכתובה בספר יוחסין בדף 218 היא שגיאה מְבֹאֶרֶת. ואם כן איפוא לא נשאר כי אם לברר קץ חיי רשב"ם על פי הַמִּסְפָּר מהקורות אותו בימי חייו. והנה בשנת

---

1) כן הראה החכם בערלינער בהמזכיר אשר להח' שטיינשניידער בחלק יב בדף 39. — 2) כדברי החכם צונץ בהמזכיר חלק ו בדף 117 בהערה 5. — 3) בספר הישר לר' תם סימן תרטו ובאבן העזר לראב"ן דף קמח ע"ב. — 4) ראה דברי החכם גראס במאגאצין בחלק ד' בדף 174. ושם בדף 188 בהערה 5 העיר על דברי תשובת רשב"ם בספר אור זרוע חלק א' סימן תעו בדף 138 ע"ב. ובמאגאצין חלק ה' בדף 182 הוסיף לכתוב בדבר ההוא. — 5) כן תמצא בפירושו לבהעלותך יא, לה על פי לשון כתב היד הנכוחה אשר הדפסתי. ראה שם דף 178 הערה 14. — 6) כן העתיק מכ"י הח' בערלינער במאגאצין חלק ז' בדף 185. ושם המדינה לא פֵּרַש. — 7) ראה דבריו לבראשית מט, י בלשון כ"י אשר הצגתי לפניך ולשמות ג, כב; כ, יג; ולויקרא יא, ג. לד; יט, יט; ולדברים כב, ו בלשון כ"י כבדפוס הזה. ועוד ראה הערותי לבראשית כה, לא; כו, לו. ולדברים כ, טז ראה בספרי RSBM דף 85 הערה 3. ועוד במקומות אחרים.

תתקיג היה עוד במספר החיים לדברי רבנו תם אחיו בתשובתו אל ר׳ מנחם בן נתן[1]. ולא די בזאת כי נראה בעיני כי גם בשנת תתקיח חי רשב״ם עוד בכתוב ר׳ אברהם אבן עזרא בפתיחת אגרת השבת אשר לו „ולא תשא פני איש״ על אודותיו, וכזה לא יאמר זולתי על חכם נכבד בעודנו חי ומושל בקרב בני דורו[2]. ואם צדקו דברי אלה, מת רבנו שמואל אחרי שנת תתקיח לבריאה שהיא שנת 1158 למספר השנים אשר נמנה היום בארצות האלה.

---

# הפרק השני.

## בספרים אשר כתב רשב״ם ואשר יצאו על שמו.

לא כל הספרים אשר נכתבו ואשר נדפסו על שם רבנו שמואל יצאו באמת מתחת יד חכמתו. ואולם הנותן לבו לדרוש ולחקור בדבר הזה יכיר כי על רֻבָּם דבריו מעידים כי הוא כתבם או יהיו דבריהם שוים לדברי הספרים אשר יעיד עליהם ורוח אחד לכלם. אבל יש ספרים אשר יצאו על שמו והוא לא כתבם או חלק לִבֵּנוּ בהעדר כל עדות נאמנה או בהגלות מופתים מורים כי אינם מעשי ידי רשב״ם.

ועתה נלכה נא ונתור בראשונה את הספרים אשר חבר בדברי ההלכה והגדה ואחרי כן נטה לבבנו אל פירושי ספרי הקדש אשר כתב.

ואלה הספרים בדברי הלכה ואגדה אשר נקראו על שם רשב״ם:

### א. ספרים אשר נקראו באמת על שמו.

א) פירוש פרק עשירי למסכת פסחים, הוא פרק ערבי פסחים. והפירוש נדפס בצד פירוש רש״י. ורשב״ם לעד על היות

---

[1]) כן היטיב להראות בימים האלה החכם ר׳ צדוק כהן (Kahn) מורה ורב עדת פריש במכתב העתי *Revue des études Juives* בחלק א׳ בדף 230. ויוסף להראות כי מדברי ר׳ תם האלה בספר הישר בדף עג ע״א בשורה הראשונה לקח הח׳ צונץ את דבריו בספרו צור געשיכטע דף 70 כי חי רשב״ם עוד בשנת 1153 למנין הנוצרים. — [2]) בכרם חמד חלק ד בדף 160. וראה בספר דברי הימים לבני ישראל להח׳ פראפעססאר גרעטץ חלק ו דף 210 ודף 447.

הוא מחברו כי לדף קו ע״ב בד״ה ואע״פ שאין ראיה לדבר כתב: ורבינו שלמה זקיני פירשה כן. ובמקומות רבים נטה רבנו שמואל מדרך רש״י או הוסיף באר באשר המעיט רש״י דבריו כדרכו. ועוד זאת הוסיף רשב״ם על פירוש רש״י לכתוב את אשר הורה רש״י את תלמידיו בפיו ולא כתבו על ספר, כאשר תראה מדבריו לדף קטז ע״א בד״ה וכאן הבן שואל ובדף קיז ע״ב בד״ה דאפטרתא.

ב) חלק פירוש מסכת בבא בתרא האחרון ממקום אשר חדלה יד רש״י לכתבו במותו עד תמו והוא מדף כט ע״א והלאה[1]. וגם על זה יעידו דברי רבנו שמואל. כי לבבא בתרא דף פה ע״ב בד״ה מוכר קלתות כתב: כך פירשה רבינו מ״כ במסכת גיטין; דף פו ע״ב: מצאתי הגהת רבינו וזקני אבי אמי מ״כ; דף קיג ע״ב: וסייג מצאתי לדברי מתשובת רבינו שלמה וזקיני מ״כ. ועוד העיד עליו רבי אברהם בר יצחק מנרבונא הנקרא הרב אב בית דין מחבר ספר האשכול, כי הביא דברי פירוש רבנו שמואל בעודנו חי בשמו בחידושי בבא בתרא אשר כתב ואשר נשאר בכתובים[2].

ג) פירוש מסכת עבודה זרה אשר נשארו חלקים ממנו בספר תמים דעים סימן קג. קה (בדף יט ע״ב בדפוס ויניציאה). קח (דף כ ע״ב). קמו (דף כח ע״ג).

ד) חלק פירוש מסכת מכות לרש״י זקנו מדף יט ע״ב והלאה כאשר עשה בעל אחות אמו ר׳ יהודה בן נתן וכאשר הזכרתי למעלה בדף VII. ויהי כהספח מעשה ידי ריב״ן לפירוש רש״י בספרי התלמוד אשר בידינו, כן הוצג פירוש רשב״ם להשלים פירוש רש״י אל ספרי הלכות רבנו יצחק אלפאסי הנדפסים. ראה ותמצא כי הפירוש המשלים פירוש רש״י בתלמוד שונה מאשר ישלים אותו בספרי הלכות ריא״ף ואינם מעשה ידי איש אחד. ובראש פתרון המשנה אשר

---

[1]) בתלמוד דפוס פיזרו כתוב לבבא בתרא דף כט ע״א ברש״י אחר דבור המתחיל אלא מעתה: כאן מת רש״י ז״ל. — כן העיד החי׳ ראבינאוויטש נר״ו בסוף חלק דקדוקי סופרים אשר כתב למס׳ ב״ב. — [2]) ראה דברי החכם ראבינאוויטש בהקדמת ספרו דקדוקי סופרים למס׳ בבא בתרא בדף 10 בהערה ותמצא כי דרך רבי אברהם אב״ד לכתוב: הרב ר׳ שמואל נט׳ רחי׳ (נטריה רחמנא), או כתב הרב ר׳ שמואל ש״ץ (שמרהו צורו). והחכם ראבינאוויטש הוסיף לאמר שם בדף 11 הערה * כי לדעתו באר רשב״ם את שארית מס׳ בבא בתרא, אשר חדל רש״י לבארה, גם בדרך קצרה גם בדרך ארוכה; והפירוש הקצר הוא הנדפס בדפוס פיזרו מדף כט ע״א עד דף נד ע״ב, והפירוש הארוך הוא העובר בכל הדפוסים. ויתן מופתיו מדברי הספר.

תחל הקורח קרחה בתלמוד מכות דף כ ע"א לא נמצא בדברי ריב"ן זולתי פתרון אחד, אבל בפירוש המשנה ההיא בספר הריא"ף נכתב אחרי דברי פתרון אחד: „זה פירוש רבנו חננאל, ורבינו זקיני פירש וגו'". ואם כן רבנו שמואל ב"ר מאיר הוא אשר כלה פירוש רש"י שם[1].

ה) פירוש מסכת נדה אשר העיד עליו ר' יצחק מוינא בספרו אור זרוע[2].

ו) פתרוני רבנו שמואל אשר הביאו אחרים לדברי ספרי התלמוד האחרים אולי יתנו מקום לחשוב כי כתב רשב"ם פתרוני המסכתות ההן על ספר אשר היה בידי הראשונים. ואלה הספרים אשר נזכרו בענין הזה: עירובין, ביצה, חגיגה, מנחות[3].

ז) תוספות לתלמוד כתב רשב"ם בפני זקנו רש"י. ואחרות כתבו תלמידיו בפניו כמו „תוספות ה"ר יוסף שפירש לפני רבנו שמואל"[4].

ח) תוספות להלכות הריא"ף נשארו גם בכתבי היד גם בספרים נדפסים, וחלק מהם נדפס מחדש[5].

ט) פסקי הלכות הנקראות פסקי רבנו שמואל[6].

י) תשובות אשר השיב לשואלים בדברי הלכה ופתרון התלמוד[7].

---

[1]) ידידי הח' האלבערשטאם נר"ו אשר בביעליטץ הוא אשר העירני על זאת במכתבו. ויוסף להראות כי לא כל מסכת מכות באר רשב"ם כי רק ממקום אשר חדל רש"י לבאר הוא החל. ועדותו כי גם בתוספות שאנ"ץ גם בתוספות הנדפסות בספרי התלמוד אשר בידינו בדף כ ע"ב בד"ה במלקט ובריטב"א לדף כא הובא פתרון בשם רשב"ם, וכל הפתרונים המובאים הם למסכת מכות מדף יט ע"ב והלאה ולא לפני זה. — [2]) ראה דברי הח' בערלינער במאגאצין אשר לו ח"ב בדף ק ע"א. ועוד ראה דברי הח' צוקערמאנדל שם בדף סו ע"א. — [3]) גם על אלה העיר הח' בערלינער שם בחלק ז בדף 186. — [4]) על דבר התוספות האלה הנאמרות באחרונה ראה דברי הח' גראס במאגאצין ח"ד בדף 187 ובדף 206 על פי תוספות מס' ברכות להרב יהודה שיר ליאון בספר ברכה משולשת דף ב ע"ב ודף ט ע"ב ודף יז ע"ב ועוד. — [5]) בדקדוקי סופרים לחח' ראבינאוויטץ חלק ב. ראה הקדמתו למס' ביצה דף 13. ועוד ראה לוח הספרים העבריים כתבי היד בספרי המלכות אשר בעיר בערלין אשר כתב הח' שטיינשניידער בלשון אשכנז בדף 3 וספר הח' קאהן על ר' מרדכי בן הלל בדף יז, והגהות מיימוניות לסדר התפלה בסוף ספר אהבה לרמב"ם. — [6]) ראה לוח הגאונים והרבנים להח' המנוח ר' שמואל דוד לוצאטו באוצר טוב להחכם בערלינער משנת 1879 בדף 46 ודברי הח' בערלינער במאגאצין חלק ז בדף 186 אשר העיר על פסק דין בענין אבלות המובא באור זרוע חלק שני סימן נא בדף 22 בשם רבינו שמואל בן ה"ר מאיר זצ"ל. — [7]) ראה דברי רשד"ל שם. ותשובות

יא) מאמר קצר בחשבון העבור כתב רשב"ם כאשר הזכרתי למעלה בדף XI.

יב) פירוש מסכת אבות כתב רשב"ם, אבל נאבד מאתנו ולא נשאר ממנו בלתי המובא בשמו בספרי מבארים אחרים[1]. והם עדים על היות ספר פירוש אבות לרשב"ם נמצא בימיהם. ומקצה הפתרונים אשר הובאו שם על שם רשב"ם הם באמת בדרך החכם הזה אשר ידענוה מדברי פירושיו והם טובים ונכוחים ככל פתרוניו[2]. ואל תשת לבך אל דברי האומרים לאמר הלא בדברים אשר הביאו על שם רשב"ם נאמר דבר על שם דודו הר"י בן הרא"ש[3]. והלא רבי יהודה בן רבנו אשר מחבר ההלכות נולד יותר ממאה שנה אחרי מות רשב"ם ולא היה קרובו, ואם כן לשוא חשבו כי הפירוש ההוא מעשה ידי רשב"ם היה. ואולם כבר קדמם חכם גדול[4] להראות בדרך קצרה דעתו כי הר"י בן הרא"ש הנזכר פה איננו החכם הידוע לכל בשם זה כי אם ר' יצחק בן ר' אשר הלוי הנקרא גם כן בראשי אותיותיו בשם ריב"א. ומדוע לא יהיה זה ממשפחת רשב"ם? — לכן אל תמאן לחשוב כי מתחת ידי רשב"ם יצא ספר פירוש אבות הנאבד מאתנו אשר לקחו מבארים אחרונים את הפתרונים המובאים על שם רשב"ם מתוכו. אבל לא תאבה ולא תשמע אל דברי החושבים כי נשאר לנו ספר פירוש אבות לרשב"ם בכ"י מחזור ויטרי, אף כי

---

נדפסות נמצאו בספר ראב"ן מדף קמג ע"ב עד דף קמו ע"ג בחתימת יד רשב"ם, ובפרדס דפוס קושטאנדינא דף ד ע"ב בצד הראשון, ובספר מרדכי לכתובות פרק ח סימן ש בדף קח ע"ב בדפוס ריווא, ובהגהות מיימוניות להלכות אישות פרק ג.

[1]) שמותם תמצא בספר צור געשיכטע להח' צונץ בדף 124 ובדף 125. — [2]) כבר העירו אחרים על פתרון משנת שמעון בן שטח הוי מרבה לחקור את העדים וגו' (אבות א,ט) ומשנת הלל הוי מתלמידיו של אהרן וגו' (שם א,יב) אשר הביא ר' שמואל די אוזידא בספרו מדרש שמואל בדף כד ובדף כו ע"ב. ואני מוסיף פתרון אבות ג,ז אשר העתיק החכם ההוא בדף צו ע"ב לאמר: ורשב"ם כתב ומידך נתנו לך כמו נתננו, והוא כדברי רשב"ם לבראשית לד,טז; — ופתרון אבות ד,יז המובא במדרש שמואל דף קנז ע"ב: ורשב"ם ז"ל כתב קורת רוח כמו נתקררה דעתו וכלפי שהחרון אף נקרא חימה לשון חמימות כמו וחמתו בערה בו נקרא הרצון קורת רוח שמקררת ומתישבת דעתו עליו מרוב הנאה; ועוד שם לאבות ה,ה: ורשב"ם כתב כי הנס הזה היה שאף על פי שארץ ישראל חמה ביותר לא הסריחו ולא התליעו. — ומה יקרו דברי הפשט האלה בהשוותך אותם אל פירוש רבי אפרים המובא שם. — [3]) שנים הם המביאים המאמר ההוא בשם רשב"ם ועדותם נאמנה: ר' שמואל די אוזידא במדרש שמואל בדף רכ ע"ב ור' ליווא בן בצלאל בספרו דרך חיים אשר הוא פירוש פרקי אבות דף צט ע"ב בדפוס קראקא. — [4]) צונץ בספרו צור געשיכטע בדף 31 בהערה b.

אמת נכון הדבר כי יש פתרונים אשר הובאו בשם רשב"ם ואשר נמצאו גם בפירוש ההוא[1]. כי רבו הפתרונים השונים מהשוים בשניהם[2], וכל מבין יכיר וידע כי כל אשר הביא ר' שמואל אוזידא בספרו מדרש שמואל על שם רשב"ם הם הם הדברים ככתבם וכלשונם כאשר מצאם בספר פירוש אבות אשר העתיק ממנו ולא שִׁנָּה הוא בהם דבר. ואם כן לא פירוש מחזור ויטרי היה לנגד עיניו כי אם פירוש אחר הנאבד מאתנו הידוע והנאמן בימיו על שם רשב"ם. ואף גם זאת ראיתי כי יש אשר מחבר פירוש מחזור ויטרי יריב עם הפתרון הנכתב על שם רשב"ם[3]. ואם כן, איך יהיה הפירוש ההוא מעשה

---

[1]) הפתרונים אשר הובאו על שם רשב"ם בספר מדרש שמואל בדפוס ויניציא לשנת ה' שמה דף יט ע"א ובדף צו ע"ב ובדף קב ע"א ובדף קו ע"ב ובדף קנו ע"ב ובדף רלה ע"א והפתרון אשר הביא ר' יצחק עראמה בספרו עקדת יצחק בתחלת פרק ג נמצאו כמעט במלות שוות בפירוש מסכת אבות אשר בכ"י מחזור ויטרי.— ועל טוב יזכר שם החכם היקר ר' רפאל קירכהיים נר"ו אשר נדבה רוחו אותו לשלוח אלי את העתקת פירוש אבות ממחזור ויטרי אשר העתיק בידו מכ"י כרמולי, להיות לי למזכרת טובו וחסדו כל הימים. וכל פירוש הפרק הראשון אשר החל להוציא לאור החי' לוצאטו ז"ל בכרם חמד חלק ד מדף 201 והלאה ואשר השלים להפיצו ברבים בכוכבי יצחק ממחברת 28 עד מחברת 30 נמצא בכ"י אשר לי. — [2]) החלק הראשון בדברים אשר הובאו במדרש שמואל בדף קכד ע"א על שם רשב"ם שוה לדברי פירוש מחזור ויטרי, אבל החלק השני בא שם בלשון אחרת. ואשר הובא במדרש שמואל בדף קעז ע"ב בא במחזור ויטרי בלשון יש לפרש אחרי פתרון אחר. ובעקדת יצחק בפרק עשרים הובא לשון פתרון בשם רבנו שמואל ז"ל הנמצאה באמת גם במחזור ויטרי, אבל כל הנכתב במחזור ויטרי אחרי כן לבאר הלשון ההוא לא ראהו ר' יצחק עראמה בפירוש רשב"ם הנאמן אשר לפניו כי הוא נתן לב לבאר את הלשון בדרך זרה מאד לרוח רשב"ם. ולא ארבה דברי על הענין הזה. — ועוד מצאתי לשון אחרת בפירוש מחזור ויטרי נבדלת מאשר הובא בשם רשב"ם במדרש שמואל בדף ה ע"א, כז ע"ב, לג ע"א. ובעצם הדברים מצאתי רק חלק בכ"י מחזור ויטרי מכל אשר הובא במדרש שמואל דף קד ע"ב, קח ע"ב, קיח ע"א. ומאומה לא מצאתי מאשר הביא בעל מדרש שמואל בדף כד ובדף קכב ע"א, קפה ע"ב, רכ ע"ב. — [3]) לאבות פרק א משנה יח כתוב במדרש שמואל בדף לו ע"ב: ורשב"ם ז"ל כתב שפטו בשעריכם. וכתיב בתריה אולי יחנן י"י צבאות [זכרון רבנו החליף דברי עמוס ה, טו בדברי זכריה ח, טז כאשר קרה לו ולגדולי החכמים כמהו לא אחת ולא שתים. ראה ספרי על רשב"ם בדף 59 הערה 1]. ואולם בכ"י מחזור ויטרי נמצא: ר' שמעון בן גמליאל אומר על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום. וסליק פרקא. ר"ש דהוא אביו של רבינו הקדוש בנו של ר' גמליאל בן מחלקתו של ר' יהושע. ואין כתוב יותר במשנה מדוייקת. ונראין הדברים, לפי שהמקרא [רצונו לומר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם בזכריה ח, טז] אין כתוב בוי"ו ושלום אלא משפט שלום בלא וי"ו. סליק פרקא. עד הנה דברי פירוש מחזור ויטרי. ואם כן הפסוק ההוא אשר יבאר רשב"ם אותו איננו על פי פירוש מחזור ויטרי במשנה הזאת על מכונו. — ועוד זאת שנית מצאתי למלות כי נטל עליו בפרק ג' בסוף משנה ב אשר הביא בעל מדרש שמואל פתרון רשב"ם בלשון הזה: ורשב"ם פירש שהושלך עליו שכר משלם או הרי הוא כנטל

ידי רשב״ם? — ועתה אם אחרי הדברים והאמת האלה תשית לבך לדעתי, יקל להבין איך נמצאו בפירוש מחזור ויטרי דברים אשר לא יתכנו בפי רשב״ם[1] ומדוע רחוקה דרך המחבר ההוא מדרך רשב״ם הטובה והישרה כרחוק מורח ממערב. כי הרחיב לדבר בענינים ברורים וירב מאמריו על אשר הקרה דבר המשנה לפניו[2] ולא כאחד החכמים הגדולים כלא שפתיו מלדבר תועה בענינים אשר לא היטיב לדעת אותם[3]:

## ב. ספרים אשר יצאו על שמו והוא לא חברם.

עוד יש פירושים אשר יצאו על שם רשב״ם ואין מעיד עדות נאמנה על היותם פרי מחשבת חכמתו. ועקב היתה רוח אחרת עמם, אל תבא נפש החכם היקר בסודם ושמו לא יקרא עליהם בין מכירי דרכו. וכאלה דברי גמטריא אשר הובאו על שמו[4], ופירוש הגדה של פסח הנדפס עם פירושים אחרים[5] ולשון הפירוש ההוא

---

שכרו כבר שמזומן הוא וכתב דאית גרסאות דלא גרסי לה רק מסיים בולחושבי שמו. ועתה שמע דברי מחזור ויטרי למשנה הזאת: ויושבין לאו דוקא. [ומה] שמצינו במשניות ומניין לאחד שיושב ועוסק בתורה שהקב״ה מעלה עליו כאילו קיים כל התורה כולה [וגו׳] אין אנו גורסין דבר זה במשנת ר׳ אפרים ובשאר משניות מדויקות אלא מסיים הבבא בליראי השם ולחושבי שמו. — ומי לא יראה כי הדברים האלה לא כתבם רשב״ם. כי הלא הוא אשר נסה על פי עדות בעל מדרש שמואל לבאר את הלשון אשר הסיר ר׳ אפרים.

[1]) מי פתי יסור הנה לחשוב כי כתב רשב״ם דברים כאלה: ועמד ענן ירקב שמו אחד מתלמידיו [ר״ל של אנטיגנוס איש סוכו] וכתב להם ספר גזירות חקקי און וכתבי עמל חוקים לא טובים ומשפטים בל יחיו בהם וגו׳. — החליף המחבר הצדוקים והבייתוסים עם הקראים ולא ידע כי זה חפצם, ויקלל את ענן ראש הקראים כדבר אחד היהודים מילידי ספרד בימים ההם. והדברים נמצאו גם בשני כ״י לוצאטו ז״ל כאשר תראה בכוכבי יצחק במחברת כח בדף 18. והן אמת נכון הדבר כי מחבר פירוש מחזור ויטרי היה צרפתי כאשר יורו הלעזים אשר הביא, אבל שני חייו היו אחרי עת חיי רשב״ם בהיות הקראים נודעים ושנואים גם לבני צרפת הצפונית עד כי יקללו חכמיהם את שם האנשים ההולכים בראשם קללה נמרצת כאשר בפירוש ההוא. — [2]) ראה נא פתרון דברי המשנה משה קבל תורה מסיני בכרם חמד חלק ד׳ דף 202 ובכוכבי יצחק חלק כח דף 15 ודף 16 איך ירחיב לבאר מלת תורה, וסופר ומונה השופטים והנביאים הכל בשמותם, ומביא דברי הברייתא אשר לרבי נתן, ומרבה לדבר על הכנסת הגדולה. וכאלה רבות. — [3]) נבוך הוא בפתרון מלת פרס למשנה ג בפרק א בכוכבי יצחק חלק כח דף 18. והקורא לא ידע במה יבחר, כי כל שלשה הפתרונים הבל. גם אמר כי שלשה מיני ניקוד הם, ניקוד טבראני וניקוד שלנו וניקוד ארץ ישראל. והוא שמע קול דברים ולא הבין, כי כלם מין אחד הם והמין האחר הוא ניקוד האשורי או הבבלי. — [4]) בספר המנהיג לר׳ אברהם בר נתן הירחי בדף ז ע״א בדפוס בערלין. — [5]) בספר פה ישרים כולל הגדה של פסח עם פירושים הנקראים על שם רש״י ורשב״ם וריטב״א ואחרים בליוורנו תקצח ובירושלים תרכג ובווילנא תרלה.

ודרכו אינם לשון רשב"ם ודרכו[1] ויש בו דברים אשר כל קוראם יתמה ויאמר איה גבורות רבנו שמואל ועצם רוחו?[2] — ובלעדי זאת יבאו בו דברים אשר לא נמצא מקורם בימי רשב"ם בארץ מושבו[3]:

ואלה פירושי ספרי הקדש אשר כתב רשב"ם:

א) חמשת ספרי תורת משה באר בזקנתו אחרי מות אבי אמו רש"י ואביו רבי מאיר בן שמואל. וידו כתבה את דברי פירושו על ספר:

ב) פירוש שופטים ומלכים לרשב"ם היו ביד ר' אברהם בן עזריאל מחבר ספר ערוגת הבשם אשר הוא ספר מאסף פתרוני פיוטים וסליחות, והוא בכתובים ולא נדפס עד הנה[4]. ועוד העיד על פירוש ספרי שמואל לרשב"ם ר' יוסף קרא רעהו בהביאו פתרונים אשר לקח מתוכו[5]. על כן קרוב הדבר לחשוב כי באר רשב"ם כל ספרי הנביאים הראשונים:

ג) פירוש ישעיה וירמיה ויחזקאל ופירוש הושע ויואל ועמוס ומיכה וזכריה נודעו ונכרו גם הם בדברי ר' אברהם בן עזריאל ובדברי ר' יוסף קרא[6]. ואם כן, יש לחשוב כי גם יתר ספרי נביאים אחרונים באר רשב"ם:

---

[1]) קצהו תראה בדבריו בדף ט אשר לדפוס ווילנא: שאלה זו ניכרת שהיא מחכם ישראל. ובדף י בד"ה רשע מה הוא אומר: עתה יש לתמוה על זה. — [2]) ראה איך יבאר למה לקח בעל ההגדה התשובה על שאלת הרשע ממקום אחר במקרא (משמות יג,ח) בדף כ. — [3]) כמו דבריו על היסודות הארבעה בדף כא, ועל החמש היודי"ן בסוף מלות המגבידהי המשפילי להושיבי מקימי מושיבי לדברי רבי עקיבא במנין המכות. — [4]) הח' פערלעס נר"ו רב עדת מינכען קבץ פתרוני רשב"ם המפוזרים בכ"י ההוא במאנאטסשריפט אשר להח' גרעטץ משנת 1877 בדף 363 ודף 367 והבאים. ועוד ראה דברי הח' בערלינער במאגאצין אשר לו בחלק א' מדף 2 והלאה ופירוש רשב"ם בספר הזה בדף 232 הערה 1. — [5]) שני פתרונים מצאתי בכ"י ואדפיסם בספרי RSBM בדף 13 בהערה 4. — [6]) גם אלה במקומות אשר הזכרתי בהערות הקודמות. ור' שלמה אחי רבנו תם אשר הביאו שם ר' אברהם בן עזריאל מי ידענו? וראיתי אני כי שגגה היא בהבנת ראשי התבות ר"ש ונכתב ר' שלמה במקום ר' שמואל. ואף כי אתן תודה ברבים לאמר כי שגיתי בכתבי בספרי על רשב"ם בלשון אשכנו כי לא נקרא שם הבן הנולד בשם זקנו בעודנו חי ואשוה משפט אנשי דורנו למשפט עתים רחוקים, כאשר החכים להראות את שגגתי ידידי הח' קויפמאן במכתב העתי געטטינגישע געלעהרטע אנצייגען משנת 1880 בדף 404, בכל זאת רבנו שמואל ולא אחר הוא הנאמר במקום ההוא כי פירוש את מוצאיו ואת מובאיו ביחזקאל מג, יא המובא שם על שם ר' שלמה הוא הפתרון אשר תמצאהו בדברי רשב"ם לשמות טו, ה.

ד) על פירוש תהלים לרשב״ם העידו ר׳ אברהם בן עוריאל בספרו הנזכר ורבנו יהודה שיר ליאון בתוספותיו למסכת ברכות[1]. ופירוש תהלים הנדפס בבערלין בשנת תקנד על שם רשב״ם מעשה ידי המוציא לאור ר׳ יצחק הלוי הנקרא יצחק סאטאנאוו הוא. הכי קרא שמו יצחק ויהי כצחוק בעיניו להתחפש במעטה רבנו שמואל ולעשות מעשהו ולעבוד עבודתו. זר מעשהו ונכריה עבודתו, כל השומע יצחק לו:

ה) מפירוש ספר איוב אשר לרשב״ם הובאו פתרונים לששה פסוקים בספר ר׳ אברהם בן עוריאל הנזכר, לפסוק אחד בפירוש ר׳ יוסף קרא למלת תעופה (יא,יז), לפסוק אחר בנצחון לר׳ ליפמאן מילהויזען סימן ש״ב, וכן לשלשה פסוקים בכ״י סימן 37 (ולפנים סימן 32) אשר בספרי עיר האמבורג והם לדברי הכתוב יגיד עליו רעו (לו,לג), למלת בהמות (מ,טו) ולדברי הכתוב התמלא בשכות עורו וגו׳ (מ,לא)[2], ועוד לפסוק אחד בדברי מעתיק פירוש רש״י הנמצאים בכ״י 5 אשר בספרי המלכות בעיר מינכען לאיוב יט,ב. ג. כלם יעידון כי היה פירוש איוב לרשב״ם בידיהם, ועל פי כל העדים האלה יקום הדבר:

ורבים אומרים כי השלים רשב״ם פירוש איוב אשר כתב רש״י עד מ,כה ולא כלהו טרם מותו. ולא כן הדבר. כי המדמה הפירוש הנוסף ממקום ההוא והלאה עד סופו אל פירוש ר׳ יוסף קרא ראה יראה כי כמעט במלות שוות באו בו יתר מעשרים וחמשה פתרוני החכם ההוא. ולפסוק אחד נטש המחבר את פתרון רשב״ם הנודע לנו במקרה ויבחר בדברי ר׳ יוסף קרא ההולך בדרך רשב״ם שם ומוציאהו למרחב. אבל חלק הפתרונים אשר לא לקחו מפירוש ר׳ יוסף קרא קרובים בענינם ולשונם לפתרוני רשב״ם הידועים לנו ובאחד מהם יעידו דבריו על היותו מעשהו[3]. ולא כל אשר איננו לר׳ יוסף קרא יִמָּנֶה בעבור זה במספר פתרוני

---

[1]) ראה דברי הח׳ גראס במאגאצין אשר להח׳ בערלינער בחלק ד דף 199 בהערה 117 ובדף 208. — [2]) שני הפתרונים האחרונים הודיעני הח׳ דר׳ זולצבאך אשר בעיר פראנקפורט באגרתו אלי. — [3]) למלת יתחטאו באיוב מא,יז נכתבו הדברים האלה לפתרון: לשון חסרון כמו [מלכים א׳ א,כא] והייתי אני ושלמה בני חטאים. ובכ״י 5 אשר במינכען נוסף: פתרונו חסירין. כך פירש זקיני רבינו שלמה ב״ר יצחק במלכים.

רשב״ם[1]) וגם לא השיב כותב הבא אחריהם את ידו מלשנות דברים בפתרונים הנמצאים שם. על כן אמרתי, לא רבנו שמואל ולא ר׳ יוסף קרא כתב כל הפתרונים אשר נספחו על פירוש איוב אשר לרש״י למען השלימו, כי אם מאסף פתרוני אחרים חברם יחד וישאב גם מי באר מספרי פירוש איוב לרשב״ם ולרב יוסף קרא, ואולי הוסיף מאשר לו על אשר לקח מספרי אחרים. וגם זאת יוכל להיות כי לקח הסופר, אשר העתיק פירוש רש״י, את סוף הפירוש אשר הוסיף מפירוש מאסף כזה אשר חבר פתרונים יחדיו לכל ספר איוב, כאשר שמענו וכן ראינו פירושים כאלה מעשי ידי מאספים אחרונים לרוב ספרי הקדש:

והנה דברי סופר אחד אשר העתיק פירוש איוב לרש״י הם הסבו את כל המשגה הזה לחשוב כי רשב״ם השלימו. והדברים ההם נשארו בכ״י פירוש רש״י בספרי המלכות אשר בעיר מינכען בסימן 5 ובספרים אשר השאיר אחריו החכם דע ראססי סימן 181[2]). בהם ידענו איה מקום הפירוש אשר חדלה בו יד רבנו הגדול רש״י לכתוב ותחל יד הבא אחריו להשלים מלאכת הקדש. ואשר הוליד שגגת הסופר לחשוב כי רבנו שמואל הוא אשר כלה לבאר ספר איוב עד תֻּמו בהשלימו פירוש רש״י, הוא הדבר אשר הבאתי למעלה[3]) בפתרון פסוק אחד הלקוח באמת מפירוש איוב לרשב״ם ואשר דבריו יעידון כי הוא המדבר. והסופר הנמהר חשב כי כל הפתרונים אשר מצא בחלק ההוא בכ״י אשר לפניו יצאו גם הם מתחת יד רשב״ם. והאמת הוא אשר כתבתי. ודע כי יש ספרי פירוש איוב לרש״י כתבי יד אשר סופם איננו כפירוש הנדפס כי אם

---

[1]) כי הפתרון הנדפס בהנוספות לפירוש רש״י לפסוק התמלא בשכות עורו באיוב מ, לא איננו לא לר׳ יוסף קרא ולא לרשב״ם, ועדים פירוש ר׳ יוסף קרא הנדפס וכ״י 37 אשר בהאמבורג. ראה דברי למעלה בדף XIX. — [2]) בהעתקת פירוש רש״י לאיוב מ, כה נמצאו בכ״י 5 אשר במינכען הדברים האלה: „תמשוך לויתן בחכה וגו׳. כאשר תמשכנו [בחכה] ותשים אגמון באפו הידבר אליך [וגו׳] כלו׳ לא תוכל להקריב אליו בכלי מצודה: ע״כ יסוד רבינו שלמה זצ״ל. מכאן ואילך יסד בן בתו רבינו שמואל אחיו של רבינו יעקב מרמרו בן הרב ר׳ מאיר זצ״ל. תמשוך לויתן בחכה. אם תמשכהו ממקומו בחכה באותו עניין שצײדי דגים צודין את הדגים ושולין אותן בחכה מן המים: ובחבל תשקיע לשונו. להוציאו ממקומו:“ — וכבר קדמו החו׳ גייגער בכרם חמד חלק שמיני בדף 46 והח׳ שטיינשניידער בהמזכיר חלק יד דף 129 להוציא לאור דברי הסופר הזה ויאמינו בדבריו. — [3]) בדף XIX בהערה 3.

לְקַח מפירושי מפרשים אחרים כר' יוסף קרא ור' יעקב נזיר ואחרים:

ו) פירוש שיר השירים אשר הוציא הח' יעללינעק לאור על שם רשב"ם[1] איננו בתמונתו ההיא מעשה ידי רבנו שמואל ורוחו. הן אמת כי באו בו פתרונים אשר יעידו עליהם חברים בפירושי רשב"ם הנאמנים וכי נכיר לשון רבנו באחד הפתרונים וכי יש פתרונים על פי חקי לשון עברי בתוכו אשר אין להשיב על צאתם מידי רשב"ם אף כי גם אין להעיד עליהם. ואולי כתב רבנו שמואל פירוש שיר השירים הנאבד מאתנו ולא נמצא עד היום וממנו לקח מחבר הפירוש הנדפס את הדברים ההם אשר הזכרתי. אבל נכון הדבר כי הפירוש הנדפס איננו מעשה רשב"ם. כי מבלעדי אשר אין דרך רבנו שמואל לבאר כמהו כל הספר חלק חלק לבדו ראשונה יחדיו ואחרי כן כל פסוק אשר בחלק ההוא לבדו, באו בו לשונות ודעות זרות ורחוקות מדרך רשב"ם. ומה אוסיף עוד לדבר להשיב על מחשבת המוציא לאור החכם היקר יעללינעק נר"ו אשר אין לה משען ומשענה בעדות אחד הראשונים, כי לא בכ"י 37 אשר בהאמבורג אשר מתוכו לקח את העתקת דפוסו ולא בכ"י הפירוש ההוא הנמצא ביד החכם מ' סאָאַוֶועֶ[2] נקרא הפירוש ההוא על שם רשב"ם. ומתוך דברי הפירוש אין להוכיח זולתי אשר מבאר צרפתי חִברו[3] ההולך בדרך רש"י ור' יוסף קרא ורשב"ם. ואולי לקח פתרונים מתי מספר מתוך דברי רשב"ם. ורבים מהמה פתרוני רש"י אשר באו בתוך דבריו, כאשר יראה כל מדמה דברי הפירוש ההוא עם פירוש רש"י:

---

[1]) ושם הספר: פירוש על קהלת ושיר השירים לרבינו שמואל בן מאיר ז"ל, ונדפס בלפסיא (Leipzig) בשנת ה' תרטו. — והגהות ותיקונים הוסיף לתת הח' דר' זַאלפֶעלד מכ"י אשר להח' *Soave*, במאגאצין אשר להח' בערלינער בחלק הששי מדף 196 והלאה. וגם אני הכותב תקנתי מדעתי בלי עזר כ"י בספרי על רשב"ם בדף 23 בהערה 3 את אשר הקרה יי' לפני. — [2]) הוא כתב היד אשר היה ביד הח' זַאלפֶעלד בעת כתבו את מאמרו היקר על פירושי שיר השירים במאגאצין אשר להח' בערלינער בחלק ה בדף 110 והבאים ובחלק ו מדף 20 והלאה. ומתוכו הוציא התקונים אשר הזכרתי לשגיאות כ"י האמבורג אשר נעתקו אל דפוס הח' יעללינעק. — [3]) כי הלעזים כלם מלשון צרפת הישנה לקוחים הם. והלעז אשפאוטבלא בדף 55 למלת איומה כנדגלות בשיר השירים ו, י היטיב הח' זַאלפֶעלד לבארו *espoentable* בפתרון נוראה, והיום יאמרו *épouvantable*. ושאר הלעזים יְבֹאֲרוּ כאשר בארתי בספרי על רשב"ם בדף 97.

ז) על פירוש קהלת לרשב״ם העיד ר׳ אברהם בן עוריאל בספרו הנזכר בהביאו פתרון מלה אחת על שמו. אבל הפירוש הנדפס על ידי הח׳ יעללינעק והנקרא כבר בכ״י 37 אשר בהאמבורג על שם רשב״ם או חלו בו ידים או מעשה ידי מבאר הולך בדרכיו הוא. כי אמת הדבר, באו בו פתרונים שוים לפתרוני רשב״ם הנאמנים, ואולם בצדם נמצאו גם זרים ורחוקים מפתרוניו ולשון אחרת:

ח) פירוש רות ופירוש איכה ופירוש אסתר לרשב״ם היו לעיני מחברי פירושים על אסתר רות ואיכה כאלה אשר יצאו לאור בימינו[1]. כי בהם נאספו פתרוני מבארים שונים, וביניהם גם הופיע אור פתרוני רשב״ם ור׳ יוסף קרא. וגם אלה גם הפתרונים הלקוחים מפירוש רש״י והלעזים הנמצאים בתוכם יעידו כי היו מחבריהם חברי מבארי צרפת. ופתרוני רשב״ם ימעטו בפירוש איכה ורבו בפירוש אסתר. והנה בזה נפתח עוד מקור אחר לשאוב ממנו פתרוני אסתר לרשב״ם. כי פתרוני אסתר אשר יצאו לאור בספר נטעי נעמנים בשגגה על שם ר׳ יוסף קרא לא כתבם המבאר הזה כי אם רשב״ם חֲבֵרוֹ בהמצאם גם בפירוש אסתר ההוא על שם רשב״ם ולא על שם ר׳ יוסף קרא[2]:

ט) פירוש עזרא ונחמיה לרשב״ם יציץ מבין פתרוני פירוש עזרא ונחמיה הנדפס על שם רש״י. כי באו שם דברים קרובים לדברי רשב״ם בפירושיו. ומזה נשפוט כי היה לנגד עיני המחבר פירוש ספרי הקדש האלה לרשב״ם והוא נאבד מאתנו. ואל תחשוב כי רשב״ם הוא המחבר. כי יש מקומות אשר רוחו ולשונו זרות לרשב״ם. וגם יש אשר יהיה בלתי נודע הבדרך רשב״ם הוא הולך ואם בדרך ר׳ יוסף קרא. ולכן יוכל להיות כי היה בידו גם פירוש ר׳ יוסף קרא וכי לקח מתוכו מקצה פתרוניו. אבל גם זה לא יתכן לחשוב כי ר׳ יוסף קרא הוא המחבר בעבור פתרוני רשב״ם אשר באו גם הם בתוכו:

---

1) גם אלה יצאו לאור ראשונה על ידי הח׳ יעללינעק בלפסיא בשנת ה׳ תרטו מכ״י 37 אשר בספרי עיר האמבורג. — ומפירושי חמש מגלות אשר הדפיס הח׳ היבש בעיר פראג בשנת תרכו תראה כי הפתרונים אשר נקראו בכ״י האמבורג על שם ר׳ יוסף קרא מעשה ידיו המה באמת. ומזה נשפוט כי גם שם רשב״ם נקרא על פירושים אחרים בצדק. — 2) החכם בערלינער הוא אשר ראה ואשר הראה כי כן הדבר.

# הפרק השלישי
## במעיני המדע אשר לרשב״ם ובחבריו בפתרון ספרי הקדש.

---

המעשה אשר עשה רשב״ם בפתרו את ספרי הקדש בדרך אשר בחר בו לא יכירהו ולא יעריך אותו בצדק ובמשפט זולתי היודע את המעינים אשר מצא בימי בחרותו לשאוב מהם מימי מדעו ואת החכמים אשר כתבו פירושים לספרי הקדש טרם הולדו וטרם התחזקו לאיש או אשר כתבו בימיו. ודבריו הם יורו לנו מי המה ומה המה לו:

א) הטור הראשון ספרי הקדש. אותם אציגה בראש הפקודים יען היותם באר מים חיים אשר ממנו ישאבו ואליו ישובו כל מבקשי אמת ודורשי בינה בפתרון דבריהם. ורבנו שמואל כאחד הגדולים אשר מעולם לא שת לבו אל חכמת התלמוד והמדרשים לבדה, כי במעמקי המעין הראשון אשר הם ספרי הקדש ירד בכל מאמצי כחו הגדול, ומתחתיתו שאב מים קרים נוזלים להרוות נפש שוקקה וללמד דעת את העם שומעי דבריו וקוראי ספריו. ויהי דבר ד׳ בפיו נכון בכל עת ומוכן לכל צֹרך אם לבאר פתרון המלות ואם להורות חקי לשון עבר, תמיד מצא רבנו שמואל מלה או מחברת מלים כחפץ לבו בספרי הקדש. ומספר המלים אשר לקח מספרים אחרונים או אשר בדא מלבו להראות משפט הלשון קטן מאד בפירושיו. ובהביאו דברי הכתוב יאמר פרשה או על כל ענין נבדל, או להורות על הסדר אשר נקרא ברבים בבית הכנסת מדי שבת בשבתו. והשמות אשר קרא לכל אחת ואחת נבדלו או ארכו מאשר אנחנו קוראים אותם היום. ושמות חמשי התורה קרא בשמות חומש הפקודים ומשנה תורה אשר ידענום מדברי התלמוד:

רוב השגיאות אשר נפלו בדברי הכתובים המובאים בפירושו גם בכתב היד אשר לפני, מעשה ידי הסופר הכותב המה ועל כלן דברתי במקומיהן בהערותי לדברי רשב״ם. ויש שגיאות אשר נולדו בתעות זכרון רבנו שמואל מכתוב אל כתוב בספרי הקדש בהביאו מקרא לעדות על דבריו ולא פתח הספר לראות בעיניו הדברים ככתבם. וגם אלה הזכרתי בהערותי ללשונותן

במקומותן. ואולם לא דבר רק היה לשון הכתוב בעיני רשב"ם. כי עיניו על דבר קטן וגדול בכל דבר המקרא וישם ספרי ארץ מולדתו צרפת נכח ספרי אשכנז וספרד וירא ויכר כל אשר נבדלו בו. ומקצה הכתובים היו בספריו שונים מאשר הם אתנו היום. ויש אשר לא ידענו הבאו משגגת יד הכותבת ואם לא. ואולי קבץ רשב"ם את אשר מצא נוגע אל מסורת המקרא בספר אשר נאבד מאתנו כאשר כתבתי בהערותי לפירושו[1]:

ב) הטור השני העתקות ספרי הקדש אל שפת קוראיהם היהודים והנכרים בארצותם לגוייהם. ואלה מחלקותם:

1. תרגומים לצורך היהודים. ראשון לכלם תרגום אנקלוס ההולך ברוב המקומות בדרך הפשט, על כן כל רודפי הפשט ישחרוהו והוא תמיד על לשונם. ורבנו שמואל או יביאהו עד לפירושו או ילך בדרכו וגם יבארהו או יתיצב לקראתו להסיר דעתו. — והשני הוא תרגום נביאים הנקרא על שם יונתן בן עוזיאל. אין מקומו נכון בפירוש התורה ועל כן לא הובא בלתי פעמַים בענין אחד. — והשלישי תרגום התורה אשר קראוהו הראשונים בשם תרגום ירושלמי או תרגום ארץ ישראל ואשר נדפס על שם יונתן בן עוזיאל. אותותיו ראינו בדברי רשב"ם גם בנטותו מדרכו גם בלכתו אחריו[2]. ובספרי התרגום ההוא אשר לרשב"ם נמצא לשון אחרת ולא הלשון הנדפס בספרינו. — והרביעי תרגום כתובים אשר קרא הוא על שם ר' יוסף ויביאהו פעמַים בלשון אחרת מאשר אתנו בדפוס:

2. העתקת ספרי הקדש בלשון רומית אשר היתה ביד הנוצרים הביאה רשב"ם לבראשית מט, י ולשמות כ, יג למען התקומם על פתרוניה וישם עיניו עליה מעת התוכחו עם חכמי הנוצרים בעניני האמונה:

G) והטור השלישי ספרי ההלכה והאגדה אשר נשארו מימי התלמוד. ונדברה בתחלה על ספרי ההלכה ואחרי כן על ספרי האגדה.

1. ראשונה בספרי ההלכה היא המשנה אשר יסדה ר' יהודה הנשיא ערוכה בכל דבר הלכה ויבאו בה חלקי אגדה מעטים וטובים.

---

1) בדף 32 בהערה 9 ובדף 35 בהערה 7. — 2) כן הראה החו' ר' יעקב רייפמאן נר"ו בבית תלמוד בחלק א בדף 214, 218, 314.

ורבנו שמואל הביא דבריה על שמות רבותינו, חכמים, תלמוד, הלכה ושמות דומים לאלה. — שנית היא המכלתא לספר שמות. ורבנו שמואל הביאה בשמה, או היתה דעתו עליה ועל ספרים אחרים יחדיו. — והשלישית תורת כהנים, הנקראת גם בשם ספרא, הביאה רשב״ם בשמה או חשבה במספר ספרים אחרים אשר במחשבתו. — והרביעי ספרי לבמדבר ודברים, ורשב״ם קרא את הספר הזה בשמו, או שם דעתו עליו ועל אחרים יחדיו. — והחמשית ברייתא דרבי ישמעאל בשלש עשרה מדות, הנדפסת בתחלת ספרא ובספרי התלמוד אחרי מסכת ברכות ובקצר במקום ברכות השחר בסדר התפלה. — והששי התלמוד הבבלי. ורשב״ם הביאו במקומות רבים כאשר תראה בהערותי. ויש אשר יהיה לשון ספרו שונה מאשר בא בדפוס ספרינו. וגם זאת הראיתי ברוב המקומות בהערותי:

2. מן ספרי האגדה. הביא רשב״ם את ברייתא דרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי בשלשים ושתים מדות, הנדפסת במרחבי פתרונים בספרי התלמוד אחרי מסכת ברכות ואת סדר עולם אשר לרבי יוסי בן חלפתא:

ד) והטור הרביעי ספרי האגדה אשר אחרי זמן התלמוד. ובהם מחלקות שתים.

1. ספרי המדרש. הראשון מהם אשר הביא רשב״ם הוא מדרש בראשית רבא. ויביאהו בשמו או בשם הגדות וספר הגדות וחכמים ומדרש אגדה. — והשני הוא ספר האגדה הנודע אשר קרא רשב״ם אותו בשם פרקים של רבי אליעזר. — והשלישי הוא מדרש תנחומא אשר יקראהו רשב״ם בשמו, או בשם הגדה וספר הגדה עם מדרש אחר יחדיו. — והרביעי הוא מדרש שוחר טוב אשר הוא מדרש ספר תהלים בעבור פסוק שוחר טוב יבקש רצון אשר יחל בו, ורשב״ם הביאו פעם אחת[1]. — והחמישי הוא מדרש ספר שמואל אשר הביאו רשב״ם גם אותו פעם אחת:

2. ספרי אגדה מספרים מעשי בני אדם ואת המוצאות אותם. אחד מהם הוא ספר דברי הימים דמשה רבינו. ורשב״ם קראו בשם וילך בדרכו לבמדבר יב, א במצוא דברי הספר חן בעיניו.

---

[1]) לבראשית לו, יב הביא דברי שוחר טוב. ובהערתי שם בדף 46 סימן 10 תמצא מדוע לא ישרה בעיני בדבר הזה דעת החכם היקר ר׳ שלמה בובער בהקדמתו לספר לקח טוב בדף כד ע״א.

ולשמות ד״י מנהו, בלי הזכיר שמו, במנין הספרים אשר דברי הבל כתובים בתוכם. — והשני הוא ספר יוסיפון, הנקרא גם בשם ספר יוסף בן גוריון. אותו הביא רשב״ם לבראשית לו, לא כמקור לא אכזב להכיר מעשה בני אדם ואת הקורות אותם:

ה) הטור החמישי מחברי פיוטים. הראשון ר׳ אלעזר הקליר אשר יקראהו רשב״ם בשמו לבראשית לז, כו. והשני ר׳ שמעון בן יצחק ממגנצא אשר נשמט שמו בכ״י פירוש רשב״ם עם שורה שלמה או יותר ממקומו בפירוש דברים לב, י:

ו) והטור הששי זקני לשון הקדש הנודעים והנקראים בשמם גם בפירוש רש״י. ואלה הם:

1. מנחם בן יעקב אבן סרוק מעיר טורטוסא אשר בספרד ומושבו בעיר קרטובא. הוא כתב ספר שרשי לשון עברית הנודע בשם מחברת מנחם. והוא הפליא לעשות בקבצו כל שרשי המלים מספרי הקדש ויערוך אותם מערכה מול מערכה אל מול פני קוראי ספרו. אך זאת חקת מעשה בני אדם ופעליהם לנטות באש קנאת מחשבה בראשית תולדתה כה וכה מן הדרך הישרה. וכן קרה למנחם במחברתו. גדולה חכמת לבו, רבו החדשות אשר מצא ואשר למדו מספרו בני דורו וגם הבאים אחריהם, אבל גדולות גם כן שגגותיו אשר שגג, רבו חטאתיו בלי דעת במלאכתו אשר חשב להפריד את אותיות השרש מן האותיות אשר יקרא אותן „מועדות למלאכה" בכל אשר נעלמה אות[1] או חסרה[2] או נצמדה לאחרת להיות כמוה[3] או תהיינה תואמות ושוות בתחלה ויחדיו תהיינה תְמוּרת אל אות אחת נדגשת[4]. וגם בניני הפעלים אשר גבלו אחרונים לא יָדַע ולא הכיר ויחלף האותיות אשר נסמן בהן הבנין באותיות השרש. על כן קרהו לערוך שרשים לא השרישו ולהקטין תמונתם ומספר אותיותם עד אותיות שתים ועד אות אחת, לקרב רחוקים ולהרחיק קרובים, לחבר נפרדים ולהפריד חברים בספר מחברתו. ורשב״ם ידע את האיש ואת שיחו. על כן הלך בדרכו בכל אשר הכיר כי טוב הוא וכפעם בפעם כתב הדברים אשר לקח מספרו בשם אומרם. גם דרך מנחם לערוך ערך הדברים אשר יורה מלא ושוה וגם טהר

---

[1]) כבפעלים הנודעים בשמות נחי פ״א פ״י ע״ו ל״א ול״ה. — [2]) כאשר יקרה בפעלים פ״נ ובמקצה פ״י בצווי ובמקור, ובפעלים ל״ה בצווי ובהפוך העתיד לעבר. — [3]) בפעלים פ״נ ובמקצה פ״י. — [4]) זה יבא בכפולים.

לשונו ויפיה מצאו חן בעיניו, ויש סדרים בדברי רבנו שמואל וצחות אשר כל מבין יכיר כי רוח מנחם דבר בו ומלתו על לשונו. ואולם לא ברשת מנחם נלכד רבנו, וחפשים דבריו ורוחו בכל דבר חכמה ודעת. לכן יתיצב לפעמים נגדו להלחם על דבריו או לבור לו דרך אחרת, ובזה או יזכיר שם מנחם או יבחר להביא דבריו בלי שם:

2. דונש (או ר' אדונים הלוי) בן לבראט אשר חי בימי מנחם ויתקומם עליו ועל מחברתו וירחב פיו ולשונו עליו בהראותו שגגות מנחם ובהציגו דעתו נגד דעת מנחם בפתרון המלים והכתובים. ונכונים דבריו ברוב הענינים, ולא בכלם. וגם באשר האמת אתו עבר חק הפר ברית שלום הכרותה מימי עולם בין אוהבי התורה ומשחריה. כי דרך קשתו כאויב וריבו את בן האדם ואותו ישים למטרת חציו, ולא אש אהבת האמת בלבדה בערה בקרבו. על כן יצא משפט מעֻקל. כי דונש במצאו שגיאות בספר מנחם ויוכיחהו בדברים קשים, מה עשה דומה למלאכת מנחם היקרה והנכבדה אשר בעמל רב אסף כל המלים אשר בספרי הקדש ויערכן במחברות שונות תולדותן למשפחותן לבית אבותן? — וגם בזאת גדולה חטאת דונש כי יצעק מרה על מנחם והוא הלך בדרכיו ולא נטה ממנו בלתי בדברים אחדים. ומה יצעק והוא גם הוא לא היטיב להפריד אותיות השרש מאותיות השמוש, ושרשים בני שתי אותיות וגם בני אות אחת נמצאו בדבריו כבדברי מנחם אשר לא כדת, זולתי מספרם ימעט מאשר חשב מנחם. ובכל זאת הועילה מלאכת דונש לברר ולהרבות דעת לשון הקדש ותהלוכותיה ולהרחיב בינת ספרי הקדש בפתרונים נכוחים. — ושתי ספרי תשובות כתב דונש, האחד על רבנו סעדיה והאחר על מנחם בן סרוק, ושניהם נכתבו בלשון הקדש, אבל לרשב"ם לא נודע ספר התשובות על רבנו סעדיה כי אם ספר תשובות על מנחם בן סרוק לבדו. ויש אשר היו דברי דונש לנגד עיניו ולא הזכיר שמו עליהם ויש אשר הזכירו. ופעם אחת לשמות טז, טו הביאו בשמו ויעמוד לנגדו:

ז) והטור השביעי אנשי דורו הגדולים ממנו בשני חייהם. ומאלה נזכרו:

1. רבי קלונימוס ב"ר שבתי איש רומי אשר נסע משם לגרמייזא, אחד מגדולי חכמת ההלכה ומחבר פיוטים. ותשובותיו הזכיר רשב"ם בפירוש התורה לבמדבר יא, לה:

2. רבי מנחם בן חלבו, ראשון לדורשי הפשט בארץ צרפת. לא נקרא בשם אבל היה בלב רשב״ם בהשיבו על פסוק איוב אשר הביא על שמו[1]:

3. רבנו שלמה בן יצחק הנקרא רש״י אבי אמו ומורהו אשר מלבד עמלו אשר עמל על משמרתו בעדתו ובראש ישיבת תלמידיו הרבים ובתשובות שאלות רבות אשר שאלו מעמו הגדיל לעשות בבארו כמעט כל ספרי התלמוד עד תמם וכל ספרי הקדש זולתי ספר עזרא ונחמיה וספר דברי הימים אשר בארו אחרים, והפירושים נקראו על שמו בדפוסים. והנה פירושי התלמוד לרש״י אין ערוך אליהם בכל אשר נעשו לפניו ולאחריו. ורעיו ותלמידיו קרוביו וחתניו בני בנותיו ויוצאי חלציהם בדורות הבאים אחריהם דברו בתוספותיהם לפירוש רש״י על כל הדבר הקשה הנמצא בפתרוניו ויסורו מדרכו בכל אשר לא מצאו נכוחה בדבריו, אבל אין אחד מהם מלאו לבו לעמוד תחתיו ולעשות כמהו פירוש קצר וישר על כל ספרי התלמוד זולתי על ספרים או פרקים אחדים לבדם וגם על כל אשר לא הגיעה יד רש״י לבארו טרם מותו. ויעמוד רבנו שלמה על עמדו והוא מושל בכל ים התלמוד. לא כן פירוש ספרי הקדש אשר כתב. כי קמו אחריו מבארים אשר היטיבו להכיר ממנו דעת הכתובים הישרה. ובדבר הזה עלה עליו בן בנו רשב״ם ויתוכח עמו ולפניו, והזקן הנכבד והטוב באהבתו את האמת אהבה עזה וטהורה, הודה ולא בוש כי רבו החדשות הנכוחות בפתרון דברי המקרא וכי טוב היה לו לחבר פירושים חדשים לולי כבדה עליו משמרת עבודתו בזקנתו אשר העמים עליו מן הבקר עד הערב[2]. ורשב״ם בכתבו פירוש התורה בדרך הישרה, אשר מצאה חן בעיניו לא עלתה על לבו להשפיל כבוד פירוש רש״י ולהסירהו מלב קוראיו. ונהפוך הוא אשר לחפץ נפש רשב״ם כל קורא פירושו יקרא גם פירוש רש״י בכל המקומות הנוגעים אל ההלכה. ויש אשר הוא העיר את רוחם לבקש משם את אשר היטיב זקנו לבארו. וזה משפט שני הפירושים. רבו מאד המקומות אשר תהיינה דעות שניהם חוברות אחת אל אחת. ואם ימעטו דברי

---

1) בפירוש איוב לר׳ יוסף קרא למלת תעופה יא, יז יוסבו דברי רשב״ם אשר הביא שם „ולשון אשר דקדק לומר וגו׳“ אל ר׳ מנחם בן חלבו אשר ידע רבנו שמואל פתרוניו מפי רעהו ר׳ יוסף קרא. — 2) מה יקרו דברי רשב״ם לבראשית לז, ב להכיר אהבת רבנו שלמה את האמת ולראות ענות רוחו הטהורה.

רש״י תמצאם ברוב המקומות נשנים בפירוש רשב״ם מלה במלה, ואם ירבו דבריו המעיטם רשב״ם. ויש אשר ימעטו דברי רשב״ם להיותם מובנים בעזר דברי רש״י הנמצאים לדעת רשב״ם ביד כל קוראי פירושו. ואף גם זאת יבא אשר רשב״ם יוסיף דברים להשלים דברי זקנו או יתקנם על פי דרכו בדעת חקי הלשון ובפתרון המקרא או יקחם לו לבאר קצה הפסוק ולא כֻלּוֹ או יבחר באחד משני הפתרונים אשר הביא רש״י או יעתיק דברי רש״י ממקום אחר לבאר בם פסוק אשר לא יבארהו רש״י כן במקומו או גם ימשוך דברי אגדה אשר הביאה רש״י לצד הפשט אשר ייטב בעיניו. אמנם לא ירא רשב״ם באהבתו את הפשט להתיצב ולעמוד גם נגד דעת זקנו. ויעש כן בפנים שונים וחזקים אלה מאלה. פעם נשמע קול דממה דקה בריבו בהסירו דברי אגדה אשר פירש רש״י המקרא על פיה בפתרונו אשר יפתור הוא על פי הפשט או בהשיבו תשובה אחרת על שאלה אשר שאל רש״י. ופעם ירים קולו מעט בהראותו כי נכונים דברי אחרים אשר הביאם ואשר לא נלוה אליהם רש״י, או בהסירו מחריש פתרון רש״י בפתרון הכתוב אשר יפתור הוא. והקול הולך וחזק פעמים אחרות בכתבו פתרונו מול פתרון רש״י בלי הזכיר שמו. ופעם נצב לריב רבנו שמואל בהלחמו על פירוש זקנו מלחמת אהבת האמת. אבל חלילה לו להזכיר שמו בענינים כאלה. והכל תמצא בפירושו, ועל הרוב העירותי בדברי על ענינים כאלה בתחתית הדף:

4. רבי טוביה בן אליעזר מעיר קסטוריאה (Castoria) במלכות בולגריאה[1] אשר כתב ספר לקח טוב, והוא פירוש התורה וחמש המגלות ויכתבהו בשנת ד׳ תתנז. ולבראשית מא, י הביא רשב״ם דבריו בפירושו[2]:

5. ר׳ מאיר בן שמואל אביו ומורהו. אותו הביא רשב״ם כאשר הזכרתי למעלה בפתרוני התלמוד ופעמִים בפירוש התורה אשר לו:

6. מוריו אשר יביאם בשם רבותי בפתרוני התלמוד ובפירוש התורה. ומי מהם ידועים לנו תמצא בדברי למעלה:

---

[1]) את זאת היטיב מאד להראות החכם ר׳ שלמה בובער נר״ו בהקדמת ספר לקח טוב אשר הוציא הוא ראשונה לאור בדף 20 והבאים. — [2]) והדברים נמצאו בדפוס הח׳ בובער בדף קג ע״א. ועוד ראה למעלה דף XXV הערה 1.

7. פותרי ספרי הקדש אשר היו לפניו אשר מאס בפתרונם ולא כתב שמם הודעתי למעלה ובהערותי בתחתית כל עמוד ועמוד הנודעים לי איש איש על מקומו. ושמות אחרים נשארו לחקור עליהם. והם אשר לא הזכרתי שמם בהערותי:

ח) והטור השמיני אנשי דורו הקרובים אליו בשני חייהם. ואלה הם:

1. מבארים על דרך הפשט אשר לא ישא שמותם על שפתיו בגלותו שגגתם. ובדרך הפשט שוטטו רבים בימיו ויבקשו וימצאו חדשות יום יום. ובמקום הבר רב התבן:

2. ממבארי ספרי הקדש אשר בנרבונא בימיו הביא העתקת מלה עברית בלשון פרובינצי לעדות על פירושו לשמות כה,לג:

3. ר' יוסף קרא בן שמעון בן אחי ר' מנחם בן חלבו ותלמידו. הוא היה מעתיק ספרי אחרים מבין וחכם וחוקר בבינת ספרי הקדש. ויהי נאמן בבית רש"י וייקר בעיניו, ויגד לו את אשר שמע ואת אשר מצא בפתרון המקרא. וימצאו דבריו חן בעיני רש"י, ויכתוב את אשר ישרו בעיניו בפירושיו בשם ר' יוסף. ואולי בבית רש"י נקשרה נפשו בנפש רשב"ם ויהיו חברים רודפי הפשט בפתרון המקרא, וזה את זה [עזרו או] הניאו גם באשר לא נקבו בשמות. אבל יש מקומות מתי מספר אשר נקב רשב"ם את שם ר' יוסף ור' יוסף את שם רשב"ם. ונמצאו פתרוני ספרי הקדש אשר לא ידענו מי משניהם פתרם ראשון. — ומעט מוער נדפס מפתרוני ר' יוסף ורובם נשארו עוד בכתובים:

4. ר' אברהם אבן עזרא אשר מת בשנת תתקכו בן שבעים וחמש שנים ויהי צעיר ממנו לימים מעט. שמו לא נזכר בספרי רשב"ם ואין עדות על ראותם או הכירם איש את רעהו כל ימי חייהם, אף כי כתב ראב"ע חרוזים להשיב על אשר כתב לו רבנו יעקב תם אחי רשב"ם הקטן ממנו בשנים בתשובת חרוזים אשר לעג בהם ראב"ע לדברי שיריו השקולים בדרך חכמי ספרד. ומה מאד נבדלו שניהם, רשב"ם וראב"ע. זה צרפתי וזה ספרדי, זה גדלוהו אבותיו על ברכי התורה והתלמוד וזה הוצג מנעוריו בְּתָוֶךְ בין התורה ובין חכמת בני ערב אשר בספרד, זה מורה קהלות ישראל בארץ מולדתו וזה הולך מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר נע ונד חסר לחם ומבקש רצון נדיבי עמו. ובכל זאת אחת דרשו שניהם בכל

מאדם, והיא הדרך הישרה בפתרון ספרי הקדש. ודי בדמיון חפצם להשוות את אשר מצאו בלי קחת איש מעת רעהו מאומה. וגם אם יביאו איש פתרון אשר נמצא בספר רעהו בלי הזכיר שם הפותר[1]) לא נוכל לגמור אמר כי לקחו הדברים איש מאת אחיו, יען רבו ספרי הפירושים אשר היו למול עיניהם ומאתנו נאבדו ואין יודע מדברי מי לקחו הפתרונים ההם. ונהפוך הוא אשר יש מקומות בספרי פירושיהם המראים כי לא ידעו זה את פתרון זה וכי לא היו ספרי פירוש איש או ביד רעהו. ואולם קרוב הדבר לאמר כי לשמע אזן נשמעו להם פתרוניהם מפי הולכי דרך אשר עברו דרך מושבם. ובזה יקל להבין מקצה דבריהם ואיך באו פתרוני הרב אשר הוא רשב״ם אל ספר הצעיר ראב״ע. ועדות נאמנה נשארה לנו בדברי ראב״ע כי לא בא פירוש התורה לרשב״ם כתוב על ספר אל ידיו עד היותו בשנת תקי״ח בערי אי ענגלאנד ותאחזהו בהלה בראותו פתרון תיבות ויהי ערב ויהי בקר בראש פירוש התורה לרשב״ם[2]) אחרי שמעו כדברים האלה על שם אחרים והלחמו עליהם בכל כחו בפירושו לשמות טז, כה. וכנים דבריו אשר כתב על האנשים האלה אשר יקראם חסרי אמונה. כי הם עברו חק הפרו ברית עולם לחלל במעשה את ליל השבת אשר יקדם ליומו, כי כן נעשה בימי ראב״ע בארצות המזרח, כאשר הגיד עד נאמן ר׳ בנימין מטודילא במסעותיו[3]). ורשב״ם לא שמע מן הדבר הזה מאומה ובפתרו ויהי ערב ויהי בקר כאנשים ההם לא עלתה על לבו לשנות חק התורה ומשפט ישראל בדבר השבת. וגם איך יירא איש כמוהו המתהלך בתמו ומורה הרבים כי יהיה איש אשר יכירנו ואמר כי הוא צוה לחלל את ליל השבת

---

[1]) על דברי העדות אשר הבאתי בספרי RSBM בדף 75 בהערה 1 עוד יש לי להעיר את רוח הקוראים על אשר כתב מורי ורבי ר׳ שלמה יהודה רפאפורט זצ״ל בבכורי העתים חלק י בדף 27 כי תלמיד תועה אשר כתב לפי דעתו את פירוש ספר שמות הארוך לראב״ע שמע פתרון מלות מן הוא בשמות טז, טו לרשב״ם על פה, ויחלף לשון מצרי בלשון ישמעאל ורשב״ם ברבנו שלמה זקנו. ולא אכחיד תחת לשוני כי רבו לי בזה הדברים הקשים, ואולם אין פה מקום להאריך. ובעצם הדבר אחשוב כי אולי נכתבה הוספה כזאת על ספר פירוש רש״י אשר ביד ראב״ע ויחשוב הוא כי רש״י הוא הכותב. ואם כן אין לרשב״ם חלק בדברים האלה. — [2]) ראה פירושו לבראשית א, ד. ה. ו. ח. אבל ראה גם דף 7 הערה 13. ודברי ראב״ע תמצא בפתיחת אגרת השבת אשר לו הנדפסת בכרם חמד חלק ד על ידי ר׳ שמואל דוד לוצאטו ז״ל ובספר מבחר המאמרים להרב נתן בר שמואל הרופא בליוורנו בשנת תר. — [3]) במסעות ר׳ בנימין בדף כה לדפוס אשער יספר כי באי כיפרום (Κύπρος, Cypern) יש יהודים מינים מחללים ליל שבת ושומרים ליל ראשון.

אשר ישבתו בו בני ישראל. על כן לא כתב דבר לסכור פי הופכי דבריו ואינם מבינים אותם. כי על פי פתרונו יהיה יום השבת בברא י״י שמים וארץ מבקר יום השביעי עד כלות הלילה הבא אחריו, וגם ששת הימים הנאמרים בעשרת הדברות כן נאמרו, כי כן היה לדעת רשב״ם בעת הבריאה, ואולם התורה צותה את בני ישראל להחל שבתם מערב לפני השבת ועשתה כן בשני מקומות הידועים לכל יודעי דבריה, במִצְוַת חג המַצּות בשמות יב,יח ובמִצְוַת יום הכפורים בויקרא כג,לב ובמצוה הזאת השכילה לאחוז בדבריה כל מקרא קדש יחד באמרה מערב עד ערב תשבתו שבתכם. וראב״ע ברוב קנאתו לא השגיח אל הדבר הזה ויאשם את רעהו הנכבד בפירוש התורה על הדרך הישרה ויען בו סרה תחת אשר היה לו לשמוח על איש ברית כזה נאמן רוח ונכבד בארצו בעיני הכל. ואולם אחרי בא ספר פירוש רשב״ם אל ידו לא חדל לקרא בו, ועוד נשאר עדות אשר יצאה מתחת ידו על היות פירוש רשב״ם יקר ונכבד בעיניו[1]:

ויתר דברי רבנו שמואל ב״ר מאיר ומשפט פירושי ספרי הקדש אשר כתב וחכמתו ורחב מדעו וחקו לשון עבר ופתרוני מלותיה הצפונים בדברי ספריו הלא הם כתובים בספרי האשכנזי אשר כתבתי על רשב״ם ושם הספר הזכרתי בתחלת דברי אלה בעמוד הראשון:

---

## הפרק הרביעי

### במשפט הדפוס הזה ומעשה ידי בו.

מכל פירושי ספרי הקדש אשר כתב רשב״ם לא נשאר לנו אחד שלם זולתי פירוש התורה לבדו וגם בו יש מחסור על שתי

---

[1]) בפירוש ספר בראשית אשר שב ראב״ע לכתוב פעם אחרת בדרך ארוכה ואשר הוציאו לאור עד סוף פרשת לך לך ידידי החי פריעדלענדער נר״ו בלונדון בספרו *Essays etc.* בשנת 1877, כתב ראב״ע לבראשית יב,ג: חכם גדול אמר בספרו כי ונברכו בך מגזרת הברכת האילן. — והוא פתרון רשב״ם. והזכירני את דברי ראב״ע האלה ידידי החי האלבערשטאם נר״ו אשר בביעליטץ באגרתו אלי.

קצותיו ובקרבו. ובספרי האשכנזי הנזכר הראיתי מה זה ועל מה זה, ודי לי פה להעיר לב קוראי הספר הזה על הדברים אשר כתבתי שם:

פירוש התורה לרשב"ם הידוע מקדם בערי צרפת ואשכנז, כי נאמן רבנו שמואל לפותר מבין ויהי דבר שמואל לכל ישראל[1], נאבד ברבות הימים מידי בני עמו. ובימינו לא נשמע שמע המצאו בכתב יד זולתי בספר אחד מספרי בית מדרש הרבנים פה בעיר ברעסלויא. וכתב היד הזה חסר פירוש פרשת בראשית ופרשת נח ולך לך גם פירוש פרשת פינחס ופירוש פרשת וזאת הברכה מדברי רשב"ם לפסוק ג טרם כלותם והלאה. וכמו להשלים המחסור הזה נכפל פירוש ואתחנן עקב וראה בלשון אחרת מעט במקצה הדברים, ויש אשר תעזור הלשון האחת לתקן שגיאות השנית. ובכ"י 5 אשר בספרי המלכות בעיר מינכן לא נשאר בלתי פירוש בראשית א,א עד פסוק לא:

ויהי בצאת ספרים רבים לאור במלאכת הדפוס וישאר פירוש התורה לרשב"ם צפון בכתובים ולא נדפס עד שנת חמשת אלפים תס"ה לבריאה בברלין. ועצם כתב היד אשר מתוכו העתיקו המדפיסים הראשונים האלה את פירוש התורה לרשב"ם הוא האחד הנשאר והנמצא עוד היום בברעסלויא בין ספרי בית מדרש הרבנים כאשר כתבתי למעלה. ובפירוש ואתחנן עקב וראה הלכו המדפיסים ההם אחרי לשון המעתיק הראשון אשר בכ"י ואל האחרת הנמצאת בסוף הספר לא השגיחו ולא שמו לבם. ויהי הדפוס הראשון לחק לבאים אחריו והם לאחרים ואחרים לאחרונים; אין עוד מדפיס אשר ראו עיניו את כתב היד כי אם כלם העתיקו דפוס מדפוס. וכל משגה וכל נגע, כל מחסור וכל יתרון הנמצא בדפוס הראשון עבר אל הבאים אחריו בלתי אם היה עם לבב המדפיסים לשנות הדברים כמחשבתם. ויהי בלכתם אחרי דברי הדפוס הראשון נוקשו וילכדו ברוב שגיאותיו, והחדשות הוסיפו בדעת ובבלי דעת לטובה ולרעה. והמדפיסים האחרונים הכבידו, כי בנו מחשבותם ומעשיהם על יסוד הדפוסים אשר נדפסו לפניהם וכשל עוזר ונפל עזור. והם הוסיפו חטאת על חטאת בשנותם גם המה על פי העולה על רוחם

---

[1] ולכן נזכר שם רשב"ם לברכה בין שמות גדולי ישראל בקונטרסי בתי הכנסת אשר בערי נהר רינוס ונאמר עליו שם כי היה מפרש גדול.

את אשר מצאו ומעט אשר שִׁנּו לטובה, עד הרחיקם דברי רבנו שמואל הראשונים מעל גבולם וישנו את טעמו וישחיתו את הדרו ואין מבין במקומות רבים. כל זאת היתה להם כי לא ראו עיניהם את פירוש התורה לרשב"ם בכתב היד אשר בכל חסרוניו היה מזהירם לבלתי לכת אחרי מראה עיניהם ומונע אותם מלהפוך הדברים ומלשנותם עד אין קץ. וכבר נלכד ברשת הזו ר' ולמן פוזנן אשר חבר ספר קרן שמואל לבאר פירוש רשב"ם ולתקן שגיאות הדפוס הראשון. כי עם היטיבו להכיר הישר והנכון ובהשכילו לבאר דברים קשים, תעה לבבו במקומות אחרים וישחת דברי רשב"ם בהפכו ובשנותו גם הוא דבריו על פי רעיוני לבו אשר אין להם שרש בכתב היד ולפעמים אין צֹרך להם. והנה אמת הדבר לא אכחידנו כי גם כתב היד אשר נשאר לנו לא נמלט משגיאות רבות, אבל כל מבין יודע כי רבה מכל שגיאות הכותבים משנה הדפוסים אם אין עין פקוחה ונפש נזהרת ומפחדת להשמר בכל עז תמיד ממכשול עון אשר יקרה כפעם בפעם בידי מחברי האותיות בבית הדפוס. על כן שמחתי בראותי כתב פירוש רשב"ם בין ספרי בית מדרש הרבנים הזה אשר אנכי יושב בו, אחזתיו ולא ארפנו עד אשר הביאותיו אל חדרי ואדרוש ואתור מצפוניו, וארד עד עֹמק חיל אוצרו, ואעל אבני חפץ מאירות כשמש, ויסורו מחשכי השגיאות ימין ושמאל:

ועתה, קורא נכבד, אציגה נא עמך את פרי עמלי אשר עמלתי זה שנים רבות כאשר העירותי עליו בספרי האשכנזי אשר כתבתי על רשב"ם בהרחבה. וזה דרכי אשר הלכתי בהדפיסי את הספר הזה:

א) את לשון כתב היד העתקתי מלה במלה להיות לעיני עושה המלאכה בבית הדפוס ולחבר אותיות הדפוס כמוה. ועל פי כתב היד הגהתי בעמל רב סיגי שגגת העובד מתוך כסף דברי רבנו שמואל. וגם בדרך המכתב החזקתי ולא שניתיה אל אשר הסכן הסכינו לכתוב היום. על כן כתבתי שני יודי"ן (י"י) לסימן שם הוי"ה כאשר בכתב היד, ובה"א לבדה (ה') לא כתבתיו, כי לא נמצא שם הוי"ה כתוב כן מראשית כתב היד עד תמו. וכמהו כתבתי הק' ברוב המקומות, ובמעטים הקב"ה או הק'ב'. וכן במלאות וחסרות שמרתי דרך כתב היד בכל דברי רשב"ם ובדברי ספרי הקדש אשר הביא. על כן תמצא מלת תחילה כתובה לרוב מלאה, והמעט תחלה חסרה כדרך מכתב ספרי הקדש; ותיבת וגומר

תמצא בקצר וגו׳ כאשר נכתב היום וגם וג׳ או גו׳, הכל כאשר מצאתי בכ״י בכל מקום ומקום. ועל פי הדברים האלה אל תחשוב נא לי עון במכתב מלא אשר הוא זר בעיניך בהכתב יו״ד במקום צירה וסגול וחירק בין גדול בין קטן, ובהכתב וי״ו במקום חולם וקמץ חטוף ושורק וקבוץ, כמו בוקרו ויום שיני לבראשית א,ה; לשמורך לבראשית כח,טו; לצורכך לבראשית ל,לב; צלופחד לבראשית ל,לח; לשומרו לבראשית לב,ב; שהיצילני לג,כ; ולא איחר לד,יט; עיניין לה,כב; וגופרית לשמות ט,יד; נוכו ט,לב; תותכו ט,לג; תיגרת ידך יב,ד; גודלך, קודשך טו,טז; באוספך לויקרא כג,מג ורבים כמוהם:

וכאלה לא נמצא מכתב בספרי הקדש זולתי במקומות מעטים כמו תיעשה בשמות כה,לא; מיורדי בתהלים ל,ד; עוזה סח,כט; וגדול חסד קמה,ח ומעטים אחרים:

וברשב״ם יש אשר נכתבה מלה מלאה להבדיל בנין ומנין. כי הנה הבנין נסמן בהכתב ושיקע לבראשית א,ה להיותו מבנין פִּעֵל; וכן שביר כן לבראשית א,כב; דיבר יח,יז; שניסה יט,יא; ובהכתב ייכנסו לשמות ב,ג להיותו מבנין נפעל; וכן יימצאו בפתיחה לפרשת תרומה; ייהרג לדברים כא,ט; לשון ייפעל לדברים כח,מ; יישאר לדברים לב,לב; ובהכתב פורש לבראשית א,א להורות על בנין פֻּעַל, ובהכתב והוצרך לבראשית שם להורות על בנין הָפְעַל. — והמנין נסמן בהכתב בדבריי לשמות ד,יא; מגפותיי ט,יד; שבתותיי לויקרא יט,ג; כדבריי לדברים יח,יא; אם בחקותיי כח,סט. — ובלעדי זאת נכפלה היו״ד להיותה נשמעת כמו במלות הרחיים לשמות יא,ה; נהייתה יא,ו. וכן נעשה בוי״ו לכפלה בהיותה נשמעת. — ומכתב כתב היד איננו שוה בדברים כאלה כדרך כתבי היד הידוע להוגים בהם, ונמצא פעם מלא ופעם חסר. ואנכי הלכתי בעקבותיו. על כן יתערבו בדפוס הספר אשר אנכי נותן לפניך היום זה בזה פירוש ופרוש, פירשתי ופרשתי, תוהו ובהו, מִנְיָן ומִנְיָן, ענין ועניין ועיניין, חטים וחיטים, חצים וחיצים, יִמָּצְאוּ ויימצאו ודומים לאלה. — וכמו כן יתערב בכ״י דמות לשון רבים בדרך המקרא ובדרך המשנה ונכתב דיינים ודיינין, ארכם וארכן, תלויים ותלויין, אומרים ואומרין, מינים ומינין. ומעטים נמצאו בספרי הקדש כמוהם והם הימים והימין בספר דניאל, מלים

ומלין בספר איוב. ויש אשר חברה שגגת הכותב, אשר העתיק את פירוש רשב"ם, שני הדרכים במאמר אחד בכתבו אוכלים ומשקין לויקרא יא, לד:

ובכלם היה מכתב כתב היד לי לחק זולתי במקומות מעטים אשר זנחתיו בהיותו זר מאד ומתעה את הקוראים לחשוב כי מלה אחרת כתובה לפניהם. והדפוס הראשון היה לי בזה לאות ולמופת במקצה שגיאותיו:

ודע, הקורא, כי לא כל חלקי כתב פירוש רשב"ם אשר לפני שוים בדבר הזה. כי מראש פירוש פרשת קרח עד קרוב לקץ פירוש ראה נכתבו דברי רשב"ם ביד אחרת, ועוד אחרת השלימה המחסור עד סוף פרשת ראה. ואחרי כן נמצא פירוש רשב"ם עוד הפעם בסוף מחברת הספר מפרשת ואתחנן עד וזאת הברכה לקוח מכ"י אחר ונספח אל החלקים הראשונים. ואין מכתב המעתיק האחד כמכתב האחר ודרכם איננו שוה בחסרות ויתרות ובענינים אחרים. ואני לא עזבתי דרכם, למען יכירו קוראי הספר את מכתב כתב היד כמוני מראש ועד סוף:

ב) השגיאות הרבות אשר נמצאו בכתב היד לא נתנוני להעתיק אל הדפוס הזה כל דבריו ככתבם וכלשונם. על כן שניתי מעט ואוסיף ואגרע מעט מדבריו בכל אשר הרע הכותב לכתוב בשגגה או בחפזון. ויהי משפט מלאכתי שונה על פי הדברים אשר קרו.

1. בפירוש ואתחנן עקב וראה בחרתי משני כתבי הפירוש הנשארים באשר ישרה בעיני מזה ומזה, ואזכיר כל יקר מדברי האחר בהערותי. ואם אין חפץ בשניהם ואלך אנכי לדרכי, אז הזכרתי דברי שניהם:

2. כל משגה אשר יצא מידי המעתיק ואין חלק לרשב"ם בו לא אחרתי להסירו ולתקון המעוות. וזה קרה בשני דברים. האחד בשחת הכותב ראשי דברי הפסוקים המבארים במאמרי רשב"ם, והשני בהפכו סדר המאמרים. כי רשב"ם כתב פירושו בפאת ספרי הקדש אשר לו, והסופר הראשון אשר יקרא בדבריו את שמו „הצעיר" והוא תלמיד ר' אליעזר מבליינצי (ראה בדף 199 הערה 20) בהעתיקו דברי רשב"ם אל דברי ספר נבדל, הוסיף ראשי דברי הפסוקים המבארים למען יובנו פתרוני רשב"ם, וישנה דברי המקרא לפעמים בשגגתו אשר שגג. והוא גם הסב להפוך סדר פתרוני הכתובים

בהוסיפו את אשר שכח בראשונה אחרי כן במקום אחר רק באשר קרהו או כתבו בצד הנכתב כבר ויספחוהו האחרונים במקום זר. וכאשר קרה לכותבים הראשונים, כן משפט הכותבים הבאים אחריהם; שנו הדברים או הפכו אותם ממקום למקום. ומשחת כזה בדברי המקרא הזכרתי לרוב בהערותי, וכן העירותי בכל אשר נהפך סדר המאמרים אחרי הציגי אותם על מקומם[1]. ובדפוסים אשר קדמוני מצאתי כבר מקצה המאמרים מושבים אל מקומם הנכון, אבל עברו המדפיסים מדת המשפט בהפכם גם הם המאמרים על פי דעתם וישחיתו בזה את טוב טעם דברי רשב״ם. ולהם יאתה הסליחה, כי לא ראו עיניהם את כתב היד המפיץ אור על עגני העונות הרבים אשר באו ואשר נוספו בדפוסים:

3. ויש שגיאות אשר אולי יצאו מידי רשב״ם במהרו לכתוב את פתרוניו בצד ספרו. כי החליף לשון זכר בלשון נקבה בכתבו שני פעמים בדף 6 בשורה ט׳; שני גזרות בדף 19, וראה שם הערתי באות 4; ונגמרה הלילה בדף 6; שני אמירות בדף 37 וכאלה רבות. ומערבות באו לשון זכר ולשון נקבה בדף 151 לויקרא ט,כג. כד בכתבו על האש „ואחר כך יצא ובא לו" וכל הנשאר לשון נקבה. וידוע כי קרה כזאת לבעלי הלשון ולגדולי המעתיקים כאשר הודה ר׳ שמואל אבן תבון בדבריו אשר הקדים להעתקת ספר מורה נבכים מלשון ערב אל לשון עברי. וגם נמצא כאלה במקרא באש ובשאר שמות כדברי רשב״ם לבראשית לב,ט ולשמות יא,ו. אבל בחברו פעל יוצא עם למ״ד במקום פעול ויכתוב צויתי לו לתולדות כו,ג; כשיברכו כהנים לישראל לבמדבר ו,כג ודומות לאלה הלך בדרך לשון המשנה ואין זו שגיאה. ובכל אלה לא שניתי דבר כי אין זאת משמרת עבודתי במלאכה הזאת להתפאר על דברי רבנו שמואל ולשנות בהם כרצוני:

4. בשנותי שגיאות גלויות לא שלחתי יד בדברי כתב היד במהומה וחפזון, כי עמלתי כיד ה׳ הטובה עלי למצוא הלשון כאשר היתה בצאתה מתחת יד רבנו המחבר. ובספרי האשכנזי על רשב״ם מדף 31 ועד דף 37 העמקתי להכיר מקורי השגיאות, ועל פי המדע ההוא עשיתי במלאכתי הזאת. ובכל כחי חשבתי מחשבות לבלתי שנות

---

[1] ראה גם בדף 155 הערה 1.

זולתי במקום הצֹרך הנגלה וכמדתו, כמו בראותי כי המירו הכותבים אותיות דומות או כתבה ידם במהומה אותיות או מלות זרות בלי הבין. ויען כי רבו המקומות אשר נכפלו בהם דברים שוים או נהפוך הוא אשר נשמטו מלות שתים או שלש או גם שורות שלמות במהר היד הכותבת לעשות מלאכתה, בחרתי להכיר ולהרחיק הנכפלות או לחקור אחרי הנשכחות ולהוסיפם, משלוח יד אל הדברים הכתובים ולשנות אותם כרצוני וכמחשבתי, כאשר עשו המדפיסים אשר היו לפני וכאשר הואיל לעשות בעל קרן שמואל במקומות לא מעטים[1].

ג) נקודות וקוים הצגתי בכל מקום הצֹרך להפריד בין חלקי הדברים ולהבדיל בין הפסוקים. ובזה שמרתי דרך הכותב בכ״י אשר לפני בכל אשר הלך בדרך ישרה ונכוחה ואט מעליו בכל אשר שגג.

וכן נקודי התנועות וקויהם הוספתי לפעמים על האותיות למען באר את דברי רבנו או לשמור את הקוראים משגגה קרובה. וגם בזאת היה מעשה הכותב לנגד עיני בכל אשר לא תעה לבבו. ואולם בלעוים לא הוספתי התנועות זולתי במקומות המעטים אשר היטיב הכותב להציגם, ואחדל בכל אשר הרע לעשות בלי דעת או אשר חדל גם הוא לכתבם, וזה דרכו ברוב המקומות.

ד) ובכל מקום הוספתי על אשר נכתב בכתב היד אותות הפרשיות ומספרי הפרקים והפסוקים להקל על הקוראים לראות על מה יוסבו דברי הפירוש בכל מקום. ובזה שמרתי דרכי מלכת אחרי שגיאות כתב היד וספרי הדפוס אשר קדמוני, כי רבו חטאתם בדבר הזה והאחרונים הכבידו על הראשונים[2].

ה) ועוד הוספתי על אשר נכתב בכ״י הנזכר אשר בספרי בית מדרש הרבנים פה בעיר ברעסלויא ועל אשר נדפס מתוכו עד הנה כל

---

[1]) כאלה תמצא בדף 180 בהערה 12, ובדף 185 בהערה 9 ובהערה 10, ובדף 187 בהערה 9, ובדף 220 בהערה 3 ובמקומות רבים מאד. — [2]) אם יש את נפשך לדעת מה הגיע אליהם ראה בספרי על רשב״ם דף 34 הערה 1, ודף 38 הערה 8, ודף 39 הערה 6 והערה 7, ודף 51 הערה 8, ואז תכיר דרך כתב היד בפירוש רשב״ם לבראשית כד,כא; לב,כו; לג,יח; מח,יז; לשמות ב,כג והבינות דרך ספרי הדפוס במקומות הנזכרים וזולת אלה לבראשית יח,כו; כד,נז. סב; ולויקרא ד,ג; ושם ד,יז אשר משכו לפסוק ו; ולבמדבר י,לג; לה,לב אשר משכו לפסוק כה; ולדברים יא,כז הנסמן במספר פסוק כט; ושם יט,ו. ואני העירותי על רבם במקומם. ובזה תראה את אשר השחיתו בדברי רבנו שמואל ויחטאו בשגגה למעול מעל בדבריו הישרים ולהפוך סדרם ולשומם בדברי חידות אשר לא יובנו.

דברי פירוש רשב״ם אשר נודעו עוד בימים האלה. ואלה הדברים אשר הוספתי:

1. שער הספר בעמוד הראשון לפני פירוש רשב״ם (מלבד השער אשר כתבתי אני בראש הספר לפני דברי אלה) ופירוש תחלת פרשת בראשית עד א, לא מדף 3 עד דף 9 הוספתי מכ״י 5 אשר בספרי המלכות בעיר מינכען. ובהדפים החלק הזה כבר קדמני הח׳ גייגער בכרם חמד חלק שמיני מדף 42 והלאה. ואני הסירותי על פי כתב היד ההוא את אשר שגג ואת אשר שִׁנָּה בלא משפט כאשר תראה בהערותי:

2. לכל חלק פירוש רשב״ם מבראשית א,לא והלאה ועד סוף בראשית יז הנאבד מאתנו לקטתי מדף 9 עד דף 13 מתוך ספרים כתובים ונדפסים אשר הגיעו לידי את פתרוני רשב״ם הנשארים שם. ואשר ראיתיו כי איננו בדרך רשב״ם לא ספחתיו אל תוך דברי פירושו ואביאנו בהערותי במקומו. ולהשלים חסרון הטוב הנאבד כפי יכלתי העתקתי אל מקום המחסור ההוא עוד כל פתרון רשב״ם אשר פתר במקום אחר. ולא כן עשיתי מפירוש פרשת וירא והלאה אשר יחל שם פירוש רשב״ם הנשאר כמעט שלם בכ״י ברעסלויא, כי ממקום ההוא והלאה יבקש כל קורא פתרון הדברים באשר הם שם וימצאם. וכן בסוף וזאת הברכה אשר יחסר בו דף שלם בכ״י הפירוש הוספתי שני פתרוני רשב״ם קטנים ממקום אחר. ולעזר היה לי בדברים האלה ידידי הח׳ דר׳ ציעמליך רב ומורה עדת נירנבערג לעת שבתו בעיר מינכען כי העתיק לי בחסדו דברים מכתבי היד אשר שם. וראה עוד הערתי אות 4 בדף 9 ואות 4 בדף 166. וכל אשר הוספתי בכל המקום הזה הסגרתיו בשני חצאי מרובע [ ] למען ידע כל קורא כי נוסף הוא:

3. מפירוש פרשת וירא עד סוף פירוש התורה הנמצא בכ״י הוספתי מספרי הדפוס או מכתבי היד מעט מוער מפתרוני רשב״ם אשר הביאו על שמו ואשר נראו כדרכו. והפתרונים אשר לא היו כדרכו, או נראו כלקוחים מספר אחר אשר כתב רשב״ם, או היו בלשון אחרת או בענין אחר משנה על אשר כתב בפירושו לא הבאתים זולתי בהערותי[1]:

---

[1]) אלה הפתרונים אשר נספחו סגורים בשני חצאי מרובע כאלה [ ] על דברי פירוש רשב״ם: לבראשית כד,סה בדף 25; לשמות טו,ב בדף 101; לויקרא

ו) ואלה הספרים כתבי היד אשר היו בעזרי להתם או לבאר דברי פירוש רשב״ם. בראש כלם כ״י אות 103 אשר בבית מדרש הרבנים פה בעיר ברעסלויא; ואחריו כ״י אות 5 אשר בספרי המלכות בעיר מינכען. ואחריו יבאו כ״י אות 28 ואות 50 ואות 62 ואות 252 אשר שם, והאחרון גם הוא נכבד כ״י אות 40 אשר בספרי עיר האמבורג:

ז) ואלה מקומות הדפוס ושנותיו לספרים הנדפסים אשר הרביתי להביאם בדברי אלה ובהערותי: ספר דעת זקנים בדפוס ליוורנו משנת ויתן עז (תקמג); הדר זקנים בדפוס ליוורנו משנת צדקתו (תר); ספר הישר לרבנו תם בדפוס וויען משנת תקעא; ספר ההכרעה (הכרעות) לרבנו תם: ראה תשובות דונש; ספר יוחסין בדפוס פיליפאווסקי בלונדון תריז; מדרש שמואל לפרקי אבות בדפוס ויניציא ה׳ שמה; מחברת מנחם בדפוס פיליפאווסקי בלונדון תריד; פענח רזא בדפוס אמשטלרדם משנת נחת; צפנת פענח הנקרא אבן העזר וגם ספר ראב״ן בדפוס פראג משנת שע; קורא הדורות דפוס ויניציאה תק״ו וגם דפוס קאססעל בבערלין תר״ו. תשובות דונש עם הכרעות רבנו תם בדפוס פיליפאווסקי בלונדון תרטו:

---

כו,מג בדף 168; לבמדבר כה,יג בדף 193; לדברים א,מד בדף 200; ג,כד, כח בדף 203; לד,ד בדף 232.

ואלה הפתרונים אשר הבאתים בהערותי בחשבי או בנטות לבי לחשוב כי לא יצאו מידי רשב״ם: לבראשית א,לא בדף 9 הערה 3; ב,יז שם בהערה 7; יב,א בדף 12 הערה 5; כד,כב בדף 24 הערה 1; כה,ה בדף 26 הערה 6; מט,י בדף 72 הערה 8; לויקרא כו,ח בדף 166 הערה 4.

ואלה שני המאמרים נראו מעשה ידי רשב״ם אבל לקוחים מספר אחר אשר כתב, ועל כן הביאותים בהערותי: לבראשית כו,כא בדף 32 הערה 9; כח,יח בדף 35 הערה 7.

ואלה פתרוני רשב״ם אשר שָׁנוּ הבאים אחריו בלשון אחרת או שִׁנּוּ אותם מבלי דעת, ואני הביאותים או העירותי עליהם: לבראשית ל,יח, כד בדף 37 הערה 8 והערה 13; לז,כח בדף 53 הערה 3 (ושם מקום מספר 3 בדברי רשב״ם הוא אחרי פתרון פסוק כח ולא אחרי פתרון פסוק ל); מ,יד בדף 56 הערה 9; מה,יט בדף 64 הערה 4; מו,ד בדף 65 הערה 10; לשמות ג,טו בדף 84 הערה 4; לירמיה כג,כט (אשר באר רש״י) מתוספות רשב״ם לגמרא: בדף 88 הערה 1; לשמות ו,טז, יח בדף 88 הערה 5 והערה 8; ח,ה, ו בדף 90 הערה 11; יא,ה, ז בדף 94 הערה 13 והערה 16; יד,כה בדף 100 הערה 17; כ,ו בדף 110 הערה 11; כ,יג בדף 111 הערה 16; כג,טו בדף 120 הערה 8; כה,ל בדף 125 הערה 9; ל,כג בדף 136 הערה 1; לב,לב בדף 138 הערה 18; לג,טו בדף 139 הערה 10; — לבמדבר ח,ב בדף 175 הערה 3; ל,בב דף 194 הערה 5; לדברים ד,יט בדף 204 הערה 17; ז,ט בדף 207 הערה 4; כ,יט בדף 219 הערה 2; לב,ח בדף 226 הערה 12; לג,ו בדף 231 הערה 11.

ח) בכל אשר נטיתי מדברי כתבי היד אשר היו לי לעזרה העירותי על כל דבר חדש ונכבד בהערותי הנצמדות לפירוש רשב״ם בתחתית העמודים למען יראה הקורא את כל הנכתב גלוי לנגד עיניו וישפוט הוא האמת אתי באשר שניתי ואם לא. ואולם בהיותי נלחץ להוסיף על דברי כתב היד או לגרוע ממנו הסגרתי הנוסף בשני חצאי מרובע כאלה [ ] ואשאיר כמעט כל מותר סגור בשני חצאי עֲגֻלָּה כאלה ( ) למען יראה כל איש והכיר את לשון כתב היד, ויתר הדברים ימצא בהערותי:

ט) כל הנוספות מידי המעתיקים על דברי רשב״ם הסירותי מקרבם ואדפיסם מלמטה בכל דף ודף[1]:

י) ודע, הקורא, כי לא בכל מקום פניתי אני לבדי את הדרך לפני. כי בינותי בדפוסי פירוש רשב״ם ובספר קרן שמואל ובבאור התורה אשר נכתב תחת יד החכם הגדול ר׳ משה בן מנחם מענדעלסזאהן זצ״ל ואמצא שם דברים טובים ונכוחים והם היו כה וכה בעוזרי. ולמזכרת תודתי הזכרתי שֵׁם האומרים בהערותי בכל מקום כפי יכלתי. ור׳ משה בן מנחם הוא האחד ואין בלתו אשר היה בידו כתב יד רשב״ם הנמצא היום פה בעיר ברעסלויא. ועל כן צדק ברוב דבריו על לשון פירוש רשב״ם. וגם ר׳ שלמה דובנא אשר באר רוב ספר בראשית במצותו תקן שגיאות רבות וירב לדבר נכוחות. ובמעטים תעה לבבו על אשר לא שם עיניו על כתב היד הנזכר אשר נתן רמבמ״ן אל ידיו:

יא) עוד נשאר לי לדבר על ראשי המלות הנקראים ראשי תבות אשר באו בפירוש רשב״ם ובדברי אלה לקצר המכתב. ואני לא קצרתי הדברים זולתי במקומות מעטים על פי משפט הכותבים הידוע לכל קוראי הספר הזה. ובדברי פירוש רשב״ם תמצא הכל כאשר הוא בכ״י ולא כדרך דפוסי הפירוש הזה אשר הרבו מאד לקצר המלות למען הקל מעליהם עבודת מלאכתם. ונהפוך הוא אשר עשיתי אנכי וגם זאת רק במקומות מעטים מאד כי השלמתי המכתב הקצר אשר מצאתי בכ״י בהיות הצֹרך לשמור קוראי הספר

---

[1]) כן עשיתי בפירוש רשב״ם בדפים הנסמנים במספרים 64, 65, 66, 78, 142, 158, 169, 197, 199, 200—203, 207, 212. — ובספרי עַל רשבּ״ם מדף 55 ועד דף 57 דברתי על הנוספות האלה.

משגגה בבינת דברי רבנו. ועתה ראה והבן כל ראשי התיבות בספר הזה. ואשר נמצאו בפירוש רשב״ם הצבתי בראשם ציון דמות כוכב כזה*.

*אח״כ=אחרי כן, אחר כך.
א״כ=אם כן.
*אע״פ=*אעפ״י=אף על פי.
*אעפ״כ=*אעפי״כ=אף על פי כן.
*בכ״מ=בכל מקום.
*ב״ל=בלשון לעז.
*בלע׳=בלעז.
בס׳=בספר.
*בפס׳=בפסוק.
בק״ש=בקרן שמואל.
*גו׳=גומר.
ד״ה=דבור המתחיל.
*דכת׳=דכתיב, דכתב.
*הק׳=*הק׳ב׳=*הק׳ב׳ה׳=הקדוש ברוך הוא.
*ואח״כ. ראה אח״כ.
וא״כ=ואם כן.
*וג׳=וגומר.
*וגו׳=וגומר.
*וכ׳=וכתיב, וכתב, וכתבו.
*וכה״א=וכן הוא אומר.
*וכו׳=וכולו.
וכ״כ=וכן כתב.
וע׳=ועיין.
*ז״ל=זכרונו לברכה.
*זצ״ל=זכר צדיק לברכה.
*י״ל=יש לומר.

*כ״א=כי אם.
*כדכ׳=*כדכת׳=כדכתיב, כדכתב, כדכתבו.
*כו׳=כולו.
*כ״כ=כל כך.
*כלו׳=כלומר.
*כ״מ=כל מקום.
*כת׳=כתיב, כתוב, כתב, כתבו.
*ל׳ יחיד=לשון יחיד.
*ל׳ רבים=לשון רבים.
*מ״כ=מנוחתו כבוד
*נא׳=נאמר.
נ״י=נרו יאר.
נר״ו=נטריה רחמנא ופרוקיה.
ס׳=ספר.
ע׳=עיין.
ע״א=עמוד ראשון.
ע״ב=עמוד שני.
*ע״י=על ידי.
צ״ל=צריך להיות.
ק״ש=קרן שמואל.
ראב״ע=רבי אברהם בן עזרא.
ר״ל=רצה לומר, רצונו לומר.
רשב״ם=רבנו שמואל ב״ר מאיר.
*רש״י=רבנו שלמה ב״ר יצחק.
שנא׳=שנאמר.
תוס׳=תוספת, תוספות:

יב) ואלה דברי דוד האחרונים להסיר שגיאות הדפוס ולהוסיף על דבריו הראשונים.

בדף 28 בהערה 5 בארתי התועים בדברי רשב"ם. ואולי ייטב לבאר תועים שם כי הם ההולכים לבושי אדרת שער אל בית אלהיהם אשר גדל שמו ביניהם או אל רומי עיר מושב ראש אמונתם או אל קבר משיחם אשר בירושלים והם הנקראים בלשון צרפת pélerin ובלשון אשכנז Pilger כפתרון המלה אשר בא בס' מסעות ר' בנימין בדף לא שורה ז ובדף נה שורה יא בדפוס אשער ועוד שם כמה פעמים.

בדף 53 בשורה הששית הסר משם מספר 3 והציגהו בסוף פתרון פסוק כה בשורה הקודמת כי שם מקומו.

בדף 85 בשורה השביעית יהיה מספר הפסוק 10 ולא 11.

לדף 88 הערה 8 אוסיפה כי גם בתוספות על התורה הנדפסות בספר דעת זקנים דף לא ע"ד בשורה השנית נמצאו מלות בני עמרם המוכיחות כי נכוחה הגהתי בדברי רשב"ם.

בדף 111 בשורה התשיעית נדפס 10 במקום 11.

בדף 203 בשורה החמישית מספר הפסוק באמת 24 ולא 23:

ותכל כל עבודת מלאכת הקדש פה בעיר ברעסלויא בחדש הרביעי בתשעה ועשרים יום בו בשנת ה' תרמא לבריאה.

דוד ראזין.

אלה פירושי

חמשה חומשי תורה

יסוד

# רבינו שמואל בן הרב רבינו מאיר

אחיו של רבינו יעקב מרמרו

בני בתו של המאור הגדול רבינו שלמה בר יצחק

יהי זכרם לנצח

ועצמותיהם כדשא תפרחנה:

# בראשית.

א 1. בראשית ברא אלהים. יבינו המשכילים כי כל דברי רבותינו ודרשותיהם כנים ואמתים. וזהו האמור במס׳ שבת[1] הוינא בר תמני סרי שנין ולא ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו. ועיקר ההלכות והדרשות יוצאין מיתור המקראות או משינוי הלשון שנכתב פשוטו של מקרא בלשון שיכולין ללמוד הימנו עיקר הדרשה כמו[2] אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ודרשו חכמים[3] באברהם מאריכות הלשון שלא היה צריך לכתוב בהבראם[4]. עתה אפרש פירושי הראשונים בפס׳ זה להודיע לבני אדם למה לא ראיתי לפרש כמותם. יש מפרשים בראשונה ברא אלהים את השמים ואת הארץ. אי אפשר לומר כן שהרי המים קדמו כדכ׳[5] ורוח אלהים מרחפת על פני המים. ועוד שאין כתוב כאן בראשונה. אלא בראשית דבוק הוא[6] כמו[7] ותהי ראשית ממלכתו בבל.[8] והמפרש[9] כמו[10] תחלת דבר י״י בהושע כלו׳ בתחלת ברא אלהים את השמים כלו׳ בטרם ברא שמים וארץ הארץ היתה תוהו ובהו וחשך על פני[11] תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים, נמצא שהמים נבראו תחלה, גם זה הבל, שכן לא היה לכתוב והארץ היתה תוהו ובהו, שמאחר שעדיין לא נבראת לא היה לו לקרותה ארץ קודם יצירת המים מאחר שהמים קדמו. אך זה הוא עיקר פשוטו לפי דרך המקראות

---

1) דף סג ע״א. — 2) בראשית ב,ד. — 3) ר׳ יהושע בן קרחה בב״ר פרשה יב. — 4) תיקון הח׳ גייגער במקום כדבריהם שבכ״י. — 5) בפסוק ב. — 6) לתיבה שלאחריו. וכן לשונו לפסוק יד. עיין בספרי RSBM דף 141. — 7) בראשית י,י. — 8) כל אלה כדברי רש״י. — 9) הוא רש״י. ומכאן ואילך נטה רשב״ם מדרך זקנו. — 10) הושע א,ב. — 11) בכ״י: ואעפ״כ. ונולד בטעות מן וחעפ״נ, בראשי תיבות. וגם החכם גייגער טעה להדפיס כבכ״י, אבל הוא בעצמו תיקן שגיאתו בספרו פרשנדתא דף 22 בהערה בחלק האשכנזי.

שרגיל להקדים ולפרש דבר שאין צריך בשביל דבר הנזכר לפניו[1] במקום אחר. כדכת'[2] שם חם ויפת וכת' וחם הוא אבי כנען אלא מפני שכת' לפניו[3] ארור כנען ואילו לא פורש תחילה מי כנען לא היינו יודעין למה קללו נח.[4] וישכב את בלהה פלגש אביו וישמע ישראל, למה נכתב כאן וישמע ישראל? והלא לא נכתב כאן שדיבר יעקב מאומה על ראובן? אלא לפי שבשעת פטירתו אמר[5] פחז כמים אל תותר כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה, לפיכך הקדים וישמע ישראל, שלא תתמה בראותך שהוכיחו על כך בסוף ימיו. וכן בכמה מקומות. גם כל הפרשה הזאת של מלאכת ששה ימים הקדימה[6] משה רבינו לפרש לך מה שאמר הק' בשעת מתן תורה[7] זכור את יום השבת לקדשו [וגו'] כי ששת ימים עשה י"י את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי, וזהו שכת'[8] ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, אותו ששי שהוא גמר ששה ימים שאמר הקב"ה במתן תורה. לכך אמר להם משה לישראל, להודיעם כי דבר הקב"ה אמת, וכי אתם סבורים שהעולם הזה כל הימים בנוי כמו שאתם רואים אותו עכשיו מלא כל טוב? לא היה כן, אלא בראשית ברא אלהים וגו' כלו' בתחילת בריאת שמים וארץ כלו' בעת שנבראו כבר [ה]שמים העליונים והארץ הן זמן מרובה הן זמן מועט, אז והארץ היתה[9], הבנויה כבר היתה תוהו ובהו, שלא היה בם שום דבר, כדכת' בירמיה[10] ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו ואל השמים ואין אורם ראיתי ואין אדם מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו. וזהו תהו ובהו, חורבו מאין יושב. וחשך על פני תהום זהו ואל השמים ואין אורם. ורוח מנשבת על פני המים. והוצרך הרוח למה שכת' לפנינו[11] ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד גו' כי על ידי הרוח נקוו המים, כמו בקעת ים סוף שנתראית היבשה ע"י[12]

---

1) ר"ל אחרי כן. ע' RSBM דף 157. — 2) בראשית ט,יח. — 3) ר"ל אחרי כן בפסוק כה. — 4) בראשית לה,כב. — 5) בראשית מט,ד. — 6) בכ"י ובהעתקת גייגער בטעות: הקדימך. — 7) שמות כ,ח. — 8) בראשית א,לא. — 9) תשע תיבות מן הן זמן מרובה והלאה השמיט החי גייגער. וכן מבואר מדברי פירוש חזקוני לפסוק הזה שהשתמש בדברי רשב"ם בתחלת דבריו וכתב: „והארץ היתה תהו. הארץ הבנויה עכשיו כבר היתה תהו". — 10) ד,כג. כה; ט,ט. ושני הכתובים חיבר רשב"ם וערבבם בשינוי לשון קצת. ע' ספרי RSBM דף 58 הערה 6. — 11) בפסוק ט. — 12) שמות יד,כא.

ויולך י״י את הים ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה ויבקעו המים: 3. ויאמר אלהים יהי אור. לתקן האמור[1] וחשך על פני תהום: 4. וירא אלהים את האור. נסתכל במראהו[2] כי יפה הוא. וכן[3] ותרא אותו כי טוב הוא, נסתכלה במשה שנולד לששה חדשים כמו שמואל לתקופת הימים וראתהו כי טוב ויפה הוא שנגמרו סימניו וצפרניו ושערו, ותצפנהו שלשה ירחים כלו׳ עד סוף ט׳ חדשים שהרי ראתהו וידעה שהוא טוב ויפה בסימנים, שאינו נפל: ויבדל אלהים בין האור ובין החשך. שי״ב שעות היה היום ואח״כ הלילה י״ב, האור תחלה ואח״כ החשך. שהרי תחלת בריאת העולם היה במאמר יהי אור. וכל חשך שמקודם לכך דכת׳ וחשך על פני תהום לא זהו לילה: 5. ויקרא אלהים לאור יום. תמה על עצמך לפי הפשט למה הוצרך הקב״ה לקרוא לאור בשעת יצירתו יום? אלא כך כתב משה רבינו, כ״מ שאנו רואים בדברי המקום יום ולילה כגון[4] יום ולילה לא ישבותו, הוא האור והחשך שנברא ביום ראשון, קורא אותו הקב״ה בכ״מ יום ולילה. וכן כל ויקרא אלהים הכתובים בפרשה זו. וכן[5] ויקרא משה להושע בן נון יהושע, האמור למטה[6] למעלה אפרים הושע בן נון, הוא אותו שקרא משה יהושע[7] בן נון שמינהו קודם לכן משרתו בביתו, שכן דרך המלכים[8] הממנים אנשים על ביתם לחדש להם שם כמו שנאמר[9] ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח, [10] ויקרא לדניאל בלטשצר וגו׳: ולחשך קרא לילה. לעולם אור תחלה ואח״כ חשך: ויהי ערב ויהי בקר. אין כתיב כאן ויהי לילה ויהי יום אלא ויהי ערב, שהעריב יום ראשון ושיקע האור, ויהי בקר, בוקרו של לילה, שעלה עמוד השחר, הרי הושלם יום א׳ מן הו׳ ימים שאמר הק׳ בי׳ הדברות, ואח״כ התחיל יום שיני[11] ויאמר אלהים יהי רקיע. ולא בא הכתוב לומר שהערב והבקר יום אחד הם, כי

---

[1]) החכם ג״ג שינה להדפיס: לתקן המאמר. ורשב״ם רצה לומר שמאמר יהי אור בפסוק ג׳ בא לתקן ולהסיר את החשך שהיה קודם לכן ושהזכירו הכתוב בפסוק ב׳ בתיבות וחשך על פני תהום. — [2]) בכ״י: במראה. ואיננו נכון, כי רשב״ם רצה לומר נסתכל במראה האור. — [3]) שמות ב,ב. — [4]) בראשית ח,כב. — [5]) במדבר יג,טז. — [6]) במדבר יג,ח. — [7]) בכ״י: לידושע. והיטיב לתקן החי׳ ג״ג. — [8]) בכ״י: המליצים. והיטיב ג״ג לתקן התיבה. — [9]) בראשית מא,מה. — [10]) דניאל א,ז. ושם כתוב וישם לדניאל בלטשאצר. — [11]) מכאן ועד סוף פירוש הפסוק הזה השמיט החי׳ גייגער.

לא הצרכנו לפרש אלא היאך היו ששה ימים, שהבקיר יום ונגמרה[1] הלילה, הרי נגמר יום אחד והתחיל יום שיני: 6. ויאמר אלהים יהי רקיע. לאחר שנגמר[2] יום ראשון לבוקרו ויאמר אלהים: רקיע. לשון[3] פעול הוא כמו עשיר שפתרונו מעושר, חסיד מחוסד. לפי שמן הארץ עד השמים[4] העליונים היו מים כדכת׳[5] מרחפת על פני המים, עתה חלקן הקב״ה באמצע ועשה ריקוע פרוש ממזרח למערב ומצפון לדרום להבדיל בין המים העליונים. ולפי שלא עשה מלאכת המים עד [יום] שלישי שנראית היבשה לא נאמר כי טוב בשיני, אבל בשלישי נאמר שני פעמים כי טוב, אחד למלאכת המים ואחד ליציאת האילנות והדשאים: בין מים למים. להיות חציין למעלה וחציין למטה: 8. ויקרא אלהים לרקיע שמים. כמו שפירשתי למעלה[6] כלומר הוא נקרא שמים בכל[7] מקום בתורה. ושמים העליונים היו בכלל[8] שמי השמים וכל צבאם והן[9] לי״י אלהיך השמים ושמי השמים וגו׳: ויהי ערב ויהי בקר יום שני. שנטה היום לערוב ואח״כ ויהי בקר של יום שני. הרי נגמר[10] יום שני משׁשת הימים שאמר הקב״ה בעשרת הדברות והתחיל עתה יום שלישי בבקר: 9. ויאמר אלהים יקוו. כמו שפי׳ למעלה ע״י הרוח, כי לכך נא׳[11] ורוח אלהים מרחפת [כמו][12] בבקיעת ים סוף. שכשם שחלק מים העליונים והבדיל מן התחתונים ע״י מעשה של ריקוע, כן מים שעל הארץ הקוה ע״י מעשה של רוח: ותראה היבשה. כלומר הארץ שנבראת[13] עם שמים העליונים מקודם שנברא האור כמו שפירשתי למעלה או זמן מרובה או זמן מועט: 10. ליבשה ארץ. כמו שפירשתי למעלה היבשה היא שקרויה ארץ בכ״מ בתורה: 11. דשא. כל מיני דשאים ביחד קרויים דשא וכל מין בפני עצמו קרוי עשב: עושה פרי למינו. לפי הפשט נאמר למינו בדשאים[14], שלמינו הכתוב בעץ עושה פרי מוסב גם על עשב מזריע זרע:

---

1) בכ״י: שנגמרה. — 2) ג״ג בטעות: שגמר. — 3) לשון השמיט ג״ג. — 4) בכ״י: המים, וג״ג תיקן. — 5) בפסוק ב. — 6) שלש תיבות האלה השמיט ג״ג. — 7) בכ״י: ובכל, וג״ג תיקן. — 8) נחמיה ט,ו. — 9) בכ״י: וכן, ותיקנתי על פי המקרא דברים י,יד. — 10) ג״ג בטעות: גמר. — 11) בפסוק ב. — 12) היטיב להוסיף הח׳ ג״ג תיבת כמו החסרה בכ״י. — 13) תיקן ג״ג במקום: בשנבראת. — 14) להוציא מדברי האגדה שהביא רש״י לפסוק יב.

עושה פרי למינו. עץ התפוח עושה תפוח ולא תמרים: אשר זרעו בו. בתוך התפוח יש בו גרעינים שיכול ליטע ממנו אילן בכל מיני פירות: .14 יהי מארת. דרך המקראות לומר ל׳ יחיד[1] אצל ל׳ רבים כמו[2] ויהי אנשים[3] אשר היו טמאים. וכן פירושו, יהי מעשה. ומה הוא? מאורות: ברקיע השמים. הנרקע ופרוש תחת השמים העליונים: בְרקיע. לפי שהוא דבוק לתבה שלאחריו כלו׳ רָקיע של שמים לכך הוא נקוד חטף. וכן קָציר כשהוא דבוק יאמר[4] עד כלות קְציר השעורים וקְציר החטים: להבדיל בין היום ובין הלילה. כבר אמרנו למעלה[5] ויבדל אלהים בין האור ובין החשך[6], אבל עדיין גמר[7] הלילה ותחלת היום ממש אין ידוע כ״א בהנץ החמה וגם גמר היום ותחלת הלילה[8] ממש לא נודע כי אם בשקיעת החמה וצאת הכוכבים. להבדיל בין תחלת היום ובין תחלת הלילה: והיו לאותות ולמועדים. כדכת׳ בחזקיהו[9] זה לך האות מאת י״י וגו׳ הלך הצל עשר מעלות וגו׳ הרי החמה היתה לו אות וכת׳[10] ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש וגו׳ וכת׳[11] מאותות השמים אל תחתו: ולמועדים. מהילוך הלבנה שמתחדש לכ״ט ימים וחצי נועדים מועדי השנה וזמני השטרות כדכת׳[12] עשה ירח למועדים: ולימים. שהרי מצאת הכוכבים עד צאת הכוכבים יום א׳[13]: ושנים. ארבע תקופות השנה עושין שנה תמימה: .15 והיו למאורות וגו׳. להאיר לעולם יהיו: .16 הקטן משני המאורות הגדולים: .18 ולהבדיל בין האור ובין החשך. בין תחלת האור ובין תחלת החשך, הנץ החמה הוא תחלת האור, צאת הכוכבים הוא תחלת החשך: .20 יעופף על הארץ. אע״פ שיצירתו מן המים[14] גידולו יהיה בארץ: .21 התנינים הגדולים. אע״פ שאמר הק׳[15] ישרצו שהם דגים[16] שאינם גדולים כ״כ, אעפ״כ

---

1) יחיד היטיב הח׳ גייגער להדפים במקום תיבת אמר שבכ״י. — 2) במדבר ט,ו. — 3) תיקן ג״ג במקום הגשם שבכ״י. — 4) רות ב,כג. — 5) בפסוק ד. — 6) ר״ל ואם כן אין צורך למאורות בהבדלה זו. — 7) תיקן ג״ג במקום: נגמר. — 8) תיקן ג״ג מחריש במקום: ותחלת היום שבכ״י. — 9) מלכים ב׳ כ,ט. — 10) יואל ג,ג. — 11) ירמיה י,ב. — 12) תהלים קד,יט. — 13) ר״ל כן עושים אנחנו בחשבון הזמנים על פי קבלת חכמים ודין תורה שבעל פה. ולפי דעת רשב״ם בפשוטו של מקרא שכתב הוא לפסוק ד.ה.ו.ח היה לו לומר מהנץ החמה עד הנץ החמה, אבל לא חש לדקדק בזה. — 14) בכ״י ובהעתקת ג״ג בטעות: השמים. — 15) בפסוק כ׳. — 16) היטיב ג״ג למחוק תיבת: גדולים, היתירה לפני: שאינם.

גם התנינים[1]) הנזכרים במקום אחר ברא עמהם, לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון האמורים בנביאים[2]) והאמור באיוב[3]) התמשוך לויתן בחכה: 22. ויברך אותם אלהים. בכל מיני חיים תמצא שבירכן, בדגים ובעופות באדם ובהמה וחיה: ומִלאו את המים. ל' ציווי והוא משקל רפי כמו[4]) אמרו לאלהים,[5]) רדפו מהר. אבל מַלְאוּ ל' ציווי משקל דגש כמו[6]) דברו אל כל עדת בני ישראל, וחזקו[7]) ידים רפות: ירב. כמו ירבה וכמו[8]) יפנה. וכן כל תבת פעל שסופם ה"י כמו פנה קנה בנה מחה יאמר וַיִּפֶן וַיִּקֶן וַיִּבֶן וַיִּמַח: 24. וחיתו ארץ. כמו[9]) למעינו מים,[10]) בנו בעור, יתר וי"ו: [ויהי כן[11]).] כלומר כן היה לעולם: 26. ויאמר למלאכיו נעשה אדם. כמו שמצינו[12]) במיכיהו בן ימלא במלכים[13]), ובישעיה[14]) את מי אשלח ומי ילך לנו, וגם באיוב[15]): בצלמנו. בצלם המלאכים: כדמותנו. בעינן חכמתנו שהרי כשמתקלקל האדם כת'[16]) נמשל כבהמות נדמה: וירדו מן רדה [כמו ויעשו מן[17])] עשה, בכה ויבכו, שבה וישבו: 27. בצלמו של אדם הוא בצלם אלהים, מלאכים. ואל תתמה אם לא נתפרש יצירת המלאכים, כי לא כתב משה כאן לא מלאכים ולא גיהנם ולא מעשה מרכבה, אלא דברים שאנו רואים בעולם הנזכרים בעשרת הדברות, כי לכך נאמר כל מעשה ששת הימים כמו שפירשתי למעלה[18]): זכר ונקבה ברא אותם. כמו שמפרש לפנינו[19]) ויקח אחת מצלעותיו, כלל ואח"כ פירש. וכן מצאתי בל"ב מדות של ר"א בנו של ר"י הגלילי שלמד מפס' זה כלל ואח"כ פרט[20]): 28. וכבשוה. רפי כמו[21]) ונכבשה הארץ לפניכם. ולפי שהוא משקל רפי ול' צווי לכך הוא נרפה, אבל וְכִבְשׁוּהָ דגש פירושו לשעבר כמו[22]) קבצו פארור: 29. הנה נתתי לכם. נותן אני לכם עתה דוֹיְנְשׁ[23]). וכן[24]) הרימותי ידי, מרים

---

[1]) נראה שרצה לפרש ה"א הידיעה בתיבת התנינים. — [2]) ישעיה כו,א. — [3]) מ, כה ושם כתוב: תמשוך. — [4]) תהלים סו,ג. — [5]) יהושע ב,ה. — [6]) שמות יב,ג. ושם לא נכתב תיבת: בני. — [7]) ישעיה לה,ג. — [8]) בכ"י: כמו. — [9]) תהלים קיד,ח. — [10]) במדבר כד,ג. — [11]) ויהי כן הוסיף ג"ג. — [12]) שידבר ויתיעץ י"י עם מלאכיו עושי רצונו. — [13]) א' כב,יט—כב. — [14]) ו,ח. — [15]) א,ו. — [16]) תהלים מט,יג.כא. ושם כתוב: נדמו. — [17]) כנ"ל להוסיף. ועיין במדבר ט,ב. — [18]) לפסוק א. — [19]) ב,כא. — [20]) עיין בל"ב מדות סימן יג. והברייתא ההיא נדפסה בגמרא בבלית אחרי מס' ברכות. — [21]) במדבר לב,כט. — [22]) יואל ב,ו. — [23]) *doins* אשר יאמר היום *donne*, ובלשון אשכנז: gebe. — [24]) בראשית יד,כב.

אני. [1] נתתי כסף השדה, נותן אני: 30. ולכל חית הארץ וג׳. אבל
בשר לא הותר לאדם הראשון עד שבא נח ואמר לו [2] כירק עשב
נתתי לכם את כל: 31. [3] ויהי ערב ויהי בקר, אז נגמר יום
הששי והתחילה.... [4]: [וירא אלהים את כל אשר עשה והנה
טוב מאד. [5] נסתכל והביט כל מעשיו וכל פעולותיו שעשה אם
יש לתקן שום דבר בהם והנה כולם יפים ומתוקנים:]
[ב 3. ויברך אלהים את יום השביעי. [6] כשהגיע עת יום
השבת כבר ברא הק׳ כל צורכי הבריות ומזונותם, ונמצא השבת
מבורך מכל טוב: [7] 23. זאת הפעם עצם מעצמי [8] דווקא. אבל
מכאן ואילך אינו כן אלא (אדרבה איפכא) האיש יוצא מן האשה:]
[ג 8. וישמעו את קול יי׳ אלהים מתהלך בגן לרוח היום.
(מתוך פירושו לשמות יד, ל׳ [9] נראה שהוא מפרש מתהלך כרב
חלפאי בב״ר פ׳ יט שמוסב על קול): 11. הֲמן העץ. [10] ה״א תמוה
המקיימת: 21. כתנות עור וילבישם. [11] כתנות להלביש כל הגוף:]

---

[1] בראשית כג,יג. — [2] ט,ג. — [3] בכ״י העברי סימן 252 במינכען דף 15 ע״א נמצא לפסוק ל״א בשם ר׳ שמואל ז״ל: והנה טוב מאד. כל אשר עשה, ואפי׳ גיהנם להפרע מן הרשעים. — ואולם כל מבין יראה כי אין זה דרך רבינו שמואל בן מאיר (עיין דבריו לפסוק כז). ואם כן ר׳ שמואל אחר הוא המפרש. — [4] מכאן עד תחלת פרשת וירא נאבד פירוש רשב״ם מאתנו ולא נמצא עד הנה. אך מעט מזער נשאר מפוזר ומפורד בתוך דבריו שלא במקומו או בספרי מפרשים אחרים. על כן אמרתי אלכה נא ואלקטה את שארית הפלטה כפי אשר תשיג ידי ואחברה דברי רשב״ם אחד אל אחד והיו למשיבת נפש ליודעי דרכו ולאוהבי דבריו. ואני ידעתי כי עוד נשארו מקצת פירושיו בתוך דברי מחברים אחרים בספריהם כתבי הי״ד. ואולם אנכי אעשה כפי יכלתי, ואנשי מדע וחכמה אשר חנן אלהים אותם למצא ולהכיר עוד פנינים יקרים הנותרים מן האבדה אשר נאבדה מאתנו יבאו גם המה ויוסיפו על דבר אמת את אשר לקטו וישאו ברכה מאת יי׳ ומאת כל אוהבי חכמה. — [5] מפירוש רשב״ם לשמות ב,ב. — [6] מפירושו לשמות כ,יא. עיין שם. — [7] בכ״י העברי סימן 50 אשר באוצר ספרי המלכות בעיר מינכען הנקרא בשם פענח רזי דף ח ע״א נמצאו הדברים האלה לבראשית ב,יז: „כי ביום אכלך ממנו מות תמות. תימא ומצינו לאו אחד שיש בו ב׳ עונשין מיתה וטורח השעבוד שאמר לו [ג,יט] בזעת אפך תאכל לחם? ותירץ הר׳ שמואל שלא הענישו אלא בעונש אחד ואמר לו כבר הזהרתיך לטובתך ולא שמעת, לכך תענש בזיעת אפך״. — ונראה בעיני שהר׳ שמואל הזה איננו רשב״ם אלא ר׳ שמואל אחר שפירש התורה בצרפת, כי אין זה דרך רשב״ם ולשונו. — [8] הדר זקנים דף ב ע״א. — [9] עיין את אשר כתבתי בספר RSBM בדף 37 הערה 3 ובדף 114 סימן b. — [10] מספר ערוגת הבשם כ״י. עיין RSBM דף 13 הערה 2 והערה 3. — [11] כן כתוב בפירוש איוב כ״י 37 אשר בעקד ספרי עיר האמבורג לתיבת עורו איוב מ, ל״א בשם רשב״ם. והעירני עליו החכם דר׳ זולצבאך בעיר פראנקפורט דמיין באגרתו. ועוד הוכיח שם שהפירוש שהבאתי בספרי RSBM דף 96 סימן 40 איננו לא לרשב״ם ולא לרבי יוסף קרא, כי מצא בכ״י ההוא פירוש אחר בשם רשב״ם לפסוק הנזכר באיוב.

[ד 3. מנחה.[1] לשון דורון מגורת[2] נחה את העם: 7. הלא אם תיטיב,[3] כלומ׳ אם תיטיב שלא תעשה עונות כי אם מעט, שאת, תוכל לסבול עונותיך ולא יכבידו עונותיך עליך. ואם לא תיטיב, לפתח חטאתך [תהיה] רובץ, כלומר ואם תעשה עונות הרבה, תהיה רובץ תחת החטאת והעון שלא תוכל לשאת ולסבול אותם: 20. ישב אהל ומקנה.[4] רועה צאן: 26. אז הוחל לקרא בשם י״י.[5] לשון התחלה שהתחילו להתפלל מתוך צרות שנתחדשו:]

[ה 29. זה ינחמינו.[6] (ואם תאמר כיון שאמרו[7] נביא גדול היה עבר שקרא לבנו פלג, למה אין אומר נביא גדול היה למך שקרא לבנו נח. ותירץ רשב״ם) שזה היה ראשון לנולדים אחר מיתת אדם ולכך קראו נח שאמר יהי רצון שיתקן זה עיותו[8] של זה[9] ולשון תפלה הוא ינחמנו ינח ממנו כלומר שיעשה לנו הנחה וקורת רוח, אבל לשֵׁם לא שייך למימר לשון[10] תפלה אלא לשון נביאות. אי נמי יש לומר קודם שנולד נח[11]: 31. ויהי כל ימי למך.[12] (הקשה הר״ר שמואל בה״ר מאיר זצ״ל) למה לנו למנות שני רשעים הכתובים בפרשה? (ותירץ) דכך דרכן[13] של נביאים זה אחר זה כדי לידע מניין השנים מבריאת עולם עד ימיהם[14]. כי מתוך השנים ומנינם הכתובים כאן ומנין שנות הדורות הכתובים עד משה רבינו ומנין שעבוד מצרים דכתיב ומושב בני ישראל אשר ישבו בארץ מצרים וגו׳ ומנין מ׳ למדנו מנין שנים אשר מבריאת עולם עד שנכנסו ישראל לארץ. וכבר מפורש בנביאים מנין השנים אשר מיציאת מצרים עד בנין בית ראשון ומבנינו עד חרבנו. ומתוך

---

1) מפירושו לויקרא ב,א. ובספרי דף 150 שורה ג׳ בארתי פירושו. — 2) שמות לב,לא. — 3) מכ״י העברי סימן 252 אשר במינכען דף 11 ע״ב בשם ר׳ שמואל. — 4) מדבריו לבראשית כה,כז. — 5) בכ״י 50 אשר במינכען דף י׳ ע״א וכמעט בתיבות שוות בפירוש התורה לרבי יעקב בן אשר בעל הטורים דף ג ע״ד בדפוס הנובר. — 6) מכ״י סימן 40 אשר בהאמבורג דף 4 ע״ב ומהדומה לו כ״י סימן 62 אשר במינכען דף 5 ע״ב. — 7) בסדר עולם פרק א. — 8) בכ״י מינכען בטעות: עיותן. — 9) ר״ל של אדם. — 10) בכ״י מינכען: בלשון. — 11) ר״ל נביא גדול היה עבר לבדו קודם לדת נח ובאמת גם למך יקרא נביא. — 12) מכ״י סימן 40 אשר בהאמבורג דף 4 ע״ב ומכ״י סימן 62 אשר במינכען דף 5 ע״ב. ובמקצת שיבושים נמצא בלשון הזה גם במנחת יהודה לר׳ יהודה בן אלעזר הנדפס בספר דעת זקנים, דף ב ע״ב. ובלשון אחרת בפענח רזא הנדפס לר׳ יצחק הלוי בן יהודה בדף ג ע״ב ובפירוש ר׳ יעקב מוינא בכ״י 28 אשר במינכען בדף 113 ע״ב. — 13) בכ״י האמבורג בטעות: דרכו. — 14) מזה והלאה נמצא במנחת יהודה הנדפס.

דברי דניאל למדנו מנין השנים אשר מחרבן בית ראשון עד חרבן בית שני וכתב על זה[1]) שבועים שבעים נחתך על עמך, פי׳ שבעים מגלות בבל וד׳[2]) מאות ועשרים שעמד בית שני, הרי כאן שבע(ה) פעמים שבעים שנה וזהו שבועים שבעה[3]):]

[ו 3. לא ידון וגו׳[4]) לשאת ולתת בדינם אם אמחה או לא אמחה בשגם הם פחותים וגרועים ובשר ואעפ״כ הם גוזלים וחומסים, לכן בודאי אמחה:]

---

# אלה תולדות נח.

[9. אלה תולדות נח. [5]) בני בניו:]

[ח 15. לאמר.[6]) כל לאמר שבתורה כפל לשון של ויצו או של ויקרא או של וידבר או של ויאמר:]

[ט 18. וחם הוא אבי כנען. (פירוש רשב״ם ניכר מדבריו לבראשית א, א; כד, א; כו, טו ולשמות ב, כג[7]).]

[י 9. לפני י״י.[8]) בכל העולם. וכן[9]) ונינוה היתה עיר גדולה לאלהים, בכל עולמו של הקב״ה לא היתה עיר גדולה כנינוה: 15. וכנען ילד.[10]) (ופוט לא כתב כאן. ואמרו רבותינו[11]) [היינו] סבורים שנתבלעה משפחתו של פוט עד שבא יחזקאל ופי׳ בפרשה צור ופוט ולוד. ושאל הרב[12]) ר׳ יוסף קרא את ר׳ שמואל מאחר שלא נתבלעה משפחתו למה לא כתב [ו]פוט ילד? אמר) בפרשה

---

1) דניאל ט,כד. — 2) תיקנתי במקום הטעות הנדפס: וה׳. — 3) כי 70 עם 420 = 70 X 7 = 490. ואת עצם הפירוש הזה הזכיר רשב״ם בדבריו לשמות ו,טז. — 4) מפענח רזא הנדפס דף ג ע״ב.

5) מפירושו לבראשית לו, ט; לז, ב. — 6) דבריו לשמות א,כב. וכתב שם: כמו שפירשתי באלה תולדות נח. ועיין עוד דבריו לויקרא א,א ואת אשר כתבתי בספרי RSBM בדף 146 למעלה ובהערה 1 שם. — 7) ועיין עוד RSBM דף 88 הערה 1. — 8) מפירושו לבראשית כו,ז. — 9) יונה ג,ג. — 10) מכ״י 252 אשר במינכען דף כג ע״א. — 11) בבראשית רבא בפרשה לז אמר ר״ש בן לקיש היינו סבורים שנתבלעה משפחתו של פוט. בא יחזקאל ופירש (ל,ה): כוש ופוט ולוד וכל הערב וכוב ובני ארץ הברית אתם בחרב יפולו. — 12) בכ״י שם בטעות: ושאל את הרב.

זאת כתובים שבעים בנים מבני נח. מכאן אנו למדים שבעים אומות שהרי כתוב בפרשה[1] מאלה נפרדו. ופוט וכל בניו לא היו אלא אומה אחת. ואלו אמר ופוט ילד פלוני ופלוני היאך יכול לומר מאלה נפרדו דמשתמע כי הגוים היו נפרדים מבני נח [ו]לפיכך פי' כל אחד ואחד, שאם כן, יהיה יותר משבעים לשון. לכך לא כתב ופוט ילד, לידע כי פוט וכל זרעו לא היו אלא לשון אחד:]

[יא'. 4. הבה נבנה לנו עיר וגו'.[2] לפי הפשט מה חטאו דור הפלגה? אם מפני שאמרו וראשו בשמים, הא כת'[3] ערים גדולות ובצורות בשמים? אלא לפי שצום הק'[4] פרו ורבו ומלאו את הארץ, והם בחרו להם מקום לשבת שם ואמרו פן נפוץ, לפי' הפיצם משם בגזרתו:]

# לך לך.

[יב 3. ונברכו.[5] לשון מבריך ומרכיב, כלומר יתערבו במשפחתך משפחות האדמה, שהרי משקל רפי הוא: 11. הנה נא ידעתי וגו' אמרי נא אחותי את. (פירוש רשב"ם ניכר מדבריו לבראשית כו, ג:)]

[יד 18. ומלכי צדק מלך שלם.[6] לכך הפסיק בין ויצא מלך סדום לויאמר מלך סדום וכתב בנתיים ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין, ללמדנו שאמת השיב אברהם למלך סדום כשאמר לו בלעדי רק אשר אכלו הנערים שאמר אכלו הנערים ולא אמר אכלנו, כי הוא אכל משל מלכי צדק:]

---

[1]) י, לב. ובכ"י בטעות: מאלה נתפרדו. וכן למטה. — [2]) בכ"י העברי סימן 252 אשר במינכען דף 25 ע"א בשם ר' שמואל. — [3]) דברים א, כח. — [4]) א, כח. — [5]) מפירושו לבראשית כח, יד. וכתב שם: וכבר פירשתיו בפרשת לך לך. וכן הובא בכ"י 252 העברי אשר במינכען בשם ר' שמואל: לשון הברכה. — ולפסוק הראשון שבפרשה הזאת נמצאו בכ"י העברי סימן 50 אשר במינכען הדברים האלה: „אל הארץ אשר אראך. מיסוד הר' שמואל. לפי שהיה מזרעו של שם שנתנו לו הכנענים לעבדים והוליכו הקב"ה לשם להתהלך בה". ולא ידעתי אם ר' שמואל הזה הוא רשב"ם. — [6]) מספר הדר זקנים דף ו ע"א ומספר מנחת יהודה דף ו ע"ג. ובספר פענח רזא הנדפס דף ט ע"א הובא פירוש זה בשינוי לשון ולא בשם אומרו.

[טו 1. אחר הדברים האלה.[1] מחובר על הפרשה שלמעלה. אחר הדברים האלה שהרג אברם המלכים אמר לו הק' אל תירא אברם מן האומות: 13. ידע תדע כי גר יהיה זרעך וגו'. (עיין פירושו לשמות יב, מ): 16. ודור רביעי ישובו הנה.[2] המפרש דור רביעי של ישראל ישובו הנה לארץ ישראל [טועה הוא]. כי [מאחר ש] נתן[3] קצבה של ארבע מאות שנה, מה לנו אם דור רביעי או דור חמישי? והלא מכל מקום יתעכבו ארבע מאות שנה? אלא טעם נתן הקב"ה לדבריו. למה אני צריך לעכב ארבע מאות שנה? [לפי] שאחר דור[4] רביעי של אמוריים ישובו [ישראל[5]] הנה. שהדור מאה [שנה[5]] כאשר נמצא במסכת עדיות[6], והרי ארבע מאות ארבע[ה] דורות. שאעפ"י שיושבי הארץ חטאו ודינם להקיא הארץ את יושביה, צריך אני להמתין ארבע[ה] דורות כדכתיב[7] פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי, אולי יחזרו הבנים בתשובה כי לא שלם זמן[8] פרעון שאני עתיד ליפרע אליו[9] מן האמוריים החוטאים עד הנה ועד אחר דור רביעי של אמוריים כדכת' על שלשים וגו'[10]. זהו פשוטו: 17. 18. אשר עבר בין הגזרים האלה, ביום ההוא וגו'. (מבואר בפירוש רשב"ם לשמות כד, יא):]

[1]) מדבריו לבראשית כב,א. — [2]) מכ"י 252 העברי אשר במינכען דף 31 ע"א. ותיקנתי השגיאות אשר נמצאו בו על פי נוסחת מנחת יהודה דף ז ע"ב ונוסחת הדר זקנים דף ו ע"א כי אע"פ שלשונם משונה קצת מלשונו ונפלו בהם טעיות רבות, מכל מקום הספיקו לתיקון מעט הנצרך לנוסחת כ"י ההוא. — [3]) תיקנתי גם כן על פי מנחת יהודה והדר זקנים. — [4]) בכ"י: שדור אחר, ותיבת לפי חסרה. והגהתי והוספתי על פי נוסחת מנחת יהודה. ובהדר זקנים נשמטו כאן איזו תיבות. — [5]) הוספתי ע"פ נוסחת מנחת יהודה. — [6]) בפרק ב משנה ט. ורמב"ם בפירושו שם פירש שדור רביעי במקרא הוא דור רביעי של ישראל, אבל ראב"ד מסכים לדעת רשב"ם. — [7]) שמות כ,ה. ובכ"י נמצאו אחרי על בנים תיבות ועל בני בנים בטעות סופר כי זכרונו הטעהו ונתערב לו המקרא עם שמות לד,ז. ואני לא נמנעתי מלתקן המעוות ע"פ שני עדים שהם ספר מנחת יהודה וספר הדר זקנים, ששניהם הביאו המקרא כמשפט. — [8]) בכ"י: אינן, אין הבין. ותיקנתי לפי נוסחת מנחת יהודה. — [9]) אולי תיבת אליו ראויה למחוק, כי אינה נמצאה בהדר זקנים. ובמנחת יהודה הלשון משונה. — [10]) וכן פירש רשב"ם דברי הכתוב בדברים ז,ט וי'. ובעקבותיו הלך ראב"ע לשמות כ,ה.

# וירא אליו.

יח 1. וירא אליו י"י. היאך? שבאו אליו שלשה אנשים שהיו
מלאכים. שבהרבה מקומות כשנראה המלאך קורהו בלשון שכינה
כדכת'[1] כי שמי בקרבו, שלוחו[2] כמותו. וכן[3] וירא אליו מלאך י"י
בלבת אש מתוך הסנה, וכתו' שם[4] וירא י"י כי סר לראות: כחום
היום. מה צורך לכתוב כחום היום? אלא להודיעך כי בלוט כת'[5]
ויבאו [שני] המלאכים סדמה בערב, ולכך אמר להם לוט[6] סורו
נא אל בית עבדכם ולינו, אבל[7] אברהם לפי שבאו אליו כחום
היום בבקר שאין דרך אורחים ללון אלא לאכול ולעבור, לפיכך
לא אמר להם אברהם ללון אלא[8] וסעדו לבכם ואחר תעבורו:
5. כי על כן אשר עברתם על עבדכם. וכן[9] כי על כן באו בצל
קורתי, כי על אשר באו. דרך המקרא לחסר אשר ברוב מקומות[10]:
6. קמח סלת. קמח של חיטים, שכל מקום שכת' סלת, מחטים
הוא, כדדרשינן ממילואים דכת'[11] סלת חיטים תעשה אותם: 7. ואל
הבקר רץ אברהם. לפי שאמר להם[12] פת לחם, דבר מועט,
לפי שדרכם נחוץ ללכת, הוצרך לרוץ ולמהר, לפי שאמר להם
מעט ועשה הרבה[13]. ולהגיד חשיבותו של אברהם] נכתב כל זה:
8. ויקח חמאה וחלב. לפי פשוטו של מקרא לא הוצרך לפרש
שהביא את פת לחם על השלחן[14] אלא התוספת שלא אמר להם
הוצרך לומר שהביא. הבאת פת על השלחן אינו חידוש, אבל
החמאה והחלב והבשר שאינו מזומן לכל האורחים הוצרך לפרש[15]:
עומד עליהם. כשאיש יושב ואחר[16] עומד, קורהו עומד עליו. וכן[17]
ראיתי י"י יושב על כסא [וגו'] שרפים [עומדים] ממעל לו, וכן
במיכיהו[18] וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו: תחת

---

1) שמות כג, כא. — 2) בכ"י: שלוח. — 3) שמות ג, ב. — 4) שם ג, ד — 5) יט, א. —
6) יט, ב. — 7) בכ"י בטעות: אלא. — 8) בפסוק ה. ושם כתוב: אחר תעברו בלא
וי"ו כדברי הגמרא בנדרים דף לז ע"ב. — 9) יט, ח. — 10) בכ"י בא פירוש
הכתוב הזה שלא במקומו אחרי פירוש קמח סלת. — 11) שמות כט, ב. —
12) בפסוק ה'. — 13) כמאמר שמאי באבות א, טו ורבי אלעזר בב"מ דף פו
ע"א. — 14) להוצ"א מדברי האגדה בב"מ שם שהבי"א רש"י. — 15) בכ"י בא המאמר
הזה שלא במקומו אחרי המאמר המפרש תיבות עומד עליהם. — 16) בכ"י:
ואחד. — 17) ישעיה ו, א. ב. ושם כתוב: ואראה את אדני. — 18) בכ"י: במיכה.
והמקרא במלכים א' כב, יט.

העץ. אילנות שבפרדס: .9 איה שרה אשתך. אע"פי שהיו יודעים, היו שואלים. כדרך שמצינו בשכינה שאמ' לאדם[1] איכה. וכן בבלעם[2] מי האנשים האלה עמך. וכן ישעיה שהיה יודע שאל כן לחזקיה[3] בשלוחי אויל מרודך[4]. וכל זה דרך התחלת הדיבור: .10 כעת חיה. כעת יולדת כדכת'[5] כעת יולדה ילדה, וכן בהלכה[6] קרוייה היולדת [חיה]. וקרוב לדבר[7] כי חיות הנה, כעין מְיַלְּדֹת[8]: והוא אחריו. הפתח של אהל שרה היה אחרי המלאך, לפיכך שמעה שרה את דבריהם: .12 עדנה. יתעדן הבשר ויתפשטו הקמטין: .13 ויאמר י"י. המלאך. גדול שבהם: ואני זקנתי. שאמרה[9] אחרי בלותי וגו': .14 היפלא מי"י ששלחנו אליך דבר? וכן[10] וי"י המטיר על סדום גפרית ואש מאת י"י מן השמים, הראשון שבפסוק הוא גבריאל והשני שבפסוק הוא הק'. וכן הוא מפורש בספר הגדה[11]: .15 כי צחקת. אלא צחקת. רוב כי שאחר לא מתפרשים אלא. שהרי[12] כי משמש בארבע(ה) לשונות אי דלמא אלא דהא. וכן[13] לא תשתחוה לאלהיהם כי הרס תהרסם,[14] לא תקפוץ את ידך כי פתח תפתח וגו': .16 ויקמו[15] משם האנשים. שנים מהם הלכו לסדום כדכת'[16] ויבאו שני המלאכים סדומה, וגדול שבהם היה מדבר עם אברהם. וזהו שכת' בו[17] וי"י אמר המכסה אני וגו'. [וכן][18] ואברהם עודנו עומד לפני י"י. שני פסוקים אלו מדברים [ב]שלישי[19]: .17 המכסה אני מאברהם מה שאני רוצה להפוך את סדום? ואני יודע שבניו ישמרו דרך י"י ויזכו להביא עליהם את אשר דיבר לאברהם לתת להם ארץ כנען ואילו העיירות מנחלת בניו הם כדכת' בגבול כנען בפ' נח[20] ויהי גבול הכנעני מצידון באכה גררה עד עזה באכה סדומה [ועמרה]

---

1) ג,ט. — 2) במדבר כב,ט. — 3) מלכים ב' כ,יד; ישעיה לט,ג. — 4) באמת היו שלוחי מרודך בלאדן. — 5) מיכה ה,ב. ושם כתוב: עת. — 6) במשנה יומא ח,א. — 7) שמות א,יט. — 8) כפירוש רש"י שם. אבל לרשב"ם עצמו דרך אחרת שם. ואולי צ"ל כאן: בענין המילדות, ואז יתכן דעתו כאן כפירושו שם. ובכ"י בא המאמר הזה אחרי פירוש כעת חיה שלא כסדר הכתוב. — 9) בפסוק יב. — 10) יט,כד. — 11) בדבריו יט,כד מבואר שהוא בבראשית רבא (פרשה נא) ובתנחומא שם. וע"ע בבא מציעא דף פו ע"ב. — 12) מאמר ר"ש לקיש בר"ה דף ג ע"א ושם נסמן. — 13) שמות כג,כד. — 14) דברים טו, ז.ח. — 15) בכ"י: וילכו. — 16) יט,א. — 17) בפסוק יז. — 18) בפסוק כב. — 19) בכ"י מדברים שלישי. ועיין בספרי RSBM דף 44 הערה 1. — 20) י,יט.

אדמה וצבוים עד לשע. ואיך אחריב קרקע שלו או קרקע שכיניו[1] שלא מדעתו: 20. ויאמר י״י. המלאך לאברהם, שלוחים הללו אני שולח בשביל זעקת סדום, כמו שאמר למעלה[2] ואנשי סדום רעים וחטאים: 21. עשו כלה. פסק יש בינתיים להפריד את הדבר, כלומר אם כן עשו, אעשה אותם כלה: 23. תספה. תכלה. כדכת׳[3] אספה עלימו רעות חיצי אכלה בם. אֲכַלֶּה כפל לשון של אַסְפֶּה: 24. בתוך העיר. סדום. ומלך סדום היה ראש לכל המלכיות שבמקום ההוא: 25. השופט כל הארץ ששלחך כאן[4] לא יעשה משפט: 26. ויאמר י״י. המלאך. [וכן][5] עומד לפני י״י, לפני המלאך לבקש פניו:

יט 2. כי ברחוב נלין. אלא ברחוב נלין: 4. כל העם מקצה. להודיע שאפילו אחד מן העשרה שאמר אברהם[6] לא נמצא בהם: 5. ונדעה אותם. משכב זכור. וכן בפילגש בגבעה: 8. כי על כן אשר באו: 9. גש הלאה. כדכת׳[7] קרב אליך אל תגע בי כי קדשתיך, התקרב לצד הלאה, כלומר ברח לך מאצלנו: בא לגור. לוט היה גר בסדום: נרע לך מהם. יותר מהם נעשה לך רעה: 11. בסנורים. מכת עורון ושממון: וילאו. פירושו לא יכלו עוד למצוא הפתח, לא בקשו הפתח. וכן[8] ונלאו מצרים לשתות מים מן היאור, לא יכלו לשתות מאחר שהיו דם, וכן מוכיח לבסוף[9] ולא יכלו לשתות ממי היאור. ובכמה מקומות לשון נלאו מכופל לא יכלו, כמו[10] כלכל לא אוכל. וכן[11] והיה כי נראה כי נלאה מואב על[12] הבמה ובא אל מקדשו להתפלל ולא יוכל. וכן[13] הנסה דבר אליך תלאה ועצור במילין מי יוכל[14], כלומר בשביל שניסה אותך הקב״ה בייסורין אתה נלאה? כלומר אין אתה יכול להיות שותק וחשבת בלבך ואמרת ועצור במילין[15] מי יוכל? 12. עוד מי לך פה. העוד לך קרובים בעיר מלבד אלו שבבית: 13. וַיְשַׁלְּחֵנוּ. משקל דגש ואע״פי שכל שליחות של שלוחים החוזרים כת׳ בהם

1) בכ״י: ולא קרקע שכניו. עיין בספרי RSBM דף 50 הערה 7. — 2) יג,יג. — 3) דברים לב,כג. — 4) הלך בשטתו לפרש י״י בכתוב הזה לשון מלאך. — 5) בפסוק כב. והוספתי: וכן. ואולי אין צורך. ועי׳ RSBM דף 39 הערה 7. — 6) יח,לב. — 7) ישעיה סה,ה. — 8) שמות ז,יח. — 9) שמות ז,כא או כד ושניהם בשינוי לשון מעט. — 10) בירמיה כ,ט כתוב: ונלאיתי כלכל ולא אוכל. — 11) ישעיה טו,יב. — 12) בכ״י: אל. — 13) איוב ד,ב. — 14) בכ״י: ועצור במלים לא יוכל. — 15) בכ״י: במילים.

וַיְשַׁלַּח משקל רפי, באילו כת' משקל דגש לפי שהוא שילוח של השחתה כדכת'[1] ושן בהמות אשלח בם,[2] ישלח בהם ערוב: 15. וכמו השחר עלה. נכתב פסוק זה בשביל שכת' לפנינו[3] השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה, להודיע שכל כך המתינו לו המלאכים בשביל חיבתו של אברהם: 17. אל תביט אחריך. בשביל צער חתניך שבעיר. ועוד כי המביט אחריו מתעכב בדרך. גם שלא להסתכל במלאכים ובמעשיהם שלא לצורך, כדכת'[4] מות נמות כי י"י ראינו, וכן ביעקב[5] כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי: 20. הלא מצער היא. עמה מועטין ויכול אתה להניחה עכשיו שאין בה רוב חוטאים: 24. וי"י המטיר. המלאך גבריאל: מאת י"י. שכינה ממש. וכן היא בבר' רבא ובתנחומא: 28. וישקף. לדעת אם נמצאו שם עשרה וניצולו אם לאו: 30. כי ירא לשבת בצוער. שלא הניחה המלאך אלא [בשביל] שלא היה לו פנאי להמלט ההרה, ועכשיו שהיה לו פנאי קיים דברי המלאך לשבת בהר אולי יהפוך העיר[6]: 31. ואיש אין בארץ. סבורות היו שהעולם נהפך שהביא מבול של אש[7]: 37. עד היום. בימי משה. וכן כל עד היום עד ימי הסופר שכתב את הדבר:

כ 4. ואבימלך לא קרב אליה. להעיד מה שהק' אומר[8] על כן לא נתתיך לנגוע אליה: 7. כי נביא הוא. לשון[9] ניב שפתים. רגיל אצלי ומדבר את דבריי ואני אוהב את דבריו ושומע תפילתו[10]: ויתפלל בעדך. שהרי היה צריך רחמים כ[ד]כת' לפנינו[11] כי עצור עצר וגו': 12. אחותי בת אבי. כי בני בנים הרי הם כבנים והיא היתה בת הרן בן תרח[12]: אך לא בת אמי. לא אחותי ממש שיצאת מבטן אמי, והיא מותרת לי ותהי לי לאשה: 13. כאשר התעו אותי. הגלני ממקומי שנא'[13] לך לך מארצך, וזהו שכת'[14] ארמי אובד אבי, משום שהוגלה משם[15] כי „התעו אותי" ו„אובד אבי" כפל לשון הוא כדכת'[16] תעיתי כשה אובד, [17] צאן אובדות

[1] דברים לב, כד. — [2] תהלים עח,מב. — [3] בפסוק כג. — [4] בשופטים כג,יב כתוב כי אלהים ראינו. — [5] לב,לא. — [6] בכ"י בטעות: בעיר. — [7] שינה דברי רש"י הלקוחים מב"ר במקצת. — [8] בפסוק ו. — [9] ישעיה נז,יט. — [10] ע' RSBM דף 116 סימן III. — [11] בפסוק יח. — [12] כדברי רש"י. — [13] יב,א. — [14] דברים כו,ה. — [15] בכ"י: משם שהוגלה משם. והתיקון בקרן שמואל. — [16] תהלים קיט,קעו. — [17] ירמיה נ,ו.

היו עמי רועיהם התעום: אמרי לי. אמרי עלי: 16. ולשרה אמר דברי פיוסים ותנחומים, הנה בקחתי אותך בתחילה לא באונס ולא בכח אלא כמנהג נישואין[1] שהרי נתתי מהר ומתן אלף כסף לאחיך בשביל שהייתי סבור שהיה אחיך כמו שאמרת לי. ולא זהו מתן של צאן ובקר שנתן אבימלך לאברהם לבסוף אלא קודם שהביאה אל ביתו. שאפילו פרעה שנענש יותר כתוב בו[2] ולאברם היטיב בעבורה, קודם נישואין. וכל שכן אבימלך: נתתי אלף כסף מתחילה, כדכת׳ בפרעה, וכדכת׳[3] הרבו עלי [מאד] מהר ומתן, וכדכת׳[4] ומגדנות נתן לאחיה ולאמה: הנה הוא לך כסות עינים לכל[5] אשר אתך ואת כל. אלף כסף שנתתי לאחיך מתחילה כבוד גדול הוא לך וכסות עיניהם של כל בני ביתך אשר אתך וגם לכל העולם, שלא יסתכלו בך לגנאי לומר אשה זו מנהג הפקר נהג בה אבימלך, כי הכל ידעו כי דרך כבוד לקחה ובעל כרחו החזירה: כסות עינים. שלא יראו בך לגנאי כדכת׳[6] וכסה את עין הארץ ולא יוכל לראות את הארץ. וכשמסתכלין באדם לבזותו כת׳[7] לראוה בך,[8] עיני תראינה בה,[9] ותחז בציון עינינו: ונוכחת. מפורסם ומתוכח יפה כי דרך כבוד נהגתי בך ואל תשימי ללבך רק טוב. זהו עיקר לפי פשוטו. כי לכבודה של שרה אמר אבימלך כל זה ולא לקנתרה ולהוכיחה[10]:

כא 6. צחוק. שמחה של תמהון[11]: 7. ותאמר מי מלל לאברהם. כלומר ידעו ויבינו כל השומעים מי הוא האלהים שמלל לאברהם להיות לו בן משרה, כי היניקה בנים שרה אחרי זקנתה ולזקוניו של אברהם, כי אין גדול כאלהים: 8. ויגמל. נבדל מן הדדים כדכת׳ בשמואל[12] עד גמלך אותו: ביום הגמל [וגו׳]. שעשה אז משתה כמו שמצינו בשמואל כאשר גמלתו הביאתו שילה וקרבנות עמו[13]: 9. מצחק. שכבר גדל הרבה, ולא רצתה

---

1) בכ״י: ולא באונס ולא בכח ולא כמנהג נישואין. והתיקון בק״ש. — 2) יב, טז. ובכ״י: ולאברהם במקום ולאברם. — 3) לד, יב. — 4) כד, נג. ובכ״י לאביה במקום לאחיה. — 5) בכ״י: כסות עלי ולכל. — 6) שמות י, ה. — 7) יחזקאל כח, יז. — 8) מיכה ז, י. — 9) מיכה ד, יא. — 10) להוציא מדברי האגדה בבראשית רבא לפסוק זה. — 11) לא כצחוק של שרה כאילו לא האמין אברהם כמוה, שהרי כבר נולד הבן, אלא שחוק של שמחה על דבר פלא. — 12) שמואל א׳ א, כג. — 13) שם פסוק כד.

לשהותו עוד[1] פן ירצה להחזיק בירושת אביו עם יצחק: 12. יקרא לך זרע. בריתי שהקימותי לזרעך לתת להם את ארץ כנען כדכת'[2] כי גר יהיה זרעך וגו', על יצחק הבטחתיך: 14. ותתע במדבר באר שבע. לפיכך ויכלו המים מן החמת, שאילו הלכה דרך ישר, היה מספיק לה החמת מים שנתן לה אברהם עד המלון: 16. כמטחוי. כתרגו': 17. באשר הוא שם. לפי שלא היתה רואה אותו שהרי נתרחק[ה][3] מאותו מקום, הוצרך לומר, במקום אשר הוא שם נתן לו את המים: 20. רובה קשת. מושך בקשת. ושני גזרות[4] הן.[5] וימררוהו ורבו וגם[6] יסבו עלי רביו מלשון רבב כמו[7] סובו מן סבב,[8] שומו שמים מן שמם, [9] דומו יושבי אי מן[10] דממה דקה, כולם נכפלים באות אחרונה, אבל רובה מגזרת רבה [וכמו] עשה בנה קנה שיאמר עושה בונה קונה: 21. במדבר פארן. כדכת'[11] והוא יהיה פרא אדם: 22. ויהי בעת ההיא שנולד יצחק משרה וידע אבימלך ניסים שעשה לו הק', לכן באו עתה לכרות ברית עמו. וכן כל בעת ההיא צריך לפרש לפי המאורע: 23. ולנכדי. בן בני: 23. ויטע אשל. פרדס היה להתפלל שם:

כב 1. ויהי אחר הדברים האלה. כל מקום שנא' אחר הדברים האלה מחובר על הפרשה שלמעלה.[12] אחר הדברים האלה, שהרג אברהם את המלכים אמר לו הק', אל תירא אברם[13], מן האומות. [14]ויהי אחר הדברים האלה, שנולד יצחק, ויוגד לאברהם לאמר עוד ובתואל ילד את רבקה. וכן[15] אחר הדברים האלה, שהגיד מרדכי על בגתן ותרש, גדל המלך אחשורוש את המן, שרצה להרוג את מרדכי והועיל לו מה שהציל את המלך ונתלה המן. אף כאן אחר הדברים שכרת אברהם ברית לאבימלך לו ולנינו ולנכדו של אברהם ונתן לו שבע כבשות הצאן וחרה אפו

---

[1]) כלומר לא רצתה שישהה עוד בבית אברהם. — [2]) טו,יג. — [3]) בכ"י: נתרחק במקום נתרחק'. — [4]) היה צ"ל ושתי גזרות הן, כי היחיד לשון נקבה גִּזְרָה ונמצא במקרא איכה ד,ז. ומנחם בן סרוק הוא החל לכתוב גזרה בהוראת שרש התיבה. ע' ספרי RSBM דף 133. — [5]) מט,כג. — [6]) איוב טז,יג. — [7]) תהלים מח,יג ובמקומות אחרים. ותיבת סבב היתה כבר בעת רשב"ם דוגמא לכל הכפולים. — [8]) ירמיה ב,יב. — [9]) ישעיה כג,ב. — [10]) מלכים א' יט,יב. — [11]) טז,יב. — [12]) בראשית טו,א. — [13]) בכ"י בטעות: אברהם. — [14]) בפסוק כ. — [15]) אסתר ג,א.

של הק׳ על זאת שהרי ארץ פלשתים[1] בכלל גבול ישראל והק׳ ציוה עליהם[2] לא תחיה כל נשמה וגם ביהושע[3] מטילין על ערי חמשת סרני פלשתים גורל, לכן והאלהים נסה את אברהם קינתרו וציערו כדכת׳[4] הנסה דבר אליך תלאה,[5] על נסותם את י״י,[6] מסה ומריבה,[7] בחנני י״י ונסני. כלומר נתגאיתה בבן שנתתיו[8] לכרות ברית ביניכם ובין בניהם, ועתה לך והעלהו לעולה ויראה מה הועילה כריתות ברית שלך. וכן מצאתי אחרי כן במדרש של שמואל[9] ויהי ארון י״י בארץ פלשתים שבעה חדשים. כת׳ את שבע כבשות הצאן תקח מידי. אמר לו הק׳ אתה נתתה לו שבע כבשות, חייך שבניו עושים שבע מלחמות עם בניך ונוצחין אותן. ד״א חייך שבניו הורגים שבע צדיקים מבניך ואילו הן שמשון חפני ופנחס שאול ושלשה בניו. ד״א חייך שבניו מחריבים שבע משכנות, ואילו הן אהל מועד וגלגל נוב ושילה [וגבעון] ובית עולמים [תרין][10]. ד״א שארון מחזיר[11] בשדה פלשתים שבעה חדשים[12]: נסה קונטרארי״אה[13]: 2. המוריה. האמוריה, ארץ האמורי. הרבה אלפ״ין חסרין.[14] וימש חשך כמו ויאמש.[15] לא יהל כמו לא יאהל שם ערבי: 6. המאכלת. סכין. על שם[16] וחרבי תאכל בשר: 12. כי עתה ידעתי. כלומר עתה אני רואה ונתפרסם לכל העולם כי ירא אלהים אתה: 13. וירא והנה איל עובר לפניו אחר נאחז בסבך בקרניו. כלומר אחרי כן ראה את האיל מדי עברו נאחז בסבכי היער, חשב בלבו ודאי זה המלאך בא בשליחותו של הק׳ וזימן לי איל זה תחת בני ולכן נאחז בסבך שאוכל לקחתו

---

1) מכאן עד תיבות כל נשמה נכתב בכ״י בטעות אחרי תיבת גורל. וכן נדפס בבערלין ובדיהרענפורט. ובדפוס אמשטרדם משנת תפו—תפט חשבו לתקן בהוסיפם תיבות ניתן לאברהם אחרי תיבת פלשתים. וכשהדברים כסדרם הראוי אין מחסור כל דבר. וע׳ ספרי RSBM דף 35 הערה 6. — 2) דברים כ,טז. — 3) יג,ג; טו, מה—מז. — 4) איוב ד,ב. — 5) שמות יז,ז. — 6) שם. — 7) תהלים כו,ב. — 8) בכ״י: שנתתיך. ובכ״י אשר לפני נחלף אות וי״ו באות ך כמה פעמים מפני שדומים זה לזה, כי בהגדילך אורך הוי״ו ורחבו יהיה ך. — 9) פרשה יב לשמואל א׳ ו,א. עם איזה שינוים. — 10) תיבת וגבעון ותיבת תרין הוספתי ממדרש שמואל הנדפס ומבראשית רבא. — 11) במדרש שמואל הנדפס: שארוני מחזר. — 12) פירוש רשב״ם לפסוק הזה הובא גם בפענח רזא דפוס אמשטרדם דף יא ע״ב בלשון אחרת. — 13) *contraria*, war entgegen. — 14) שמות י,כא. — 15) ישעיה יג,כ. — 16) דברים לב,מב.

ולהקריבו. וכן[1] קדמו שרים אחר נוגנים.[2] ושבו העבים אחר הגשם, ואחרי כן בא[3] הגשם. וכן[4] ואחר באו משה ואהרן. כולם פירושם אחרי כן: 14. אשר יאמר היום ולמחר[5] בהר י״י יראה. בהר י״י נראה הקב״ה לאברהם:

[1] תהלים סח,כו. — [2] קהלת יב,ב. — [3] בכ״י: ובא. ע׳ ספרי RSBM דף 34 הערה 4. — [4] שמות ה,א. — [5] ר״ל שתיבת היום במקום הזה רומז אל זמן הכותב והבא אחריו. ובעל קרן שמואל נדחק שלא לצורך.

---

## ויהיו חיי שרה.

כג 1. ויהיו חיי שרה. אע״פ שבשאר נשים לא נתפרשו ימי חייהן, בשרה הוצרך לפרש. בשביל שהוצרך להזכיר מיתתה בשביל קניין המערה, פירש מתי מתה לאחר תשעים של הורתה: 2. בקרית ארבע. שם האיש ארבע כדכת׳ ביהושע[6] קרית ארבע אבי הענק, כמו[7] קרית סיחון[8]: ויבא אברהם. אפילו לא בא ממקום אחר אעפ״י כן ראוי לומר כי בא לסופדה[9]: 4. גר ותושב אנכי [עמכם]. מארץ נכרייה באתי לגור כאן ונתיישבתי עמכם, לכן אין לי מקום קברי אבות הנה: תנו לי אחוזת קבר. הניחו לי לקנות קרקע כאן ותתרצו אתם יושבי העיר להניח לי לקבור בה מֵתי ממשפחתי, כי אחוזת קבר אין יכול להיות אלא ברצון כל בני העיר. וכן מוכיח לפנינו כשנתן אברהם הכסף לעפרון[10] ויקם [וגו׳] לאברהם למקנה ואחרי כן קבר אברהם [וגו׳] וקם לו לאחוזת קבר מאת כל בני חת: מלפני. אוציאנו מלפני לקוברו: 6. נשיא אלהים. ולא גר ותושב, ואין אתה צריך לקנות: במבחר קברינו. במקום שקוברין שרי הארץ והרי לך קבר מזומן: 9. מערת המכפלה. כל הבקעה קרויה מכפלה כמו[11] ככר הירדן. וכן מוכיח לפנינו[12] שדה עפרון אשר במכפלה: בכסף מלא. בכל

[6] ביהושע טו,יג. — [7] במדבר כא,כט. — [8] בכ״י בא הפירוש הזה לתיבות קרית ארבע אחרי פירוש פסוק ד. — [9] שלא כדברי רש״י. — [10] בפסוק יז—כ. — [11] יג,י. — [12] בפסוק יז.

שוויו: בתוככם. לעיניכם ותהיו עדים: לאחוזת קבר. שתתרצו כולכם לקבור בה מתי: 11. השדה נתתי לך. נותן אני אותו עכשיו לך. דויינק[1] ב״ל: והמערה אשר בו. אינך שואל כי אם המערה אשר בקצה השדה ובמכירה, אני נותן לך במתנה כל השדה והמערה: 12. וישתחו אברהם לעפרון לפני עם הארץ: 15. ארץ שאינה שוה אלא ארבע מאות שקל כסף[2] ביני ובינך מה היא, והיה לך לקחתה ממני בחנם, ואת מתך קבור בחנם אם תרצה: 16. וישמע אברהם. לחכימא ברמיזא[3]: עובר לסוחר. כסף צרוף ומתקבל בכל מיני סחורה. וכן ביהודיע מצינו[4] כסף עובר, טוב בכל מקום. וכן[5] ואצבעותי מור עובר, טוב בכל מקום: 18. לאברהם למקנה קם לאחר נתינת הכסף כדכת׳[6] ונתן הכסף וקם לו, אבל לאחזת קבר מאת בני חת לא קם והוחזק לאברהם עד שקבר שרה אשתו אז ויקם [וגו׳] לאחוזת קבר מאת בני חת:

כד 1. בא בימים. והרי הגיע עת להשיא את בנו בחייו: ברך את אברהם [בכל]. להודיע האמור לפנינו שלא שלח עבדיו לקחת אשה ממשפחתו מחמת חוסר נשים בארץ כנען שלא יהו רוצין להזדווג לו, שהרי נתברך בכל וכל העולם מתאוים להזדווג לו אבל הוא לא רצה כי אם ממשפחתו. וזהו שאמר העבד[7] וי״י ברך את אדוני מאד ויגדל, ולכך הוצרך לפרש תחילה ברך את אברהם בכל. כמו[8] וחם [הוא] אבי כנען: 2. שים נא ידך תחת ירכי. וכן ביוסף כשנשבע ליעקב. כריתות ברית ושבועה של בן [לאביו] ועבד לאדוניו כן היתה, שדומה ענין [ה]שעבוד[9] וכן כת׳[10] בן

1) gebe *doinz,*. ע׳ RSBM דף 92 סימן 3. — 2) בכ״י בטעות: כסף שקל. — 3) באלפא ביתא דבן סירא הראשונה דפוס בערלין שהוציא לאור החי׳ שטיינשניידער דף י׳ ע״א: לחכימא ברמיזא ולשטיא בכרמיזא. — 4) מלכים ב׳ יב,ה. 5) שיר השירים ה,ה. ובכ״י בטעות אצבעותיו במקום ואצבעותי בהשתנות מקום הוי״ו. ע׳ RSBM דף 31 הערה 3. — 6) בויקרא כז,יט כתוב: ויסף חמשית כסף ערכך עליו וקם לו. אבל ונתן הכסף וקם לו לא נמצא במקרא. והדברים לקוחים מערכין דף לג ע״א. וכבר כתבו התוספות במגילה דף ג ע״א בד״ה וילן שדרך הש״ס הוא לקצר הפסוקים ולערבם יחד. ועי׳ RSBM דף 59 הערה 1. — 7) בפסוק לה. — 8) ט,יח. — 9) ר״ל השיעבוד בין עבד לאדוניו והשעבוד בין בן לאביו דומים זה לזה אף על פי שאינם שוים. — 10) מלאכי א,ו.

יכבד אב ועבד אדוניו. אבל תקיעת כף אל כף או כריתות[1] דבר לשנים ולעבור בין בתריו מצוייה בשאר בני אדם: 4. כי אם אל ארצי, ולא לאותם שאינם קרוביי אלא למולדתי שבארצי תלך: 5. ההשב אשיב את בנך אל ארץ אבותיך. ואע״פי שזרעו של אברהם לא היה שם, קורא אותו השבה, הואיל והיה אברהם שם[2]: 7. י״י אלהי השמים שהביאני כאן ונתן לזרעי זאת הארץ, ידעתי שאינו רוצה שירחק זרעי מכאן, שאם כן, מה לו להק׳ להביאני כאן? לפיכך יודע אני שישלח מלאכו להצליח דרכיך לקיים לי הבטחתו[3]: 9. על הדבר הזה. על התנאי שפירש לו אברהם: 10. וכל טוב אדוניו. האנשים החשובים של בית אברהם. הוא שנאמר לפנינו[4] והאנשים אשר עמו: 11. ויברך הגמלים[5]. שני ברכיים יש לגמל זה על זה וצריך להבריכו פעמים קודם שישתה מפני גובהו. והוא שאמרו חכמים בשחיטת חולין[6] וכנגדו בגמל ניכר: 14. אותה הוכחת. כלומר אותה שהוכחת ליצחק היא תאמר לי כן ולא אשה אחרת שלא הוכחת: 16. ואיש לא ידעה. אפי׳ מעשה חידודין[7]. כי צנועה היתה: 20. ותער. כמו ותערה, כמו[8] וַתְּכַל ותכלה. מגזרת[9] וקיר ערה מגן: השוקת. מלשון[10] וישק את צאן לבן, שם דבר כמו בושת מלשון[11] גם בוש לא יבושו: 21. והאיש משתאה. מלשון[12] תשאה שממה והתי״ו כמו תי״ו בישתבח מן שבח,[13] וישתמר חוקות עמרי מלשון שמר. כלומר משתומם ומחשב על שאמרה לו זאת הנערה[14] גם לגמליך אשאב. הבין שזימן לו הק׳ מה שביקש. והמפרש לשון שתייה אי איפשר, מפני שהאלף שבו לא תהיה בלשון שתייה. ועוד שלא אמרה לו רבקה להשקות את גמליו עד לאחר שתייתו ואז התחיל להיות מחשב ותוהא: 22. ויקח האיש נזם זהב. יש לומר שאחר ששאל לה[15] בת מי את, נתן לה, כמו שכת׳ לפנינו בסיפור דבריו[16]. אלא שלא להפסיק סדר דבריו ותשובת דבריה,

---

[1]) בכ״י: כריתות ברית דבר. והטעות נולדה משגרא דלשנא. ע׳ RSBM דף 34 הערה 6. — [2]) בראשונה קודם לכתו אל ארץ כנען וכפירוש ראב״ע. — [3]) בכ״י: אבטחתו. — [4]) בפסוק נד. — [5]) בכ״י בטעות: ויברך את הגמלים. — [6]) חולין דף עו ע״א. — [7]) בפסוק יט. — [8]) ישעיה כב, ו. — [9]) כט, י. — [10]) ירמיה ו, טו. — [11]) ישעיה ו, יא. — [12]) ע׳ סנהדרין דף סו ע״ב ובתוספות ובהגהות ר׳ ישעיה בערלין ז״ל שם. — [13]) מיכה ו, טז. — [14]) בפסוק יט. וע׳ RSBM דף 34 הערה 1. — [15]) בפסוק כג. — [16]) בפסוק מז.

לכן הקדים מעשה נתינתו שנתן לה[1]: בקע. חצי שקל. כמו[2] נטה [את] ידך על הים ובקעהו: 23. מקום לנו ללין. מקום לנו בביתך, ולמה אנו צריכין? ללין, לבית לינה. שם דבר הוא[3] כמו[4] כי יהיה ריב בין אנשים מן[5] וירב בלבן.[6] בין דין לדין [מן[7] דן אנכי. כמו כן לין] שם דבר מן[8] וילן שם בלילה [ה]הוא. אבל היא שאמרה[9] גם מקום ללון, פירושו ללון גופכם כמו[10] לקום, [11]לשוב מצרימה ואילו היא[12] אמרה גם מקום לכם כמו שאמרו הם מקום לנו, היה לה לומר ללין כמו שאמרו הם, שהיה משמע גם מקום לכם, ולמה? לבית לינה. אבל ללון אין צריך פירוש, שהרי משמע ללון בו בני אדם. זהו עיקר פשוטו למדקדק לשון הקודש: 25. גם תבן [וגו'] שלא שאלת גם מקום ללון ששאלת. דרך המקרא לכפול גם, כמו[13] גם לי גם לך: 32. ויפתח. כמו[14] אל יתהלל חוגר כמפתח. התיר חבישתם: 33. עד אם דברתי דבריי. אחרי שראה שהסכים הק' על ידו לא היה לו[15] להתעסק באכילה ושתייה תחילה: 35. ברך את אדוני. לכן הקדים למעלה[16] ברך [את] אברהם בכל: ויגדל. וכל אנשי המלכות היו חפצים להזדווג עמו, אך אינו חפץ: 36. ויתן לו את כל אשר לו. לא יחלקו אחיו עמו: 40. ישלח מלאכו. יודע אני שיתנו לך: 42. ואומר י"י אלהי אדוני אברהם וג'. כל אריכות דברים להודיעם שמאת הק' יצא הדבר: 48. בדרך אמת. שנאמנו דברי הק' לעשות חסד לאברהם ולבנו: 49. על ימין או על שמאל. אל שאר קרובים[17] שיש לאדוני: 50. לא נוכל דבר אליך רע או טוב. לא הסתירה ולא הבניין תלוי ברצוננו, כי בעל כרחינו רוצים ולא רוצים, כי הק' עשה שהיכולת בידו: 53. כלי כסף וכלי זהב. תכשיטי נשים של כסף וזהב כדכת'[18] איש אשר מצא

---

[1]) בספר מנחת יהודה הנדפס בס' דעת זקנים דף י"א ע"ג בדפוס ליוורנו הובא בשם רשב"ם פירוש אחר: „לקחם ממקום שהיו טמונים להיות מזומנים בידו ושאל בת מי את ואח"כ נתן לה הנזמים". וזה הוא פירוש רמב"ן. ועיין בספר הדר זקנים דף ט ע"א. — [2]) שמות יד,טו. — [3]) כדבר רש"י לפרש את דברי בראשית רבא שהביא, ורשב"ם משכו לדרך הפשט. — [4]) דברים כה,א. — [5]) לא,לו. — [6]) דברים יז,ח. — [7]) טו,יד. ועיין RSBM דף 43 הערה 2. — [8]) לב,יד. — [9]) בפסוק כה. — [10]) לא,לה. — [11]) שמות ד,כא. — [12]) בכ"י: אי. — [13]) מלכים א' ג,כו. — [14]) מלכים א' כ,יא. — [15]) בכ"י: לא היה לא. — [16]) בפסוק א'. — [17]) בכ"י: על שאר קרובים. — [18]) במדבר לא,נ. ובכ"י: כלי זהב ושמלות אצעדה וגו'. וע' RSBM דף 34 הערה 6.

כלי זהב אצעדה וגו׳ וכת׳[1] ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה
כלי כסף וכלי זהב ושמלות ושמתם על בניכם ועל בנותיכם:
56. וי״י הצליח דרכי. אין הק׳ רוצה שיהא איחור בדבר שאין
זה עיקר הצלחה אם יתעכב: 57. נקרא לנערה [וגו׳]. אם תרצה
להתעכב ימים או עשור כדברינו או מיד לילך[2] כדבריך:
[58.] ויקראו לרבקה וגו׳.][3] דרך ארץ הוא כן, כלומר אע״פי[4]
שהק׳ חפץ בזיווג זה אע״פי כן אמרי לנו התלכי מיד עם האיש
הזה או עם אדם אחר לאחר ימים או עשור. ואע״פי[5] שמנהג הוא
כמו ששנינו[6] נותנין לבתולה שנים עשר חדש לפרנס את עצמה,
ותאמר אלך, איני חוששת להתעכב בשביל קישוטי עצמי:
60. את היי לאלפי רבבה ויירש זרעך. ממך יצאו אותם הבנים
שנאמר בהם בשעת עקידה[7] וירש זרעך את שער איביו. זה
פירוש ר׳ יוסף בר שמעון קרא: 62. ויצחק בא מבוא. כמו[8]
באכה סדומה. ויצחק באותו היום שבא העבד בא מבאכה של
באר לחי ראי, שהרי יצחק יושב בארץ הנגב ששם באר לחי
ראי כדכת׳[9] על העין בדרך שור, וכת׳[10] ויסע משם אברהם
ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור. ולפי שבא משם ביום ההוא
ולא היה יודע מה היו עושים פועלים שלו [ש]היו נוטעים גנות
ופרדסים, ויצא יצחק לשוח בשדה, כדכת׳[11] וכל שיח השדה.
כלומר לטעת אילנות ולראות ענייני פועליו. ואז בהיותו בשדה
ראה גמלים באים והלך לקראתם לראות אם הם גמלי אביו
שהוליך העבד: 64. ותפול מעל הגמל. לצניעות, לפי שהיתה
רוכבת כמו איש משום ביעותא דגמלא כדמפורש בפסחים[12]:
65. [מי האיש הלזה ההולך בשדה לקראתנו.[13] (גמגום יש
על פסוק זה. וכי היתה שואלת בכל[14] האנשים שהיתה פוגעת? ועוד

---

[1]) שמות ג,כב. — [2]) בכ״י: מיד ליד. עי׳ RSBM דף 37 הערה 3. —
[3]) חסר בכ״י. עי׳ RSBM דף 45 הערה 1. — [4]) בכ״י: אעפיכן. — [5]) גם
כאן בכ״י: אעפיכן. ובדוחק אפשר לקיימו, ומ״מ יותר נראה שצ״ל אף על פי כדלע״ל
לפי הערה 4. — [6]) משנה כתובות ה,ב. — [7]) כב,יז. — [8]) י,יט. —
[9]) טז,ז. — [10]) כ,א. — [11]) ב,ה. — [12]) דף ג ע״א. ובתלמוד שלנו הנדפס:
ביעתותא דגמלים. — [13]) בספר הדר זקנים דף ט ע״ב כתוב כן, ולבסוף: „כך
פי׳ רשב״ם“. ובשנוי לשון מעט הובא הפירוש הזה גם בפענח רזא דף יג ע״ב
בדפוס אמשטרדם בשם רבינו שמואל. ובמנחת יהודה שבדעת זקנים דף יב ע״א
בדפוס ליוורנו הובא בלי להזכיר שם האומר. — [14]) כן כתוב בס׳ מנחת יהודה.
אבל בהדר זקנים בטעות: מכל.

למה כתיב בשדה לקראתנו? ונראה שהמקרא קצר וחסורי מחסרי והכי ר"ל) מי האיש הלזה ההולך בשדה ופנה מדרכו לבא לקראתנו [1]:] הלוה. ציל[2]) ב"ל. מרחוק רגיל לומר כן. וכן[3]) בעל החלומות הלזה בא. אבל כשאדם בקרוב אומר[4]) המן הרע הזה. צישט[5]) ב"ל: 66. ויספר העבד ליצחק. להודיעו ניסים שנעשו לו, לדעת כי בת מולו היא:

כה 1. קטורה. לפי הפשט אין זו הגר[6]): 6. הפילגשים. הגר וקטורה[7]): מתנות. ממון הרבה: קדמה אל ארץ קדם. שיירשו בניו נחלותיו שיש לו שם: 8. בשיבה טובה. כמו שאמר לו הק'[8]) ואתה תבוא אל אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה, שלא אירע העינוי בימיו: 12. אשר ילדה הגר המצרית. כלומר אין זה בנו הנקרא על שם זרעו אלא בן שפחה. אבל ביצחק כת' לפנינו[9]) אלה תולדות יצחק בן אברהם. כיצד היה בנו? אברהם הוליד את יצחק, כלומר זה הוא עיקר הולדתו[10]) של אברהם כמו[11]) פרץ הוליד את חצרון וגו': 17. ואלה שני חיי ישמעאל. חכמים פירשו [ביבמות[12])] ובמגילה[13]) למה נמנו שנותיו של ישמעאל. ולפי הפשט לכבודו של אברהם הואיל ונתפרש שעת לידתו[14]) ואברהם בן שמנים שנה ושש שנים[15]) בלדת הגר את ישמעאל, וגם שעת מילתו כדכת'[16]) וישמעאל בנו בן שלש עשרה שנה וגו', חזר עתה ופירש כל ימי חייו: 18. על פני כל אחיו נפל. שכן, כדכת'[17]) על פני כל אחיו ישכן:

---

[1]) דומה לזה כתב רשב"ם לבראשית מח,יז לדברי הכתוב: להסיר אותה. ועי' RSBM דף 151 הערה 12. — [2]) cil, jener. — [3]) לז,יט. — [4]) אסתר ז,ו. — [5]) cist, dieser. — [6]) להוציא מדברי בראשית רבא ותנחומא שהביא רש"י והסכים להם. ועי' ראב"ע. — ומהר"ר שמואל שהובא בדעת זקנים דף יא ע"ד לפסוק ה' איננו ר' שמואל ב"ר מאיר והדברים אינם כדרכו. — [7]) כדבריו לפסוק א. — [8]) טו,טו. — [9]) בפסוק יט. — [10]) כן הוא בכ"י, ונכון הוא, כי מוסב על תיבת הוליד שבמקרא. ובדפוס הראשון: עיקר תולדתו, ותעו כל הדפוסים אחריו והטעו גם אותי בספר RSBM דף 158 בשורה השמינית. וה' יאר עינינו וישמרנו מכל שגגה. — [11]) רות ד, יח. — [12]) דף סד ע"א. — [13]) דף יז ע"א. — [14]) טז,טז. — [15]) בכ"י בטעות: בן שמונים ושש שנה. — [16]) יז,כה. — [17]) טז,יב.

# ואלה תולדות יצחק.

**19.** אברהם הוליד [את] יצחק. לפי פשוטו של מקרא לפי שאמר למעלה בישמעאל[1] בן אברהם אשר ילדה הגר המצרית. אבל כאן יצחק עיקר בן היה לאברהם שהוא הוליד את יצחק מאשתו גמורה כדכת'[2] כי ביצחק יקרא לך זרע. וכן בדברי הימים לאחר שכתוב[3] כי בני אברהם היו יצחק וישמעאל ובני קטורה, חוזר וכותב סתם[4] ויולד אברהם את יצחק: **20.** בן ארבעים שנה. וכת'[5] בן ששים שנה בלדת אותם. משני הפסוקים הללו למדנו שהיתה עקרה עשרים שנה: **21.** ויעתר. רבוי דברים כדכת'[6] העתרתם עלי דבריכם: לנכח. בשביל: **22.** ויתרוצצו. לשון[7] רץ לקראת רץ, שהיו רצים ומתנענעים בתוך גופה כדרך עוברים[8]. וכן מן קם מתקוממים, מן לן מתלוננים. אבל מלשון[9] רִצַּץ עזב דלים היה לו לומר וַיִּתְרַצְּצוּ כמו[10] בטרם יתנגפו רגליכם: לדרוש את י"י. אל הנביאים שבאותן הימים כדכת'[11] לדרוש את י"י מֵאתו, וכת'[12] כי יבא אלי העם לדרוש את י"י: **23.** ויאמר י"י לה. ע"י נביא: שני גוים. אל תיראי כי צער העיבור שלך בשביל ששני תאומים יש בבטנך שמרובה צער העיבור של שנים מעיבור אחד: ושני לאומים. מלכיות[13] כדכת'[14] מלכי ארץ וכל לאומים. כפל לשון הוא, אבל לאומים הוא עמים[15]. ומתוך שהנביא התחיל

---

1) בפסוק יב. — 2) כא,יב. — 3) דה"י א' א,כח. — 4) שם א,לב. — 5) בפסוק כו. — 6) יחזקאל לה,יג ושם כתוב: והעתרתם, כאשר הביא רש"י. — 7) ירמיה נא,לא. — 8) ר"ל כדרך כל עובר במעי אמו. — 9) איוב כ,יט. — 10) ירמיה יג,טז. — 11) מלכים א' כב,ח. — 12) שמות יח,טו. ושם כתוב: לדרוש אלהים. — 13) כדברי רש"י מע"ז דף ב' ע"ב. — 14) תהלים קמח, יא. ומוכח משם שתיבת לאמים פתרונה מַמְלָכָה, כי מלכי ארץ הם המושלים וכל לאמים הם הסרים למשמעתם. — 15) שב אל המקרא כאן שכתוב בו שני גוים ושני לאמים בשני חלקי הפסוק ופתרון שניהם שוה אלא שיש הבדל מעט בינידם כדברי רבותינו בע"ז דף ב' ע"א וע"ב שפתרון גוים יכול להיות המון בני אדם בערבוביא, אבל לאמים יהיו כל עם ועם שוכנים בארצותיהם ומסודרים בנימוסיהם ובראשם מושל ומלך. — ואם כן אין צורך להשערת ר' שלמה דובנא בביאורו כאן לשנות תיבת לאמים בדברי רשב"ם פה ולהדפיס אומים כאשר עשה על פיו ר' וואלף היידענהיים ברשב"ם הנדפס בתורת האלהים אשר הוציא לאור. ע' חיבורי RSBM דף 54. ושם בהערה 4 יש להוסיף גם הפסוק הזה לעד שר"וו היידענהיים הלך לפעמים בדרך ר' שלמה דובנא.

לומר לה, גמר ופירש לה כל העתידות: ורב יעבוד צעיר. ולכך אהבה את יעקב שאהבו הקב"ה וכדכת'[1]) ואהב את יעקב: .24 והנה תומים. בכל דבר חידוש רגיל לומר כן. וכן[2]) ויהי בבקר והנה [היא] לאה, כי עד עתה היה סבור שהיא רחל. וכן[3]) ויקץ פרעה והנה חלום. כי לא היה סבור שהיה חלום עד שניעור משנתו: .25 אדמוני. רוש[4]) ב"ל: כאדרת שער. שלובשים התועים[5]): ויקראו כל העולם שמו עשו, אדם עשוי[6]) ונגמר שהיה בעל שער: .27 יודע ציד. לצוד ציד להביא: יושב אהלים. רועה צאן אביו. כמו שפירשתי אצל[7]) יושב אהל ומקנה: .28 כי ציד בפיו. פשוטו כתרגו': אוהבת את יעקב. שהיתה מכרת בתומתו וגם ממה שאמר הק'[8]) ורב יעבוד צעיר. והוצרך להקדים כאן אהבת יצחק לעשו ורבקה[9]) את יעקב להודיע מה שכת' לפנינו[10]) יצחק רצה לברך עשו ורבקה הערימה לברך את יעקב: .30 מן האדום האדום הזה. דרך אדם הממהר לשאול דבר[11]) מחבירו כופל את דבריו. וזה שהיה עיף ורעב הרי הוא כאומר תן לי מהרה לאכול: על כן קרא שמו אדום. הוא אדמוני ונתאוה לאכול אדום. ובשביל רעבתנותו מכר בכורתו. ולשם בזיון קרא לו כן שבשביל מאכל אדום מכר בכורתו: .31 מכרה כיום. כלומר לאלתר. מיד מכור לי חלק בכורתך הראוי לך [ב]ממון אבי בממון שאתן לך[12]) ואחר כך אתן לך המאכל לעדות [ו]לקיום. כדרך שמצינו[13]) ויאכלו שם על הגל לקיום ברית בין לבן ליעקב: .32 הנה אנכי הולך למות. בכל יום אני הולך לצוד חיות ביערים המצויים שם[14]) דובים ואריות וחיות רעות ואני מסוכן למות למה זה [לי] להמתין חלק

---

[1]) מלאכי א, ב. — [2]) כט, כה. — [3]) מא, ז. — [4]) *roux* ובל"א: roth. — ועי' RSBM דף 73 הערה 1. — [5]) הם הגלחים לובשי אדרת שער ומחזרים על הבתים לשאול אכל ומתנות, וקראם רשב"ם תועים גם בעבור זה. — [6]) בכ"י: עשו. — [7]) ד, כ. — [8]) בפסוק כג. — [9]) בכ"י נוסף כאן על הגליון: אוהבת. ולא יועיל וגם אין צורך. כי תיבת אהבה גם שם דבר הוא ויחובר עם למ"ד גם עם הפועל הוא ויחובר עם תיבת את בשביל שאהב פועל יוצא הוא, וכאן באו שני מיני החיבור יחדו. ונמצא כזאת גם במקומות אחרים. — [10]) בפרק כו. — [11]) בכ"י: לשאול אדם מחבירו. ועיין RSBM דף 33 הערה 3. — [12]) דעתו שבלבד הנזיד לקח עשו דמי בכורתו. וכן אמר בפירוש לפסוק לג. וגם טוב בעיני רשב"ם להשתיק תלונות המינים מעל יעקב על דבר המכירה הזאת. ועיין RSBM דף 86 הערה 1. — [13]) לא, מו. — [14]) ובחזקוני שהעתיק הפירוש הזה כמעט מלה במלה הנוסחא ששם מצוין.

בכורה לאחר מיתת אבינו. כך פירש אבי הרב רבי מאיר מ"כ. [וזהו] [1]) ויבז עשו את הבכורה: 33. וימכור את בכורתו בדמים. ואחר כן[2]) ויעקב נתן לעשו וגו' כמנהג בני אדם לקיום דבר: 34. ויבז עשו. לפי שלסוף נתחרט על כך כדכת'[3]) את בכורתי לקח, לכן הקדים כאן להודיע שטותו. עתה בשעת אכילה ביזה את הבכורה, אבל לבסוף היה מתחרט: ויבז. כמו ויבזה מן[4]) דבר י"י בזה, כמו ויקן מן קנה:

כו 1. מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם. כדכת'[5]) ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה. לא הוצרך פסוק זה אלא להודיעך שכשם שאברהם אביו היה הולך בשביל הרעב למצרים, כך יצחק היה יורד למצרים דרך ארץ פלשתים, דרך קצרה, כדכת'[6]) ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא, ולכך אמר לו הק' אל תרד מצרימה[7]) לפי שיודע הקב"ה שהיה יורד למצרים: 3. כי לך ולזרעך וגו'. ובשביל שנתתי לו ולזרעו את הארץ הזאת ציויתי לו לצאת מארצו וממולדתו כדכת' שם[8]) אל הארץ אשר אראך: 5. עקב אשר שמע אברהם בקולי. על העקידה דכת'[9]) עקב אשר שמעת בקולי: וישמור משמרתי. כגון מילה דכת' בה[10]) ואתה את בריתי תשמור: מצותי. כגון מצות שמונה ימים דכת'[11]) כאשר ציוה אותו אלהים: חוקותי ותורותי. לפי עיקר פשוטו כל המצות הניכרות[12]) כגון גזל ועריות וחימוד ודינין והכנסת אורחים, כלם היו נוהגין קודם מתן תורה אלא שנתחדשו ונתפרשו[ו][13]) לישראל וכרתו ברית לקיימן: 8. ויהי כי ארכו לו שם [הימים]. לא נזהר מעתה כל כך שלא להתנהג עם אשתו מנהג אישות מאחר שלא נתנו לב לגזלה ממנו: מצחק. תשמיש, כדכת'[14]) בא אלי העבד [העברי] אשר הבאת לנו לצחק בי, ובמקום אחר הוא אומר[15]) בא אלי לשכב עמי: 12. בארץ

---

[1]) בפסוק לד. ואם אמת השערתי להוסיף תיבת וזהו, יהיו דברי רשב"ם להוציא ממדרש אגדה בסוף פרשת סג של בראשית רבא שהלך רש"י לפסוק לד בדרכו. — [2]) בפסוק לד. — [3]) כו, לו. — [4]) במדבר טו, לא. ובכ"י: דבר אשר בזה. — [5]) יב, י. — [6]) שמות יג, יז. — [7]) אף על פי שהמקרא לא סיפר בפסוק א' אלא שהלך יצחק אל אבימלך מלך פלשתים, וארץ מצרים לא נזכרה. ורשב"ם למד מדברי רש"י לפסוק ב'. — [8]) יב, א. — [9]) כב, יח. — [10]) יז, ט. — [11]) כא, ד. — [12]) ר"ל כל המצות שטעמן ניכר. — [13]) בכ"י: שנתחד' ונתפרש. — [14]) לט, יז. — [15]) לט, יד.

ההיא. אע"פי שהארץ קשה היא: בשנה ההיא. אע"פי שהיא שנת בצורת ורעבון[1]: מאה שערים. שדה ששיערוהו שיוציא כור אחד הוציא מאה כורין: 14. ועבודה רבה. עבודת שדות וכרמים, כי סתם עבודה עבודת קרקע היא: 15. סתמום פלשתים. שלא יחזיקו בניו בהם אחרי מותו. והוצרך לכתוב בשביל שכשנתרחק משם שב וחפרם דוגמת[2] וחם הוא אבי כנען: 18. אשר קרא להן אביו. כדי שלא יוכל אדם לערער עליהן[3]: 22. ולא רבו עליה. לפי שנתרחק ממרעיתם, דכת' ויעתק משם: 23. ויעל משם באר שבע. כי היה מתיירא מהם, שכן מוכיח שאמר לו הק'[4] אל תירא כי אתך אנ[כ]י, נמצא שהיה מתיירא: 25. ויכרו שם עבדי יצחק באר. ולא קרא לו יצחק שם עד לבסוף שאבימלך הלך אליו מגרר ונשבעו איש לאחיו ואז באו עבדיו והגידו לו על אודות הבאר אשר חפרו ואז קרא לו שבעה על שם השבועה שנשבעו הוא ואבימלך[5]: 26. ואחזת [מרעהו]. כתרג', חבורת אהוביו, כמו[6] ויתנה למרעהו. והמ"ם כמו מ"ם של[7] מריע ותוקע, וכמ"ם של[8] אנכי מסב כלי מלחמה. וכן[9] יתר מרעהו צדיק ודרך רשעים תתעם. הצדיק יתר ויכונן דרך ישר את מרעהו כמו[10] ויתורו את ארץ כנען, אבל דרך רשעים לעצמם ולשכיניהם תתעם. פייט אשגריר בלע'[11]. יתור[12] הוא את עצמו, יתר הוא את אחרים, כמו ישוב ישיב, יקום יקים, זה פועל וזה מפעיל: 28. תהי נא אלה אשר בינותינו, ביני ובין אביך, שתתקיים גם עתה [בינינו ובינך][13], שכן היה תנאי[14] אם תשקור לי ולניני ולנכדי: 29. אתה עתה כמו כן כרות ברית עמנו ושלחתנו בשלום כמו שעשינו לך, אתה שאתה ברוך י"י[15], דוגמת[16] בא ברוך י"י שכת' בלבן. וכן עשה יצחק[17] וילכו מאתו בשלום: 33. על כן שם העיר באר שבע. ואין זו אותו באר שבע של אברהם, כי שני באר שבע היו

---

[1]) קרוב לדברי רש"י מב"ר. — [2]) ט,יח. — [3]) בכ"י: להם... עליהם. — [4]) בפסוק כד. — [5]) שהבאר בפסוק ל"ב הוא הבאר הנאמר כאן, וכ"כ רמב"ן לפסוק ל"ב. — [6]) שופטים טו,ו. — [7]) משנה ראש השנה ד,ט. — [8]) ירמיה כא,ד. ושם כתוב: הנני מסב את כלי המלחמה. — [9]) משלי יב,כו. — [10]) במדבר יג,ב. — [11]) *fait esgarer* ובל"א lässt Acht haben. ועיין RSBM דף 92 סימן 6. — [12]) בכ"י גם כאן בטעות: יתר. — [13]) כפירוש רש"י והוספתי החסרון על פי דבריו. — [14]) כא,כג. — [15]) גם זאת כפירוש רש"י. — [16]) כד,לא. — [17]) בפסוק לא.

כדכת׳ [1] ויבא באר שבע אשר ליהודה: 34. ויהי עשו בן ארבעים שנה, ואז היה יצחק בן מאה, כי בן ששים היה בלדת רבקה אותם, להודיענו בא מה שכת׳ אחריו[2] ויהי כי זקן יצחק, ויקח אשה את יהודית: 35. ותהיינה מרת רוח. לפי שעתיד לומר[3] אם לוקח יעקב אשה מבנות כנען כאלה, לכך הוצרך לפרש תחילה: מורת רוח. כמו מן עוֹשֶׂה לזכר יאמר[4] עוֹשָׂה דברו לנקבה וכשהוא דבוק יאמר עוֹשַׂת, כן יאמר מן מוֹרֶה לשון ממרה מן[5] ימרה את פיך יאמר מוֹרָה לנקבה וכשהוא דבוק יאמר מוֹרַת רוח קונטרריאנץ[6] אבל[7] לב יודע מָרַת נפשו חטף קמץ[8] לפי שהוא שם דבר, לשון[9] מְרוֹת, אבל זה מלא פום הוא[10] לשון פּוֹעֵל ומגזרת[11] כי מרה מריתי מחטופי למ״ד פעל[12]:

כו 1. ותכהינה עיניו. מן הזקנה כמו שמצינו בספר שמואל[13] ועיניו החלו כהות: 2. הנה נא. אני מבקש ממך[14] בשביל שזקנתי ואני רוצה לתת לך ברכות אשר בידי לחלוק לך בחיי כמו ברכת[15] אברהם וירושת הארץ: 3. שא נא כליך. כופל נא שני בכאן כמו שפירשתי אצל[16] הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את: תלייך. אשפתו שתלויים בה החיצים. תְּלְיֶךָ מגזרת[17] ושר האופים תלה, וכן[18] שְׁבִיךָ בן אבינועם מגזרת שבה, [[19]כי שמע י״י אל עניך מגזרת] ענה: 7. לפני י״י. בשם י״י. אבל[20] נמרוד גבור ציד לפני י״י, פירושו בכל העולם. וכן[21] נינוה היתה עיר גדולה

---

[1]) מלכים א׳ יט, ג. — [2]) כז, א. — [3]) כז, מו. — [4]) בכ״י בהפוך הסדר: יאמר לזכר. והמקרא בתהלים קמח, ח. — [5]) יהושע א, יח. — [6]) *contrarianz* שהוא כמו *contrariantes*, ובל״א widerstrebend. — [7]) משלי יד, י. — [8]) הוא שאנחנו קוראים קמץ חטוף. — [9]) דברים לב, לב ואיוב יג, כו. — [10]) הוא חולם. — [11]) איכה א, כ. — [12]) והיות מֹרַת רוח לשון יחיד כבר הוקשה לבעל קרן שמואל, ודחה קושיתו באמרו שיהיה יחיד במקום רבים כנהוג. ואיננו נכון, כי אין יחיד במקום רבים מבלי סבה. אבל נראה שלא כדעת רשב״ם, ותיבת מֹרַת היא כמו מָרַת מגזרת מרר ושתיהם אחת אלא שאין כאן דגש בריש ומפני זה באה תנועת החולם במקום הקמץ החטוף כמשפט. וראב״ע לא הכריע בין שני הפירושים שהביא גם הוא בקיצור. — [13]) שמואל א׳ ג, ב. — [14]) רצונו לפרש תיבת נא לשון בקשה. — [15]) בכ״י בטעות: כדכת׳. וכוונת רשב״ם ששתי ברכות הוריש יצחק לבנו עם שאר הברכות, ברכת אברהם בברכה שניה (כח, ד) וירושת הארץ בברכה ראשונה (כז, כח). — [16]) יב, יא. — [17]) מ, כב. ושם כתוב: ואת שר האופים וגו׳. — [18]) שופטים ה, יב. — [19]) טז, יא. ויתכן להיות פסוק אחר. ואשר הוספתי הוא רק במקום דוגמא. ובכ״י מכל מקום יחסר מקרא שיבא בו תיבת „עני״ עם כינוי, כי בכ״י נמצא: וכן שביך בן אבינועם מגזרת שוה (צ״ל: שבה) ענה. — [20]) י, ט: כנמרוד. — [21]) יונה ג, ג: ונינוה.

לאלהים, בכל עולמו של הקב"ה לא היתה עיר גדולה כנינוה: .9 לך נא אל הצאן [וגו']. ממקום אומנותו שהיה יושב אוהלים [1]: גדיי עזים. בשביל העורות ששערן קשה כשיער אדם לקח עזים ולא כבשים: .12 ימושני אבי. מן[2] ממשש בצהרים, כמו[3] יסובוהו ערבי נחל מן סבב. דגש תחת אות החסירה: .13 עלי קללתך. עלי ועל צוארי, כלומר [אל תירא,] כי היתה בוטחת במה שאמר לה הק'[4] ורב יעבד צעיר: .15 החמודות. שהיה עובד בהן אביו בשעת אכילה: .20 ואכלה מצידי. חטף קמץ לפי שהוא לשון ציווי, כמו[5] אכול בשמחה לחמך, אבל[6] ואוכלה מציד בני, הוא מלא פום שהוא לשון אפעל. כמו[7] זכור י"י לדוד, יאמר[8] זכרה לחסדי דויד, לשון ציווי:[9] .22 הקול קול יעקב. לפי שתאומים היו היה קולן דומה קצת זה לזה ולכך טעה יצחק בקולו מאחר שמְּצָאוֹ איש שעיר על צוארו: .24 אתה זה בני עשו. נראה שאתה בני עשו[10]: .27 ריח בגדיו. החמודות. ובגדיהם היו מבושמים במוגמר: אשר ברכו י"י. את השדה שהוא מלא נרד וכרכום קנה וקנמון. וכן פייט רבי אלעזר הקליר[11] שָׂדֶה מבורך כְּהֵרִיחַ ברכו במתן טל: .28 ויתן לך. מוסב על ברכו י"י והוא הק' יתן לך מטל השמים כעין ברכת השדה[12]: .29 בני אמך. אבל ביעקב שהיו[13] לו נשים הרבה כת' בו[14] וישתחוו לך בני אביך[15]: .30 ויהי אך יצא יצא. להגיד נסים שנעשו ליעקב בא הכתוב, שאילו הקדים עשו לבא רגע אחד קודם, לא נתברך יעקב: .33 ויחרד יצחק. על

---

1) מוסב על תיבת מִשָּׁם. — 2) דברים כח,כט. — 3) איוב מ,כב. — 4) כה,כג. — 5) קהלת ט,ז. — 6) בפסוק כה. — 7) תהלים קלב,א. — 8) דברי הימים ב' ו,מב. — 9) בעין הקורא לר' יקותיאל בן יהודה הכהן (יהב"י) הנדפס בחומש מאור עינים להח' ר' וואלף היידענהיים נמצאו הדברים האלה לפסוק כא: „ואמשך. נאום רבנו שמואל ז"ל. השי"ן דגשה בעבור חסרון הנכפל". ולא ידעתי המן פירוש התורה לרשב"ם לקוחים הדברים אם מחיבור רשב"ם בענין המסורת. כי בפירושו לתיבת תהרסם בשמות כג,כד תמצאהו מדבר כאחד מבעלי המסורת. והנה הח' ר' ליב דוקעס במכתב העתי ציון ב' דף 104 הוסיף לאמר כי ר' שמואל הדייקן (כלומר המדקדק ובעל המסורת) המובא בכ"י האמבורג סימן 32 (וברשימת ש"ש 37) הוא רשב"ם. ולא כן דעת הח' צונץ בספרו צור געשיכטע דף 79 ודף 109. ונראין דבריו, לפי שבכ"י ההוא הובאו גם רשב"ם בשמו גם ר' שמואל הדייקן כשני חכמים, וקשה לומר שמחבר פירוש איוב שם טעה לחשוב שהם שנים בהיותם איש אחד. — ולתיבת ויצק בפרשת ויצא כח,יח אביא מאמר דומה לר' יקותיאל בשם רשב"ם בהערתי. — 10) ר"ל שאין זו שאלה. — 11) בפיוט אאגרה לתפלת טל. — 12) כפי' רש"י. — 13) בכ"י: שהוא. — 14) מט,ח. — 15) כפי' רש"י מב"ר.

שמצא שיער בחלקת צוארו של יעקב: מי איפוא. תיקון לשון הוא[1]) כמו איזי שבתלמוד[2]) אימא לי איזי. אַתְאוֹרֶש[3]) ב״ל: גם ברוך יהיה. שמיהר לעובדני. וגם ידע שבעצת רבקה עשה הכל והיא היתה מכרת בו שראוי לברכות: 36. הכי קרא שמו יעקב. בתמיה. הלמען אשר קרא שמו יעקב בשעת לידה בשביל שידו אוחזת בעקבי ונמצאתי אני בכור והוא פשוט והיה לו ליטול פחות ממני, יטול פי שנים [,יותר] ממני?[4]) וכן[5]) „הכי אחי אתה“ ודינך ליטול שכר הרבה „ועבדתני חִנם“ בתמיה. וכן בבבא בתרא שנינו בפרק מי שמת[6]) בזמן שהנכסים מרובים הבנים יירשו והבנות יזונו. נכסים מועטים, הבנות יזונו והבנים ישאלו על הפתחים. אדמון אומר וכי בשביל שאני זכר ויפה כחי בנכסים מרובים הורע כחי בנכסים מועטין, בתמיה: 37. נתתי לו לעבדים.[7]) מה שקנה עבד קנה רבו: 40. [ו]על חרבך תחיה. אומנותך שהייתה[8]) צד חיות בכלי זיינך. וכאשר תריד, כמו[9]) אריד בשיחי, כשיעבוד[10]) בך בפרך לא תוכל לסבול, ופרקת עולו: 45. גם שניכם. אם יהרוג אותך גם הוא יהרג על ידי גואלי הדם[11]): 46. אם לוקח יעקב. דרך חכמה אמרה רבקה ליצחק להרחיק יעקב מעשו ולא גילתה לו שבשביל שטימת אחיו עשתה כן:

כח 4. לרשתך את ארץ מגוריך. מאחר שלא תקח אשה מבנות כנען שהיו עבדים כמו שציוה אברהם ליצחק[12]): 6. וירא עשו כי ברך יצחק את יעקב. בברכות אחרונות הללו נתן לו את ארץ כנען שניתנה לאברהם וגם אמר לו לקחת אשה ממשפחתו וגם ציוהו שלא לקחת מבנות כנען. חשב עשו בלבו[13]) מה שנשאתי

---

[1]) לייפות הדיבור ולא לפתרון דבר. — [2]) בבא מציעא דף ע ע״א. — [3]) *atores* או *atoras* ובל״א also. עיין RSBM דף 93 הערה 1. — [4]) רצונו לפרש הכתוב באופן שאין לתיבת ויעקבני פתרון רמאות. — [5]) כט, טו. — [6]) פרק ט משנה א לפי דברי פירוש רבא בגמרא שם דף קמ ע״ב ולפי נוסחת רשב״ם שלשונה משונה מנוסחת הדפוס שבידינו. כי הנה תיבת וכי, שעליה יסבו דברי ראיתו משם, איננה לא במשנה ולא בדברי רבא שם בספרי התלמוד הנדפס. והחכם ר׳ שמעון באכער נר״ו היושב בעיר בודאפעסט העירני שבפירוש רשב״ם לדברי רבא שם נמצאו גם תיבות ויפה כחי שהביא כאן, בהיות נוסחת הגמרא שלנו וראוי אני לירש. — [7]) בקידושין דף כג ע״ב: אין קנין לעבד בלא רבו. ורשב״ם קיצר פירוש רש״י וסמך עליו. — [8]) בכ״י: שהיתה. — [9]) תהלים נה, ג. — [10]) בכ״י: בשיעבוד. — [11]) כדברי רש״י. — [12]) נתן טעם מדוע קרא יצחק את ארץ כנען בברכה הזאת ארץ מגוריך. — [13]) הוא פירוש של וירא עשו בפסוק ו ובפסוק ח.

מבנות כנען גזל ממני ברכת אברהם ולקח את בת ישמעאל ממשפחת אברהם, חשב בלבו שמא מעתה אזכה לנחלת אברהם: 9. אחות נביות. לפי שהיה ראשון שבבני ישמעאל קורא אותה אחות נביות. וכן[1] ותקח מרים הנביאה אחות אהרן, לפי שאהרן נולד קודם משה קורא לה אחות אהרן. אבל במקום שהזכיר משה ואהרן בפסוק אחד קורא אותה אחותם כדכת׳[2] ותלד לעמרם את אהרן ואת משה ואת מרים אחותם. וכן[3] ואחות לוטן תמנע, לפי שהיה ראשון כדכת׳[4] לוטן ושובל וצבעון וענה:

---

# ויצא יעקב.

10. וילך חרנה. הלך לצד חרן: 11. ויפגע במקום. אירע לו דרכו במקום אחד חוץ מעיר לוז: כי בא השמש. ולא היה לו פנאי ליכנס בעיר ביום כדאמר רב יהודה[5] לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב: ויקח אחת מאבני המקום, כדכת׳[6] ויקח את האבן אשר שם מראשותיו: 12. מוצב על ידי אחרים, [7] נצב מעצמו. וכן[8] נגש אל הערפל, מעצמו, [9] מוקטר ומוגש, על ידי אחרים. וכן[10] אשר [אתה] מראה בהר, אחרים הראו לו, אבל [11] נראה, מעצמו[12]: עולים ויורדים. לפי הפשט[13] אין לדקדק במה שהקדים עולים ליורדים, שכן דרך ארץ להזכיר עלייה קודם ירידה[14]: 13. הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך. ואם תאמר דבר מועט הוא, ופרצת ימה וקדמה [וגו׳], לארבע רוחות העולם: 14. ונברכו. לשון מבריך ומרכיב, כלומר יתערבו

---

1) שמות טו,כ. — 2) במדבר כו,נט. — 3) לו,כב. — 4) לו,כ.
5) פסחים דף ב ע״א. ופירש רש״י שם: שנאמר באור כי טוב (א,ד) ומה היא טובתו? מפני החיות ומפני הלסטים. — 6) בפסוק יח. — 7) בפסוק יג. — 8) שמות כ,כא. — 9) מלאכי א,יא. — 10) שמות כה,מ. — 11) יב,ז. — 12) וכזה כתב לשמות כה,מ. ועיין RSBM דף 94 סימן 27. — 13) להוציא מדברי בראשית רבא ורש״י. — 14) ע׳ תוספות פסחים דף ב ע״א ד״ה יכנס.

במשפחתך [כל] משפחות האדמה. שהרי משקל רפי הוא וכבר פירשתיו בפרשת לך לך[1]: .15 כי לא אעזבך בדרכים עד אשר עשיתי את אשר דברתי עליך, להשיבך אל האדמה הזאת. כי בדרכים אתה צריך שמירת מלאכים יותר. כדכת'[2] כי מלאכיו יצוה לך לשמורך בכל דרכיך: .16 אכן יש י״י במקום [הזה]. לא כמה שהייתי סבור כששכבתי כאן שהוא מקום חול, אך כן הוא שהוא מקום קודש. וכן כל אכן שבמקרא „אך כן ולא כמו שהייתי סבור.״ וכן[3] אכן נודע הדבר: .18 ויצק שמן על ראשה. משח אותה לקדשה להקריב עליה קרבנות בשובו כדכת' במשכן וכליו[4] וימשחם ויקדש אותם. וכן מוכיח לפנינו[5] אנכי האל ביתאל אשר משחת שם מצבה וגו'. [6] יהיה בית אלהים, לקרבנות:[7] .19 ואולם. ואלא: לוז שם העיר. ועל שם המקום שחוץ לעיר ששכב שם יעקב נקרא שם העיר עצמה ביתאל: .21 ושבתי בשלום. כמו שאמר לי[8] והשבותיך אל האדמה הזאת: והיה י״י לי לאלהים. שיסייעני בכל מעשיי: .22 עשר אעשרנו לך. להקריב לפניך עולה[9]:

כט .1 וישא יעקב רגליו. מתוך שהבטיחו הק' הלך בשמחה ובמרוצה: בני קדם. ארם, כדכת'[10] ארם מקדם: .2 רבצים עליה. ממתינים עד אשר יאספו כל העדרים וגללו את האבן: והאבן גדולה על פי הבאר. שלא יפול אדם או שלא ישאבו ממנה שאר בני אדם: .10 ויגל את האבן לבדו. להודיע גבורתו בא הכתוב: .13 את כל הדברים האלה. שאביו ואמו שלחוהו אל אנשי משפחתו: .14 אך עצמי ובשרי וגו' ויפה כיוונתה לבא אלי: .16 וללבן שתי בנות. הפסיק[11] תשובת דבריו של יעקב כי לפי שהיו לו שתי בנות והקטנה מצאה חן בעיניו לפיכך [ביקש] את הקטנה: .17 רכות. נאות. וורש[12] ב״ל. [13] וכלה שעיניה נאות אין כל

---

[1]) בחלק הנאבד מאתנו לפסוק יב,ג. — [2]) תהלים צא,יא. — [3]) שמות ב,יד. ובכ״י: אכן נודע את הדבר. — [4]) במדבר ז,א. — [5]) לא,יג. — [6]) בפסוק כב. וגם הפסוק הזה הביא רשב״ם לראיה שהאבן נמשח להקריב עליו. — [7]) כתב ר' יקותיאל בר יהודה הכהן בעין הקורא לפסוק זה: „כל ויצק רפה ומלרע כדברי רבנו שמואל ז״ל״. והוא רשב״ם. עיין את אשר כתבתי לעיל בדף 32 בהערתי סימן 9. — [8]) בפסוק טו. — [9]) מסכים למה שכתב לפסוק יח בסוף דיבורו. — [10]) ישעיה ט,יא. — [11]) בכ״י: והפסיק. — [12]) *verts* ובל״א grün. וקרוב לזה נמצא בהדר זקנים דף יג ע״א: ורשב״ם פירש ווירציוש בלעז וגו'. והוא *verts yeux* ובל״א grüne Augen. ועיין RSBM דף 93 סימן 9. — [13]) תענית דף כד ע״א.

גופה צריך בדיקה. ועינים שחורות אינן רכות כלבנות[1]: יפת תואר. כמו [2] במחוגה יתארהו. דפוס החוטם והמצח והפה והלחיים: יפת מראה. לבן ואדמדם: 21. כי מלאו ימי. שבע שנים עבדתיך: 25. והנה היא לאה. בדבר שלא נודע תחילה אומר והנה. וכן[3] והנה חלום: 27. מלא שבוע זאת. שבעת ימי המשתה של לאה: ונתנה ותנתן לך גם את זאת מיד בעבודה אשר תעבוד עמדי אחרי נשואי רחל עוד שבע שנים אחרות. כדכת׳[4] ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב אל לבן שלחני וגו׳ כי עכשיו הושלמו ארבע עשרה שנה בשתי בנותיך[5]: 30. ויאהב גם את רחל. וגם אֲהֵבָהּ יותר מלאה, כלומר בא אליה וגם אהבה, רוב גם הפוכים כן בתורה. וכן[6] וברכתם גם אותי, גם תברכו אותי. וכן [7] [כי עתה] גם אותך הרגתי, הנה לחצתי רגלך ונעשיתה שפי ופסח גם עדיין הייתי הורג אותך: 31. ורחל עקרה. בשביל שכתוב לפנינו שאמרה ליעקב[8] הבה לי בנים, כתב כן: 32. יאהבַני כמו יאהבֵני[9]. וכן[10] הבדל יבדילַני כמו יבדילֵני: 34. על כן קרא שמו לוי. יש לומר שיעקב קרא לו שם:

ל 1. מתה אנכי. טעמו למטה שהוא פוֹעֵל. אבל[11] מתה עלי רחל, טעמו למעלה, שהוא לשעבר: 8. נפתולי אלהים נפתלתי. חיבור הק׳ נתחברתי. נו״ן ראשונה בשביל נו״ן שנייה[12]. וכן[13] נכסוף נכספת, [14] נשאל נשאל דוד: 11. בא גד. בא אלינו מזל טוב כמו[15] העורכים לגד שולחן. וכן במסכ׳ שבת[16] גד גדי וסינוק לא. וכן בב׳ רב׳[17] אתא מזליה דביתא. והמפרש לשון גדוד[18] טועה הוא, שא״עפי שהשמות מעין האמירה[19] כמו ראובן[20] כי ראה י״י בעניי, ושמעון[21] כי שמע י״י, אמירת האשה אין לנו לכותבה אלא כעין עיקר הדיבור[22].

---

[1]) בכ״י בטעות: כלבנים. — [2]) ישעיה מד, יג. — [3]) מא, ז. וכפירושו כאן כתב רשב״ם גם למעלה כה, כד ולפנינו מא, ז. — [4]) ל, כה. — [5]) בכ״י נוסף כאן בטעות: ושש שנים בצאנך. עיין RSBM דף 34 הערה 6. — [6]) שמות יב, לב. — [7]) במדבר כב, לג. — [8]) ל, א. — [9]) בכ״י בטעות: ואהבני. — [10]) ישעיה נו, ג. — [11]) מח, ז. — [12]) ר״ל שתיבת נפתולי יש לה נ״ון בראשה בשביל הנו״ן בראש תיבת נפתלתי. — [13]) לא, ל. — [14]) שמואל א׳ כ, כח. — [15]) ישעיה סה, יא. — [16]) שבת דף סז ע״ב. — [17]) בבראשית רבא הנדפס: אתא גדא דביתא, ופירש הערוך שהוא כמו מזל הבית. — [18]) כתרגום השומרונים וכפירוש ראב״ע. — [19]) כלומר דומים ולא שוים ממש לאמירת האב או האם בקראם שמות לילדיהם. — [20]) כט, לב. — [21]) כט, לג. — [22]) ר״ל אילו אמרה לאה „בא גדוד“ היה יכול להיות שם הבן גד מעין האמירה א״עפי שאיננו שוה לעיקר דיבורה, אבל באמרה בגד נראה שאין זה לשון גדוד.

וגד אינו יכול להיות לשון גדוד בלא כפילות של שני דלתיו. [1]יָגֹדּוּ על נפש צדיק, דגש תחת דל״ת שנייה החסירה, כמו [2]וַיָּמֹכּוּ בעונם, [3]ויסולו עלי אורחות אידם, [4]יסובו עלי רביו, בכלם דגש תחת אות החסרה: 13. באשרי [וגו׳]. אני עומדת באישור ובשבח שמאשרות אותי בנות: 14. דודאים. [5]דודאי תאנים. כדכת׳[6] הדודאים נתנו ריח: 18. ישׂשכר. שני שכרים, אחד שכר הדודאים[7] ואחד שכר שנתתי שפחתי לאישי[8]: 20. זבד. לשון חלק ומנה יפה לפי העניין: יזבלני. כמו[9] בנה בניתי בית זבול לך, לשון דירה: 21. ותקרא את שמה דינה. ולא נכתבה הודאה על לדת הבת לדעת למה נקראת כן, שאין מודים על הבת כמו על הבן. ולהודיעך בא, שכל בני יעקב היו זכרים חוץ מזו. וכן[10] בת אשר סרח. בכל שבעים נפש לא היו רק שתי בנות, יוכבד וסרח: 23. אסף אלהים. כמו[11] ואספתו אל תוך ביתיך, וכמו[12] כי אספתי שלומי. הכנסת והטמנת את חרפתי שהייתי נקראת עקרה: 24. ותקרא את שמו יוסף. על שאמרה אסף אלהים את חרפתי. ואם כן תקראהו אסף[13], יוד של יוסף למה? על שם שנתפללה יוסף י״י לי בן אחר, הרי שם זה משמש שני אמירות, אָסַף ויוסף[14]: 25. שלחני. כי עתה כשנולד יוסף נשלמו שבע שנים אחרות של

---

[1]) תהלים צד,כא. — [2]) תהלים קו,מג. — [3]) איוב ל,יב. — [4]) איוב טז,יג. — [5]) ירמיה כד,א. — [6]) שיר השירים ז,יד. ועיין בפירוש רש״י שם ותמצא כדברי רשב״ם כאן. — [7]) בכ״י נשנו תיבות אחד שכר הדודאים שתי פעמים. — [8]) כתב כן בעבור פסוק טז. אבל בספר הדר זקנים דף יג ע״א כתוב: „על שם שני שכרים כתב שני שינ״ן אחת שכר דדודאים ואחת שנתתי שפחתי לאישי. רשב״ם“. וכן במנחת יהודה למקרא הזה נמצא: „ונכתב בשני שינ״ן ופירש רשב״ם שאותה שהיא בשכר הדודאים אינה נקראת לפי שהוא גנאי לומר ששכרה אחותה כדי שישכב יעקב עמה“. ואין זאת כוונת רשב״ם, ומפרשי התורה אשר באו אחריו הבינו דבריו בדרך המורגל להם. — [9]) מלכים א׳ ח,יג. — [10]) מו,יז. ור״ל שגם שרח נזכרת יחידה בין אחיה. — [11]) דברים כב,ב. ובכ״י: ואספת. – [12]) ירמיה טז,ה: כי אספתי את שלומי. — [13]) בכ״י: וסף. ועיין RSBM דף 34 הערה 3. — ומצאתי עד נאמן לדברי אשר כתבתי שם שצ״ל אסף, בהדר זקנים דף יד ע״א: „תימא אם כן הוי ליה למקרי אסף, יוד של יוסף למה? י״ל לפי שנתפללה רחל יוסף י״י לי בן אחר הרי זה משמש שני אמירות יוסף ואסף. רשב״ם“. והאמת שלא תמה רשב״ם ולא שאל, אלא פירש דברי הכתוב לדעתו שתחלת פסוק כד: ותקרא את שמו יוסף, יחובר אל פסוק כג, כלומר שקראה שם בנה יוסף בשביל שאמרה אסף אלהים את חרפתי. ותיבת לאמר הבאה אחרי כן בפסוק כד פירש שרצה הכתוב לבאר מדוע נקרא יוסף ולא נקרא אסף. והדרך הזה חדש הוא וראוי לעמוד עליו. — [14]) אָסַף וגו׳ שבפסוק כג ויוסף וגו׳ שבפסוק כד.

רחל: 30. לרגלי. בשבילי, דוגמת[1]) לרגל המלאכה אשר לפני: 31. לא תתן לי מאומה מכל הצאן שיש לך עכשיו שהרי עבדתיך בשביל בנותיך, אבל ממה שארעה צאנך מכאן ולהבא תן לי העקודים והנקודים. ואותן עקודים ונקודים שיש עכשיו בצאנך הסר משם ותן ביד בניך שלך להפרידם מעל העתידים להיוולד מעכשיו שיהיו שכרי: 32. נקוד. נראה לי טלאי הקדקד והצוואר. שהרי[2]) ויקד ארצה כפיפת הצואר והקדקד הוא. והוא[3]) נדגש, שהוא כמו ויפול מגזרת נפל. ונָקוֹד וכן[4]) וַיִּקוֹד הוא על שם הקדקוד כמו עקוד ברגל על שם[5]) ויעקוד את יצחק, קשירה ברגל: 32. הסר משם. לצורכך: והיה שכרי. מכאן ולהבא אותן שיוולדו: 33. וענתה בי צדקתי היום ולהבא לפניך כשתבא לראות שכרי ולא תמצא בהם אלא נקודים ועקודים: חום בכשבים. אבל לא בעזים כי רובם חום הם. רוש[6]) ב״ל: 35. ויתן ביד בניו. של לבן: 36. ובין יעקב. צאן לבן שהיה רועה נתרחק דרך שלשה ימים מצאנו של לבן העקודים והנקודים שהסיר מצאנו[7]): 37. מַקל לבנה. לפי שהוא דבוק, מקֵל של לבנה, לפיכך הוא פתח. וכן[8]) מעשַׂר בקר,[9]) מספַּר תמרורים. ובלא דבקות[10]) ויך את האתון במקֵל,[11])בכל החובות מספֵּר, [12])מעשֵׂר מן המעשׂר: לח. שאינו יבש: מחשוף. גילוי, כמו[13]) וזרועך חשופה,[14]) חשף י״י את זרוע קדשו: 38. ויחמנה. כמו[15]) וישרנה הפרות,[16]) ד׳ מלכיות מגוי יעמדנה, חצים לשון זכר וחציים לשון נקבה, [17]) ותקרבו (ה)עצמות עצם אל עצמו, חציו זכר וחציו לשי נקבה שהיה לו לומר כמו[18]) ותקרבנה בנות צלופחד: 39. ויחמו הצאן. כולו לשון זכר: 40. והכשבים הפריד יעקב. העקודים והנקודים הפריד מצאן לבן שנה ראשונה ושנייה והיה נותן את פני צאן לבן אליהם כדי שיראו אותם ותתעברנה כמותם. וגם המקלות היה נותן בשקתות המים. שני מעשים הללו היה עושה כדי שתלדנה עקודים ונקודים: 41. המקושרות. בזמן שרובן רגילות

[1]) לג,יד. — [2]) שמות לד,ח. — [3]) רצונו לומר ויקד. — [4]) בכ״י מן, ועיין RSBM דף 32 הערה 1. — [5]) כב,ט. — [6]) כלמעלה כה,כה. — [7]) בכ״י נוספו כאן בטעות תיבות של לבן ונקדו בראשם להיותם נמחקים. — [8]) ויקרא כז,לב. — [9]) ירמיה ו,כו. — [10]) במדבר כב,כז. — [11]) עמוס ה,טז. — [12]) במדבר יח,כו. — [13]) יחזקאל ד,ז. — [14]) ישעיה נב,י. — [15]) שמואל א׳ ו,יב. — [16]) דניאל ח,כב. ובכ״י: ומלכיות מגוי יעודנה. ועיין RSBM דף 32 הערה 1. — [17]) יחזקאל לז,ז. וכל עשר התיבות הבאות נשמטו בדפוסים. — [18]) במדבר כז,א.

להתעבר ביחד: 42. ובהעטיף. כשעבר זמן המבכירות להתעבר לא היה חושש על המאחרות:

לא 1. הכבוד. עוצם ממון, כמו [1] ואברם כבד [מאד] במקנה בכסף ובזהב: 5. ואלהי אבי היה עמדי. א"עפי שפניו רעים, אני לא גזלתי ממנו כלום אלא הק' היה עמדי ונתן לי: 7. מונים. מניינים. עשרת[2] אינו דוקא. כמו[3] עשר נשים לחמם, [4]עשר פעמים תכלימוני. כלומר הרבה מניינים: 8. וילדו כל הצאן נקודים. בזה לא הועיל מחשוף הלבן[5]: 9. ויצל. הפריש. וכן כל לשון ישועה והמלטה וחליצה לשון הפרשה הם: 13. אשר משחת. להקדישה ועדיין לא הקרבת עליה נדריך[6]: 15. כספינו. שנשתכר בנו בנישואינו, שהיה לך להשתכר ביגיע כפך ולפרנסינו: 19. ותגנוב רחל את התרפים. שלא יגידו ויודיעו ללבן כי רוצה יעקב לברוח, כעניין שנאמר[7] אין אפוד ותרפים, [8]כי התרפים דברו און. רגילים היו לקסום בהם: 23. דרך שבעת ימים. כי יעקב היה הולך לאט בשביל צאנו ולבן שהיה רחוק ממנו הלך לגוז את צאנו כדכת'[9] וישם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב, והוא מיהר לרדוף והשיגו לסוף שבעת ימים: 29. ואלהי אביכם וגו'. ואני חולק לו כבוד[10]: 31. כי יראתי וגו'. עם אשר תמצא. השיב על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון: 32. לא יחיה. כלומר אני אעשה נקמה מגופו[11]: 33. ויבא לבן באהל יעקב ואחר כך באהל לאה ואחר כך באהל שתי השפחות, ולמה לא מצאם באהל רחל? שהרי כשיצא מאהל לאה ויבא באהל רחל ישבה רחל על כר הגמל שהתרפים בתוכו: ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל. כלומר א"עפי שאמרנו למעלה באהל לאה ובאהל שתי השפחות, לא כך היה, אלא בתחילה כשיצא מאהל לאה נכנס באהל רחל, אבל מפני אורך דברים שאמר לבן לרחל ורחל ללבן לא היה רוצה להפסיק את הפסוק הראשון: 34. בכר. כר או כסת שנותנין על הגמל לשבת עליו: 38. לא שכלו. מתוך חוסר מרעה ומתוך שמירה פחותה:

---

[1]) יג,ב. — [2]) בכ"י: עשר. — [3]) ויקרא כו,כו. — [4]) איוב יט,ג. ובכ"י נשנתה תיבת „פעמים" שתי פעמים. — [5]) שתלדנה בכל פעם אותו מין של מטולאות שאמר לבן. וכן כתב רמב"ן. ובעל קרן שמואל האריך לדבר ולא פירש כהוגן במקום הזה. — [6]) כדבריו כח,יח. — [7]) הושע ג,ד. — [8]) זכריה י,ב. — [9]) ל,לו. — [10]) אף על פי שאיננו אלהי אבי. ובעל קרן שמואל נדחק לפרש. — [11]) כפירוש ראב"ע הראשון.

ואילי צאנך. דרך רועי צאן במדבר לאכול מן הכבשים הזכרים: 39. אחטנה. כמו אחטאנה, אני הפסדתי משלי, כמו[1] אני ובני שלמה חטאים. הרבה אלפין חסרין: גנֻבתי יום. יו״ד יתירה גנובת יום וגנובת לילה שלמתי, כמו[2] רבתי עם שרתי במדינות. אבל גנובָתי קמץ פתרונו גנובת שלי: 42. שלחתני. ולא בשמחה ובשירים[3]: 43. מה אעשה. היאך אוכל לעשות להם רעה: 49. והמצפה. דכת'[4] את מצפה גלעד: יצף. מן[5] צופה נתתיך. כמו[6] ירב בארץ מן[7] פְּרֵה וּרְבֵה: 51. יריתי. זקפתי. יעקב ירה אותה בעצת לבן. כמו[8] ירה בים:

לב 2. ויפגעו בו. לשומרו. כדכת'[9] והנה אנכי עמך:

---

# וישלח יעקב.

5. ויצו אותם לאמר. צוה אותם ואמר להם כה תאמרון. והשלוחים לא ידעו[10] דאגתו של יעקב: עם לבן גרתי כאשר ידעת במצות אבי ואמי. שלא יחשוב בשבילי ברח: ואחר. כמו וָאֵאַחַר כמו[11] וָאֹהַב את יעקב כמו וָאֹאהַב, וכן [12]) וָאֹכַל [13]) וָאֹמַר. חסרון אלף של יסוד: 7. באנו אל אחיך אל עשו ומצאת חן בעיניו כאשר אמרת וגם הנה הוא מתוך ששמח בביאתך ובאהבתו אותך הולך לקראתך וארבע מאות איש עמו לכבודך. זהו עיקר פשוטו[14]. וכן[15] גם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו: 8. ויירא יעקב בלבו, שאע״פי שהראה לשלוחים כי לכבודו מתכוין, הוא לא האמין

---

[1]) מלכים א׳ א,כא. — [2]) איכה א,א. וכן ברש״י. — [3]) כאשר אמר לבן בפסוק כז. — [4]) שופטים יא,כט. — [5]) יחזקאל ג,יז. — [6]) א,כב. — [7]) בכ״י: מה. והמקרא לה,יא. — [8]) שמות טו,ד. — [9]) כח,טו.

[10]) בכ״י: ידעו יודעין. ונקוד הראשון בטעות. עיין RSBM דף 35 הערה 4. — [11]) מלאכי א,ב. — [12]) ג,יב; כו,לג. — [13]) כד,לט. מב. מה. ועוד. — [14]) פירש כן בשביל שנאמר וגם הולך לקראתך ולא אמר אבל הולך לקראתך. — [15]) שמות ד,יד.

שמחשבת עשו לטובה אלא לרעה: ויצר. מגורת[1] צרור את המדיינים. והוא [כמו][2] ותקל גבירתה מן קלל: ויחץ. מן[3] אשר חצה משה: 9. לפלטה. שהיו רחוקים המחנות זה מזה ואם יראו פרענות יברחו: המחנה האחת לשון נקבה הוא כדכת'[4] אם תחנה עלי מחנה. הנשאר לשון זכר. הרבה[5] מצינו תיבות פעמים זכר פעמים נקבה. כמו[6] השמש יצא על הארץ, [7]ותך השמש. [8]רוח סערה עושה דברו, [9]ורוח באה מעבר המדבר ויגע בארבע פינות הבית: 10. אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק. שהבטחתני בלשון זה בצאתי[10] מבאר שבע[11] ויאמר אני י"י אלהי אברהם אביך[12] ואלהי יצחק: 11. קטנתי מכל, מלהיות לי [כל] החסדים וגו', וכן[13] קטן מהכיל את העולה ואת השלמים. ולפי שעשית לי חסדים ואמת יותר מן הראוי לי ואני עדיין לא קיימתי נדרי ולא עבדתיך כראוי, לכך אני ירא א"עפי שהבטחתני. שאינך [דן][14] את האדם אלא לפי מעשיו, כמו שמצינו בחזקיה שאמר לו הנביא[15] מת אתה ולא תחיה ואחר כך בתפלת חזקיהו הוסיף[16] הק' על ימיו חמש עשרה שנה: 11. פן יבא והכני. לפי שקטנתי מכל החסדים. כאשר פירשתי: 13. ואתה אמרת היטיב איטיב עמך. א"עפי שאין אתה מחוייב לקיים לי הבטחתך שהרי קטנתי וגו' א"עפי כן עשה למען כבוד שמך שתתקיים הבטחתך כמו שאמר משה להק' כשרצה לכלות את ישראל[17] (ו)למה יאמרו מצרים [לאמר] ברעה [וגו'], [18]וינחם י"י על הרעה. ובמקום אחר [19]מבלתי יכולת י"י וגו' וישחטם במדבר וגו', ואמר לו הק'[20] סלחתי כדבריך: 16. ובניהם. לפי פשוטו[21] בניהם ממש והיו[22] בהם זכרים: 17. וריוח תשימו. דרך כבוד הוא, מחנות[23] הרבה זה אחר זה: 18. למי אתה, עבד. והם השיבו[24] לעבדך ליעקב: 19. מנחה. כמו שפירשתי בבראשית[25]: 21. כי אמר אכפרה

---

[1] במדבר כה,יז. — [2] טו,ד. — [3] במדבר לא,מב. — [4] תהלים כז,ג. — [5] בכ"י: הרבה הרבה. — [6] יט,כג. — [7] יונה ד,ח. — [8] תהלים קמח,ח. — [9] איוב א,יט. — [10] בכ"י בטעות: מצאתי. — [11] כח,יג. — [12] בכ"י נמצא כאן תיבת וגו' מיותרת. ועיין RSBM דף 37 הערה 1. — [13] מלכים א' ח,סד. — [14] תיבת דן השכיל המדפיס הראשון להוסיף. — [15] מלכים ב כ,א; ישעיה לח,א. — [16] בכ"י: והוסיף. — [17] שמות לב,יב. — [18] שמות לב,יד. ובכ"י בא המקרא הזה שלא במקומו בסוף המאמר אחרי תיבת כדבריך.— [19] במדבר יד,טז. — [20] במדבר יד,כ. — [21] כדעת רש"י ולא כאגדה שהביא רש"י. — [22] בכ"י: והיה. — [23] בכ"י: למחנות. — [24] בפסוק יט. — [25] עוד תמצא פירושו לויקרא ב,א. עיין RSBM דף 150 בשורה השלישית.

פניו. כן חשב יעקב בלבו ואין זה מדברי השלוחים[1]: וגם הנה הוא אחרינו[2]. לפי שרצה יעקב לברוח בלילה דרך אחרת אם לא מפני שעכבו המלאך, לכך היה מתכוין להטעותו לעשו שלא יפגשהו: 23. ויקם בלילה ההוא[3]. נתכוין לברוח דרך אחרת ולפיכך עבר הנחל בלילה, כמו שמצינו בדוד בברחו מפני אבשלום בדרכים הללו של ירדן ומחנים שעבר יעקב ובלילה כמו כן[4] ויאמרו אל דוד קומו עברו[5] [מהרה] את המים וגו' ויקם דוד וכל העם אשר אתו ויעברו את הירדן עד אור הבוקר עד אחד לא נעדר אשר לא עבר את הירדן וגו' ודוד בא מחנים[6] ואבשלום עבר את הירדן וגו': מעבר יבק. מעברות המים, כדי לברוח: 25. ויותר יעקב לבדו. כלומר שהעביר כל אשר לו, שלא היה עוד לעבור אלא הוא לבדו, ורצה לעבור אחריהם, כי לברוח דרך אחרת שלא יפגשנו עשו נתכוון. ויאבק מלאך עמו שלא יוכל לברוח ויראה קיום [הבטחתו] של הק' שלא יזיקהו עשו: 26. כי לא יכול[7] לו. המלאך. ורצה[8] לעבור ולברוח בעל כרחו: ותקע. נבדלה מן הירך, כמו[9] פן תקע נפשי ממך: [יֶרֶךְ יעקב.][10] הַיָּרֵךְ טעמו למטה ברי"ש כי כן שמה[11] וכן[12] גָּדֵר מזה וכן[13] גָּזֵל. וכשירך דבוק נהפכין להיות פתח קטן וטעמו באות ראשונה,[14] יֶרֶךְ יעקב,[15] יֶרֶךְ המשכן: 27. כי עלה השחר. וכיון שהאיר היום מעתה יש לילך לדרכיך[16]: כי אם ברכתני. שתשלחני מאתך בשלום שלא אהיה נזוק במה שנתאבקתי עמך, כי עתה עלה השחר. אז ידע יעקב שהוא מלאך[17]: 29. כי שרית. מגזרת[18] באונו שרה את אלהים כמו קנה, קנית. עשה, עשית. אבל[19] וישר אל מלאך ויוכל מגזרת שב קם רק שיאמר ויקם וישב וירץ. ומה שלקה יעקב ונצלע לפי שהקב"ה הבטיחו והוא היה בורח. וכן

---

1) נראה שרשב"ם פירש תיבות ואחרי כן שבפסוק הזה אחרי זמן רב ולא מיד אחרי בא המנחה אל עשו. — 2) בפסוק יט הלשון: והנה גם הוא אחרינו, ובפסוק הזה: גם הנה עבדך יעקב אחרינו. ומקום הפירוש נאחר וראוי היה לכתבו לפני פירוש כי אמר אכפרה פניו. — 3) במקרא כתוב: בלילה הוא. — 4) שמואל ב' יז, כא—כד. — 5) במקרא: ועברו. — 6) במקרא: מחנימה. — 7) בכ"י: יוכל. — 8) יעקב. — 9) ירמיה ו, ח. — 10) ר"ל הַיָּרֵךְ בפסוק לג. — 11) כן שם הדבר שלא בסמיכות. — 12) במדבר כב, כד. — 13) ויקרא ה, כא. ועוד. — 14) שמות א, ה. — 15) שמות מ, כב. כד. — 16) בכ"י נקדם המאמר הזה לפני פירוש ירך יעקב. — 17) אחרי שאמר לו האיש כי איחרו בכוונה כל הלילה עד עלות השחר שאין זמן עוד לברוח, הכיר יעקב שמלאך י"י הוא. — 18) הושע יב, ה. — 19) הושע יב, ה.

מצינו בכל ההולכים בדרך שלא ברצון הק׳ או ממאנים ללכת שנענשו. במשה כת׳[1] שלח נא ביד תשלח ויחר אף יי״[2] במשה. ולפי הפשט א״עפי שאמרו חכמים[3] בכל מקום חרון אף עושה רושם וכאן מה רושם יש הלא אהרן אחיך הלוי עתיד היה[4] להיות לוי ואתה כהן ועכשיו הוא יהיה כהן ואתה לוי, אך לפי הפשט לפי שהיה מתעצל ללכת כת׳[5] ויהי בדרך במלון ויפגשהו [יי״] ויבקש המיתו. וכן ביונה שנבלע במעי הדגה. וכן בבלעם[6] ויחר אף אלהים כי הולך הוא ונעשה חיגר כדכת׳[7] ותלחץ [את] רגל בלעם[8] וילך שפי, חיגר[9], כמו[10] ושופו עצמותיו: 32. והוא צולע על ירכו. עתה כשהיה השמש [זורח] ראוהו צולע על ירכו. כמו[11] ויהי בבקר והנה היא לאה, כי עד עכשו לא נודע שהיא לאה: 33. על כן לא יאכלו. לזכרון גבורתו של יעקב ונס שעשה לו הק׳ שלא מת:

לג 7. נגש יוסף ורחל. לפי הפשט דרך להזכיר את האיש תחילה[12], אבל למעלה[13] מתוך שאמר לאה וילדיה אמר כמו כן רחל ויוסף: 8. מי לך כל המחנה של עדרים ששילחת[14]: 11. חנני. חָנַּנִי[15]: 14. עד [אשר] אבא אל אדוני שעירה. [16]הרחיב לו את הדרך: 18. ויבא יעקב שלם. אל עיר ששמה שלם. כמו [17]ותבאנה בית לחם: עיר שכם. עירו של שכם, כמו[18] כי חשבון עיר סיחון מלך האמורי היא, כדכת׳[19] וירא אותה שכם בן חמור החוי נשיא הארץ. והמפרש שכם שם העיר, טועה הוא, שלא מצינו בכל מקום עיר ציון עיר ירושלים אלא העיר נזכרת אחרי השם[20]. ואפילו אם זאת היא שכם[21], שמא לזכרון גבורת בני

---

1) שמות ד,יג, יד. — 2) בכ״י בטעות: יי״ אלהים. — 3) זבחים דף קב ע״א בשינוי לשון מעט. — 4) בכ״י בטעות: הוא. — 5) שמות ד,כד, ובכ״י: והיה בדרך במלון. — 6) במדבר כב,כב. — 7) שם כב,כה. — 8) שם כג,ג. — 9) כרב יוחנן בסנהדרין דף קה ע״א. — 10) איוב לג,כא. — 11) כט,כה. — 12) ולא כב״ר שהביא רש״י. — 13) בפסוק ב. — 14) בכ״י בטעות: ששילחה. — 15) בכ״י: חנני. וכבר הגיה בעל קרן שמואל ור׳ וואלף היידענהיים. וגם רש״י לעד. — 16) השתמש בקיצור בדברי רש״י מבבלי ע״ז דף כה ע״ב. — 17) ברות א,יט כתוב: עד בואנה בית לחם. — 18) במדבר כא,כו. 19) לד,ב. וטעות המדפיסים הראיתי בספרי RSBM בדף 41 הערה 3. — 20) כגון נינוה העיר הגדולה (יונה א,ב; ג,ב; ד,יא). ואולם נמצא גם כן והעיר שושן (אסתר ג,טו; ח,טו). והח׳ ר׳ שמואל דוד לוצאטו ז״ל בפירושו לתורה הביא לעדים נגד רשב״ם שני מקְראות: עיר מבצר צר ביהושע יט,כט ועיר ספרוים בישעיה לו,יג. — 21) ר״ל שָׁלֵם תהיה נקרא גם כן שכם ושתיהן עיר אחת הן.

יעקב שמו את שמה שכם[1] כדכתי׳ בלוז שנקרא ביתאל[2] וכדכתי׳[3] ויקראו ללשם דן על שם דן אביהם, לזכרון גבורתם שהרגו אנשי העיר, וכדכתי׳[4] ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך. וגם מי שמפרש שָׁלֵם שלם בתורתו שלם בממונו[5] טועה הוא לפי הפשט, שאין דרך המקרא לדבר כך, וגם מה צורך? וכי בשביל מיעוט דורון שנתן לעשו הוצרך לכתוב כן: 19. קשיטה. מין מטבע ששמה כן[6]: 20. אל אלהי ישראל. שהיצילני מלבן ומעשו. כלומר האלהים הוא אלהי יעקב[7]. וכמו שקורין שם אדם [8]אליעזר, [9]עמנואל, כמו כן נקרא המזבח כך. וכמו שפירשתי פשוטו[10]:

לד 1. ותצא דינה. כי חוץ לעיר נטה אהלה[11] ויצאה[12] משם ונכנסה לעיר: 7. ובני יעקב באו מן השדה בתוך כך שיצא חמור לדבר אל יעקב ומצאם וידבר אתם וגו׳: 9. בנותיכם תתנו [לנו] ואת בנותינו תקחו לכם. בבני יעקב תלו החיתונים לכבודם לתת ולקחת. אבל כשסיפרו את הדבר לאנשי עירם[13] אמרו למפרע לכבוד בני העיר שהם יהיו הלוקחים והנותנים כדי לפתותם שישמעו אליהם להמול[14]: 10. וסחרוה. החי״ת גורמת. וכן מן גאל [15]גְּאָלֵנִי, מן שחט [16]וַיִּשְׁחָטוּהוּ, מן שאל [17]ישאָלוני משפטי צדק, מן בחר בְּחָרוּהוּ, מן פעל יפְעָלוהוּ: 16. וְנָתַנּוּ דגש, כמו וְנָתַנּוּ, פירוש ניתן. וכן[18] מצרים נָתַנּוּ יד כמו נָתַנּוּ: 19. ולא איחר. מגזרת[19] לא תאחר שהוא משקל כבד כמו[20] תְשַׁבֵּר: והוא נכבד. ושמעו לו: 25. בהיותם כאבים. לפי דרך ארץ ופשוטו של מקרא[21] אז היו כאבים מיום ראשון ושני: ויבאו על העיר שהיו יושבים בטח ולא

---

1) ר״ל שמכל מקום עיר שכם הכתוב פה פתרונו עירו של שכם בן חמור ואחרי כן נקראת לפי הדעה הזאת העיר ההיא בעצמה שכם להזכיר נצחון בני יעקב על שכם, ומלפנים נקראת שלם. — 2) כח,יט. — 3) יהושע יט,מז. ושם כתוב: כשם דן אביהם. — 4) ד,יז. — 5) היא האגדה שהביא רש״י. — 6) בכ״י נכנס המאמר הזה באמצע פירוש עיר שכם לפני דברי רשב״ם וגם מי שמפרש וגו׳. וזאת היתה ראשית חטאת לטעות המדפיסים אשר הזכרתי בדף 43 הערה 19. — 7) כפירוש רש״י. ובכ״י נשנו שתי פעמים התיבות האלה: „שהצילני מלבן ומעשו כלומר האלהים הוא אלהי יעקב“. והם כשורה שלמה. — 8) שמות יח,ד. — 9) ישעיה ז,יד; ח,ח. — 10) והדרשה הביא רש״י בסוף דבריו. — 11) יעקב נטה אהל דינה מחוץ לעיר עם אהלו (לג,יט). — 12) בכ״י: ויצא. — 13) בפסוק כא. — 14) כדברי רש״י לפסוק טז. — 15) בתהלים קיט,קנד: וגאלני. — 16) שופטים יב,ו. ובכ״י: שחטוהו. — 17) ישעיה נח,ב. — 18) איכה ה,ו. — 19) שמות כב,כח. ועוד. — 20) שמות כג,כד. ועוד. — 21) שלא כדברי בראשית רבא שביום השלישי למילת התינוק תגבר הסכנה.

נזהרו מהם. וכן כל בטח שבכל מקום על היושבים הוא אומר בין בתורה בין בנביאים[1]: 30. להבאישני. את ריחי כמו[2] אשר הבאשתם את ריחנו:

לה 2. אלהי הנכר. שלקחו בעיר: 7. ויקרא למקום שחוץ לוז שהקים מצבה שם[3] בבאו מבית אביו אל ביתאל. כי מתחילה נקראת שם העיר ביתאל[4] ואולם לוז שם העיר לראשונה, אבל עכשיו קרא שם המקום ביתאל שחוץ לעיר, אשר חלם שם, אל ביתאל, לפי שעד עתה הוא היה בעזרו[5]: 8. אלון בכות. לא נכתב אלא[6] מפני שכל המקומות שהלך יעקב בחזרתו הולך ומפרש, [7]פנואל, סוכות, אל אלהי ישראל, שלם[8] עירו של שכם, לוזה, אל ביתאל, אלון בכות, ביתאל השני שאחר וירא אלהים אל יעקב עוד, בית לחם אפרת, מגדל עדר: 9. וירא אלהים אל יעקב עוד. אחר שנסע מלוז הוא ביתאל קרא עוד את המקום השני ביתאל כמו שמפרש והולך: 15. המקום אשר דבר אתו. כמה פעמים נאמר לשון זה בפרשה זו לפי שהיה המקום באמצע הדרכים ואין שם עיר: 16. כברת. כמו[9] ירוע כבירים, [10]ואוריד כביר יושבים. לשון הרבה[11]. ולפי [שהיה עוד] ריבוי ארץ עד אפרת נקברה בדרך: ותקש. כמו וַתְּקַשֶּׁה, כמו ותצו ותצוה. [12]ותכס ותכסה: 17. אל תיראי כי גם זה לך בן כאשר התפללתה[13] יוסף י״י לי בן אחר, ולא חפץ להמיתך אלא קיבל תפילתך. ולדבר על לבה נתכוונה: 18. בנימין. בן זקונים, בן ימים, כמו[14] לקץ הימין כמו הימים: 20. היא מצבת קבורת רחל שאמר שמואל לשאול כשהלך ממנו לאחר שמשחו למלך[15]: 21. למגדל עדר. סמוך לבית לחם היה כדכת׳ בתרי עשר[16] ואתה בית לחם אפרתה וגו׳ וכתיב בסמוך[17]

[1]) ולא כב״ר שהביא רש״י. — [2]) שמות ה,כא. — [3]) כח,יח. — [4]) כח,יט. — [5]) מדבריו כאן ולמעלה כח,יט ולפנינו לפסוק ח׳ וט׳ נגלה דעת רשב״ם שבפעם הראשון בצאת יעקב מבית אביו קרא שם המקום אשר לן שם ביתאל והעיר לוז הקרובה שם נקראה מהיום ההוא גם כן ביתאל. ועתה בשובו מפדן ארם שינה שם המקום אשר היה לן שם בתחלה וקראו אל ביתאל והעיר עצמה נקראת כמלפנים לוזה או לוז או ביתאל; ועוד נקרא מקום אחר ביתאל בפסוק טו שאיננו לא לוזה ולא אל ביתאל. — [6]) בכ״י: אל. — [7]) כל השמות הבאים כאן נשמטו בדפוסים. — [8]) בכ״י בטעות: שכם. — [9]) איוב לד,כד. — [10]) ישעיה י,יג. — [11]) בכ״י: הרב. — [12]) לח,יד. ועוד. — [13]) ל,כד. — [14]) דניאל יב,יג. — [15]) הלך לשטתו שיש מקראות שלא נכתבו אלא כדי להבין המקראות הבאים אחריהם. עיין RSBM דף 88 הערה 1. — [16]) מיכה ה,א. — [17]) שם ד,ח.

ואתה מגדל עדר וגו׳: 22. וישמע ישראל. לא נכתב זה אלא להודיעך שבשביל ששמע יעקב את הדבר אמר לו בשעת צוואתו [1]פחז כמים אל תותר כי עלית משכבי אביך: ויהי[ו] בני יעקב שנים עשר. עתה כשנולד בנימין היו שנים עשר[2]. ועד[3] שסיים כל עיניין אותה הפרשה לא היה רוצה להפסיקה: 29. עשו ויעקב. לפי שהיה בכור ויעקב היה חולק לו כבוד הקדימו הכתוב. אבל בקבורת אברהם הקדים הכתוב יצחק לישמעאל לפי שהיה בן השפחה:

לו 2. עשו לקח את נשיו מבנות כנען. המדקדק יתן לב כי בפרשה ראשונה של תולדות יצחק נאמר [4]יהודית בת בארי החתי, בשמת בת אלון החתי, [5]מחלת בת ישמעאל, ובפרשה זו לא הוזכר בת בארי כלל לא שמה ולא שם אביה, אבל [אלון] וישמעאל אביהן של שתי נשיו הראשונות הוזכרו, שהוחלפו שמות הבנות כאשר מצינו בכמה מקומות. בשמת בת אלון נקראת כאן עדה בת אלון, ומחלת בת ישמעאל נקראת כאן בשמת. לכן יש לומר יהודית בת בארי מתה בלא בנים, אבל בת אלון ובת ישמעאל היו להם בנים המפורשים כאן. ואהליבמה בת ענה בת צבעון החוי לקח אחרי כן אחר שהלך לו לשבת בהר שעיר ונתחתן בבני שעיר החורי[6] כ[ד]כת׳ לפנינו [7]כי אהליבמה היתה בת ענה בן צבעון בן שעיר החורי, וגם תמנע פילגש אליפז כתובה שם[8] בבני שעיר. ולפי שאהליבמה אשתו אחרונה היתה, לפיכך מזכיר אותה ואת בניה בכל הפרשיות האילו לבסוף: 6. מפני יעקב אחיו. כי יעקב קנה את הבכורה ודינו היה לירש את יצחק לכך ישב בארץ מגורי אביו: 9. ואלה תולדות עשו. בני בניו, כאשר פירשתי באלה תולדות נח[9]: 12. ותמנע היתה פילגש. ראיתי בשוחר טוב[10] ותמנע

---

[1]) מט, ד. — [2]) הלך בדרך רש״י. — [3]) בכ״י: ועוד. — [4]) כו, לד. — [5]) כח, ט. — [6]) בכ״י בטעות: החוי. — [7]) בפסוק כה. כד. כ. — [8]) בפסוק כב. [9]) הפירוש הזה נאבד שם מאתנו, אבל תמצאנו פעם שנית די באר לוישב יעקב לז, ב. — [10]) לא מצאתי כדברים האלה בשוחר טוב הנדפס. והחכם ר׳ שלמה בובער במבוא לס׳ לקח טוב אשר הדפיס ע״פ כ״י דף כד ע״א כתב שצ״ל כאן „בלקח טוב“ כי אין זה דרך מדרש שוחר טוב. ולכאורה דבריו נעימים ונכוחים למבין, אבל המטיב לעיין בדברי רשב״ם ובלקח טוב דף צ״ב לא תנוח דעתו בדברי ר׳ שלמה. כי רשב״ם אחרי הביאו בשם שוחר טוב פי׳ הפסוק הזה והביא עוד פירוש דברי המקרא ביהושע יג, ז. ח הוסיף לאמר ואני שמואל מצאתי פסוק שלישי בדברי הימים וגו׳. ואם כן, פירוש הכתוב ביהושע גם אותו מצא במקורו. ואיה איפוא פירוש הכתוב ההוא בלקח טוב? — וגם בלקח טוב הובא פירוש הכתוב שלנו בשם יש מפרש. ולפי זה מקור הפירוש קודם ללקח טוב.

מחובר גם לפסוק העליון, שכן בדברי הימים[1] צפי וגעתם וקנז ותמנע ועמלק, ואחר כך הוא אומר בבני שעיר[2] ואחות לוטן תמנע, דוגמת[3] אחות נביות, [4]אחות אהרן כמו שפרשתי[5]. [וכן כאן[6] ויהיו בני אליפז תימן אומר צפו וגעתם וקנז ותמנע] ותמנע היתה פילגש. הראשון זכר מבני אליפז, והשני נקבה [7]ואחות לוטן תמנע. וכמוהו [ב]יהושע[8] ועתה חלק את הארץ [הזאת] בנחלה[9] לתשעת השבטים וחצי שבט המנשה. עמו הראובני והגדי לקחו נחלתם אשר נתן להם משה בעבר הירדן מזרחה. על כרחיך פסוק שני חסר ממנו, כי היה לו לומר וחצי שבט המנשה השני כבר לקחו נחלתם. לפיכך יש לך לומר כי פסוק זה עונה על סוף הפסוק שכת' בו וחצי שבט המנשה. אף על פי שמדברים הפסוקים בשני חצאי שבט מנשה, לאחד מהם חילק משה ולשני חילק יהושע. ואני שמואל מצאתי פסוק שלישי בדברי הימים דוגמתן במשפחות בני יהונתן בן שאול,[10] ובני מיכה פיתון ומלך ותארע ואחז. ואחז הוליד את יהועדה ויהועדה הוליד את עלמת וגו'. ואותה פרשה נשנית וכפולה בתוך דף אחד. תחלת הפרשה אשר נשנית[11] ובגבעון ישב[ו], וסוף הפרשה [12]) אלה בני אצל. וכת'[13] ובני מיכה פיתון ומלך ותחרע. ואחז הוליד וגו'. בעל כרחיך חסר ואחז מפסוק זה שהיה לו לכתוב ותחרע ואחז ואחז הוליד, אלא שתיבת ואחז הוליד עונה על פסוק שלמעלה כאילו כתוב ובני מיכה פיתון ומלך ותחרע ואחז ואחז הוליד וגו' שכך כתו' בפרשה ראשונה[14]): **15.** כל אלופים שבפרשה (מ)שרי עיירות ומשפחות. ואלוף קרח הנזכר בבני אליפז[15]) נראה בעיני שהוא תמנע שבבני אליפז הנזכר בדברי הימים[16]) שהרי בבני אהליבמה יש קרח אחר[17]): **20.** יושבי הארץ. מתחילה. ובני עשו יירשום כו[ד]כת' באלה

---

[1]) בדברי הימים א' א, לו. — [2]) שם לט. — [3]) כח, ט. — [4]) שמות טו, כ. — [5]) לעיל כח, ט. — [6]) בפסוק יא. — [7]) בפסוק כב. — [8]) יג, ז. ח. [9]) בכ"י: בנחלת. — [10]) דברי הימים א' ח, לה. לו. — [11]) שם ח, כט; ט, לה. — [12]) שם ח, לח; ט, מד. — [13]) שם ט, מא. מב. — [14]) ורמב"ן הביא הפירוש הזה בשם רודפי הפשט אע"פ שלא ראה פירוש רשב"ם כאשר הוכחתי בספרי RSBM דף 25 הערה 1. כי מצא הוא את הפירוש בספרי מפרשים אשר היו אחרי רשב"ם ואשר השתמשו בפירושיו ובדבר הזה גם בפירוש לקח טוב. וכן נמצא הפירוש ההוא בפירוש ר' יוסף בכור שור ובספרי מפרשי צרפת האחרונים ולא בשם רשב"ם. וכזה קרה גם לרשב"ם גם לאחרים בימים ההם. ויותר מזה מצאנו שהובא הפירוש הזה בפענח רזא דף יח ע"ב בשם רמב"ן. — [15]) בפסוק טז. — [16]) עיין דבריו למעלה לפסוק יב. — [17]) בפסוק יח.

הדברים[1]) וישבו תחתם: .24 ואיה וענה. נראה בעיני כך שמן כופסי [ו]ושתי[2]). וא"עפי שבדברי הימים כת'[3]) איה וענה, אין לדקדק בכך כאשר כתו' בתורה,[4]) עוץ וחול וגתר ומש, ובדברי הימים[5]) ומשך. והמפרש לו' יתירה[6]) יש לתמוה מה היה לו לכתוב ו' יתירה בזה יותר משאר בנים. והראיות שמביאי' אינן. כי אותן וו"ן שמביאין אינן יתירות. [7])ותשב תמר ושוממה פירושו[8]) כמו[9]) שבי אלמנה בית אביך, כי הישיבה[10]) הוא כפל לשון של שוממה והרי הוא כאילו כתוב ותשב בדודה ושוממה.[11]) מגערתך אלהי יעקב נרדם ורכב וסוס כך פירושו, מגערת אלהי יעקב [נרדם] חיל שונאינו הנזכר למעלה וגם רכבו וסוסיו[12]) כדכת'[13]) סוס ורכבו רמה בים: הוא ענה שנזכר בימי משה על שם גבורתו אשר מצא את היימים הגיבורים או חיות רעות ונצחם. לפי פשוטו אין לדקדק יותר: .22 ואחות לוטן תמנע. לפי שהיה גדול שבאחיו קורא לה אחות לוטן. וכן[14]) אחות נביות. וכן[15]) מרים הנביאה אחות אהרן: .31 לפני מלך מלך. לפני משה שהושיע את ישראל[16]). כל שרי עם ועם קורא מלך. כי עד דוד מצאתי ביוסיפון אחרי אילו המלכים קרוב לארבעים מלכים נקובי שמות זה אחר זה[17]): .39 בת מי זהב. איני מדקדק לפי פשוטו בשמות כל כך[18]): .40 ואלה שמות אלופי עשו למשפחותם למקומותם. באלופים הללו מזכיר מקצתם של אלופים הנאמרים למעלה בני עשו. ויש לומר שלבסוף נעשו אילו האחרונים עיקר להיות אלופי עיר ועיר דכת' כאן למקומותם [ולפנינו[19]) למושבותם] בארץ אחזתם. וראיה לדברי שכל[20]) פרשיות בני עשו ובני שעיר והמלכים אשר מלכו עד סוף הפרשה כולה הנם כתובים בדברי הימים, ופרשת אלופי בני עשו הראשונה אינה נזכרת שם כלל כי אם אלופי פרשה שנייה לבד:

---

[1]) דברים ב,יב. — [2]) שם ופסי נמצא בבמדבר יג,יד ושם ושתי ידוע באסתר א,ט ועוד. ובכ"י כאן: וכפסי ושתי. — [3]) דה"י א' א,מ. — [4]) י,כג. — [5]) דה"י א' א,יז. — [6]) הוא דונש בערך בנם דף 9 ורש"י. ובכ"י נכתב כאן: והמפרש לו יתירה. וחסר הקו משמאל לו'. — [7]) שמואל ב' יג,כ. — [8]) בכ"י: פירשו. — [9]) לח,יא. — [10]) בכ"י: השיבה. — [11]) תהלים עו,ז. ועיין רש"י גם שם. — [12]) כבר קדמו בזאת מנחם בתשובותיו על תשובות דונש. עיין מחברת דף 76 בדפוס פיליפאווסקי. — [13]) שמות טו,א. — [14]) כח,ט. — [15]) שמות טו,כ. — [16]) וכן פירש ראב"ע. — [17]) ביוסיפון שלנו א,ב לא נמצאו כל כך. — [18]) להוציא מדברי התרגומים וב"ר ורש"י. — [19]) בפסוק מג. — [20]) בכ"י: שבכל.

# וישב יעקב.

לז 1. וישב יעקב. עשו הלך אל ארץ אחרת מפני יעקב אחיו[1], אבל יעקב ישב אצל אביו בארץ מגוריו כי לו משפט הבכורה: 2. אלה תולדות יעקב. ישכילו ויבינו אוהבי שכל מה שלימדונו רבותינו[2] כי אין מקרא יוצא מידי פשוטו אף כי עיקרה של תורה באת ללמדנו ולהודיענו ברמיזות הפשט ההגדות[3] וההלכות והדינין על ידי אריכות הלשון ועל ידי שלשים ושתים מידות של ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי[4] ועל ידי שלש עשרה מידות של ר׳ ישמעאל[5]. והראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחרי הדרשות שהן עיקר, ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא ולפי שאמרו חכמים[6] אל תרבו בניכם בהגיון, וגם אמרו[7] העוסק במקרא מדה ואינה מדה העוסק בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו, ומתוך כך לא הורגלו כל כך בפשוטן[8] של מקראות וכדאמ׳ במסכת שבת[9] הוינא בר תמני סרי שנין וגרסינ׳ כולה תלמודא ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו. וגם רבנו שלמה אבי אמי מאיר עיני גולה שפירש תורה נביאים וכתובים נתן לב לפרש פשוטו של מקרא, ואף אני שמואל ב״ר מאיר חתנו זצ״ל נתווכחתי עמו ולפניו והודה לי שאילו היה לו פנאי היה צריך לעשות פרושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום. ועתה יראו המשכילים מה שפירשו הראשונים[10]. אלה תולדות יעקב. אלה מקראות ומאורעות שאירעו ליעקב. והנה זה הכל הוא. כי כל אלה תולדות האמור בתורה [ובנביאים] ובכתובים יש מהם שמפרשים[11] בני האדם ויש מהם רבים שמפרשים בני בנים, כאשר פירשתי באלה תולדות נח. למעלה בפרשת בראשית

---

[1] לו, ו. — [2] יבמות דף יא ע״ב ודף כד ע״א; שבת דף סג ע״א. — [3] בכ״י: וההגדות. — [4] נדפסות בהרחבת ביאור אחרי מסכת ברכות. — [5] נדפסות בתחלת ספרא ובקיצור בסדר התפלה קודם שחרית ועם פירוש אחרי מסכת ברכות. — [6] ברכות דף כח ע״ב: ומנעו בניכם מן ההגיון. — [7] בבא מציעא דף לג ע״א. — [8] בכ״י: בפשוטו. — [9] דף סג ע״א. — [10] נראה שכיוון לפירוש רש״י ואחרים אף על פי שהלשון שהביא נמצאה בפירוש ראב״ע בעל דורו הצעיר ממנו מעט. — [11] בכ״י: שמפרש. — ודבריו „יש מהם שמפרשים״ רוצים לומר יש מהם שראוי לפרשם. וכן דרך לשונו ולשון אנשי דורו.

כת'[1] ויהי[2] נח בן חמש מאות שנה ויולד נח את שם ואת חם ואת יפת, ואחרי כן מפרש כי העולם חטאו ונח מצא חן, ואחרי כן מפרש[3] „אלה תולדות נח" בני בניו. היאך? כי שלשה בנים היו לו וציוה הק' להכניסם בתיבה י"ב חודש, ובצאתם[4] ויולדו להם בנים אחרי המבול עד שעולים לשבעים בנים שהיו שבעים אומות כדכת'[5] מאלה נפרדו וגו'. וכן בעשו פרשה ראשונה[6] מפרש בני עשו שנולדו לו במקום אביו, ואחרי כן[7] וילך אל ארץ וגו' וישב לו בהר שעיר וכל הפרשה[8] וכת'[9] אלה תולדות עשו אבי אדום בהר שעיר, וכל פרשה שנייה זאת בבני בני עשו[10]. וכשם שמצינו בעשו שפירש שבניו נולדו במגורי אביו קודם שהלך אל ארץ מפני יעקב, ובני בניו נולדו בהר שעיר —, כן ביעקב למעלה כת'[11] ויהיו בני יעקב שנים עשר וגו', ומפרש לבסוף[12] אלה בני יעקב אשר ילד לו בפדן ארם ויבא [יעקב] אל יצחק אביו וגו', הרי פיר' בניו של יעקב והיכן נולדו כאשר עשה בבני עשו, ועתה כותב אלה תולדות יעקב, בני בניו שהיו שבעים והיאך נולדו. כיצד? יוסף בן שבע עשרה שנה ונתקנאו בו אחיו ומתוך כך ירד יהודה מאת אחיו והיו לו בנים בכזיב ובעדולם שלה ופרץ וזרח, ונתגלגל הדבר שיוסף הורד מצרימה ונולדו לו במצרים מנשה ואפרים ושלח יוסף בשביל אביו וביתו עד שהיו שבעים. וכל זה היה צריך משה רבנו לכתוב שעל זה הוכיחם[13] בשבעים נפש ירדו אבותיך וגו': בן שבע עשרה שנה. להודיעך כי עשרים ושתים שנה נעלם מאביו יעקב. שהרי בן שלשים שנה היה בעומדו לפני פרעה ושבע שני השובע ושני שנים של רעב ואז בא אביו כדכת'[14] ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר: היה רועה את אחיו בצאן. בני לאה לפי דרך ארץ קורא אחיו ולא בני השפחות[15]: והוא נער את בני בלהה וגו'. נערותו ורגילותו ומשתאיו היו עם בני בלהה ובני זלפה, ומתוך כך התחילו אחיו בני לאה לשנוא אותו: את אחיו. עם אחיו רועה, ובשמחת נערותו היה נבדל מהם ורגיל עם

---

1) ה,לב. — 2) בכ"י בטעות: ויהי כן נח. — 3) ו,ט. — 4) י,א. — 5) י,ה. לב. — 6) לו,א—ה. — 7) לו,ו. — 8) בכ"י: וכל פרשה. וצ"ל עם הא, כי ר"ל כל שארית הדברים הנאמרים בפרשה הנזכרת. ותיבות „וכל הפרשה" הן כמו „וגומר" אשר הורגלנו בו. — 9) לו,ט: ואלה תולדות וגו'. — 10) ר"ל להגיד את אשר הולידו בני עשו (ר' שלמה דובנא בביאורו). — 11) לה,כב. — 12) לה,כו. כז. — 13) דברים י,כב. — 14) מה,ו. — 15) בא לפרש למה הבדיל הכתוב בין אחיו ובין בני בלהה וגו' (ובאמת לא הבדיל הכתוב כי כלל ופרט הוא).

בני השפחות ולא עמהם כמו נער[1], כדכת'[2] כי נער ישראל. וכת'[3] יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו. הולך ומונה כל מיני עניינים שגרמו לשנוא אותו. וגם ויבא יוסף [את] דבתם רעה, את דבתם של אחיו רעה, כמדרש אגדה לפי פרושי[4], שאמר לאביו כך מבזים הם בני השפחות אבל אני מכבדם ואני רגיל אצלם. פשטנים אחרים[5] לא עמדו על העיקר: 3. וישראל אהב וגו'. כל זה גרם הקנאה: בן זקונים. כי אחרון היה לי"א בנים, אבל בנימין לא נולד אחרי כן עד זמן מרובה. והרבה קודם שנולד בנימין היה לו בן זקונים והתחיל לאוהבו: פסים. מעיל[6]: 8. ועל דבריו.[7]) ויבא יוסף את דבתם רעה: 10. מה החלום הזה וגו'. אפילו היתה אמו קיימת היה אומר להוכיחו: 11. ואביו שמר את הדבר. מה צורך לכתוב זה? אלא כשבאה לו הבשורה[8] ולא האמין לבניו שהוא חי[9] וירא ישראל את העגלות אשר שלח פרעה, כי לא נשלחו כי אם על פי המלך כמו שכת' שם[10] עגלות על פי פרעה, אז האמין על ידי החלומות שמוכיחין שסופו להיות מושל ועגלות הללו על ידי מלכות וממשלה באים, ומתוך כך אמר[11] רב עוד יוסף בני חי. כי תימה גדולה היה היאך האמין אחרי שראה כתנתו מלאה דם? כמו שנחרד יצחק על יעקב בשביל שמצא שיער בחלקת צואריו[12]: 13. הלא אחיך רועים בשכם. במקום סכנה שהרגו אנשי המקום. זה שמעתי מר' יוסף קרא חבירנו[13] והנאה לי: 14. ויבא שכמה.

---

1) דרך פירושו רצה לבאר תיבות והוא נער שבמקרא שיהיה פתרונו: והוא כמו נער, ואחז בדברי בראשית רבא שהביא רש"י לתיבות האלה, אבל משכם לדרך הפשט שמעשה נערותו היה הדבר ההוא בעצמו אשר סיפר הכתוב שהיה רגיל אצל בני השפחות ולא אצל אחיו השוים לו. — 2) הושע יא, א. ומשם ראיה שתיבת נער נאמר על הבחור שאיננו עוד איש ולא רק על הקטן, ולפיכך הושאל על ישראל במצרים טרם היותו לעם וטרם דעתו את אלהיו ואת תורותיו אף על פי שהיו כולם בני דעת. — 3) שמואל ב' ב, יד. — 4) ר"ל כדברי בראשית רבא לתיבות את דבתם רעה (שהביא רש"י) אבל לא ממש כדבריו אלא כפי פירוש רשב"ם. כי שם נאמרו שלשה מיני דבה רעה שהביא יוסף אל אביו ואחד מהם: מזלזלין בבני השפחות לקרותן עבדים. ורשב"ם הסב את הדברים לענין הפשט כדבריו הבאים כאן אחרי זאת. — 5) אולי הגידו לו עוברי דרך את פירוש ראב"ע. ואולם אין הכרח לחשוב כזאת, כי מוכח מדבריו שרבו רודפי הפשט בזמנו ואפשר שכיון למפרשים אחרים. — 6) עיין שמואל ב' יג, יח. — 7) השתמש בדברי פסוק ב'. ועיין ספר RSBM דף 90 הערה 3. — 8) בכ"י: את הבשורה. — 9) מה, כו. — 10) מה, כא. — 11) מה, כח. — 12) כדבריו למעלה כז, לג. ור"ל שמחרדת יצחק על השער שמשש בצוארי יעקב בהיותו עור ושלא ראה ביעקב מקודם בהיותו פקח נראה שתמאן רוח האדם להאמין דבר הפך ראות עיניו. — 13) כבר נמצא כן בתרגום ירושלמי הנקרא תרגום יונתן, והעיר על זאת ר' שלמה דובנא בביאורו. ועיין ספרי RSBM דף 60 הערה 8.

ולא מצאם: 15. וימצאהו איש והנה תועה וג׳. להגיד חשיבותו של יוסף נכתב זה שלא רצה לחזור לאביו כשלא מצאם בשכם אלא בקשם עד שמצאם, וא״עפי שהיה יודע שמתקנאים בו הלך ובקשם כמו שאמר לו אביו[1] והשיבני דבר: 17. בדתן. לפי הפשט שם העיר[2] וגם בשופטים[3] היא נזכרת: 18. ויתנכלו אותו. נתמלאו נכליות וערמומיות[4] עליו כמו[5] וארור נוכל,[6] בנכליהם אשר נכלו: 19. הלזה. כל הלזה כשרואים אותו מרחוק, וכן[7] מי האיש הלזה, ציל[8] ב״ל. אבל הזה ציסט[9] ב״ל כמו[10] המן הרע הזה כשהוא בקרוב: 20. לכו ונהרגהו. לשון הזמנת בני אדם. וכן[11] לכו ונמכרנו לישמעאלים. וכן[12] הבה נא, [13]הבה נתחכמה, וכן[14] ראה אנכי נותן לפניכם היום: 21. ויצילהו מידם. שלא נהרג: 22. השליכו אותו אל הבור הזה אשר במדבר. מקום שאין בני אדם מצויין שם וימות מאליו: למען הציל. הפסוק מעיד על ראובן כי להצילו נתכוון כמו שמוכיח סופו: 23. את כתונת הפסים. [יש מפרשים][15] לא הזכירה אלא לרמוז לך שהיא גרמה תחילה השנאה. וזה אינו. אלא לפי שהוא אומר לפנינו[16] וישלחו את כתונת הפסים, להטעותו שיחשוב בלבו כי חיה רעה אכלתהו כמו שאמ׳[17] ויכירה ויאמר כתונת בני, לכך הוא מזכירה כאן: 24. אין בו מים. שאם היה בו מים לא היו משליכין אותו שם, שאם כן היו מטבעין אותו וממיתין אותו בידים והם אמרו[18] ויד אל תשלחו בו, [19]וידינו אל תהי[20] בו, לגרום לו מיתה: 28. ויעברו אנשים מדיינים. בתוך שהיו יושבים לאכול לחם ורחוקים היו קצת מן הבור לבלתי אכול על הדם וממתינים היו לישמעאלים שראו, וקודם שבאו הישמעאלים עברו אנשים מדיינים אחרים דרך שם וראוהו בבור ומשכוהו ומכרוהו המדיינים לישמעאלים, ויש לומר שהאחים לא ידעו, ואע״פי אשר כתב[21] אשר מכרתם אותי מצרימה, י״ל שהגרמת מעשיהם סייעה

---

1) בפסוק יד. — 2) קיצר דברי רש״י. — 3) זכרונו הטעהו כי הוא במלכים ב׳ ו,יג. וכבר תיקן ר׳ שלמה דובנא בביאורו. — 4) דברי רש״י. — 5) מלאכי א,יד. — 6) במדבר כה,יח. — 7) כד,סה. — 8) *cil* ובל״א jener. עיין פירושו למעלה כד,סה. — 9) *cist* ובל״א dieser. — 10) אסתר ז,ו. — 11) בפסוק כז. — 12) לח,טז. — 13) שמות א,י. — 14) דברים יא,כו. — 15) חסר בכ״י. ור׳ שלמה דובנא בביאורו הוסיף כן מסברא. — 16) בפסוק לב. — 17) בפסוק לג. — 18) בפסוק כב. — 19) בפסוק כז. — 20) בכ״י בטעות: תהיה. — 21) מה,ד.

במכירתו. זה נראה לי לפי עומק דרך פשוטו של מקרא. כי ויעברו אנשים מדיינים משמע על ידי מקרה[1] והם מכרוהו לישמעאלים. ואף אם באתה לומר וימכרו [את] יוסף לישמעאלים כי אחיו מכרוהו, אף כן[2] צריך לומר שהם ציוו למדייני' סוחרים למושכו מן הבור ואחר כן מכרוהו לישמעאלים: .30 אנה אני בא. למה באתי אל הבור[3]: .32 וישלחו. על ידי בני אדם שלא יגידו מי השולחים אלא שיאמרו[4] זאת מצאנו: .35 כי ארד. לא אנחם אלא ארד אל[5] בני אבל שאולה: ויבך אותו אביו. כלומר זמן מרובה. ולפי שהוא מיותר דרשו חכמים[6] אביו יצחק אף כי היה יודע שלא נהרג: .36 והמדנים[7] מכרו אותו אל מצרים. מדן ומדיין וישמעאלים אחים היו, ומדן וישמעאלים אחד הם לפי הפשט. לכך הוא אומ' כי מדנים מכרוהו[8] וישמעאלים הורידוהו שמה[9], כי שניהם אחד הם לפי הפשט:

לח .2 כנעני. כתרגומו תגרא. כמו[10] כנעניה נכבדי ארץ,[11] כנען בידו מאזני מרמה. כי מבנות כנען היו נזהרים[12]: .5 והיה בכזיב יהודה ושם נולד לו בן: .9 כי לא לו יהיה הזרע. ומקפידים[13] היו בכך: .10 גם אותו. דרשו חכמים[14] כי בעון כוה מת [ער][15] על שהיה משחית זרעו שלא תתעבר ותכחיש יופיה[16]: .9 נְתָן־זרע. חטף קמץ[17] שכל תיבת מלא פום[18] שטעמה באות אחרונה ותיבה

---

[1]) בכ"י: מקרא. — [2]) בכ"י: אם כן. — [3]) בעל ספר מנחת יהודה הנדפס בספר דעת זקנים דף יט ע"ג למטה בדפוס ליוורנו טעה לכתוב שרשב"ם כתב ליישב דברי רש"י שמדנים ומדינים אומה אחת הן. ולא כן הדבר. כי חלק רשב"ם על רש"י ודעתו רחוקה כאן מדעת זקנו. ודברי רשב"ם לפסוק ל"ו הטעוהו לפי שנזדמנה לו נוסחא אשר איננה נכונה. וגם בעלי התוספות שם בעמוד ד' הביאו נוסחא משובשת. — ובלעדי זה דע שבאה שם טעות סופר בדברי מנחת יהודה וצריך להיות „ובדין הוא שהיה לו לכתוב בפירוש רש"י ומדינים מכרו אותו אל מדנים ומדנים מכרו אותו אל מצרים". — והחכם ר' שמואל דוד לוצאטו במשתדל ובפירושו הביא דעת בן דודו המעמיק בדרך רשב"ם ומסביר פירושו באריכות. וגם רשד"ל מסכים עם רשב"ם ברוב דבריו.— [4]) בכ"י: שאמרו. ותיקנתי על פי ספר פענח רזא שהביא פירוש רשב"ם כאן בלשון הזה: אלא יאמרו סתם זאת מצאנו. ותיבת סתם הוסיף הוא לפירוש. — [5]) בכ"י: על. — [6]) בבראשית רבא. — [7]) בכ"י: והמדיינים. — [8]) בפסוק לו.— [9]) בפסוק כח ולפנינו לט,א. — [10]) ישעיה כג,ח. — [11]) הושע יב,ח. — [12]) כפירוש האגדה שהביא רש"י והוסיף הוא טעם.— [13]) בכ"י בהיפוך האותיות: ומפקידים. — [14]) רב נחמן בר יצחק ביבמות דף לד ע"ב. — [15]) בכ"י חסר תיבת ער. וקרבת תיבת על הדומה לה גרמה ההשמטה. — [16]) נכנס המאמר כן בכ"י באמצע פירוש פסוק ט. — [17]) ואנחנו קוראים שמו קמץ חטוף. — [18]) הוא חולם.

הסמוכה לה טעמה באות ראשונה הרי הם במקף והמלא פום נהפך לחטף קמץ, וכן[1] ארך אפים וּגְדָל־חסד,[2] ואם שְׁלָשׁ־אלה לא יעשה לה. אבל[3] את שְׁלֹש הערים מלא פום הוא: 14. ותכס ראשה בצעיף, שאין זה דרך אלמנות: ותתעלף. כסתה פניה שלא יכירנה יהודה: בפתח עינים. בשער של פרשת דרכים שהכל עוברים ונראים לעינים דרך שם. והמפרשו שם עיר[4] טועה. שהרי כתוב לפנינו[5] היא בָעינים, ואילו היה שם עיר, היה לו לומר בְעינים הבית חטף, שלא מצינו שיאמר בַביתאל בַירחו בִירושלים: 15. כי כסתה פניה עכשיו לפי הפשט[6], כדכתי'[7] ותתעלף: 17. עד שלחך. רפי שתשלח שלוחך שיביא[8] הגדי. וגם יש רגיל לומר לשון רפי בשליחות דורון כדכתי'[9] מנחה היא שלוחה,[10] אני שלחתי את הגדי: 18. חותמך, טבעתך. פתילך, אזור. ומטך. שלשה כלים הללו מזומנים לתת כי אינן מלבוש: 21. הקדשה. מיועדת ומזומנת לכל באיה[11] כדכתי'[12] וגם קדש הי' בארץ,[13] ולא תהיה קדשה מבנות ישראל: 23. תקח לה מה שבידה, כי לא אשלח עוד אליה, פן נהיה לבוז לחזר אחר הקדשות: 24. זנתה תמר כלתך. ואם תאמר מי יודע אם אמת שזינתה, תדע שהרי גם הרה היא כבר: ותשרף. לפי הפשט כך היה מנהגם מאחר שזקוקה ליבם: 25. היא מוצאת. לאחר שהוציאוה שלחה הערבון ועדיין לא רצתה לגלות אלא [אמרה] לאיש אשר אלה לו: 26. צדקה ממני. יותר ממני[14] שאני ציויתיה לשבת בית אביה עד יגדל שלה, היא השלימה תנאי שצויתיה, אבל אני לא השלמתי לה תנאי שהתניתי לה כי לא נתתיה לשלה בני, וכן[15] על צדקו נפשו מאלהים, יותר מאלהים. וכן בשאול[16] ויאמר אל דוד צדיק אתה ממני, יותר ממני: ולא[17] יסף. לא הוסיף[18]. שאם אתה מפרשו

---

[1]) תהלים קמה, ח. — [2]) שמות כא, יא. — [3]) במדבר לה, יד. — [4]) בסוטה דף י ע"א: ר' חנין א"ר מקום הוא ששמו עינים וגו'. — [5]) בפסוק כא. — [6]) שלא כדברי האגדה, בסוטה דף י' ע"ב שהביא רש"י. — ורשב"ם הלך בדרך הפשט של רש"י. — [7]) בפסוק יד. — [8]) בכ"י: שיבוא. — [9]) לב, יט. — [10]) בפסוק כג: הנה שלחתי הגדי הזה. — [11]) כדברי רש"י. — [12]) מלכים א' יד, כד. — [13]) דברים כג, יח. — [14]) להוציא מדברי התרגומים ופירוש רש"י. — [15]) איוב לב, ב. — [16]) שמואל א' כד, יח. — [17]) בכ"י: לא. אבל בדברי הפירוש הבא כתב רשב"ם ולא. וא"כ טעות הסופר היא. — [18]) הכריע בין שני הפירושים שהביא רש"י.

ולא פסק, היה לו לכתוב ולא יסף עוד [מ]לדעתה[1]: 30. זרח. בשביל השָני שהוא אדום. וזרח לשון אדמומית הוא כדכת'[2] והצרעת זרחה במצחו. וכן כל זריחת שמש בבקר ובערב אדום הוא וכת'[3] ויהי בבקר והשמש זרחה על המים ויראו מואב מנגד את המים אדומים כדם. וכן בבבא בתרא בהמוכר את הספינה[4] האי שמשא סומקתי הוא והאי דלא סמקא אלא בפניא ורמשא משום דנהורין לא ברי[5], בשביל מאור היום הגדול[6]:

לט 1. שר הטבחים. על ידו נידונין הנרצחים והאסורים בבית הסוהר שלו: 6. ולא ידע אתו מאומה בבית כי אם הלחם אשר הוא אוכל. לא היה מעיין ומביט כלל בכל צורכי ביתו מהיכן בא לו עד שעה שרואה את מאכלו על השולחן ואוכלו. כל מיני מאכל קורא אותו לחם כדכת'[7] עבד לחם רב. וכן[8] כי לפני לחמי אנחתי תבא, מאכלי: 8. לא ידע אתי[9]. מכל צורכי ביתו לא היה רואה [עד] שעת אכילה[10]: 9. ולא חשך ממני מלהיות שליט על הכל כי אם אותך: 10. להיות עמה. נזהר היה אפי' להתייחד עמה עד שארע מעשה שנשאר יחידי בעל כרחו לעשות מלאכת צורכי הבית כדרכו ואירע באותו יום שלא נותר איש בבית[11]. ומדרש אגדה[12] שהלכו לראות נילוס נהר מצרים שעלה על כל גדותיו: 14. ואקרא בקול גדול. לפי שאתם רחוקים ממני, שאילו לא הרימותי קולי היה שוכב עמי בעל כרחי:

מ 4. ויפקד שר הטבחים. מינהו [על] כל צורכי האסורים שם: ויהיו ימים. שנה שלימה כדכת'[13] ימים תהיה גאולתו. וכן[14] ימים או עשור: 5. איש [כפתרון] חלומו. חלום הראוי לפתרון, הנראה שהוא עיקר ולא חלום של הבלים: 8. ופותר אין אותו.

---

[1]) בכ"י בטעות: לדעתה. ור' שלמה דובנא הגיה על נכון. — [2]) דברי הימים ב' כו,יט. — [3]) מלכים ב' ג,כב. — [4]) דף פד ע"א בשינוי לשון. — [5]) בכ"י בטעות: בריא. — [6]) זה לשון רשב"ם לגמרא שם: מאור עינינו אינו ברור כל כך מתוך אור היום שמכהה עינינו, אבל צפרא ופניא שהיום חשוך ניכר אדמימות החמה. — [7]) דניאל ה,א. — [8]) איוב ג,כד. — [9]) בכ"י בטעות: אתו. — [10]) עיין ספר RSBM דף 32 הערה 1 והערה 2 ודף 49 הערה 7. — ורצה רשב"ם לומר כי פסוק ח יסכים לפסוק ו בהוספת תיבות עד שעת אכילה. וכן מוכיחין דברי התוספות בדעת זקנים דף כא ע"ד לפסוק כי אם הלחם וגו' שכתבו: ולקמן שאמר ולא חשך ממני מאומה כי אם אותך וגו' לא חשש להזכיר הלחם. — [11]) הראה חיבור שני הפסוקים י' וי"א. — [12]) בבראשית רבא. — [13]) ויקרא כה,כט. — [14]) כד,נה.

כמו ואין פותר אותו. וכן ביחזקאל[1] ועושים אינם אותם: .10 כפורחת עלתה נצה. שכן המנהג [2](ויוצא פרח] ויצץ ציץ ויגמול שקדים: .11 ואשחט. כתרגומו: .13 ישא פרעה את ראשך. כמו[3] שאו את ראש כל עדת וגו'. ימנה אותך פרעה בתוך עבדיו: וַהֲשִׁיבְךָ. כדי להשיבך על כנך. וכן כת'[4] וישא את ראש שר המשקים בתוך עבדיו. אבל[5] וֶהֱשִׁיבְךָ י"י מצרים, פירושו וישיב[6] אותך: .14 כי אם זכרתני אתך[7]. כלומר כל כך אני בטוח שתשא חן בעיני פרעה שאם תזכרני וגו' ידעתי כי יכל תוכל [8]להוציאני מן הבית הזה, שהרי לא פשעתי כאן כלום כשאר אסורים, וגם לא מן הדין אני עבד כי גונוב גנבתי וגו' וגם פה לא עשיתי מאומה וגו' ואיני חייב לא עבודה ולא בית האיסור להיות אסור כאן[9]: .16 כי טוב פתר.[10] נכרין דברי אמת: סלי חרי. מנוקבים. כמו[11] חורי עפר וכפים, [12]ואורגים חורי. לפיכך יכול היה העוף אכול דלרך נקבי אריגת הסל: .19 ישא פרעה את ראשך ממש מעליך, וזה אינו נשיאות של חשבון אלא של זקיפת תליה: .23 ולא זכר שר המשקים את יוסף מיד בצאתו כמו שביקש ממנו יוסף[13] כי אם זכרתני אתך, וישכחהו זמן מרובה אחרי כן[14], עד שעה שהק' עשה ליוסף ניסים והוצרך להזכירו:

---

[1]) יחזקאל לג,לב. — [2]) במדבר יז,כג. והוספתי שתי התיבות כדברי המקרא על פי פירוש רש"י. — [3]) במדבר א,ב; כו,ב. ובכ"י בטעות הסופר: שא. כי רשב"ם לא טעה במקרא ידוע כזה, ותיבת שא נמצאת במדבר לא,כו: שא את ראש מלקוח השבי. ולזה לא כיון רשב"ם. — [4]) בפסוק כ'. — [5]) דברים כח,סח. — [6]) בכ"י: פרשו וישב. ור' וואלף הײדענהײם ז"ל הוא המתקן. — [7]) בכ"י בטעות: אותך. — [8]) בכ"י: כי כל תוכל. — [9]) בספר מנחת יהודה כ"י של ר' אברהם מערצבאכער נ"י בעיר מינכען דף כב ע"א נמצא: „כי גנוב גונבתי. ואם תאמר מה לי לעשות לך טובה ולהזכירך? הלא שמא נמכרת בגנבתך, לכך אמ' כי גנוב גונבתי ולא נמכרתי בגנבתי. ואם תאמר על פשעיך שמוך בבור, לכך אמ' לא עשיתי מאומה כפרשב"ם". — והוא פירוש דברי רשב"ם לדעת המחבר. — [10]) כן אמר ר' חנין א"ר בסוטה דף ט ע"ב ויהי למשל. — [11]) איוב ל,ו. — [12]) ישעיה יט,ט. — [13]) בפסוק יד. — [14]) הלך בדרך רש"י.

# ויהי מקץ.

מא 1. ויהי מקץ שנתים ימים. שתי שנים שלימות כדכת'[1] ימים תהיה גאולתו, ואם לא יגאל עד מלאות לו שנה תמימה. וכן[2] ימים או עשור. וכן[3] למועדה מימים ימימה, בפסח מדבר שהוא משנה לשנה שלימה. אבל מקץ שנתים בלא ימים היה משמע מקץ שנה ויום, כדכת'[4] בן שנתו, בתוך השנה קורהו בן שנתו: 2. והנה מן היאר עולות. דרך ארץ לשתות הבהמות ביחד וחוזרות ועולות ורועות באחו: באחו. מקום עשבים כדכת'[5] ישגא אחו בלי מים: 4. וייקץ פרעה, ויישן מיד ויחלום וגו'. בין שינה מעט לשינה שנייה רגיל חלום להתחלף לעניין אחר ועדיין אינו נותן לב להבין שזה חלום הוא עד שנגמרה שינתו וניעור לגמרי ואז[6] וייקץ פרעה לבסוף והנה חלום, אבל עד עתה לא ידע: 5. בקנה אחד. וזהו סימן לשובע, לכל גרעין שבע שבלים: 7. והנה חלום. כמו[7] והנה היא לאה. אבל עד עתה היה סבור שראה ממש ולא חלום: 8. ותפעם רוחו. נתחלפה דעתו טרישפשא[8] ב"ל וחשב לבקר ולדעת הפתרון. וכן בדניאל[9] ויאמר להם המלך חלום חלמתי ותפעם רוחי לדעת את החלום: ואין פותר אותם[10] דברים המתיישבים לפרעה: 10. פרעה קצף על עבדיו. כל פרעה בלשון מצרים מלך, וכן כל מלכי מצרים נקראים. ושל פלשתים אבימלך אפי' בימי דוד[11] בשנותו את טעמו לפני אבימלך. ושל ירושלים[12] מלכי צדק. ביהושע[13] אדני צדק מלך שלם. ובימי דוד[14] „על דברתי" אני מבטיח שתהיה „מלכי צדק" מלך ירושלים. ושל עמלק אגג, בימי משה[15] וירום מאגג מלכו, ובימי שאול[16] אגג מלך עמלק. אף כאן פרעה לשון מלכות, כי בשמו של מלך אין

---

[1]) ויקרא כה,כט. ל. — [2]) כד,נה. — [3]) שמות יג,י. — [4]) ויקרא יב,ו. — [5]) איוב ח,יא. — [6]) בפסוק ז. — [7]) כט,כה. — [8]) *trespassa* ובל"א: ver-ging. ועיין RSBM דף 93 סימן 12. — [9]) דניאל ב,ג. — [10]) בכ"י בטעות: אותו. — [11]) תהלים לד,א. — [12]) יד,יח. — [13]) ביהושע י,א. ג כתוב: אדני צדק מלך ירושלם. — [14]) תהלים קי,ד. — [15]) במדבר כד,ז. — [16]) שמואל א' טו,ח. והבאים.

אומרין לפניו דוד קצף על עבדיו. אלא כך אומרין [1]לפניו המלך קצף על עבדיו. וכן לפנינו[2] אני פרעה, אני אהיה המלך לבדי, כדכת'[3] רק הכסא אגדל ממך. לכן נקרא יוסף[4] אברך, אב[5] למלך. ובספר לקח טוב[6] פירש כמותי: 12. איש כחלומו פתר. כמשמעות חלומו פתר. וגם כמו שפתר לנו כן היה, ויהי כאשר פתר וגו': 13. אותי השיב המלך על כני: 15. תשמע חלום. תבין חלום ויודע לפותרו: 16. בלעדי. אינו תלוי בי אלא הקב"ה יודיענו לפתור שלומך: 21. ולא נודע כי באו אל קרבנה. כך אמר פרעה עכשיו ליוסף. עתה אני זכור כי בשעת החלום נדמה כאילו לא באו אל קרבנה. אבל למעלה לא היה ראוי לכתוב אלא ראיית האכילות שראה שזו אוכלת זו, אבל מה שחשב פרעה בלבו על מה שהיה תמיה שמראיהן רע כבתחילה לא היה ראוי לכתוב: 23. וצנומות פתרונו לפי עניינו ואין לו חבר במקרא. ויש לומר כי לשון צונמא'[7] שבתלמוד[8] הוא, קשים כאבן בלא ליחלוח: 25. אשר האלהים עושה. מה שעתיד לעשות הגיד לפרעה, כי על המלך תלויים תקנות המלכות: 29. שָׂבָע גדול. כולו קמץ כי טעמו למטה ושם דבר הוא כמו דָּבָר בָּקָר רָעָב ומהם יאמר דְּבָרְךָ בְּקָרְךָ וכו': 30. ונשכח כל השבע. דוגמת[9] ולא נודע כי באו אל קרבנה: 32. ועל השנות החלום וגו'. אבל חלומות של יוסף אע"פי שנשנו באלומות ובכוכבים אילו היו בלילה אחד כאלה, היו נמהרים: 34. ויפקד פקידים [וגו'] וחמש. שהממונים יגבו חומש כל התבואות לצורך המלך אשר משפטו בשאר שנים לעשר כדכת' בשמואל[10] את שדותיכם יעשר, עתה יטול פי שנים. וכמו כן הנהיג יוסף לבסוף[11] על אדמת מצרים לפרעה לחומש: 35. ויצברו בר תחת יד ממונה פרעה, וכל זה היה בעל כרחם של מצריים. ולכך כת' ויפקד פקידים [וגו'] ויצברו[12]. שכן מצינו באחשורוש[13] ויפקד המלך פקידים בכל מדינות מלכותו ויקבצו [את] כל נערה וגו' אל יד הגי

---

1) בכ"י: אמ'. — 2) בפסוק מד. — 3) בפסוק מ'. — 4) בפסוק מג. — 5) בכ"י: אבי. ותקנתי על פי דברי רשב"ם לפסוק מג. — 6) בדף קג ע"א של דפוס הח' ר' שלמה בובער נ"י. — 7) בכ"י: צנומא. ותקנתי ע"פ דברי רש"י שהשתמש רשב"ם בהן בקיצור כדרכו במקומות רבים. וכן בגמרא הנוסחא צונמא. — 8) נדה דף ח ע"ב. — 9) בפסוק כא. — 10) שמואל א' ח, יד. טו מעורבים. וזכרונו הטעהו. — 11) מז, כו. — 12) ופירושו שהפקידים יצברו. — 13) אסתר ב, ג.

וגו׳. „ויקבצו“ היא הגבייה מבעלי השדות, „ויצברו“ היא האסיפה אל ידי[1] שומרי האוצרות. וכן ביוסף תמצא[2] ויקבוץ ויצבור: אכל בערים[3]. כי בכל עיר ועיר יוכלו[4] למוכרו בשני הרעב: 38. אשר רוח אלהים בו. בפתרון חלומות וכל שכן לחכמת דרך ארץ: 39. נבון, מבין עתידות ורואה הנולד. חכם, קיבץ חכמה[5] ממה שראה ושמע: 40. ישק. יזדרזו בכלי קרב על מלחמה לצאת על האויבים. לשון[6] עיר מבצר והנשק, [7]נושקי רומי קשת: 41. נתתי אותך. נותן אני אותך[8]. בשעת נתינת טבעת על ידי יוסף אמר לו כך: 42. בגדי שש. של מצרים חשובים, כדכת׳[9] שש ורקמה ממצרים[10]: רביד. לשון דבר הפרוש ופשוט על האדם. כמו[11] מרבדים רבדתי ערשי: 43. במרכבת המשנה, סוס או פרדה המיוחדת לרכוב עליה איש[12] משנה למלך, אשר לו: אברך. הוא אב למלך, כדאמרינן[13] לא רכא ולא בר רכא. וזהו[14] וישימני לאב לפרעה, כלומר אב למלך, כי פרעה לשון מלך כמו שפרשתי למעלה[15]. „אב“ שר לצורך המלך: 44. אני פרעה. אני מלך, וזהו[16] רק הכסא אגדל ממך: לא ירים איש את ידו. לעשות שררה כמו שכת׳ בירבעם[17] אשר הרים יד במלך, רמה ידו ושררתו על ידי המלך שלמה כמו שכת׳ שם[18] ויפקידהו לכל סבל בית יוסף: 45. צפנת פענח. כתרג׳. ולשון מצרים הוא. וכן היה דרכם לקרוא לאדם בשעה שממנים אותו על ביתם שם הראוי. וכן[19] ויקרא משה להושע בן נון יהושע, כשנעשה משרתו. וכן[20] ויקרא לדניאל בל טשצר. כדכת׳[21] די שם שמיה בל טשצר בשם אלהיה: פוטיפרע. אין

---

1) בכ״י: אל ידי. ונמחק בכ״י היוד שבסוף. — 2) מא,מח. מט. — 3) בכ״י: בעירו. — 4) בכ״י בחלוף האותיות הדומות: אכלו. ע׳ RSBM דף 32 הערה 1. ויש להוסיף שם יו הנחלף עם א! — 5) בכ״י: חכמת. ותיו נחלפת בכ״י הזה בכמה מקומות בהא. ובדפוסים: חכמות. — 6) מלכים ב׳ י,ב. — 7) תהלים עח,ט. — 8) וכן כתב למעלה א,כט; כג,יא. — 9) יחזקאל כז ז: שש ברקמה ממצרים. — 10) בכ״י בא המאמר הזה שלא במקומו לפני פסוק לד. — 11) משלי ז,טז. — 12) בכ״י: לרכוב עלי האיש. ע׳ RSBM דף 33 הערה 5. — ורשב״ם פירש תיבת מרכבת לשון בהמה לרכוב ולא לשון רכב. ונראה שרצה לדמות הנאמר כאן במקרא עם המסופר באסתר ו,ח—יא. — 13) בבבא בתרא דף ד ע״א. — 14) מה,ח. ותיבות כלומר אב למלך באו בכ״י בטעות לפני וזהו. וע׳ RSBM דף 35 הערה 6. — 15) לפסוק יוד. — 16) בפסוק מ׳. — 17) מלכים א׳ יא,כו. — 18) שם בפסוק כח: ויפקד אותו וגו׳. — 19) במדבר יג,טז. וכן כתב רשב״ם שם. — 20) דניאל א,ז: וישם לדניאל בלטשאצר. — 21) דניאל ד,ה: דניאל די שמיה בלטשאצר כְּשֻׁם אֱלָהִי.

זה פוטיפר לפי הפשט: כהן און. שר של אותה העיר כדכת'[1] ובני דוד כהנים היו, שלטונים: 46. בן שלשים. וראוי לשררה: 47. ותעש הארץ. הוציאה הרבה תבואה. כמו[2] ועשת את התבואה לשלוש השנים: לקמצים. בקנה אחד מלא קומץ שבלים ולכך היה השבע גדול: 50. בטרם תבא שנת הרעב. לפי[3] שבא יעקב בתחילת ימי הרעב בשנה שנייה ולסוף שבע עשרה שנה בשעת [מותו][4] אמר ליוסף[5] שני בניך הנולדים לך [וגו'] עד באי אליך [וגו'] לי הם. אבל[6] מולדתך אשר הולדת אחריהם, אחרי באי אליך, לך יהיו, לכך פירש[7] כאן אפרים ומנשה נולדו לפני שנת הרעב קודם שבא יעקב, אבל אחרי כן הוליד בנים ובני בנים שנקראו על שם אחיהם בנחלתם כמו שאמר יעקב: 51. נשני. מן נשש. כמו[8] חנני אלהים מן חנן. הדגש תחת אות החסירה[9]. ואילו היה מגזרת[10] לֹא תנשני, [11]נשיתי טובה שהוא מחטופי למ״ד פעל, היה לו לומר נִשַּׁנִי. כמו[12] עבדי רִמָּנִי, [13]האיש אשר כִּלָּנוּ. רמני מן[14] רימה את רעהו. כלנו [מן] [15]כלה י״י את חמתו: 54. ובכל ארץ מצרים היה לחם. כי נתן יוסף אוכל בערים: 56. וישבר[16]. לשון קניין מאכל ומשתה כדכת'[17] לכו שברו ואכלו [ולכו שברו] בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב: 57. וכל הארץ באו מצרימה אל יוסף לשבור[18]:

מב 1. למה תתראו. כמו[19] לכה ונתראה פנים דאמציה שהגיס דעתו להראות גדולתו ליואש מלך ישראל. אף כאן למה תתראו בפני [בני אדם כמו] האנשים שיש להם תבואה כל צורכם שאתם מתעכבין כאן ואין לכם תבואה וכל העם יורדים מצרימה לקנות תבואה[20] ואתם יושבים ומתראים כאילו יש לכם[21]: 7. מאין באתם.

---

1) שמואל ב' ח, יח. — 2) ויקרא כה, כא. — 3) בכ״י בטעות: ולפי. — 4) התיבה חסרה בכ״י ונשאר מקומה חלק והמדפיס הראשון הוסיפה, ככר. — 5) מח, ה. — 6) מח, ו. — 7) בכ״י בטעות: פירשם. — 8) לג, יא. — 9) כבר הקדימו בטעות הזאת דונש בתשובות על מנחם דף 94 ור' יהודה חיוג בספר פעלי הכפל לשרש נשש שהביאו גם ראב״ע. ולא כן דעת ר' תם בספר ההכרעה דף 94 ור' משה הכהן שהביאו ראב״ע. — 10) ישעיה מד, כא. — 11) איכה ג, יז. — 12) שמואל ב' יט, כז. — 13) שמואל ב' כא, ה. — 14) משלי כו, יט. — 15) איכה ד, יא. — 16) בכ״י: וישברו. — 17) ישעיה נה, א. — 18) פירש בשנותו סדר הדברים שבמקרא. — 19) מלכים ב' יד, ח. — 20) בכ״י: תבואת. ואולי צ״ל תבואתה. — 21) הלך בעקבות רש״י וגמרא תענית דף י ע״ב אבל בדרך פשוט יותר.

הראה להם שאינו מכירם. כי לא שאל להם למה באתם: 8. והם לא הכירוהו. כי בא עתה לפניהם בחתימת זקן[1]. ועוד שראוהו מושל בכל המלכות בבגדי מלכות. וגם מן הקול לא היו מכירי' אותו כי על ידי מתורגמן היה מדבר עמהם כדכת'[2] כי המליץ בינותם: 9. ערות. פרצות החומות ומאיזה מקום נוחה ליכבש. כדכת'[3] ערות יסוד, [4] ערו ערו עד היסוד, [5] ערות [על] יאור. ולפי שהיו בעלי קומה וכולם עשרה כל שעה ביחד ולא היו נפרדים אילו מאילו כשאר בני אדם הבאים משאר מקומות לשבור בר, אמר להם מרגלים אתם: 11. כולנו בני איש אחד נחנו[6]. לכך אנו הולכים יחד ולא בשביל עצה רעה כמרגלים: 12. ויאמר אליהם[7] לא כי ערות הארץ באתם לראות. שאם כן, איך לא נשאר אחד מכם את אביכם, כלומ' אצלו. ולדעת אם בנימין קיים אמר להם כן. והם השיבו[8] שנים עשר עבדיך [אחים] אנחנו וגו'. וכן כתוב לפנינו[9] שאול שאל לנו האיש ולמולדתנו: 21. הצרה הזאת. [10] מדה כנגד מדה. אנחנו השלכנוהו בבור והנה אנחנו נאסרים בבית השבי: 23. כי שומע יוסף. מבין. כי עד עתה המליץ בינותם, כאילו אינו מבין לשונם[11]: 24. את שמעון. להפרידו מלוי שלא יתייעצו בין שניהם לעשות חבלה, כאשר עשו בשכם[12]: 28. מה זאת עשה. [מה] מדה כנגד מדה[13] יש כאן, להוסיף לנו ממון על פירעון עונינו: 35. כַּסְפֵּיהֶם. לפי שהסמך מבלעת את החטף נדגשת הפ"ה של כספיהם. וכן נסך נִסְכֵּיהֶם[14]:

מג 12. וכסף משנה. לקנות[15]: אולי משגה הוא. לסימן נתנוהו[16] על פי האמתחות להכיר כל אחד איזה אמתחת שלו לפי חשבון הכסף ושכחוהו לחזור ולקחתו: 14. כאשר שכלתי שכלתי. כמו[17] וכאשר אבדתי אבדתי. כלומ' על הספק אני שולחו.

---

[1]) כדברי רש"י מבבא מציעא דף לט ע"ב ויבמות דף פח ע"א וכתובות דף כז ע"ב. — [2]) בפסוק כג. — [3]) חבקוק ג, יג. — [4]) תהלים קלז, ז. — [5]) ישעיה יט, ז. — [6]) בכ"י בטעות: אנחנו. — [7]) בכ"י: להם. — [8]) בכ"י: שהשיבו. — [9]) מג, ז. — [10]) נדרים דף לב ע"א. — [11]) הוצרך לפרש כן לפי שבעת ההיא בודאי אין המליץ בינותם. — [12]) כפירוש השני בדברי רש"י. — [13]) עיין ראשית דבריו לפסוק כא. — [14]) כתב ר"וו היידענהיים במפורש: עשרים פעמים מצאנוהו במקרא ובכולם הכ"ף רגוש. והוסיף עוד לאמר שלאו דווקא סמ"ך אלא כל חבריה אותיות השריקה שהם עמה וסצ"ש כולן מבליעות השוא ומדגישות אחריהן. ועי' דבריו שם. — [15]) הוא פירש כפירוש ראב"ע: כסף שני. — [16]) עבדי יוסף. — [17]) אסתר ד, טז.

מה שאירע יארע[1]: 19. וידברו אליו פתח הבית. קודם שנכנסו: 23. ואלהי אביכם. הכל היו יודעים שמלומדים בניסים היו: 25. ויכינו את המנחה. כי בדרך בשקים הוכחש יופי הפירות: 32. כי תועבה וכיחוי[2] וביזוי היא[3] למצרים לאכול עם אנשי עבר הנהר כי נבזים היו בעיניהם ואנשי מצרים גסי רוח היו כדכת'[4] קראתי לזאת רהב הם שבת. וכן[5] כי תועבת מצרים כל רועה צאן, מבזים היו בעיניהם הרועים לפי שהצאן[6] היה מאוס בעיניהם. כדכת'[7] הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו, דבר המשוקץ למצרים ומאוס נזבח לעיניהם לצורינו ולא יבזו אותנו לסוקלנו באבנים דרך בזיון כמו שמצינו בשמעי בן גרה[8] יצא יצוא [ומקלל] ויסקל[9], קילל דוד וסיקל בעפר דרך ביזיון: 33. וישבו לפניו. ציוה יוסף להושיבם כך: ויתמהו. שהרי כולם נולדו בשבע שנים ואין להבחין איזה קודם לזה: 34. ותרב. כמו ותרבה, נתרבתה מתנתו. וכן [10]וַתֵּכֶל [כל] עבודת [משכן] אהל מועד, נשתלמה:

מד 3. הבקר אור. האיר. כמו[11] ראו נא כי אורו עיני, לשעבר. וכן[12] מה טובו אהליך יעקב: 4. יצאו את העיר. כמו[13] עברו [וסבו] את העיר. וכן[14] כצאתי את העיר. כמו[15] בני יצאוני, יצאו ממני: 5. והוא נחש ינחש בו. יש לומר שהיה מראה עצמו לעיניהם כיודע עניינים על ידי קסם ונחש, ושמא בכוס היה קוסם. ויש מפרשים הכם כמותו ינחש על הכוס מי גנבו ממנו[16] לפי שכת' לפנינו[17] כי נחש ינחש איש אשר כמוני, ואין כתוב שם ינחש בו: 10. כדבריכם כן הוא. שהרי כולכם שותפים וכן מנהג סוחרים

---

[1]) הוא פירש כאילו כתוב בוי"ו המהפך העבר לעתיד „ושכלתי כאשר שכלתי" ובאסתר „ואבדתי כאשר אבדתי" ועל ידי סדר הדברים נפרד הוי"ו מהפעל שלו ולא חדל להיות עתיד. ורצה יעקב לאמר כאשר שכלתי עד עתה מיוסף ושמעון, כן אשכל גם מבנימין. וכן דברי אסתר לאמר כאשר אבדתי על ידי עצת המן בהיותי יהודית ולא אמלט בית המלך מכל היהודים, כן אֹבד בבואי אל המלך אשר לא כדת. והפירוש הזה נראה בעיני מכל הפירושים. ורב שלמה דובנא בביאורו לא הבין ושינה דברי רשב"ם בלי הכרח: מה שיארע יארע. — [2]) הוא מלשון כיחו וניעו (בבא קמא דף ג ע"ב). וכיח הוא רוק (ע' ערוך ורש"י). — [3]) בכ"י: היו. — [4]) ישעיה ל,ז. — [5]) מו,לד. — [6]) בכ"י: לפני הצאן במקום לפי שהצאן. — [7]) שמות ח,כב. — [8]) שמואל ב' טז,ה. ו. — [9]) בכ"י: ויסקול. — [10]) שמות לט,לב. — [11]) שמואל א' יד,כט. — [12]) במדבר כד,ה. — [13]) יהושע ו,ז. — [14]) שמות ט,כט. — [15]) ירמיה י,כ. — [16]) וכן פירש ר' יונה והביאו ראב"ע כאן. — [17]) בפסוק טו.

ללקות זה על זה, אבל איני חפץ, אלא הוא לבדו יהיה לי עבד:
.15 איש אשר כמוני. כי דרך השרים לקסום קסם כמו שמצינו[1]
כי עמד מלך בבל אל[2] אם הדרך [וגו'] לקסום קסם. והנני יודע
מי גונב ממוני:

---

# ויגש.

.18 כי כמוך כפרעה. הרי אתה כמלך ויראתי מחרון אפך:
.19 אדוני שאל. אתה גרמתה לנו להביאו הנה וחולין הוא לך
לעכבו: .21 ואשימה עיני עליו. אפילו פשע, גנאי הוא למושל
הארץ להכרית דבריו: .22 ועזב את אביו ומת. אביו ימות:
.30 ונפשו קשורה בנפשו, ולכך בראותו כי אין הנער ומת:
.32 כי עבדך. לכך אני מדבר יותר מכל אחי ואהיה עבד תחתיו:
מה .1 ולא יכול יוסף להתאפק עוד, כי עד עתה היה עושה
כל[3] מעשיו על ידי שהיה מתאפק בלבו, כמו שכתוב למעלה[4]
ויתאפק ויאמר שימו לחם: לכל הנצבים עליו. בפני כל הנצבים
עליו לא[5] יכול עוד להתאפק, ויקרא למשרתיו הוציאו כל הנצבים
עלי מן הבית. כך עיקר פשוטו[6]: .2 וישמעו מצרים, אנשי העיר,
ואחר כן וישמע בית פרעה: .5 כי למחייה שלחני. הקב"ה עשה
כל זאת לטובתכם: .8 כי האלהים. אלא[7] האלהים: .11 פן תוורש.
תתגרש מן הארץ על ידי רעבון, כמו[8] והורשתם והאבדתם מהר.
מגזרת ירש יאמר תוורש. מן יקש [יאמר[9] תוקש] בו: .12 כי פי
המדבר אליכם. ועד עתה על ידי מליץ[10]. ולפי עיקר פשוטו
בשורה שתאמרו לאבי לא מפי שמועה ששמעתם מאחרים, שהרי

---

1) יחזקאל כא,כו. — 2) בכ"י: על.
3) בכ"י: מכל. — 4) מג,לא. — 5) בכ"י: ולא. — 6) שלא כדברי בראשית רבא בפרשה צג: כיון שראה יוסף שהסכימה דעתם להחריב את מצרים אמר יוסף בלבו מוטב שאתודע להם ואל יחריבו את מצרים. — 7) בכ"י: אל. — 8) דברים ט,ג. — 9) דברים ז,כה. ובעל קרן שמואל השלים החסרון. — 10) כפירוש רש"י וראב"ע.

אתם בעיניכם רואים ומכירים כי אני יוסף אחיכם[1]) מדבר אליכם[2]) ולפיכך והגדתם את כל כבודי במצרים ואת כל אשר ראיתם: 13. את כל כבודי. לא ידאג לבא כי יש [בי] כח ויכולת להטיב לו: 19. ואתה צויתה. עתה אני מצוה אותך[3]) לקחת עגלות ובהמות למשוך[4]). כי לא היה אדם יכול להוציא מן המלכות עֶגְלָה[5]) כי אם על פי פרעה. ודוגמא זו בתלמוד[6]) אין פרה וחזירה יוצאה ממצרים אלא אם כן נטלה האם שלה[7]): 23. כזאת. כמו כן: עשרה חמורים. לעשרה אחיו, וא"עפי שבנימין חזר עמהם, לא רצה להטריחו א): 24. וישלח את אחיו. כל לשון לוויה משקל דגש, לשון שליחות של חזור משקל רפי: אל תרגזו. אל תיראו כלום בדרך מפני ליסטים, כי שלום לי מכל צד. וכן[8]) רגזו [ו]אל תחטאו, היו יראים מן הק' ולא תחטאו. וכן[9]) ונתן י"י לך לב רגז, דחיל כתרג'. וכן[10]) ירגזון יריעות, לשון ניענוע כאדם המתיירא. וכן[11]) רגזה בוטחות,[12]) המרגיז ארץ ממקומה. אבל רגזה של[13]) תרגום של דניאל ושל עזרא לשון כעס[14]). טרנבלר[15]) לעז של רוגז של

---

א) אמרינן בתלמוד[16]) קללת חכם אפילו על תנאי והשלים תנאו היא באה. מנלן? מיהודה, שא"עפי שהחזיר את בנימין לאביו היו עצמותיו מגולגלין בארון וכו'[17]).

[1]) כצ"ל במקום „אליכם„ שבכ"י ושמחק בעל קרן שמואל אשר לא כדת.— [2]) הטיב לפרש כי פי המדבר אליכם שיהיה כמו כי אני בעצמי המדבר אליכם, כי כן דרך לשון המקרא. — [3]) עבר במקום הווה כדבריו א,כט. ועוד. — [4]) ר"ל שבכלל העגלות שבכתוב נכללו הבהמות המושכות אותן. ור' יהודה בן אלעזר כתב במנחת יהודה (הנדפס בספר דעת זקנים) בדף כה ע"ב שרשב"ם פירש עֲגָלוֹת שבפסוק הזה לשון עגלות בקר. ולא עלה כזאת על דעת רשב"ם. כי דרך אגדה היא בב"ר ובתנחומא אשר דרך בה רש"י לפסוק כז ולא נמצא בכל המקרא עֲגָלוֹת לשון עגלות בקר. כי לעולם הוא ריבוי הנפרד של עֲגָלָה ולא של עֶגְלָה, ורק בסמיכות שתיהן נאמרו עֶגְלוֹת. — [5]) בעל מנחת יהודה טעה לקרא כאן בדברי רשב"ם עֶגְלָה. ע' הערתי הקודמת. — [6]) משנה בכורות ד,ד בשינוי לשון קצת. — [7]) ולמד רשב"ם מזה שהיו במצרים פקידים לשמור על הוצאת בהמות אל ארץ אחרת. — [8]) תהלים ד,ה. — [9]) דברים כח,סה. — [10]) חבקוק ג,ז. — [11]) ישעיה לב,יא. — [12]) איוב ט,ו. — [13]) בכ"י נכפל בטעות: רגזה של רגזה של. — [14]) שלא כדברי רש"י וראב"ע שפירשו כאן לשון כעס ולא הבדילו בין לשון עברי ללשון ארמי. — [15]) trembler ובל"א zittern. — [16]) מכות דף יא ע"א וע"ב בשינוי לשון. ושם נדרשו דברי יהודה בבראשית מג,ט: אם לא הביאותיו אליך וגו'. — [17]) דברי אגדה האלה נוספו כנראה בתחלה על גליון פירוש רשב"ם והיו מיועדים להמשך אל דברי יהודה מד,לב: אם לא אביאנו אליך וחטאתי לאבי כל הימים, וראוים אחרי פירוש רשב"ם לתחלת הפסוק ההוא שבו נשלם פירושו לפרק מד. ואחרי כן נכנסה ההוספה מן הגליון אל תוך הפירוש, לא במקום המכון אלא במקום אשר ציינתי.

כ״ד ספרים: .26 וכי הוא מושל. ואל תירא מלבא אליו: ויפג לבו. החליף לבו[1] לומר אין זה אמת, כי לא האמין להם. כמו[2] אל תתני פוגת לך. [3]וריחו לא נמר מתורגם וריחי׳ לא פג: .27 את כל דברי יוסף. שאר דברים שדיבר אליהם הכתובים למעלה שבכה על צואריהם והכירו בודאי שהוא אחיהם. וגם ראה את העגלות אשר שלח יוסף[4] על פי פרעה. ותחי רוח יעקב. כי שמר את הדבר שסוף יוסף להיות מושל [והעגלות הללו][5] אינן יוצאות ממצרים כי אם על פי מושל כמו שפירשתי למעלה[6]: .28 רב. די בפוגת לבי שלא האמנתי אלא ודאי עוד יוסף בני חי. פשטות אחרים של ערמומיות אומ׳ והנם הבל ב):

מו .1 לאלהי אביו יצחק. שעשה שם יצחק מזבח בבאר שבע כשנגלה לו הק׳ כמה שכת׳ בפרשת אלה תולדות יצחק[7] ועשה גם הוא שם זבחים כמו שעשה אביו: .4 אעלך גם עלה. כלומר ארד עמך וגם עלה אעלך[8], כמו[9] וברכתם גם אותי: גם עלה. שנקבר עם אבותיו במערת המכפלה: ישית ידו על עיניך. על עניניך וצרכיך, ישתדל לעשותם[10], כדכת׳[11] ישית ידו על שנינו: .8 יעקב ובניו. יעקב מחשבון שבעים נפש כמו שמוכיח לפנינו לפי הפשט[12] כל נפש בניו ובנותיו של יעקב ולאה הכל שלשים ושלש עם יעקב. ורבותינו פירשו[13] זו יוכבד שנולדה בין החומות: .26 יוצאי יריכו הבאים מצרימה כל נפש ששים ושש. כי יעקב שהוא מחשבון של שלשים ושלש של לאה אינו בכלל יוצאי יריכו, כי יוצאי יריכו לא היו כי אם ששים ותשע. וכי אמר משה[14]

---

ב) ואני הצעיר שמעתי רב עוד יוסף בני חי, אתם אומרים עוד יוסף חי וכי הוא מושל, רב לי במה שהוא עדיין חי אפילו אינו מושל, אלכה ואראנו בטרם אמות וגו׳[15]):

[1]) דבריו יבוארו על פי דברי רש״י. אבל עשה התיבה לפעל יוצא בענין שיהיה תיבת לבו נשוא המאמר ולא נושאו והנושא יהיה יעקב שמדבר בו הכתוב ובל״א: Er wendete sein Herz ab. — [2]) איכה ב, יח. — [3]) ירמיה מח, יא. — [4]) מה, כא. — [5]) השלמתי החסרון על פי דברי רשב״ם לז, יא. — [6]) לז, יא וכאן לפסוק יט. — [7]) כו, כה. — [8]) לפי הכלל שכתב לעיל כט, ל. — [9]) שמות יב, לב. — [10]) ואלה דברי ר׳ יוסף בכור שור המשתמש בפירוש רשב״ם ומבארו: „על עיניך. על עניניך שתצטרך כמו (שמואל ב׳ טז, יב) אולי יראה יי בעיני, שהוא כמו בעניני, בדוד כשהיה שמעי מקללו“. — [11]) איוב ט, לג. — [12]) בפסוק טו. — [13]) בבא בתרא דף קכג ע״ב. — [14]) דברים י, כב. — [15]) הוספת הכותב היא זו הנמצאת בכ״י במקום הזה. ועיין RSBM דף 55 הערה 4 סימן a.

בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה, שיעקב ובניו היו שבעים[1]: 29. עוד. הרבה, כדכת׳[2] כי לא על איש ישים [עוד]: 32. והאנשים רועי צאן. כל זה אמר יוסף לפרעה: 34. כי תועבת מצרים. נבזים היו בעיניהם כל רועי צאן כי מאום הצאן בעיניהם בין לאכילה בין לזבח[3] כדכת׳[4] הן נזבח את תועבת מצרים וגו׳:

מז 4. לגור בארץ. ולא מתוך חוסר ממון אלא בשביל מרעה לצאנינו. כל זה אמרו שלא יאמר פרעה ליקח משל יוסף באו: 6. אנשי חיל. ראוים לגבורה ולשררה, כמו[5] אשת חיל את ג): 9. מעט ורעים. לפי שנראה יעקב בעיניו[6] זקן יותר מדאי ששאל לו כמה ימי שני חייך, השיב לו יעקב מעט הם אבל רעים הם ולכך אני נראה בעיניך זקן יותר מדאי: 13. ותלה. כמו[7] ותכה מכעס עיני. הה״י עיקר לפיכך מפיק ה״י וכן[8] נגה אור: ארץ מצרים וארץ כנען. אבל הרחוקות יותר מארץ כנען לא היו באים לארץ מצרים, כי [היו] רחוקות יותר מדאי או שמא לא היה שם רעב גדול כל כך: 21. העביר אותו לערים. כמו שעשה סנחריב כדכת׳[9] אל ארץ כארצכם, כדי שלא יטענו כח חזקה איש איש בארצו לאחר מכירה:

---

# ויחי יעקב.

29. ויקרבו ימי ישראל למות. כל מקום שאדם חפץ לצות את בניו צריך לאמר ויקרבו[10], וכן[11] ויהי כי זקן יצחק וגו׳ ויקרא את עשו וגו׳ לא ידעתי יום מותי, וכן[12] ויקרבו ימי דוד למות ויצו

---

ג) ואני הצעיר מצאתי תרגום שרי מקנה רבני חילא. [ואין צורך] לפרוש רבנו[13]:

[1]) רצה לומר כדרכו שפסוק כו לא נכתב אלא בשביל דברי משה הבאים בתורה אחרי כן. — [2]) איוב לד, כג. — [3]) ע׳ דבריו למעלה מג, לב ולשמות ח, כב. — [4]) שמות ח, כב. — [5]) רות ג, יא. — [6]) בעיני פרעה. — [7]) איוב יז, ז. — [8]) איוב כב, כח. — [9]) מלכים ב׳ יח, לב; ישעיה לו, יז. — [10]) רוצה לומר קריבה למות וכדומה, ולפיכך הביא לראיה שנאמר ביצחק הנה נא זקנתי לא ידעתי יום מותי, שהוא כאלו נאמר בו קריבה למות. וכל דבריו להוציא מדברי בראשית רבא שהביא רש״י. — [11]) כז, א. ב. — [12]) מלכים א, ב, א. — [13]) גם אלה דברי הכותב המוסיף. — ומקום שתי התיבות אשר השלמתי בהן חסרון המאמר נשאר חלק בכ״י כבשאר מקומות אשר הזכרתי בספרי RSBM בדף 35 בהערה 1. ורצה הצעיר לומר שתיבות אנשי חיל שבמקרא פתרונן אנשי מקנה.

את שלמה בנו. ועיקר התחלת פרשה זו מן[1] וישב ישראל בארץ מצרים וגו׳, כי עליו מחובר ויחי יעקב. אלא שלא רצו הקהלות לסיים פרשת ויגש בותהי הארץ לפרעה[2] וסיימוה בוישב ישראל: שים נא ידך. כבר פירשתיו אצל עבד אברהם[3]: 31. וישתחו ישראל ליוסף ממקום שהיה על [ראש] המטה[4]:

מח 1. ויאמר ליוסף. אדם אחד אמר. וכן[5] ויגד המגיד ליעקב: 2. וישב על המטה. היו רגליו[6] לְמַטָּה לארץ, ולכך כתוב לפנינו[7] ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו. וגם להגיד חוזקו של יעקב שכל דברי צוואתו עשה בישִׁיבה ורגליו לארץ עד שסיים כל דבריו, ואחר כך[8] ויאסף רגליו אל המטה, הכניסם אל המטה כמו[9] ואספתו אל תוך ביתך, [10]ואין איש מאסף אותי הביתה: 3. נראה אלי בלוז. בשובי מפדן ארם. וכת׳[11] אני אל שדי פרה ורבה: 5. ועתה שני בניך וגו׳. כלומר מאחר שנתן לי הק׳ את ארץ כנען הרי ברשותי לעשותך בכור ליטול פי שני שבטים, ולכך שני בניך יטלו כנגד ראובן ושמעון: עד בואי. לפני בואי. כדכת׳[12] וליוסף יולד שני בנים בטרם תבא שנת הרעב, כלומר קודם שבאתי מצרימה: 6. ומולדתך, בניך או בני בניך שנולדו לך אחרי בואי באילו שבע עשרה [שנה] שהייתי כאן, על שם אחיהם יקראו, ולא יהיו שבטים כי אם בתי אבות, כי כל שבעים נפש שהיו בשעת ביאת יעקב בין בנים בין בני בנים היו בתי אבות ולהם נתחלקה הארץ כדאמרי׳[13] בבבא בתרא[14] וכדכת׳ בפנחס אפי׳ בבני פרץ[15] לחצרון משפחת החצרוני לחמול משפחת החמולי, וכן בבני בלע[16] ארד ונעמן וגו׳. וכת׳ לבסוף[17] לאלה תחלק הארץ בנחלה וגו׳ לשמות מטות אבותם ינחלו, וכן בני בניו של יוסף שנולדו אחרי כן יקראו על שם אחיהם בנחלתם והיו בתי אבות כדכת׳ בפרשת פנחס[18]: 7. ואני בבואי מפדן באותו הדרך לאחר שברכני הק׳ מתה רחל באותו הדרך

---

[1]) שהוא פסוק כז. — [2]) אין דעתו על פסוק כ לבדו אלא על כל הענין מפסוק כ עד פסוק כו. — [3]) כד,ב. — [4]) הלך בדרך פירושו לשמות יד,ל. ובלעדי זאת פירש ראש המטה שבמקרא כמו למעלה על המטה. ופירושו נראה בעיני.— [5]) בפסוק ב. — [6]) בכ״י נכפל: היו רגליו היו רגליו. — [7]) בפסוק יב. — [8]) מט,לג. — [9]) דברים כב,ב. — [10]) שופטים יט,יח. — [11]) לה,יא. — [12]) מא,נ. — [13]) בכ״י: כדאמרה. — [14]) דף קי״ח ע״ב ושם. — [15]) במדבר כו,כא.— [16]) במדבר כו,מ. — [17]) במדבר כו,נג—נה. — [18]) במדבר כו,כט—לב. לה—לו.

בעוד הרבה דרך עד היישוב, לכן קברתיה בדרך, כי לא [היה] פנאי לקוברה אצל לאה במערת המכפלה. ושלא יפשיעהו יוסף על אמו הוצרך לומר כן: 8. וירא ישראל. אע״פי שכת׳ לפנינו[1]) (ו)לא יוכל לראות, יש רואה דמות אדם ואינו מכיר דמות פניו. וכן[2]) לא יראני האדם. וכת׳[3]) ראיתי את י״י: 9. בזה. במלכות הזאת: 11. רְאֹה. כמו ראות. וכן[4]) עֲשֹׂה כיום הזה: לא פיללתי. לא דנתי בלבי. כל פילול לשון דין. וכן[5]) ויעמוד פנחס ויפלל, עשה נקמה, כדכת׳[6]) ויקם מתוך העדה ויקח רומח בידו וגו׳. לשון נקמת דין: 13. את אפרים בימינו, להושיבו אצל שמאלו של ישראל: 14. שכל את ידיו. כמו שָׂכָל[7]) שהוא לשון אדם מעוקם ונפתל כי מנשה הבכור, ויודע היה יעקב שיוסף בנו הביאם שיהא מנשה לימינו של יעקב ואפרים לשמאלו והוא רצה לתת ימינו על ראש הצעיר ושמאלו על ראש הבכור: 15. ויברך את יוסף. ברכת הבנים היא ברכת האב: 16. ויקרא בהם שמי. שיהיה זרעם וזרע זרעם: וידגו. מגזרת חטופי למד פעל של ה״י, כמו מן בכה ויבכו, מן שבה וישבו: 17. כי ישית. קודם שבירכם (ו)ראה יוסף ששיכל את ידיו, [8])ויאמר יוסף אל אביו לא כן אבי. אין לפרש ולומר, לא יפה אתה עושה, אלא היה לו לשאל לאביו, מדוע אתה עושה כן. אלא כך אמר יוסף ליעקב, לא כן סדורים הבנים כמו שאתה סבור [שלא][9]) דיקדקתי להביאם כסדר לפי ימינך ושמאלך לתת הבכור לימינך והצעיר לשמאלך אלא בימיני לקחתי הבכור והצעיר בשמאלי לכך אתה מעקם ידיך. לא כן אבי. לא עשיתי כן, אלא הבכור הבאתי לימינך והצעיר לשמאלך. אמר לו יעקב[10]) ידעתי בני ידעתי כי חכם אתה והבאתם כסדר לפי ימיני ושמאלי מפני שאתה סבור שאשים ימיני[11]) על הבכור, אבל אני מתכוין לתת ימיני על הצעיר שהוא לימינך[12]): להסיר אותה מעל ראש אפרים כדי לשומה על ראש מנשה. וכן כל לשון הסרה כתובים בקוצר. [13])סורה אלי אל תירא, סורה משם לפנות אלי. [14])ויסורו אליו, סרו

---

[1]) בפסוק י. — [2]) שמות לג,כ. — [3]) מלכים א׳ כב,יט.— [4]) נ,כ. — [5]) תהלים קו,ל. — [6]) במדבר כה,ז. - [7]) כבר העיר בעל קרן שמואל על שגגת הכתיבה כי צ״ל סָכָל. ואולם בענין הוראת השרש אין חלוק בין שׂ ובין ס. — [8]) בפסוק יח. — [9]) היטיב להוסיף בעל קרן שמואל. - [10]) בפסוק יט. — [11]) בכ״י בטעות: על ימני.— [12]) בכ״י בטעות: לימיני.— [13]) שופטים ד,יח. — [14]) יט,ג.

משם לבא אליו: 19. ואולם. ואלא: 20. בך יברך ישראל. איש איש את בנו: וישם את אפרים לפני מנשה. באמרו ישימך אלהים כאפרים וכמנשה. וכן לשון שימה נופל בדברים,[1] ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם,[2] וזאת התורה אשר שם משה,[3] שימה בפיהם: 21. הנה אנכי מת ויודע אני שאחרי מותי יהיה אלהים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם לאחר ד׳ מאות שנה שנאמרו לאברהם: 22. ואני באותה הארץ נתתי לך חלק אחד יותר על אחיך, שמנשה ואפרים כראובן ושמעון יהיו לי לקחת שני חלקים בארץ אשר אני ובניי עתידים לקחת מיד האמורי בחרבי ובקשתי במלחמת יהושע. ואע״פי שכת׳ ביהושע[4] לא בחרבך ולא בקשתך, אותו פסוק בשני מלכי האמורי מדבר וכמו שאמרו חכמים[5] צרעה לא עברה את הירדן, וכתיב ביהושע[6] „ואשלח לפניכם את הצרעה ותגרש אותם שני מלכי האמורי״ אשר בעבר הירדן „לא בחרבך ולא בקשתך״. זכותו של יעקב גרם להם[7]:

מט 1. ויקרא יעקב. שלח בשבילם: האספו. כי שבעים נפש הגדילו באילו שבע עשרה שנה, ונעשו עם רב[8] וכדברי רבותינו[9] לשש[10] מאות אלף: את אשר יקרא אתכם. עניין גבורתם ונחלתם: 3. כחי וראשית אוני יתר שאת ויתר עז דיבור אחד הוא. דרך המקראות לכפול את דבריהם. כחי, חילי, ממוני[11], וגם אוני ממוני הוא כדכת׳[12] מצאתי און לי,[13] וידיו תשבנה אונו. כלומר בכורי[14] אתה ומתוך כך חילי וראשית ממוני יתר על אחיך היה לך לשאת ויתר עז היה לך למלוך על אחיך. אבל

---

[1]) שמות כא,א. — [2]) דברים ד,מד. — [3]) דברים לא,יט. — [4]) יהושע כד,יב. — [5]) עיין סוטה דף לו ע״א. — [6]) יהושע כד,יב כבהערה 4. — [7]) ר״ל: אבל במלחמת יהושע שבארץ ישראל לא עמדה להם הצרעה והם בחרבם ובקשתם לכדו את הארץ בהיות יעקב אביהם עמהם בחרבו ובקשתו והיא זכותו העומדת להם כמו חרב וקשת. — [8]) השתמש בדברי המקרא נ,כ. — [9]) נראה בעיני שצריך להיות ובדור רביעי כדברי הכתוב בראשית טו,טז: ודור רביעי ישובו הנה. וראשי תיבות ובד״ר הנכתבים או הנקראים בטעות וכד״ר הולידו טעות הכותב. עיין ספרי RSBM דף 37 הערה 4. — [10]) בכ״י: לתת. והתיקון כבר נוסף על הגליון ביד קורא מאוחר. — [11]) בכ״י: כמו חילי כחי חילי ממוני. ושתי התיבות הראשונות מנוקדות להיות נמחקות. וכן נכון. ועוד עיין ספרי RSBM דף 37 הערה 2. — [12]) הושע יב,ט. — [13]) איוב כ,י. — [14]) בכ״י בחילוף אותיות דומות: כבודי.

פחזה ובהלה היה לך כמים הנשפכין, לכן אל תותר לא הבכורה ולא המלכות, כי עלית משכבי אביך. וכן כתוב בדברי הימים[1] ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתייחש לבכורה כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו והבכורה ליוסף: 4. יצועי עלה. כלומ' יצועי הייתה עולה. הרבה לשון פעל מתפרשים[2] לשון פועל כמו[3] נתתי כסף השדה, נותן אני: 5. מכירותיהם. אַחֻותיהם. כפל לשון של שמעון ולוי אחים, כלומר שמעון ולוי אחים היו לרעה, כלי חמס היתה אַחֲוָתם. [4]מְכֹרֹתַיִךְ ומולדתיך, לשון קרובים, אבל מְכֵרֹתֵיהֶם משקל דגש הוא כמו[5] מסיבותיהם, לשון קורבה[6], אבל הריש במקום [האות הדגושה, ולפיכך] החירק נהפכת לצרי, הוא קמץ קטן. כמו בֵּרֵךְ תחת בִּרֵךְ, [7]איבד ושיבר. וכן[8] חרף י"י, [9]ושרת את אחיו, כלם משקל דגש. מכרותיהם לור פרנטייש[10] ב"ל: 6. בסודם אל תבא נפשי. יהי רצון שלא תבא נפשי בעצתם. כי כל אַל שבתורה להבא הן או קללה או בקשה או ציווי, לא יימצא אַל לשעבר. לכן אין לפרש לא באה נפשי[11]: כי באפם. שהרי באפם: עקרו שור. כמו[12] (ו)את סוסיהם תעקר: 7. ארור אפם. לא יצליחו באפם להנקם ולעשות רעה. ולכן, כי איני חפץ בקהלם ובחיבורם יחד, אחלקם ביעקב. כי לוי נתפזר בשנים עשר שבטים כדכת' ביהושע[13]. נמצא שמעון לבדו בלא לוי: 8. יהודה אתה יודוך. המפרש ישבחוך אחיך שטות בידו. אלא לפי שגינה את הראשונים ונטל מלכות מראובן ופיזר שמעון ולוי, אמר ליהודה, אבל אתה יתנו לך אחיך הוד מלכות. כמו שמוכיח סוף הפסוק וישתחוו[14] לך בני אביך. וכן[15] ונתתה מהודך עליו, תן לו משירותך בחייך. וכן בדניאל[16] ולא נתנו עליו הוד מלכות. וכן בשלמה כתיב הוד מלכות, ויתן עליו הוד מלכות בדברי הימים[17]. יודוך, ימליכוך. כמו יהודוך. כדכת'[18] (כי) על כן עמים יהודוך. וכן[19] יושיעך י"י כמו[20] יהושיע. [ומכל מקום אע"פי שנגזר יודוך

---

[1] דברי הימים א' ה,א. ב. — [2] בכ"י: מתפשים. — [3] כג,יג. — [4] יחזקאל טז,ג. — [5] מן מְסִבּוֹת איוב לז,יב. ולקח סבב כדרכו לדוגמא למשקל הכפולים. — [6] לדעתו מְכוּרוֹת הוא שם התאר ופתרונו קרובים, אבל מְכֵרוֹת שם דבר מופשט הוא ופתרונו קורבה. — [7] איכה ב,ט. — [8] תהלים עד,יח. — [9] במדבר ח,כו. — [10] *lor parenteis* ובל"א ihre Verwandtschaft. — [11] כבתרגומים. — [12] יהושע יא,ו. — [13] ביהושע פרק כא. — [14] כן הוא בכ"י במקום ישתחוו שבמקרא. — [15] במדבר כז,כ. — [16] בדניאל יא,כא. — [17] דברי הימים א' כט,כה. — [18] תהלים מה,יח. — [19] מלכים ב' ו,כז. ותיבת יושיעך מטושטשת בכ"י. — [20] שמואל א' יז,מז; תהלים קטז,ו.

מן[1] הוד מלכות, אין ה״י עיקר אלא מגזרת חטופי פה פעל הוא של אות יו״ד כמו ישב יצא שיאמר הוציא הושיב, וכן מן[2] ירה בים, הורה,[3] ויורו המורים. וכן[4] איש לא הונה מגזרת[5] לא תונו. וכן יאמר[6] הודו לי״י, [7]יודו לי״י, [8]הוגה וריחם. כלם עיקרם בראשם אות יו״ד ונופלת לפרקים ובאה אות וי״ו[9] במקומה[10]: וישתחוו[11]. שתמלוך עליהם: בני אביך. לפי שמארבע אמהות היו, אמר בני אביך, אבל כשבירך יצחק את יעקב כת׳[12] בני אמך: 9. גור אריה יהודה. כמו[13] והנה כפיר אריות. הנער קרוי גור כדכת׳[14] בתוך כפירים רבתה גוריה. לפי שהוא קל וגיבור יותר מאריה זקן, ממשיל את יהודה לגור אריות: מטרף בני עלית. את יהודה בני לאחר שעלית[15] מלטרוף טרף באומות ותכרע ותשכב בעירך, לא[16] יבא אויב להחרידך ולהקימך ממקומך. זהו עיקר פשוטו. בני כפילו של יהודה. והמפרשו במכירת יוסף[17] לא ידע בשיטה של פסוק ולא בחילוק טעמים כלל: 10. לא יסור שבט מיהודה. המלכות הניתן לו להשתחות לו כל אחיו שנים עשר לא תפסוק ממנו כל אותה הגדולה ולא מחוקק ושררה מזרעו עד כי יבא יהודה שילה, כלומר עד כי יבא מלך יהודה הוא רחבעם בן שלמה שבא לחדש המלוכה בשילה, שזהו קרוב לשכם[18]. אבל אז יסורו עשרת השבטים ממנו וימליכו את ירבעם ולא נשאר לרחבעם בן שלמה רק יהודה ובנימין: [ולו] יקהת עמים. קבוצת האומות שהיו כפופים תחת שלמה אביו כדכת׳[19] כי הוא רודה בכל עבר הנהר, נתקבצו שם להמליך רחבעם כדכת׳[20] וילך רחבעם שכמה כי שכם בא כל ישראל להמליך אותו. ושכם אצל שילה כדכת׳ ביהושע[21] ויאסף יהושע [את] כל [שבטי] ישראל שכמה וכל הפרשה, ולבסוף מפרש

---

[1]) כן נסיתי להשלים החסרון שבכ״י. — [2]) שמות טו,ד. — [3]) שמואל ב׳ יא,כד (קרי). — [4]. יחזקאל יח,טז. — [5]) ויקרא יט,לג. — [6]) ישעיה יב,ד ועוד במקומות רבים. — [7]) תהלים קו,ח. טו. כא. לא. — [8]) איכה ג,לב. — [9]) כן היטיב להגיה בעל קרן שמואל במקום יוד שבכ״י. ועיין ספרי RSBM דף 32 הערה 1. — [10]) ר׳ שלמה דובנא הסכים בביאורו לדברי הרשב״ם בדבר הזה. — [11]) כן הביא גם למעלה במקום ישתחוו שבמקרא. — [12]) כז,כט. — [13]) שופטים יד,ה. — [14]) יחזקאל יט,ב. — [15]) בכ״י בטעות: שעלה. — [16]) בכ״י: ולא. — [17]) התרגומים ובראשית רבא ותנחומא ורש״י. — [18]) מלכים א׳ יב,א; דברי הימים ב׳ י,א. — [19]) מלכים א׳ ה,ד. — [20]) דברי הימים ב׳ י,א. ובמלכים א׳ יב,א לא נכתב שכמה כי אם וילך רחבעם שכם וגו׳. — [21]) יהושע כד,א.

כל אילו הדברים היו לפני י״י בשילה[1]) וגם בשופטים[2]) הנה חג י״י בשילה [וגו׳] למסילה העולה [מ]בית אל שכמה וגו׳. וגם בירמיה[3]) ויבאו האנשים משכם [משלו] ומשמרון. וקרקע חלקה היה בשכם סביב האלה אשר עם שכם הראויה להתקבץ שם בני אדם ולכבוד משכן אשר בשילה הסמוך שם. ופשט זה תשובה למינין. שאין כתוב כי אם שילה שם העיר. שאין לעז במקרא[4]) [ו]לא „שלו" כת׳ כאן כדברי העברים[5]) ולא שליח כדברי הנוצרים[6]). ויעקב עיקר הגדולה של יהודה שמדוד עד רחבעם פירש, אבל חוסר הגדולה [לא] רצה לפרש[7]), אלא מכללו של מקרא אתה מדקדק שמשילה ואילך נתמעטה[8]): 11. אסרי לגפן עירה. עיר בן אתונות צריך לקשור לגפן אחת להטעינו מרוב ענבים. ולשורקה אחת בני אתונו. כפל לשון כדכת׳ בשלמה[9]) וישראל ויהודה רבים איש תחת גפנו ותחת תאנתו. כי משופע ביין היו[10]): כבס ביין לבושו. לאחר שבצרו הענבים ודורכין אותן בגיתות מתלכלכין בגדיהם בדריכת היינות, כדכת׳[11]) מדוע אדום ללבושך ובגדיך כדורך בגת. וכת׳ שם וכל מלבושי אגאלתי. ואחר הדריכה שותים את היין. ולכך הוא אומר חכלילי עינים מיין. כדכת׳[12]) למי חכלילות עינים למאחרים על היין: סותה. לשון בגד: 12. חכלילי. אדמות עינים קרוי כן: ולבן שינים משתיית חלב, כדכת׳[13]) שתיתי ייני עם חלבי, וכן[14]) בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב. ולְבֶן כמו לָבָן. כשהוא דבוק יאמר ולְבֶן. כמו מן חָלָב[15]) וַחֲלֵב צאן: 13. לחוף ימים.

---

[1]) כיון לדברי הכתוב יהושע כד,כו שכתוב שם אשר במקדש י״י. וכן מבואר בפענח רזא דפוס אמשטרדם דף כד ע״ב שהביא דברי רשב״ם בשינוי לשון. וגם בעל קרן שמואל פירש כן את דברי רשב״ם. — [2]) שופטים כא,יט. — [3]) ירמיה מא,ה. — [4]) לפרשו *salut* על אמונת הנוצרים. עיין ספרי RSBM דף 98. — [5]) כדברי אנקלוס ורבנו סעדיה ורש״י. ע׳ RSBM שם הערה 2. — [6]) כי בהעתקת לטי״ן של הנוצרים המפורסמת *(Vulgata)* הועתקה תיבת שילה *qui mittendus est*. ע׳ RSBM דף 61 הערה 2. והנוצרים הלכו אחרי ההעתקה ההיא ופירשו שילה לשון שליח או משולח. — [7]) בכ״י: להפרש, אבל מנוקדת ההא להמחק. — [8]) בספר נצחון הנקרא הישן אשר הדפים חכם נוצרי Wagenseil בספרו *Tela ignea* נמצא בדף 32 כלשון הזה „ור׳ שמואל פירש שילה לשון מנוחה והשקט כמו אויביה שלו כלומר כשיבא משיח יהיה שלוה והשקט". ואם כן נראה שהוא ר׳ שמואל אחר ולא רשב״ם. — [9]) לא נמצא פסוק כזה במקרא ואולי הטעהו זכרונו להרכיב ראש המקרא ממלכים א׳ ד,כ עם אמצע מקרא אחר במלכים א׳ ה,ה. — [10]) אולי צ״ל היה. כלומר שבט יהודה. — [11]) ישעיה סג,ב. ג. — [12]) משלי כג,כט. — [13]) שיר השירים ה,א. — [14]) ישעיה נה,א. — [15]) דברים לב,יד.

שפת הים שהים חופף שם ומתחכך. ואם תאמר מה בצע מאחר ששפת הים גבוהה מאוד ואין יכולין לרדת שם לקנות סחורה, לכן הוא מפרש והוא לחוף אניות, במקום הגמל והשפה נמוכה ובאין האניות ובאין יושבי הארץ וקונים סחורה שבאניות: עד[1] צידון. שהוא מקום סחורה רבה כדכת'[2] סוחר צידון ועובר ים מילאוך ביחזקאל[3] ובישעיה כת'[4] בושי צידון כי אמר ים מעוז[5] הים וגו' ולכן אמר משה[6] „שמח זבולון בצאתך" בים לסחורה: .14 יששכר חמור גרם. לא כזבולון שהולך עם עוברי ימים לסחורה, אלא עובד אדמתו יהיה[7] כחמור בעל איברים חזק מצוי בין המשפתים תחומי העיר לחרוש ולעבוד את האדמה. כדכת'[8] [אשריכם זורעי] על כל מים משלחי רגל השור והחמור, לחרוש ולזרוע. וכן אמר משה[9] שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך: .15 וירא יששכר מנוחת האדמה כי טוב יותר מלצאת למרחקים ואת הארץ כי נעמה ומצלחת כדכת'[10] אל המנוחה ואל הנחלה, ויט שכמו לסבול עול של מלכי ישראל, ויהי למס עובד לתת למלכים עישור תבואותיו כדכת'[11] ואת שדותיכם יעשור. זהו עיקר הפשט. ובשורת עושר הוא לשבט יששכר: .16 דן ידין עמו. המפרשו על שמשון[12] לא ידע בעומק פשוטו של מקרא כלל. וכי יעקב בא להתנבאות על אדם אחד שנפל ביד פלשתים וינקרו את עיניו ומת עם פלשתים בעניין רע? חלילה חלילה. אך על שבטו[13] של דן נתנבא שהיה מאסף לכל המחנות וגם בידושע כת'[14] והמאסף הולך אחר הארון. ולפי שהיה הולך כל הימים בין בימי משה בין בימי יהושע אחר כל הדגלים והיה צריך להלחם עם כל האומות הרודפים אחריהם לזנב הנחשלים אחריהם בדרך, ולהנקם מן האומות, כי גיבורים היו, לכך אמר יעקב דן ידין עמו, ינקום נקמת עמו כאחד[15] כל שבטי ישראל היה נוקם נקמתם ומשמרם מרודפיהם. כמו[16] כי ידין י"י (את) עמו וגו' דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו.

---

[1]) בספרים שלנו: על. וברוב ספרי הכותים כבזה: עד צידן. — [2]) ישעיה כג, ב: סוחר צידון עובר ים מילאוך. — [3]) טעות הוא, כי לא נמצא ביחזקאל כי אם בישעיה. ועיין ספרי RSBM דף 8ה הערה 6. — [4]) ישעיה כג, ד. — [5]) בכ"י: מעון. — [6]) דברים לג, יח. — [7]) בכ"י: והיה. — [8]) ישעיה לב, כ. — [9]) דברים לג, יח. — [10]) דברים יב, ט. — [11]) הרכיב שמואל א' ח, יד. טו יחד. — [12]) התרגומים ורש"י. — [13]) בכ"י: שבתו. — [14]) ביהושע ו, ט: אחרי הארון. — [15]) בכ"י כאחת. — [16]) דברים לב, לו. מג.

וכמו[1] ידין בגוים מלא גויות מחץ ראש על ארץ רבה: 17. יהי שבטו של דן נחש עלי דרך, להרוג את האומות: ויפול רכבו. האויבים נופלים לפניו: 18. לישועתך דן קויתי י״י. אני מקוה י״י שיושיע אותך וישגבך על האומות: 19. גד גדוד ישראל יגודו אחריו כשיהיו הולכים למלחמות יהושע וכדכת׳[2] חלוצים תעברו לפני [אחי]כם. ובשובו[3] גד מן המלחמה ישובו של גד אחר עקיבן של ישראל. שכן דרך[4] כשיוצאין למלחמה יוצאין תחילה ובחורתם הם אחרונים לשמור את השבטים מן המלחמה פן ירדפו האויבים אחריהם: 20. מאשר שמנה לחמו. כי מאשר היו מביאין שמן זית ומטגנים מאכלם בשמן. וכן אמר משה[5] [ברוך] מבנים אשר וגו׳, יברכוהו ישראל ויהי רצוי להם לפי שטובל בשמן רגלו: והוא יתן מעדני מלך. מם של שמן היו גובין ממנו מלכי ישראל למשוח בו לעדן את בשרם כדאמרי׳ במנחות[6] אנפיקינון[7] שמן זית שלא הביא שליש ולמה [סכין] אותו[8] שמשיר את השער ומעדן את הבשר כמו[9] היתה לי עדנה, בשר חלק: 21. אילה שלוחה. גבורים קלים כאילות כדכת׳[10] וכצבאים בהרים למהר: הנותן אמרי שפר. בשובם מן המלחמה ממהרים מתוך קלותם לבשר בשורות משופרות של נצחון המלחמה וכדכת׳[11] זבולון עם חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה, כדרך הצבאים הרצים על מרומי הרים: 22. בן פורת יוסף בן פורת עלי עין. הרי פסוק זה דוגמא[12] לחצאים בראש המקרא [שאינו משלים דבורו בראש המקרא][13] אלא שמזכיר במי הוא מדבר וחוזר וכופל חצי ראש המקרא ומסיים דבורו, כמו[14] נשאו נהרות י״י נשאו נהרות קולם, [15]כי הנה אויביך י״י כי הנה אויביך יאבדו, [16]עד מתי רשעים י״י עד מתי רשעים יעלוזו, [17]הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל

---

1) תהלים קי,ו. — 2) דברים ג,יח. — 3) בכ״י ובשובו. — 4) אולי חסרה כאן תיבת הגבורים. — 5) דברים לג,כד. ונשאר מקום תיבת ברוך החסרה חלק בכ״י. — 6) דף פו עא. — 7) ὀμφάκινον (ἔλαιον) ובל״א (Oel) aus unreifen Oliven. — 8) בכ״י: ולמה אותם. והתיקון על פי הגמרא שם כבר נעשה בדפוס אמשטרדם משנת תפ״ט. — 9) יח,יב. — 10) בדברי הימים א׳ יב,ט: על ההרים. — 11) שופטים ה,יח. — 12) בכ״י: דוגמת. — 13) השלמתי החסרון על פי דברי רשב״ם בענין הזה לשמות טו,ו. והנה נקל לראות שנולדה ההשמטה משיווי התיבות שבסוף (ὁμοιοτέλευτον). — 14) תהלים צג,ג. — 15) תהלים צב,י. — 16) תהלים צד,ג. — 17) קהלת א,ב.

הבל, [1]ימינך י״י נאדרי בכח ימינך י״י תרעץ אויב. אף כאן בן פורת יוסף, בן הפורה וגדל יוסף. ועל מה הוא גדל? בן פורת עלי עין, גדל ורבה על עין, להסתכל למעלה מן העין בקומתו וביופיו: בנות מצרים צעדה כל אחת ואחת עלי שור. לשון ראייה. כפל לשון של עלי עין, כמו[2] ומגבעות אשורנו. שהיו בנות מצרים צועדות והולכות לראותו כמו אשת פוטיפר וחבירותיה. ומתוך כך וימררוהו ורובו, מתוך שנתנה אשת פוטיפר עיניה בו השליכוהו בבית האסורים: 23. וָרֹבּוּ כפל לשון של חצים שבפסוק כמו[3] יסובו עלי(ו) רביו, חציו. ולכן הוא נדגש. אבל מגזרת מריבה יאמר [4]אשר רָבוּ בני ישראל. כמו מן קם קמו, מן שב שבו, כן יאמר מן[5] הרב רב עם ישראל, רָבוּ. ומדמה הפסוק לשון הרע של [אשת] פוטיפר לחצים כדכת׳[6] חץ שחוט לשונם מרמה דבר,[7] וידרכו את לשונם קשתם שקר. וָרֹבּוּ מגזרת רבב כמו סבו מן סבב, [8]צהלי ורוני מן רנן. רבו-שיטרוט[9] ב״ל: 24. ותשב באיתן קשתו. הקשת החזק שקורין ארבלטרא[10] מושיבין אותו על עץ איתן וחזק שקורין פורקא[11] והמושך בקשת ההוא אם הוא אדם חזק מאד מושך את חבל הקשת בזרועיו ונכפפין זרועיו עד גופו ויורה החץ למרחוק, ואם הוא חלש אינו יכול למשוך החבל. וכן פירוש[12] המקראות. מצרים ירו בו חצים ונתנוהו בבית הסוהר ועינו בכבל רגלו והוא יצא ומלך עליהם כי קשת שלו היה

---

[1] שמות טו, ו. — [2] במדבר כג, ט. — [3] איוב טז, יג. — [4] במדבר כ, יג. — [5] שופטים יא, כה. — [6] ירמיה ט, ז. — [7] שם ט, ב. — [8] ישעיה יב, ו. — [9] צ״ל שיטרנט שהוא *saeterent* ובל״א schossen. עיין ספרי RSBM דף 93 סימן 15. — ובביאור ר׳ שלמה דובנא הנספח לתרגום האשכנזי של ר׳ משה מענדעלסזאהן זצ״ל הובא הלעז הזה בשם רשב״ם בלי פירוש המורגל בלשון אשכנז בשם המתרגם ההוא אלא נוסף בשמו בשני חצאי מרובע „וברשב״ם כ״י אינטשיטר״ט ש״י וגו׳.“ וההוספה הזאת יצאה בשגגה מידי החכם, כי בכ״י ההוא אשר הוא היום באוצר הספרים של בית מדרש הרבנים בעיר ברעסלויא ואשר אנכי משתמש בו להוציא את פירוש רשב״ם נקי משגיאות המדפיסים אשר קדמוני נמצא הלעז אשר הביא בתוך פירוש רש״י ולא בפירוש רשב״ם, ולשונו: אינטנצוניר״ט ש״י. ואולי רמבמ״ן הוסיף הדברים בגליון רש״י שבדפוס התורה אשר לתרגומו האשכנזי כדי לספחו אל פירוש רש״י עם תרגום אשכנזי כנהוג, ובא ר׳ שלמה דובנא וייחס הדברים בטעות לרשב״ם. — והלעז ההוא שהביא אולי צריך להיות קונטנצוניר״ט ש״י כלומר *se contentionnèrent* ופתרונו יבואר בעזר התיבות הנהוגות עוד היום *contention* וגם *contentieux* ויהיה „עשו מריבה ביניהם.“ — [10] *arbaletra* ובל״א Armbrust. ועיין ספרי RSBM דף 93 סימן 16. — [11] *furca* או *fourche* ובל״א gabelförmiges Holz. — [12] בכ״י: פרוש. וכן נכתב במקומות רבים. וככתיבה הרגילה אצלו תקנתי כאן להקל על הקוראים.

חוק ואיתן משלהם ואסרם כדכת'[1] לאסור שריו בנפשו[2]: ויפוזו זרועי ידיו. נכפפו זרועיו במושכו חבל הקשת וזרק חיציו עליהם כי איש חזק היה למשוך קשת איתן שקורין פורקא וכן מצינו זרוע אצל דריכ' קשת. כדכת'[3] ונחתה [קשת] נחושה זרועותי, והוא לשון דריכת קשת. וכן[4] כי חיציך נחתו בי ותנחת עלי ידיך: ויפוזו. נכפפו. כמו[5] ויהי דוד מפזז[6] ומכרכר. פיזוז בידים, כירכור ברגלים. ויפוזו מן פזז כמו יסובו מן סבב: מידי אביר יעקב. על ידי הק' בא לו זה הנצחון והממשלה: אביר יעקב כפל לשון [של] רועה אבן ישראל וכן[7] אביר הרועי' אשר לשאול. וגם הרועים קרואי' אבירים על שהבקר והשוורים קרואים אבירים כדכת'[8] עדת אבירים בעגלי עמים. וכן[9] סבבוני פרים רבים אבירי בשן כתרוני. מידי אביר יעקב. מי גרם לך? הק' שהיה אביר יעקב, האלהים הרועה אותי עד היום הזה, שעל ידי גדולתך זן אותי במצרים, משם הק' גרם [לך] להיות רועה אבן ישראל, משפחת ישראל, שכילכל יוסף את אביו ואת אחיו. אבן לשון אב ומשפחה. נו"ן יתירה כמו נו"ן של שגעון ועורון ומ"ם של ריקם[10] ותהי הכנם: 25. מאל אביך בא לך כל זה, והוא יעזרך: ברכות תהום. שהתהום עולה ומשקה את הארץ: ברכות שדיים. שלא יהיו השדיים צומקים[11] ולא ימותו הילדים מחוסר חלב: ורחם. ואף בתוך הרחם לא ימות העובר. ולעניין הקללה כתוב למפרע[12] „תן להם רחם משכיל" ואפי' כשיגדלו יהיו ה„שדיים צומקים"[13]. ולא זו אף זו: 26. ברכות אביך גברו על ברכות הורי. ברכות אביך יעקב שבירכני הק' כדכת'[14] והנה י"י נצב עליו וגו', גברו על ברכות הרים כדכת' שם[15] ופרצת ימה וקדמה וגו', נחלה טובה ובלא מצרים מעולה מכל הרי[16] עולם: עד תאות. עד סוף גבעות עולם. לשון[17] והתאויתם, [18]תתאו לבא חמת. וברכות משה מוכיחין על פסוק זה כי „הורי" לשון כפל של „גבעות עולם" דכת' שם[19] ומראש הררי קדם וממגד גבעות עולם: ואותן ברכות

---

1) תהלים קה,כב. — 2) בכ"י: צריו בפשו. — 3) תהלים יח,לה. — 4) תהלים לח,ג. — 5) בשמואל ב' ו,טז: ותרא את המלך דוד. — 6) בכ"י: מפזז. עיין ספרי RSBM דף 32 הערה 1. — 7) שמואל א' כא,ח. — 8) תהלים סח,לא. — 9) תהלים כב,יג. — 10) שמות ח,יג. יד. — 11) בכ"י: צמוקים. — 12) בהפוך הסדר. והמקרא בהושע ט,יד. — 13) בכ"י צמוקים גם כאן. והמקרא יוכיח. — 14) כח,יג. — 15) כח,יד. — 16) בכ"י: הרר. ואולי צ"ל הררי כבדברים לג,טו. — 17) במדבר לד,י. — 18) במדבר לד,ח. — 19) דברים לג,טו.

תהיינה לראש יוסף: נזיר אחיו. מלך על אחיו: 27. בנימין זאב יטרף. על שאול שהיה מלך ראשון נתנבא שפשט בכל סביבותיו בכל האומות וכת' שם[1] בכל אשר יפנה ירשיע, שחבל בכל האומות. וגם בנימין היה עם מלכי יהודה הצדיקים אשר גברו על האומות כדכת' באסא[2] וביהושפט[3] ובחזקיהו[4]: ולערב יחלק שלל. שכן מנהגו של זאב, [5]זאב ערבות ישדדם, [6]זאבי ערב לא גרמו לבקר: 28. אשר כברכתו. העתיד לבא לו כמו שאמור למעלה[7] אשר יקרא אתכם באחרית הימים: 30. לאחוזת קבר ולא יוכלו לערער מלקוברני: 33. ויאסף רגליו. הכניסן במיטתו, כי עד עתה היה יושב כדכת'[8] וישב על המיטה,[9] ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו. ולהגיד בא הכתוב[10] חיבתו של יעקב שנתן הק' בו כח עד עת גויעה:

נ 2. לחנוט. פתרונו לפי עניינו. ומנחם[11] פרשו מגזרת [12]חנטה פגיה: 5. ואשובה. אל ידאג שאני מניח את ארצו לגמרי: 9. ויעל עמו. העלה יוסף עמו גם רכב וגו', כמו[13] ויעל עולות, לשון מפעיל: 11. [ויירא] יושב הארץ הכנעני. כלומר וירא הכנעני שהוא יושב הארץ ההיא: 16. ויצוו אל יוסף לאמר. ויצוו לפני [הליכתם לשלוחים] צנועים[14] לאמר אל יוסף: 20. אלהים חשבה לטובה. הק' גרם לכם ואתם לא פשעתם בי כי לטובתכם נתכוון הק': 23. גם בני מכיר. בנים שניים. ומכל מקום של אפרים פרו ורבו יותר כמו שאמר יעקב[15] אחיו הקטן יגדל ממנו: 24. ויאמר יוסף אל אחיו אנכי מת והאלהים פקוד יפקוד וגו'. ופסוק שאחריו מוכיח שהשביעם להעלותו[16] עמהם[17]: 26. ויישם. כמו ויושם[18]. וכן[19] וייקץ נח

---

[1]) שמואל א' יד, מז. — [2]) דברי הימים ב' יד, ז. יא—יד; טו, ב. — [3]) דה"י ב' יז, יז. — [4]) נראה שרצה לומר שחיל בנימין ויהודה אחד כנראה מהפסוקים הקודמים, והוא הכה את פלשתים וראה מפלת חיל סנחריב לשלול שלל ולבוז בז. ע' מלכים ב' יח, ח; יט, לה. — [5]) ירמיה ה, ו. — [6]) בכ"י כאזובי ערב. והמקרא בצפניה ג, ג. — [7]) בפסוק א. — [8]) מח, ב. וכן כתב רשב"ם שם. — [9]) מח, יב. — [10]) בכ"י: ולהגיד כח הכתי'. ואותיות דומות הסבו השגגה. עיין RSBM דף 32 הערה 1. — [11]) בערך חנט I דף 91 בדפוס פיליפאווסקי. — [12]) שיר השירים ב, יג. — [13]) ח, כ. — [14]) אנשי סודם הנאמנים אשר יחשו על הנסתרות. — [15]) מח, יט. — [16]) בכ"י: להעלות. — [17]) כתב כן לפי שלא נתפרש בפסוק הזה מה אמר להם. — [18]) כן גם דעת ר' יונה אבן גנאח והביאו ראב"ע. — [19]) ט, כד.

כמו ויוקץ. מן ישב [1]ויושב. מן יצא [2]המוצאים, [3]היא מוצאת. מן ירד [4] והורד המשכן: בארון. נקבר בארץ ד):

ד) כי עתידים היו להעלותו[5] בארון, כששבת מהם אף וחרון, ועברו ירדן בשמחה ורון, חבצלת השרון:

ונחסל ויחי. אשפוך את שיחי, להודי ושבחי, לאמץ את כחי, השב נידוחי. ואם אבד נצחי, מבטן גוחי, ירח ניחוחי, מבור רֵק שלחי, דברים עד תומם:

הספר נחסל, מפי רב זמם, עד כי הוא סלסל, לוחו׳ המרומם, איש ענו פסל, [מאבן דומם]:

ובראש אלה שמות, יסוד החוכמות[6], לאוילים ראמות, את צור ראש אומות: ילביש מאמות, לו שארית חמות, יבנה הנשמות, חרושות כשדמות, יחיה[7] מערמות עפר החומות, ואבנים שלימות, כולן מתאימות, כפרת אשמות נפשות העגומות, יבנה בחומות[8], בחר ממקומות, ולו[9] יעלו במות, חלבי הבהמות[10]:

---

[1]) הביא דוגמא בסגנון ויושם שעליו הוא דן, ובאמת נמצאו מבנין הפעל וְהוֹשַׁבְתֶּם (ישעיה ה,ח) וגם תוֹשָׁב (שם מד,כו). ואין כוונתו על ויושב בשמות י,ח משרש שוב. ובעל קרן שמואל טעה בזה והגיה בדברי רשב״ם שוב במקום ישב. ואין ענין כאן לשרש שוב. [2]) יחזקאל מז,ח. — [3]) לח,כה. — [4]) במדבר י,יז. — [5]) בכ״י להעלות. — [6]) כן הוא בכ״י, ונכתבה אות וי״ו לציין קמץ חטוף, והכתיבה הרגילה: החכמות. — [7]) בכ״י בטעות: יחוה. — [8]) בכ״י במומות. — [9]) בכ״י ולא. — [10]) החרוזים האלה מלאכת רוח הסופר המה. והוא גר בארץ נכריה ומתאוה לשוב אל ארץ מולדתו, ומה יעשה והוא איש עני ויושב במחשך מתחת לארץ והבור רק אין לחם ואין שמלה, אך על זאת יתפלל שישלח דברי רשב״ם כתובים עד סוף ספר דברים אל האיש הנדיב אשר צוהו לכתבם. ונראה שבעת כלותו לכתוב פירוש ספר בראשית נגמרה תמונת שני הלוחות אשר צוה האיש הנדיב ההוא לעשותם מכלל יופי לתפארת ארון הקדש אשר בבית התפלה בעירו. אז ראו הכל כי זמם וחשב מחשבות טובות לסלסל ולהדר תמונת הלוחות אשר פסל משה איש האלהים. ויתר דברי החרוזים האלה והעתקתם אל לשון אשכנז כתבתי במכתב החדשי (Monatsschrift) אשר הוציא לאור החכם ה׳ גרעץ בשנת 1880 מדף 285 והלאה.

# ואלה שמות.

א .1 ואלה שמות. מפני שרוצה לפרש ולומר[1]) ובני ישראל פרו וישרצו וגו', הוצרך לכפול ולומר, בביאתם למצרים לא היו אלא שבעים, ואחר מות הדור ההוא פרו וישרצו, ויקם מלך חדש ונתחכם עליהם למעטם [ולא][2]) הועיל לו: .6 וכל הדור ההוא. שבעים נפש: .7 פרו. בהריון: וישרצו. לידה, שלא שִׁכְּלָה הרחם, שבכל מקום קטנים קרויין שרץ על הארץ: וירבו. גדלו ונעשו הקטנים גדולים שלא מתו בקטנותם: ויעצמו. שלא מתו אנשים. אלא חיו הרבה ועצמו במאד מאד עד שנתמלאה הארץ אותם. וכן[3]) והחצר מלאה [את נגה][4]) כבוד י"י, כמו מילאה. וכן[5]) ושוליו מלאים את ההיכל כמו ממלאים את ההיכל[6]): .10 נתחכמה לו שלא ירבה, שאם ירבה והיה כי תקראנה מלחמה משנאינו. כמו[7]) ידה[8]) ליתד תשלחנה. מצינו לשון יחיד אצל רבים: כי תקראנה. כי תארענה. כמו[9]) מקראי קודש, [10])מערע קודשא, לשון מאורע: ונלחם בנו ועלה מן הארץ. לשוב אל ארץ אבותיהם[11]) ולא טוב לנו לאבד עבדינו וקרו לי(ה) מלכותא קטיעא: .11 מיסים. מן הכפולים הוא [מן][12]) מסס, כמו[13]) פתות אותה פתים מן פתת: מסכנות. אוצרות. כמו[14]) אל הסוכן הלז לשבנא אשר על הבית: .12 כן ירבה. כמו כן

---

[1]) בפסוק ז'. — [2]) תיבת ולא הוסיף בעל קרן שמואל. — [3]) יחזקאל י,ד. — [4]) את נגה הוסיף בעל ק"ש. — [5]) ישעיה ו,א. — [6]) עיקר כוונתו להראות שתיבת מלא איננו שם התאר (Adjectiv) כי אם פעל (Verb). ע' דבריו לבראשית מד,ג ולשמות ז,יד; יב,לט; יט,יח. ונשען בזה על מלת אותם שאמר כאן בהראותו כי גם בנין הקל של מלא יש לו הוראת פועל יוצא לפעמים כמו בנין הכבד הדגוש ולכן נמצא יחס הפעול אצלו גם בבנין הקל. — [7]) שופטים ה,כו. — [8]) בכ"י בטעות: ידיו. — [9]) ויקרא כג,ב. — [10]) בתרגום שלנו: מערעי קדיש. ומכל מקום בדברי רשב"ם נפל טעות וצ"ל או מקרא לשון יחיד או מערעי לשון רבים. — [11]) בכ"י: אבותיכם. והגיה בעל ק"ש. — [12]) כנ"ל להוסיף. — [13]) ויקרא ב,ו. — [14]) ישעיה כב,טו. ושם כתוב: אל הסכן הזה על שבנא וגו'.

הרבו כמלפנים[1]: ויקוצו. בחייהם. כמו[2] קצתי בחיי. וכן [3]אשר אתה קץ מפני שני מלכיה: .13 בפרך. לשון שברון הוא. בתלמוד[4] מפרכין באגוזים: .14 ובכל עבודה בשדה. חריש וקציר: את כל עבודתם, עם כל עבודתם, אשר עבדו בהם בתוך העיר בפרך: .15 למיילדות העבריות. למיילדות שהם עבריות: .16 על האבנים. על המשבר. כדאמ'[5] באו בנים עד משבר. גם בכלי יוצר כתב בירמיה[6] עושה מלאכה על האבנים: וחייה. טעמו למעלה. כמו מן שב שבה[7]. מן [8]ארפכשד חי יאמר לנקבה חייה. אבל[9] אילו חייה אלף שנים פעמיים טעמו למטה ולשון זכר מגזרת עשה עלה ראה: .17 ותיראנה לשון יראה[10]. אבל ותראנה בלא יו"ד לשון ראייה, שהרי יאמר[11] ותראה[ן]: ותחיין. אין חילוק בין פעלו לפעלתם: .19 כי חיות הנה. בריאות ופקחות וממהרות לילד: .21 ויעש להם בתים. לשמרם פן ילכו לעבריות היולדות. וגם ויצו פרעה לכל עמו: .22 לאמר. וכן אמר להם. שכן כל לאמר שבתורה כפל לשון של ויצו או של ויקרא או של וידבר או של ויאמר כמו שפירשתי באלה תולדות נח:

ב .1 וילך איש מבית לוי, הוא עמרם, ויקח את יוכבד בת לוי [12]אשר ילדה אותה ללוי במצרים. והרבה שנים לקחה מלפני לידת משה[13], שהרי אהרן בן שלש ושמונים ומשה בן שמונים בדברם אל פרעה[14]: .2 ותהר האשה בעת גזירת פרעה בהשליך הזכרים ליאר ותלד בן: ותרא אתו כי טוב הוא ותצפנהו. המפרש לפי שראתהו הטמינתהו [מ]שֶקֶר הוא, שכל הוולדות אמותן מרחמות עליהן. א"כ צריך לפרש ותרא כמו [15]וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. נסתכל והביט כל מעשיו וכל פעולותיו שעשה אם יש לתקן שום דבר בהם והנה כולם יפים ומתוקנים. אף כאן לפי שמשה נולד לסוף ששה חדשים כמו שמצינו בשמואל שנולד [16]לתקופת הימים, [17]שני תקופות ושני ימים. ולפיכך יכלה להצפינו שלשה

---

1) בכ"י: מלפניכם. ותיקן בעל ק"ש. — 2) בראשית כז,מו. — 3) ישעיה ז,טז. — 4) בשבת דף קטו ע"א: מפצעין באגוזים ומפרכסין ברמונים. - 5) מלכים ב' יט,ג = ישעיה לז,ג. — 6) יח,ג. — 7) בכ"י: ישב שבה. — 8) בראשית יא,יב. — 9) קהלת ו,ו. 10) בכ"י בטעות: ראה. והגיה בעל ק"ש. — 11) ב,ו. — 12) במדבר כו,נט. — 13) להוצ"א מדברי האגדה שהביא רש"י. — 14) כדברי הכתוב ז,ז. — 15) בראשית א,לא. וכן פירש רשב"ם שם לפסוק ד. — 16) שמואל א' א,כ. — 17) נדה דף לח ע"ב.

חדשים שהמצריים היו מבקרים[1] למעוברות לסוף תשעה חדשים. לכן נסתכלה בו בשעת לידה אם הוא נפל ולא תטרח בהטמנתו וראתהו כי טוב ויפה הוא כי גמרו סימניו שערו וציפורניו כמו ששנינו ביבמות[2] וידעה שהוא בר קיימא ותצפנהו ג׳ ירחים עד סוף ט׳ ירחים שהוא זמן לידת רוב נשים, וכשבאו לבודקה אמרה להם נפל היה או השליכוהו המצריים ביאר: 3. בחמר מבפנים ובזפת מבחוץ, שלא ייכנסו בו המים[3]: ותשם בסוף אשר סמוך לשפת היאר והטמינתהו[4] יפה שהולכים על שפת היאר לא[5] יכלו לראות התיבה. אבל הרוחצים[6] בתוך הנהר יכלו לראותה כי יוכבד לא נכנסה בנהר להצפינו מכל צדדיו היטב. ולכך ראתהו בת פרעה שהיתה רוחצת בתוך היאר, אבל נערותיה שהיו הולכות על שפת היאר[7] לא יכלו לראותה: 5. אמתה. שפחתה: 6. ותפתח ותראהו[8] את הילד. המפרש שראתה את הילד[9] טועה הוא. וכי מי אינו יודע שאם פתחה את התיבה שתראה את הילד? אלא כך פרושו. פתחה את התיבה והביטה בילד אם זכר אם נקבה וראתה כי נער הוא, כלומר זה הילד זכר הוא ולא נקבה, וראתה בזכרותו שהוא מהול ולכך נטמן ואינו אסופי. שאם היה בת, יש לומר אסופי הוא. וכן מצינו כתוב[10] מה נעשה לנער היולד, ביום היולדו קרוי נער: והנה נער בוכה ותחמול עליו וג׳. לפי שהיה בוכה, לכך ותחמול עליו, ולפי שראתהו נער זכר מהול, אמרה מילדי העברים זה. ודוגמא זו [11]ולחנה יתן מנה אחת אפים, [12]חולק בחיר. ולמה? כי את חנה אהב, לכך נתן לה אפים, מקערה של פניו[13]. ואם כן למה מנה אחת? כי י״י סגר רחמה. אבל לפנינה ולכל בנותיה ובניה נתן מנות הרבה, כי בנים היו לה. ותראהו את הילד והנה הוא נער בוכה: 7. ותיניק[14] לשון מפעיל. ותינק כשהבת עצמה יונקת: 9. ותניקהו. אין צריך לומר שהוא שתי אותיות כמו בא שב קם שיאמר בלשון מפעיל ותשיבהו ותביאהו ותקימהו. אלא מגזרת ינק

---

[1]) בכ״י: מקברים. והגיה בק״ש. — [2]) בתוספתא שהובאה שם דף פ ע״ב. — [3]) השתמש בדברי האגדה (סוטה דף יב ע״א) בשינוי לצד הפשט. ורש״י הביאה בלי שינוי. [4]) בכ״י: והטמינהו. — [5]) בכ״י: ולא. — [6]) בכ״י: הרוחץ. — [7]) חסר בכ״י. — [8]) בכ״י: ותראינה! — [9]) הוא רש״י. — [10]) שופטים יג,ח. — [11]) שמואל א׳ א,ה. — [12]) בתרגום שם: חולק חד בחיר. — [13]) מבואר בפירושו כה,ל. — [14]) בכ״י: ותניק.

הוא ולקצר את התיבה הוא אומר ותניקהו במקום ותֵינקהו:
10. משיתיהו. משכתיהו. לשון זה נופל במשיכה מן המים. כדכת'[1]
ימשני[2] ממים רבים. מגורת קנה יאמר[3] קניתיהו בלשון פועל,
יַקְנֵנִי בלשון מפעיל: 11. מכה. שמא הכהו ולא הרגו: 14. הלהורגני
אתה אומר בשביל שאני מכה את חבירי כאשר הרגת את
המצרי בשביל שהיה מכה איש עברי: אכן. אך כן. לא כמו
שהייתי סבור כשטמנתיו בחול שלא נודע, אלא כן הוא שנודע:
15. וישב בארץ מדין. כולל ואחר כך מפרש באיזה עלילה ישב
במדין. בתחילה וישב על הבאר, שם נח תחילה כאדם שעומד
לפוש, ולכהן מדין [וגו']: 18. אל רעואל. רעואל אבי אביהן. אם כן
שם אביהם יתרו, וחובב בן רעואל האמור לפנינו[4] הוא חובב הוא
יתרו. ואם רעואל הוא יתרו, אם כן בן יתרו היה. ומה שכתוב
בנביאים[5] מבני חובב חותן משה מוכיח שחובב הוא יתרו, שבכל
מקום שמזכיר חותן משה[6] מזכיר יתרו: 22. בארץ נכרייה. שכך
משמע גרשם גר שם בארץ רחוקה: 23. ויהי בימים הרבים ההם
לאחר שהרג משה את המצרי ובקש פרעה מלך מצרים להרוג את
משה ויברח מפניו עד שהיה עתה בן שמונים שנה כשדיבר הק' עמו
וימת עתה מלך [מצרים[7]] שהיה מבקש להורגו וישראל נאנחו עד
עתה וראה הק' בעניים ומשה היה רועה וגו' ונראה לו הק' וציוהו
לשוב למצרים ולא היה משה רוצה כי היה מתיירא עד[8] שאמר לו
הק'[9] כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך, זה פרעה שמת.
ולכך הוא אומר וימת מלך מצרים להעיד על מה שאמר הק' כי
מתו כל האנשים המבקשים וגו' כמו[10] וחם הוא אבי כנען[11]:
24. ויזכר אלהים את בריתו שנשבע לשלשתם לתת להם את
ארץ כנען ועתה נתקרב הזמן של ד' מאות שנה שאמר לאברהם:

ג 2. איננו אוכל. אפילו במקום יציאת הלהבה מן הסנה לא
היה גחלת כלל: 4. וירא י"י. המלאך קורא על שמו של הק': 5. של.
השלך מגורת[12] ונשל גוים רבים. כאשר יאמר מן נסע סעו כן יאמר

---

[1]) תהלים יח,יז. — [2]) בכ"י: ימושני. — [3]) בכ"י: ואמר. — [4]) במדבר
י,כט. — [5]) שופטים ד,יא. — [6]) בכ"י נמצאו בטעות תשע תיבות: מוכיח...
שמזכיר חותן משה שתי פעמים. — [7]) מצרים חסר בכ"י. — [8]) בכ"י: על. —
[9]) ד,יט. — [10]) בראשית ט,יח. — [11]) עיין ספרי RSBM דף 34 הערה 1. —
[12]) דברים ז,א.

סע לשון צווי וגם של תשלו להי[1]: .7 ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו. צעקתם שצועקים מפני שנוגשים אותם שמעתי: .8 וארד כאן לדבר אליך כדי להצילו מיד מצרים: .10 והוצא את עמי בני ישראל ממצרים. על פי הדברים שתאמר אל פרעה מאתי: .11 ויאמר משה מי אנכי. מי שרוצה לעמוד על עיקר פשוטו של מקראות הללו ישכיל בפירושי זה, כי הראשונים ממני לא הבינו בו כלל כלל. משה השיב על שני דברים שאמר לו הק' ללכת אל פרעה וגם להוציא את בני ישראל על ידי מצות פרעה. ומשה השיב על ראשון ראשון מי אנכי כי אלך אל פרעה, ואפילו להביא לו מנחה ודורון? וכי ראוי אני ליכנס בחצר המלך איש נכרי כמני? וכי אוציא את בני ישראל ממצרים? כלומר ואפי' ראוי אני ליכנס לפני פרעה שוֹטה אֲני[2]) לשאר דברים, איזה דבר המתקבל לפרעה אומר לו? וכי שוטה הוא פרעה לשמוע לי לשלוח עם רב שהם עבדיו חפשים מארצו? ואיזה דבר המתקבל אוֹמַר לו שעל ידי אותו הדיבור אוציאם ממצרים ברשות פרעה? והק' השיב לו על ראשון ראשון ואמר[3]) כי אהיה עמך ואתן חנך בעיני המלך ותלך אל פרעה ולא תירא. ומה שאת ירא לפני פרעה, וזה לך האות[4]) כי אנכי שלחתיך. הלא אתה רואה בתבערת הסנה כי שלוחו של הק' אני וזה האות לך הוא להיות בטוח שאהיה עמך. וכן מצינו בגדעון שאמר לו המלאך[5]) הלא שלחתיך. ועל מה שאתה אומר וכי אוציא את בני ישראל ממצרים, כלומר באיזה טענה שאומר לפרעה ישמע אלי להוציאם? בהוציאך את העם ממצרים אני מצוה לך עכשיו שתעבדו את האלהים על ההר הזה ותקריבו עולות, וטענה זו תוכל לומר, כי לזבוח לאלהים ניחם[6]) ללכת. ואע"פ (כן) שכאן לא פירש, לבסוף מפרש[7]) ושמעו לקולך ובאתה אתה וזקני ישראל אל מלך

---

[1]) מקרא הוא ברות ב,טז. ובאמת כתב רש"י שם: דבר אחר לשון כי ישל זיתך. אבל רשב"ם שם כתב שהוא מגזרת שלל (ע' פירושים על אסתר רות ואיכה שהוציא החו' יעללינעק, דף 30). ואולי חסרות איזה תיבות וצ"ל: ואין זה מגזרת וגם של תשלו לה. או אפשר שרשב"ם כתב: וגם שַׁל, ובא כותב טועה והוסיף: תשלו לה, בחשבו כי רשב"ם ירמוז למקרא שברות. — [2]) שתי התיבות יתרות הן או היה כתוב: שישא פני, והחליף הכותב אותיות דומות. וע' בספרי דף 51 הערה 2. — [3]) בפסוק יב. — [4]) וזה לך האות נעתק ממקומו בכ"י ובא לפני ומה שאת ירא לפני פרעה. ע' ספרי דף 35 הערה 6. — [5]) שופטים ו,יד. — [6]) בכ"י: וניחם. — [7]) בפסוק יח.

מצרים וגו׳ ועתה נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה. וכן בכל פעם ופעם היה משה אומר כך לפרעה. וכן מצינו בשמואל כשציוהו הק׳ למשוח את דוד אמר שמואל להק׳ [1]ושמע שאול והרגני, והק׳ אמר לו עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבוח לי״י באתי. אף כאן דרך חכמה ציוה למשה בהוציאך וגו׳ וכן תוכל לומר לו. מי שמפרשים [מקראות הללו על] עניינים אחרים אינם אלא טועים גמורים: 13. מה אומר אליהם. כי איני מכיר ויודע שמך המיוחד: 14. 15. ויאמר אלהים אל משה. אם אינך יודע שמי אני אומר לך כי שמי אהיה לעולם[2] ויכול אני לקיים מה שאני מבטיח. ומעתה שאמרתי לך כי שמי אהיה, כה תאמר לישראל אהיה שלחני אליכם[3]. ויאמר עוד אלהים למשה, לא נאה שיקראו אותי בשמי בכל דבריהם כשם שאין[4] קורים המלכים בשמם אלא י״י אלהי אבותיכם וגו׳ שהוא לשון אדנות ומלכות כשם שאומרים למלכים[5] יחי המלך. [6]המלך צוני דבר: זה שמי לעולם. אהיה האמור בפסוק ראשון: וזה זכרי. י״י האמור בפסוק שיני שהוא לשון מלכות. ובעניין הזה מזכירים את המלכים ולא בשמם. ומה שכתב בי״ה[7] אפרש באת בש צפ״ת דפג״ת זהי״ף תצמ״ץ פתט״ף דפגמ״י תפא״ף מצמ״ץ מצפ״ץ פמ״ף שידפ״י מפ״ק לי״ף ל״ם י״ץ צפ״ץ כתק״י[8]. וזהו עיקר עומק פשוטו של מקראות הללו ואין מגלין אותם אלא לצנועים: 18. אלהי העבריים. שהרי מעברי הנהר באו הנה ואלהי מלכותם צריכים לעבוד: 19. ואני ידעתי וג׳. אל ירך לבבך על שמתחילה לא ישמע לדבריי לשלחם, ולא מתוך יד חזקה שלו, כי אין לו יכולת נגדי, אך אני מקשה את לבו כדי לשלוח בו ידי תחילה וידעו הכל

---

[1]) שמואל א׳ טז, ב. — [2]) זהו פירוש אהיה אשר אהיה לפי דעתו. — [3]) רצה לפרש על דרך הפשט למה נאמר בראש המקרא אהיה אשר אהיה ובסופו לא נאמר אלא אהיה בלבד. ודעת האגדה בברכות דף ט ע״ב תמצא ברש״י. — [4]) בכ״י: שאנו. והגהתי הטעות המבוארת על פי דברי חזקוני שהשתמש כאן בפירוש רשב״ם וברוב דבריו וכתב: „קל וחומר ממלך בשר ודם שאין קורין אותו בשמו. — [5]) שמואל א׳ י, כד. ועוד. — [6]) שמואל א׳ כא, ג. — [7]) ר״ל שנהפך שם אהיה במקרא שלפניו להיות נכתב ביוד הא. — [8]) אלה הדברים אשר רמז רשב״ם בכתיבת את בש: הוא קורא עצמו אהיה ואנו קורים אותו יהיה יהוה ויו במקום יוד כמו כי מה הוה לאדם [קהלת ב, כב]. וע׳ ספרי RSBM דף 100, 101 ודף 148 הערה 10. ור׳ יוסף בכור שור הביא בפירושו דף 91 דברי ר׳ שמואל והשיב עליהם תשובות שאינן מוכיחות. ובחזקוני השתמש המחבר גם בקצת דברי רשב״ם באתב״ש בהוסיפו לגלות הדברים.

[כי] רמה ידי[1]) וידעו ע״י נפלאותי כי אני י״י והיכולת בידי: 22. ושאלה אשה משכנתה במתנה גמורה וחלוטה, שהרי [כתוב] [2])ונתתי את חן העם. כמו [3])שאל ממני ואתנה גוים נחלתך. וזהו עיקר פשוטו ותשובה למינים[4]): כלי כסף וכלי זהב. תכשיטין לכבוד החג שתחוגו במדבר: ושמתם אותם על בניכם:

ד 9. והיו המים וגו׳ כפילות. כעין[5]) נשאו נהרות י״י נשאו נהרות קולם, [6])עד מתי רשעים י״י עד מתי רשעים יעלוזו: 11. כי כבד פה וכבד לשון אנכי. איני בקי בלשון מצרים בחיתוך לשון, כי בקטנותי ברחתי משם ועתה אני בן שמונים, וכן מצינו ביחזקאל שמי שאינו בקי בלשון המלכות קרוי כן דכת׳[7]) ויאמר אלי בן אדם לך בא אל בית ישראל ודברת בדבריי[8]) אליהם, כי לא אל עם עמקי שפה וכבדי לשון אתה שלוח אל בית ישראל, לא אל עמים [רבים[9])] עמקי שפה וכבדי לשון אשר לא תשמע דבריהם וגו׳. וכי איפשר נביא אשר ידעו השם פנים אל פנים וקיבל תורה מידו לידו היה מגמגם בלשונו? ואין דבר זה בדברי התנאים והאמוראים. ואין לחוש לספרים החיצונים[10]): 13. ביד תשלח. ביד אשר תרצה לשלוח ולא אותי: 14. ויחר אף י״י במשה. וחרון אף עשה רושם לפי הפשט כאמור לפנינו [11])ויפגשהו י״י ויבקש המיתו, כשפירשתי אצל יעקב כשנעשה צולע על ירכו[12]): כי דבר ידבר הוא. הוא נתגדל שם ויש לו חיתוך לשון מצרים: 16. ודיבר הוא לך. בשבילך: תהיה לו לאלהים. שר ושופט, מה שתצוה לו יעשה: 18. וישב מן המדבר אל יתר חותנו: 19. ויאמר י״י אל משה במדין. שנתיישב שם בבורחו מפני פרעה וישב במדין כדכת׳[13]) ויברח מפני פרעה וישב בארץ מדין[14]) ועתה אמר לו במדין שוב כי מת אותו פרעה המבקש את נפשך (ועתה אמר לו במדין שוב כי מת אותו

---

[1]) בכ״י: וידעו הכל רמה ידו. — [2]) בפסוק כא. — [3]) תהלים ב,ח. — [4]) וכן כתב לקמן יב,לו. וכבר קדמו בזה ר׳ חננאל. עיין מגדל חננאל להחכם בערלינער דף 29 ודף 32 ודף XXIV למטה. — [5]) תהלים צג,ג. — [6]) תהלים צד,ג. — [7]) יחזקאל ג,ד—ו. — [8]) דבריי בכ״י. — [9]) רבים חסר בכ״י. — [10]) כגון דברי הימים של משה רבנו דף 4 בבית המדרש להחכם יעללינעק חלק ב. — [11]) ד,כד. — [12]) לבראשית לב,כט. וראב״ע הביא דעתו בשם אחרים וחלק עליו. — [13]) ב,טו. ובטעות באו בכ״י שבע תיבות מן כדכת׳ והלאה אחרי תיבות את נפשך. — [14]) בכ״י: וישב במדין. וטעות הולידה טעות, כי בכ״י נשנו דברי השורה השלמה הכתובה שם אחרי וישב במדין עוד הפעם ומפני זה סגרתים בשני חצאי עגולה. ודברי בספרי RSBM דף 33 הע״ה 1 צריכין לפי זה תיקון מעט.

פרעה) והמלשינים כדכת' לעיל[1] וימת מלך מצרים, אחר בריחתו של משה: 24. ויפגשהו י"י. המלאך. כי היה מתעצל בהליכתו ומוליך אשתו ובניו: 25. צר. כמו[2] חרבות צורים, תער מלוטש, איזמל חריף. וכן[3] אף תשיב צור חרבו, נתעקם ונכפף חידוד חרבו, ולכך לא הקמתו במלחמה: ותכרות וג'. הועילה לו למשה המצוה להצילו כמו קרבן כעין שעשו גדעון ומנוח כשנראה להם המלאך: וַתַּגַּע לשון מפעיל, אבל[4] וַיִּגַּע בארבע פינות הבית לשון פועל [של] נגע: לרגליו. של משה, להתרצות המלאך בכך. כי לרגליו של מלאך איני רוצה לפרש, כי מי יודע אם ראתה רגלי המלאך: כי חתן דמים אתה לי. בדמים הללו ישאר לי חתני. חתני, בעלי: 26. וירף המלאך ממנו. מן[5] רפה היום לערוב יאמר וירף, מן קנה[6] ויקן: אז אמרה חתן דמים למולות. על עיכוב המילה נתחייב בעלי מיתה. כי המילה הצילתו עתה: 27. לך לקראת משה. לקיים מה שאמר לו הק' [7]וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו:

ה 2. מי י"י אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל שהם עבדיי מארצי לעובדו? מה חלק יש לו בעם הזה שיעבדוהו? — 3. ויאמרו אלהי העברים וגו'. כלומר עם ישראל מעבר הנהר באו לגור הנה, וזהו אלהי בני עבר הנהר והן עמו וצריכין לעובדו וגו' פן יפגענו וגו': 4. תפריעו. תבטלו או תנתקו ותפרידו כמו[8] ופרע את ראש האשה: לסבלותיכם. למלאכה שלכם ואל תְּבַטְּלוּ מעסקיכם וגם תְּבַטְּלוּ אחרים ממלאכה שלי: 6. הנוגשים. ממונים על השוטרים, כמו [9]שופטים ושוטרים, ממונים לצוות את השוטרים והשוטרים רודים בעם לעשות מה שהשופטים מצוים: 7. לתת תבן. תבן היו מערבים בחומר ועושין ממנו לבנים: 8. מתכנת. חשבון: כי נרפים הם ויכולין לעשות יותר: 9. ישעו. איטנדאנט ב"ל[10], כמו[11] וישע אל הבל, [12]ולא ישעו עוד אל המזבחות: 11. כי אין נגרָע קמץ, גרוע, לשון פעול. ואילו היה פתח, היה לשעבר. וכן נשגָב קמץ, אבל נשגַב פתח לשעבר. ואילו היה לשעבר היה לו

---

1) ב,כג. ושם כתב רשב"ם גם כן כדברים האלה. — 2) יהושע ה,ב. — 3) תהלים פט,מד. — 4) איוב א,יט. — 5) שופטים יט,ט. — 6) בראשית לג,יט. — 7)בפסוק יד. — 8) במדבר ה,יח. — 9) דברים טז,יח. — 10) *attendent* ובל"א erwarten, hoffen. — 11) בראשית ד,ד. — 12) בישעיה יז,ח: ולא ישעה אל המזבחות.

לכתוב כי לא נגרע: 13. אצים. דוחקים וממהרים. כמו[1] ויאיצו המלאכים: 15. תבן אין נִתָּן קמץ, אין נתון לנו. אבל נִתַּן פתח לשעבר[2] ניתן הסכל: וחטאת עמך. אם דגש וקמץ הוא, כן צריך לפרשו. אנו מוכים והרי חַטָּאת עושים עמך. אבל אילו היה חַטַּאת פתח, היה פתרונו חטאת של עמך[3]: 22. וישב משה אל המקום שהיה [י״י] מדבר עמו שם: למה הריעותה. בשביל שהוא סמוך לה״י[4]: למה הריעותה לעם הזה. ואם תאמר כי נתחייבו בשביל רוב חטאתם ואין ראוין ליגאל, אם כן למה זה שלחתני אם אינן ראויין לגאולה ולהיוושע:

ו 1. כי ביד חזקה ישלחם [וגו׳][5]. בעל כרחם של ישראל יגרשם לסוף מארצו[6] כדכת׳[7] ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ:

# וארא.

2. וידבר אלהים אל משה. בארץ מצרים: אני י״י. ושמי מתפרש שיש בידי לקיים הבטחתי[8]: 3. באל שדי. הבטחה על העתיד ולא קיימתי עדיין[9]: ושמי י״י. כך צריך לפרש. אני נראיתי להם באל שדי, ועיקר שמי י״י הוא. וזהו כפל לְשוֹן לא נודעתי להם לא נתגליתי להם בעיקר השם אלא באל שדי, אבל אליך גליתי עיקר שמי אהיה וזכרי י״י[10], ובימיך אקיים הבטחתי לתת להם את ארץ כנען. ושמי [י״י] מחובר למעלה כמו שפירשתי. ואלו היה כתוב לא

---

[1]) בראשית יט,טו. — [2]) קהלת י,ו. — [3]) ע׳ רש״י וספרי RSBM דף 59 הערה 2. — [4]) ר״ל למה הנכתב לפני הריעותה הוא מלרע ורפי במ״ם שלו בשביל ההא בתחלת התיבה הבאה, ולא כן למה הנכתב בעצם הכתוב הזה קודם תיבות זה שלחתני. ועי׳ RSBM דף 131 הערה 5. — [5]) וגו׳ נראה לי להוסיף כי הפירוש הבא איננו מוסב אלא על ביד חזקה יגרשם מארצו. ורצה רשב״ם לומר שתיבות ביד חזקה, כאן אין לפרש אלא בעל כרחם של ישראל. אבל ביד חזקה קודם ישלחם ר״ל בעל כרחו של פרעה. — [6]) בכ״י: מארצם. — [7]) יב,לג. [8]) כפירוש רש״י. — [9]) גם זה כפירוש רש״י. — [10]) מבואר בפירושו לעיל ג,יד, טו.

הודעתי להם, אז היה מוסב ושמי ה׳ על לא הודעתי[1]: .9 ולא שמעו אל משה עתה אעפ״י שהאמינו מתחילה כדכת׳[2] ויאמן העם. שהיו סבורים לנוח מעבודה קשה והנה עתה הכבידו עליהם יותר: .14 אלה ראשי בית אבותם. מפרש במכילתא אילו שלשה שבטים שגינה אותם יעקב בעת צוואתו ייחסם עתה הכתוב להודיע שחשובים הם. ולפי הפשט עד משה ואהרן הוצרך לייחס כאן ועד קרח ובני עוזיאל ופנחס הנזכרים לפנינו בתורה לדעת מי הם הנזכרים לפנינו[3]: .16 ושני חיי לוי. לפי הפשט שפירשתי בבראשית[4] שכל שנות הדורות הוא מונה עד [נח ואח״כ מונה][5] שני חייהם מנח ועד אברהם ואחר אברהם שנות יצחק ואחריו שנות יעקב ואחריו שנות לוי בנו ואחריו שנות קהת ואחריו שנות עמרם ואחריו שנות משה ואחריו יהושע והשופטים והמלכים וגלות בבל שבעים וגם שנות בית שני בדניאל: .18 ובני קהת עמרם ויצהר וחברון ועוזיאל. על שלשה בני קהת עמרם ויצהר ועוזיאל מפרש בניהם ועל חברון לא פירש. ואם תאמר כי לא היו לו בנים, והלא בחומש הפקודים כת׳[6] ומשפחת החברוני. ולמה לא פירש כאן בני חברון? לפי שאינן נזכרים בתורה לפנינו שמותם[7] אבל אילו שלשה עמרם ויצהר ועוזיאל הוזכרו בניהם בתורה, [בני][8] עמרם בשביל אהרן ומשה ומרים, בני יצהר בשביל קרח דכת׳[9] ויקח קרח בן יצהר וגו׳, בני עוזיאל בשביל מישאל ואלצפן דכת׳[10] ויקרא משה אל מישאל ואל אלצפן בני עוזיאל דוד אהרן, ובני קרח אסיר ואלקנה לפי שכתוב לפנינו[11] ובני קרח לא מתו, ובני אהרן על שם שכתוב[12] ואל משה אמר עלה אל

---

1) במנחת יהודה הנדפס בס׳ דעת זקנים דף לא בדפוס ליוורנו בצד הראשונה ע״ב הובאה קושית רשב״ם על פירוש רש״י לדברי המקרא וכפטיש יפוצץ סלע (ירמיה כג, כט) ואיננה לקוחה מפירוש התורה לרשב״ם אלא מתוספותיו לגמרא. כי בעל מנחת יהודה לקחה עם כל הבא אחריה מתוספות תו״ך למסכת שבת, והם גם דברי התוספות הנדפסות בצד הגמרא שבת דף כח ע״ב מתוספות שאנ״ק. — 2) ד, לא. — 3) הלך בדרכו הישר שיש דברים שנאמרו בתורה משום דברים הבאים אחרי כן. ע׳ RSBM דף 88 הערה 1. — 4) עיין הנשאר לבראשית ה, ל״א לעיל דף 10. — 5) כן נראה לי להוסיף על פי הגה״ה הנוספת לפירוש ר׳ יוסף בכור שור לפסוק יג שהביא דברי רשב״ם האלה בשינוי לשון, ע״ש דף 96 בדפוס הח׳ יעללינעק ובספרי RSBM דף 45 הערה 1. — 6) במדבר כו, נח. — 7) אולי צ״ל: בשמותם. — 8) תיבת בני חסרה בכ״י פירוש רשב״ם אשר לנו, והוספתיה מכ״י ספר מנחת יהודה אשר ביד ר׳ אברהם מערצבאכער נ״י בעיר מינכען. — 9) במדבר טז, א. — 10) ויקרא י, ד. ובכ״י נשחתו דברי המקרא: ויקח משה את אליצפן בן עוזיאל אהרן! — 11) במדבר כו, יב. — 12) כד, א.

י״י אתה ואהרן נדב ואביהוא, ואלעזר בן אהרן וגו׳ בשביל פנחס בן אלעזר. אבל בבני איתמר לא פירש כאן שאין צריך להזכירן לפנינו בתורה: 26. הוא אהרן ומשה. אהרן זה, שאמור שנולד לפני משה, ומשה זה [1])הם אשר אמר י״י להם, הם המדברים וגו׳. הוא משה, שאצל הדיבור היה הוא תחילה, ואהרן אחריו. ואצל הלידה מקדים אהרן למשה ולעניין הדבור מקדים משה לאהרן: 30. ואיך ישמע אלי פרעה. פרשה זו היא פרשה של מעלה[2]) הן בני ישראל לא שמעו אלי וגו׳, אבל למעלה קיצר דבריו עד שפירש אלה ראשי בית אבותם לדעת מי הם משה ואהרן בדברם אל פרעה:

ז 1. נביאך. דברן תחתיך: 2. ושלח[3]). שיאמר לו אהרן שישלח את בני ישראל מארצו: 5. וידעו מצרים כי אני י״י. אדון ומושל, שעד עתה יאמרו[4]) לא ידעתי את י״י: 13. ויחזק לב פרעה. לומר כי גם אהרן במכשפות עשה: 14. כבד. מכבד פרעה את לבו[5]) כאשר פירשתי למעלה[6]). כי מתיבות התלוים בגוף האדם[7]) יאמר [8])וַיִּשְׁמַן [9])וַיִּכְבַּד [10])וַיִּשְׁפַּל [11])וַיִּזְקַן [12])וַיֶּחְכַּם, ומהם יאמר בלשעבר [13])זָקֵן [14])כָּבֵד [15])שָׁמֵן [16])וְשָׁפֵל רום אנשים, כולם לשון פעל: 15. הנה יוצא המימה. כדרך השרים לטייל בבקר ולרכוב אנה ואנה: 16. בזאת תדע כי אני י״י. שהרי אמרתה[17]) לא ידעתי את י״י: 18. ונילאו. כבר פירשתיו בפרשת לוט[18]) שכל ונלאו כפל לשון של לא יוכלו. אנויי[19]) בל״ע: 20. לעיני פרעה. וזהו כבודו של משה, שאהרן שלוחו היה מרים במטה ומכה בו תדיר: 21. מתה. טעמו למעלה שהוא לשעבר. אבל[20]) מתה אנכי להבא טעמו למטה, [21])ומתה עלי רחל טעמו למעלה שהוא לשעבר: 23. גם לזאת. שכבר [22])וַיֶּחֱזַק לב פרעה, מעצמו, וגם עתה [23])נחזק

---

[1]) בכ״י נוסף תיבת ואהרן אחרי תיבות „ומשה זה" בטעות, כי כן עיקר דברי רשב״ם: אהרן זה... ומשה זה הם אשר אמר י״י להם. — [2]) בפסוק יב. — [3]) בכ״י: וישלח. — [4]) ה,ב. — [5]) לדעתו תיבת כבד הוא פעל ולא שם דבר כדעת רש״י. ומפרש שפרעה היה מין אדם שיהיה לבו כבד. אבל אין לחשוב שר״ל שפרעה הכביד את לבו בכוונה, שבפירוש כתב ההפך בדבריו לפסוק כג. ועי׳ RSBM דף 134 הערה 11. — [6]) א,ז בעניין תבת מלא. — [7]) מהפעלים העומדים *(Intransitiva)*. — [8]) דברים לב,טו. — [9]) שמות ט,ז. — [10]) ישעיה ב,ט. — [11]) דה״י ב׳ כד,טו. — [12]) מלכים א׳ ה,יא. — [13]) בראשית יח,יב. — [14]) כאן. — [15]) חבקוק א,טז? — [16]) ישעיה ב,יז. — [17]) ה,ב. — [18]) בראשית יט,יא. — [19]) *ennui* ובל״א Ermüdung. — [20]) בראשית ל,א. — [21]) בראשית מח,ז. — [22]) בפסוק יג. — [23]) בפסוק כב.

מאליו. אבל בצפרדע שכת׳ [1]והכבד את לבו, שהוא עצמו נתכוון להכביד את לבו, לכן כתב בפרשת ערוב[2] ויכבד פרעה את לבו גם בפעם הזאת, שהרי כבר הכביד את לבו פעם אחרת: 25. שבעת ימים. כך היתה מכת היאר: 26. ויאמר י״י אל משה בא אל פרעה. שני פעמים היה משה מתרה את פרעה בשני מכות ובשלישי לא היה מתרה. וכן כל הסדר בכל שלש מכות [3]אינו מתרה. בדם ובצפרדעים התרה, בכנים לא התרה. בערוב ובדבר התרה, בשחין לא התרה. בברד ובארבה התרה, [בחשך לא התרה][4]: 27. נוגף. מכה:

ח 5. [התפאר עלי][5]. התנשא עלי לבקש חפצך ואעשה. כמו[6] פן[7] יתפאר עלי ישראל לאמר ידי הושיעה לי: למתי אעתיר לך. לאיזה יום [ו]זמן[8] אתה רוצה שיסורו כל הצפרדעים ואני אעתיר מיד שימותו עד אותו זמן שתבקש ממני כי אין [9]מנהג למות כולן בפעם אחת: 6. ויאמר למחר. התפלל[10] עתה שימותו עד מחר[11]: 10. חומרים. צבורים: 11. והכבד. לפי שהמכה הזאת גדולה היתה לא נתחזק לבו מאליו אלא הוא הרשיע להכביד את לבו: 12. לכינים. מיני כינה[12] ופרעושין: 13. הכינם. כמו מ״ם של ריקם[13]: 15. אצבע אלהים הוא. מכת מדינה ולא על ידיהם של אילו הי[ת]ה זו, שאילו באו על ידי מכשפות אף אנו היינו

---

[1]) ח, יא. — [2]) ח, כח. — [3]) ר״ל בכל מכה שלישית. — [4]) שלש תיבות האלה היטיב להוסיף ר׳ משה בן מנחם זצ״ל בביאורו למקרא הזה. — [5]) תיבות התפאר עלי חסרים בכ״י. — [6]) שופטים ז, ב. — [7]) בכ״י: כן. — [8]) בכ״י: זמן. — [9]) כי זמן בכ״י. ובעל קרן שמואל תיקן. — [10]) בכ״י נכתב מלא: היתפלל, והשמטתי היו״ד שלא להטעות את הקורא. — [11]) פירש פסוק ה׳ ופסוק ו״ו כרש״י זקנו. אבל בכ״י פירוש מנחת יהודה אשר בידי ר׳ אברהם מערצבאכער נ״י במינכען הובא כדברים האלה: ,,ורשב״ם פירש למתי תרצה לשלח את ישראל ואז אעתיר לך מיד כשתשלחם ואז אמר [ר״ל אמר פרעה] למחר אשלחם. וטעם הנגינה מוכיח על זה שיש פסק בין למתי ובין אעתיר. ורבינו שלמה פירש כמו אברהם אבן עזרא. ואך זה הוא דוחק, כי אין זה כפי משמעות הפסוק הבא אחריו, כי נראה ששאל ההעתרה עליו ליום המחרת וכן עשה משה רבינו. על כן אין לסור אל שטי כזב״. — ואולי נוסחא אחרת נזדמנה להמחבר ההוא בפירוש רשב״ם, כי בפירוש שבידינו אין הפרש בין פירוש רש״י ופירוש רשב״ם. וסוף דברי מנחת יהודה אשר הבאתי יוסבו אל דברי אצטגנינות אשר בפירוש ראב״ע כאן. ודברי ספר מנחת יהודה הנדפס חסרים בדף לב ע״א בראשיתם ויש טעות באחריתם, ובמקום ורש״פ במ״ע צריך להיות ור״ש פירש כא״ע, ורצה לומר שרבנו שלמה (הוא רש״י) פירש כאבן עזרא. — [12]) בכ״י: כינהו. — [13]) עיין RSBM דף 141 הערה 9.

עושים כן: 17. הערוב. אומר אני כי מיני זאבים הם שנקראים ערוב על שם שדרכם לטרוף בלילות כדכת'[1]) זאב ערבות ישדדם וכת'[2]) זאבי ערב לא גרמו לבקר. וכאשר יאמר מאודם אדום, כן יאמר מֵעֶמֶק[3]) עמוק, מערב ערוב נויטרינירֿ[4]) ב"ל, שהזאב ערוב הוא שהוא הולך בערב. עמק שם דבר, והמעשה[5]) קרוי עמוק [וכן] אדום שחור: 18. והפליתי ביום ההוא. לפי שהחיות רעות קלים הם ללכת בכל המלכיות כשהמכה משולחת, הוצרך לומר לשון הבדלה והפרשה יותר משאר מכות. וכן בדבר של בהמות[6]): 19. ושמתי פדות. לשון הבדלה. וכן ישועה והצלה וחלצה ופורקן כולן לשון הפרשה והבדלה זה מזה: למחר יהיה. שלא תאמר מקרה הוא היה לנו: 22. כי תועבת מצרים. צאן דבר מאוס היה בעיני מצרים: ולא יסקלונו. בתמיה. דרך ביזיון הוא. כדכת' בשמעי[7]) ושמעי הלך בצלע ההר לעומתו הלוך ויקלל ויסקל באבנים[8]) לעומתו ועפר בעפר: 25. וְהַעְתַּרְתִּי. כמו[9]) וְהַחֲרַמְתִּי את עָרֵיהֶם[10]) והחזקת בו, [11]) וְהַאֲבַדְתִּי חכמים מאדום, [12]) וְהַעֲלֵיתִי, כולם פתרונם להבא ופתחין וכן[13]) וְהַעֲבַדְתִּיךָ כי אותיות גורמים[14]), אבל לשעבר יאמר[15]) הֶעֱבַרְתִּי מעליך חטאתך, [16]) הֶעֱלִיתִיךָ, הֶאֱבַדְתִּי, כולם נפתחין בפתח קטן. אבל בשאר אותיות יאמר[17]) וְהִכְרַתִּי פסיליך[18]), [19]) וְהִשְׁמַדְתִּי, כולם בחירק בין לשעבר בין להבא: 28. גם בפעם הזאת. כמו שהכביד בצפרדעים[20]):

ט 5. מועד לאמר. שלא יאמרו מכת מדינה היא: 8. פיח. אפר דק שמתנפח ברוח: 9. פורח. מגדל אבעבועות מלאות מורסא וליחלוח: 14. מגפותיי. מיני חבלות והכאות אש וברד ואבני אלגביש וגופרית ושלג וקיטור: 15. כי עתה. כשהיה הדבר של בהמות היתה דעתי לשלוח יד כמו כן בך ובעמך למות בדבר והייתה[21]) נכחד מן הארץ, ואלא בעבור זאת העמדתיך בעבור הראותך את כחי וגו'

---

[1]) ירמיה ה,ו. — [2]) צפניה ג,ג. — [3]) כן היה בכ"י ואחרי כן נוסף ויו שלא כדין להיותו עומק. — [4]) אולי הוא *nuiturne* ובל"א nächtlich. — [5]) השתמש בתיבת מעשה בפתרון תאר שיש בדבר (Beschaffenheit). — [6]) ט,ד. — [7]) שמואל ב' טז,יג. — [8]) בכ"י: לעומתם הלוך ומסקל ומקלל. — [9]) במדבר כא,ב. — [10]) ויקרא כה,לה. ושם סגול בספרינו. — [11]) עובדיה, ח. — [12]) יחזקאל כו,ג. — [13]) ירמיה יז,ד. — [14]) בכ"י: אותות גורמם. — [15]) זכריה ג,ד. — [16]) מיכה ו,ד. — [17]) מיכה ה,יב. — [18]) בכ"י: פסילים. — [19]) מיכה ה,יג. — [20]) ע' דבריו ז,כג; ח,יא. — [21]) בכ"י: והיתה.

להודיעך שטותך שאמרת[1]) לא ידעתי את יי״: .17 מסתולל. מתפעל מן[2]) סולו סולו המסילה. כובש אותם לעבדים כדכת׳[3]) ויכבשום[4]) לעבדים ולשפחות. ולהודיעך שיטת המתפעלים כי כל תיבת המתפעלים באה תוספת תי״ו בראש חוץ מאותן שאוציא מן הכלל לבסוף. מן אמר יאמר [5])יתאמרו כל פועלי און, יתברך, יתגדל, [6])והתגדלתי והתקדשתי, [7])יתהלל המתהלל, [8])יתווכח, [9])ויתחבא, [10]) לשוא תתיפי, [11])והמסכה צרה כהתכנס, [12])יתלכדו, [13])ויתמודד [14])מתנשא. [15])(ויתלקטו), [16])התעללתי, [17])מתפלל, [18])מתרושש והון רב. הרי לך כל האלפא ביתא תי״ו בראשם חוץ משבעת אותיות, הללו דו״ט ס״ק ש״ת. השי״ן והסמ״ך באה התי״ו אחריהם במתפעל שלהם. מן סל [19])מסתולל, מן שר [20])תשתרר עלינו, מן שבח ישתבח, מן שמר [21])וישתמר חוקות עמרי, מן שבר [22])משתכר. הצד״י והזיי״ן לא יבא תי״ו במתפעל שלהם. אלא אחרי הצד״י תבא טי״ת במקום תי״ו של מתפעל. מן צדק יאמר [23])נצטדק, מן צבע יצטבע בדניאל[24]), מן ציד הצטיידנו ביהושע[25]), מן צרף מצטרף. ואחר הזיי״ן תבא דל״ת במקום תי״ו של מתפעל. זמן הזדמנתון בדניאל[26]). אבל תוספת הן בתיבות ט׳ של נצטדק ד׳ של הזדמנתון[27]) ותיו של יתאמרו לעשותן מתפעל כמו שפירשתי, וכן כולם. אבל הם עצמם[28]) כשהם ראש התיבה לא היה בה תוספת אות להתפעל. כמו [29])וישמע את הקול מדבר אליו, לא יאמר מתדבר. [30])לא יטמא בעל, לא יאמר יתטמא. [31])ועם עקש תתפל[32]) לא יאמר תתתפל. [33])תתמם, לא יאמר תתתמם: .19 העז. אסוף,

---

[1]) ה,ב. — [2]) ישעיה סב,י. — [3]) ירמיה לד,יא. — [4]) בכ״י: ויכבשו אותם. — [5]) תהלים צד,ד. — [6]) יחזקאל לח,כג. — [7]) ירמיה ט,כג. — [8]) מיכה ו,ב. — [9]) בראשית ג,ח. — [10]) ירמיה ד,ל. — [11]) ישעיה כח,כ. — [12]) איוב מא,ט; לח,ל. — [13]) מלכים א׳ יז,כא. — [14]) מלכים א׳ א,ה. — [15]) בשופטים יא,ג נמצאה התיבה, אבל נראה שלא כתבה רשב״ם כאן אלא כותב טועה כתבה על הגליון במקום יתלכדו שהיה זר בעיניו, ואח״כ באה מן הגליון אל תוך דברי רשב״ם. והעד שנמצאה שלא במקומה. — [16]) י,ב. ובכ״י: התעוללתי.— [17]) מלכים א׳ ח,כח. — [18]) משלי יג,ז. — [19]) כאן. — [20]) במדבר טז,יג. — [21]) מיכה ו,טז. — [22]) חגי א,ו. ודוגמא זו גם במחברת מנחם דף 37. ובכ״י בטעות: שבר משתבר. — [23]) בראשית מד,טז. — [24]) ד,יב. כ. ל; ה,כא. — [25]) ט,יב. — [26]) דניאל ב,ט (קרי). — [27]) בכ״י זמן הזד. — [28]) אותיות דט״ת. — [29]) במדבר ז,פט. — [30]) ויקרא כא,ד. — [31]) שמואל ב׳ כב,כז. — [32]) בכ״י: עם עקש ופתלתל. והוא טעות הסופר אשר שת לבו לדברים לב,ה, ואחרי כן היה כתוב בכ״י: תתפתל, ובא אחר והגיה, אבל לא כל צרכו. — [33]) שמואל ב׳ כב,כו; תהלים יח,כו.

כמו [1]העיזו אנשי בנימין, [2]יושבי הגבים העיזו[3]: 27. חטאתי הפעם. עתה הפעם אני מודה שחטאתי: 30. כי טרם תיראון. כתרג׳. עדיין לא תיראון: 32. לא נוכו. להודיעך שמה שלא שיבר הברד אכל הארבה, הברד מקלקל את הקשה והארבה אוכל את הרך: 33. נתך. לשון יציקה. כמו[4] כהתוך כסף בתוך כור כן תותכו בתוכה. ומטר לא הוצק ארצה: 34. ויוסף לחטוא. עד עתה לא נתכוון לחטוא במזיד, אבל כשהודה על הברד [5][ואני] ועמי הרשעים לכן קורהו עכשיו מזיד:

# בא אל פרעה.

י 1. כי אני הכבדתי וגו׳. בכל מכות לא מצינו שהודיע הקב׳ למשה שחיזק את לבו. אך בזאת שהודה פרעה שהוא הצדיק [ואמר][6] ואני ועמי הרשעים, ובזאת כת׳ [7]ויוסף לחטוא, לכך הוזקק לומר כי אני הכבדתי וגו׳ ואת לב עבדיו, שכך כתיב למעלה [8]ויכבד לבו: שיתי. שומי: 2. התעללתי. פעולת עלילות[9]: 3. לענות. מן ענה לענות, מן ראה לראות. והוא לשון עוני ועינוי, להיכנע ולהיות עני מלפני: 5. ולא יוכל[10] הרואה לראות את הארץ[11]: העץ הצומח. כי הברד שיבר את כל עץ השדה. ומה שיצמח אחרי כן יאכל הארבה[12]: הטרם תדע. וכי עדיין לא ידעת כי אבדה מצרים בדבר ובברד ובשאר מכות: 10. כי רעה נגד פניכם. אתם חושבים רעה בלבבכם. וזה מוכיח [13]הוי חכמים בעיניהם ונגד [פניהם] נבונים: 11. ועבדו את י״י כי אותה אתם מבקשים. לעבוד את י״י אתם מבקשים פניי, וא״כ טף ונשים למה? ולכן אמר[14] להם יהי כן י״י

---

1) ירמיה ו,א. — 2) ישעיה י,לא. — 3) בפענח רזא דף כו ע״ב הובא כאן פירוש בשם מהר״ר שמואל. ואיננו רשב״ם. — 4) יחזקאל כב,כב. — 5) בפסוק כז. — 6) ט,כז. — 7) ט,לד. — 8) שם. — 9) פעולת מעשי י״י עם בני אדם. ובדבריו אחז רשב״ם לפי דעתי לשון המקרא אשר בתהלים ט,יב; סו,ה; עז,יג. ושלא כדברי רש״י. — 10) בכ״י: יכול. — 11) כדברי רש״י. ומקור הדבר במחברת מנחם ערך זר II דף 81 ע״ב. — 12) בכ״י: הברד. — 13) ישעיה ה,כא. — 14) בכ״י: ולכם שאמר. ובעל קרן שמואל תיקן.

עמכם[1]: ויגרש אותם. המגרש: 19. ויהפוך י"י רוח ים. כי רוח הקדים הביאם מן הים ורוח מערבי החזירם לים: 21. וימש חשך. ויאמש חשך. כמו[2] ולא יהל שם ערבי, כמו לא יאהל. כלומר החשך של לילה יאמש ויאפיל זמן מרובה, שלא האירה הלילה עד שלשת ימים: 22. [חשך אפלה.] חושך ואפילה, חשך גדול[3]: 23. מתחתיו. מביתו לפי פשוטו[4], שלא ידעו היכן ילכו: היה אור במושבותם. אפילו שהוא יושב אצל בית המצרי:

יא 1. ויאמר י"י אל משה בעומדו לפני פרעה עוד נגע אחד וגו', ואחרי כן השיב משה לפרעה כה אמר י"י כחצות הלילה וגו'[5]: כלה. הכל, גברים ונשים טף ומקנה: 2. וישאלו. לשם מתנה גמורה[6] כמו [7]שאל ממני ואתנה גוים נחלתך: 4. ויאמר משה לפרעה כה אמר י"י כחצות [הלילה]. כחצות מן חצה כמו כעשות מן עשה, [8]כעלות המנחה מן עלה. כלומר כשיגיע זמן יציאת ישראל כשיחצה הלילה אני יוצא בתוך מצרים. ובשעת מעשה ראוי לכתוב [9]ויהי בחצי הלילה בבי"ת. זהו לפי פשוטו. כי כשאמר משה לפני הזמן של מכת בכורות אז ראוי לאמר כחצות, כלומר כשיגיע אותו זמן שיחצה הלילה[10]: 5. אשר אחר הרחיים. ולהלן הוא אומר[11] עד בכור השבי אשר בבית הבור. שני הפסוקים אחד הם, כי בכור הַשבי הוא אחר הרחיים, שהיו מטחינים אותם כמה שנ'[12] ויהי טוחן בבית האסורים[13]: 6. אשר כמוהו לא נהייתה. הרבה מצינו לשון זכר ולשון נקבה בדבר אחד. [14]המחנה האחת והכהו: 7. לא יחרץ כלב. המלאך מזיק[15] ומשחית בכורי מצרים, אבל בכורי ישראל אפילו קול ניבוח של מזיקי החיות לא יזיק אותם[16]: 8. וירדו כל עבדיך. דרך כבוד אמ' לו, שהרי בשעת

---

1) ר"ל אין לתמוה על זכרון שם י"י בקללה כזאת בפי פרעה כי דבריו מוסבים על אמרם: כי חג י"י לנו. — 2) ישעיה יג, כ. — 3) בכ"י נהפך הסדר ובא המאמר הזה קודם פירוש וימש חשך. — 4) ר"ל שפירוש רש"י איננו כמשמע הכתוב. — 5) כוונתו תבין כשתעיין בדברי ראב"ע לפסוק הזה. — 6) כדבריו לעיל ג, כב. — 7) תהלים ב, ח. — 8) מלכים ב' ג, כ. — 9) יב, כט. — 10) לדעת רשב"ם כ"ף בראש התיבה ירמוז אל העתיד. ע' דבריו לבמדבר כג, כג בעניין כעת. — 11) יב, כט. — 12) שופטים טז, כא. — 13) אל פירוש רשב"ם הזה רמז בעל מנחת יהודה בדף לג ע"ג של ספר דעת זקנים. — 14) בראשית לב, ט. — 15) בכ"י: המזיק. ובעל ק"ש תיקן. — 16) בפענח רזא דף כח ע"ב כתוב: „ומהר"ר חיים בשם רבינו שמואל אמר שר"ל אעפ"י שכשמלאך המות בעיר כלבים צועקים". ונראה שכיון אל דברי רשב"ם כאן אשר לא הבינם היטב. — ובמנחת יהודה דף לג ע"ג הובא הפירוש ההוא מפשטי הר"מ מקוצי.

מעשה [1]ויקם פרעה לילה [וגו'] ויקרא למשה ולאהרן לילה. וכל זה אמר לו משה לקיים מה שאמר לו[2] לא אוסיף עוד ראות פניך, אבל אתה ועבדיך תבואו אלי: 9. לא ישמע אליכם פרעה. כלומר אחר כל מכה ומכה היה אומר הק' למשה ולאהרן לא ישמע אליכם עד לבסוף: ויחזק י"י. בכל פעם ופעם:

יב 1. בארץ מצרים לאמר החדש הזה וגו'. לפי שפרשה של מצות [היא] הוצרך לפרש שמצוות הללו נצטוו במצרים, אבל שאר מצות יש מהם בהר סיני ויש מהם באהל מועד ויש מהם בערבות מואב: 2. ראש חדשים. כר' יהושוע[3] שבניסן נברא העולם: לחדשי השנה. בכל מקום שאומַר לכם בחדשים[4] שמיני תשיעי, לחודש הזה הם. ולר' אליעזר[5] האומר בתשרי נברא העולם, עיקר פשוטו כך. החודש הזה לכם, אעפ"י שאינו ראש חדשים לשאר אומות, לכם יהי' ראש חדשים למנות ששי שביעי שמיני תשיעי [6]חדש שנים עשר הוא חודש אדר. ממנו תמנו להיות לכם זכרון [כי] בו יצאתם ממצרים. וכשנאמר בתורה[7] ובחודש השביעי, לירח יציאת מצרים פירושו. וכן רגילים הפסוקים לקחת חשבונם ליציאת מצרים כדכת' [8]בחודש השלישי לצאת בני ישראל וגו', וכן בבנין הבית[9] ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מ[ארץ] מצרים: 3. לבית אבות. משפחות[10] בית אחד רגילים לאכול יחד בבית אחד, כי הפסח לא יאכל בשני בתים, דכת' שה לבית, [11]בבית אחד יאכל: 4. ואם ימעט. שלא יוכלו לאוכלו כולו: במכסת. מניין, כדכת'[12] ויהי המכס לי"י מן הצאן. המ"ם עיקר כמו מ"ם של מלך, [13]במתג ורסן. מכסת כמו[14] שכבת הטל. אבל תכוסו מגזרת כסס כמו תסובו מן סבב, ואינו מגזרת מכס לי"י כלל. ואפילו אם היה המ"ם של מכסת תוספת ולא מעיקר התיבה כמו מצוה מקנה מראה מעשה, לא יהיה [מ]גזרת תכוסו אלא מגזרַת כסה עשה ראה, מחטופי למ"ד פעל של ה"י שכולם אות שאחרי המ"ם בחטף, תקוה, [15]תיגרת ידך, מצוה. אבל מן שב

---

1) יב,ל. לא. — 2) י,כט. — 3) ראש השנה דף יא ע"א. — 4) בכ"י: בחדשי. — 5) שם. — 6) אסתר ג,ז. ועוד. — 7) במדבר כט,א. — 8) יט,א. — 9) מלכים א' ו,א. — 10) בכ"י: משפחת. — 11) יב,מו. — 12) במדבר לא,לז. — 13) תהלים לב,ט. — 14) טז,יד. — 15) תהלים לט,יא.

קם [1] ויגר מואב יאמר תשובה תקומה [2] ומגורתם אביא להם, חטף באות ראשונה: 7. המשקוף. מפתן העליון הנראה לעין כל בכניסת הבית כמו [3] וישקף אבימלך. והמפרש לשון שקיפת וחבטת הדלת עליו[4] צריך למצוא לו חבר בלשון תורה ונביאים בלשון העברי: 8. ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש וגו'. כל ענייני אכילה הללו דרך חיפזון ומהירות הוא כאדם הנחפז ללכת: 9. נא. נראה לשון צלי קדרה[5] שמבושל בלא מים ובלא צלי אש הכתוב כאן: ראשו על כרעיו. כל זה דרך מהירות: 11. פסח הוא לי"י. שהמלאך ידלג ויניח בית ישראל להכות בכורות שבבתי הגוים: 13. אעשה שפטים. לפי שהיה בוטח באלהי מצרים ויאמר[6] מי י"י: 14. תחגוהו. חטף קמץ נמצא בספרי מלכיות אחרות והוא עיקר. שמגזרת חגג יאמר תְּחָגֻּהוּ כמו מן סבב[7] יסובוהו ערבי נחל, אבל תְּחַגֻּהוּ מן גזרת ה"י הוא, שיאמר מן כלה תכַלוהו, מן ציוה תצַוּוהו[8]: 16. אך אשר יאכל לכל נפש וגו'. ולכך כתוב בכל ימים טובים [9] מלאכת עבודה לא תעשו למעוטי אוכל נפש, אבל בשבת ויום הכיפורים כתיב[10] כל מלאכה: 17. ושמרתם את המצות. לאוכלם ביום הזה לזכרון: כי בעצם היום הזה הוצאתי וגו'. ולא הספיק בצק להחמיץ. כדכת' [11] ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות כי לא חמץ כי גורשו וגו': 20. בכל מושבותיכם תאכלו מצות. אפילו בגבולין שאין שם פסחים נשחטין: 21. למשפחותיכם. כדכת' לעיל[12] לבית אבות: 22. בסף. בכלי כדכת'[13] שומרי הסף. [14] ספות כסף: לא תצאו. כי סִמָּנֵי הדם אשר על המזוזות יגין עליכם: 26. מה העבודה הזאת המשונה משאר ימים טובים מכמה דברים: 27. אשר פסח. דילג ועבר: 29. בחצי הלילה. כשהיו אוכלין את פסחיהן: הישב על כסאו. העתיד לישב על כסאו אילו חייה: 32. וברכתם גם אותי. וגם תברכו אותי: 34. בצקו. מן בצק. [כמו] מן כתף[15] כתפו: משארותם. הוא הכלי שנותנין בו הבצק,

---

1) במדבר כב,ג. — 2) ישעיה סו,ד. — 3) בראשית כו,ח. — 4) הוא רש"י. — 5) בכ"י: קדר. — 6) ה,ב. — 7) איוב מ,כב. — 8) עיין RSBM דף 59 הערה 2. — 9) ויקרא כג,ז. ח. כא. כה. לה. לו; במדבר כח,יח. כה. כו; כט,א. יב. לה. — 10) ויקרא טז,כט; כג,ג. כח. לא; במדבר כט,ז. — וכדבריו כתב ראב"ע כאן ורמב"ן לויקרא כג,ז. — 11) בפסוק לט. — 12) בפסוק ג. — 13) אסתר ב,כא. ופירש סף כמו חברו ר' יוסף קרא בפירושים על אסתר וגו' הנדפסים ע"י הח' יעללינעק דף 9. — 14) מלכים ב' יב,יד. — 15) בכ"י: כסף.

וזה מוכיח[1] ברוך טנאך ומשארתך. כשם שהטנא הוא הסל שנותנין בה את הפרי, כן משארתך[2] כלי שנותנין בו את העיסה, וזהו ברכת הכלים שיהוא מלאים פירות ועיסה: 36. נתן את חן העם. לתת להם במתנה כדכת' באלה שמות[3] ונתתי את חן העם [הזה] בעיני מצרים: וישאילום מצרים לישראל. ישראל היו השואלים ומצרים המשאילים, השלימו שאילתם ומתנה היתה[4]. מי ששואל[5] את הדבר קרוי פועל ומי שמוסר לו מה ששואל קרוי מפעיל. משאיל נותן לו מה ששאל: וינצלו את מצרים. עדיי טוב מלבושיהן שאלו ונתנו על בניהם ועל בנותיהם וכדכת'[6] ויתנצלו בני ישראל את עדיים מהר חורב: 38. ערב רב. לשון תערובת, כדכת'[7] ויתערבו בגוים: 39. עוגות. כי אין לחם[8] אלא האפוי בתנור: כי לא חמץ. כי לא החמיץ. וכן [9]כבד לב פרעה, לשון פעל. וכן[10] אהב אביו. [11]והמלך דוד זקן, הזקין[12]: וגם צדה לדרך לא עשו. ולכך הוצרכו להתלונן ללחם ולמים: 40. ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים עד סוף שלשים שנה וארבע מאות שנה משנאמר לאברהם בין הבתרים. כי בן שבעים שנה היה אברהם אבינו כשנדבר עמו בין הבתרים[13] והארבע מאות של גר יהיה זרעך התחילו מיצחק[14] כמו שפירשתי הכל בפרשת [בין ה]בתרים: 41. ויהי מקץ שלשים של ברית בתרים וארבע מאות שנה של לידת יצחק ויהי בעצם היום הזה וגו'. ומכל מקום במצרים לא ישבו אלא מאתים ועשר של סוף ד' מאות ושלשים[15]: 42. ליל שימורים הוא לי"י. מימות אביהם היה הק' מצפה לזה הלילה להוציא את בני ישראל ממצרים כמו שהבטיחם. ולישראל הוא ליל שימורים לדורותם, לכל דורותם, שמצפים לזה הלילה לחוג בו חג הפסח [ככל חקותיו][16] ומשפטיו: שמורים. לשון המתנה, כמו[17] ואביו שמר את הדבר: 46. ועצם לא תשברו בו. כדרך

---

1) דברים כח,ה. — 2) בכ"י: משארותיך. — 3) ג,כא. — 4) כדבריו ג,כב; יא,ב. — 5) בכ"י: שפועל. ובעל ק"ש תיקן. — 6) לג,ו. ורצה להראות שלשון נצל נאמר על העדי. וגם זאת תשובה למינים שלא יאמרו שלקחו ישראל עמם כל רכוש ארץ מצרים שהרי ראינו שלא לקחו אלא מה שהוצרך להם לחג יי' בחורב. — 7) תהלים קו,לה. — 8) בכ"י: להם. ובעל ק"ש תיקן. וכן כתב רשב"ם לקמן כט,ב: אפוי בתנור קרוי לחם. ורצונו לחלק בין לחם ובין עוגות. — 9) ז,יד. — 10) בראשית כז,יד. — 11) מלכים א' א,א. — 12) ע' RSBM דף 134 הערה 11 ודף 148 הערה 6. — 13) סדר עולם רבא פרק א. — 14) סדר עולם רבא פרק ג. — 15) שם. — 16) כנ"ל להוסיף. 17) בראשית לז,יא.

אכילת חיפזון: 48. וכל ערל. ישראל שמתו אחיו מחמת מילה ולא נימול[1]: 51. ויהי בעצם היום הזה וגו׳. אעפ״י שכבר [נאמר][2] זה למעלה חוזר וכופלו עתה לומר לך שביום שיצאו אמר הק׳ למשה קדש לי כל בכור:

יג 2. פטר. לשון פתיחה, כמו[3] פוטר מים ראשית מדון: באדם. עבודה מתחילה היתה בבכורות: 4. האביב. ביכור ובישול תבואה, כמו[4] עודנו באיבו לא יקטף, [5]באיבי הנחל. הדגש במקום אות בי״ת החסירה: 8. בעבור זה שעשה י״י לי ניסים במצרים אני עובד עבודה הזאת[6]. וכן[7] זה היום[8] אשר עשה י״י לי שהייתי[9] לראש פינה נגילה ונשמחה בו: 9. לאות על ידך. לפי עומק פשוטו יהיה לך לזכרון תמיד כאילו כתוב על ידך. כעין[10] שימני כחותם על לבך[11]: בין עיניך. כעין תכשיט ורביד זהב שרגילין ליתן על המצח לנוי: 10. את החוקה. חוקת הפסח: 12. והעברת. הסירהו מבהמותיך ותנהו לכהן ויקריבנו: שגר. לשון שילוח מן הבטן: 13. תפדה. לאחר שנתקדשו הלוים תחת כל בכור בשנה שנייה שהוקם[12] המשכן, [13]ולקחת חמשת שקלים לגולגולת וכת׳[14] ופדויו מבן חדש תפדה בערכך וגו׳: 15. ויהי כי הקשה. כל זה תאמר לבנך. וכן מוכיח מדכת׳ [15]הוציאנו י״י ממצרים. כי הק׳ אמר למשה כל פרשה זו, וישראל אומר לבנו הוציאנו י״י וג׳. כי משה לא אמר לישראל פסוק זה מעצמו [וגם מה צורך] שיאמר משה לישראל והיה לאות על ידכה כי בחוזק יד הוציאנו וגו׳. אלא האב אומר לבנו כך:

---

1) כפירוש רש״י על פי המכלתא. — 2) נאמר חסר בכ״י והוסיפוהו המדפיסים הראשונים. — 3) משלי יז, יד. — 4) איוב ח, יב. — 5) שיר השירים ו, יא. — 6) עיין דבריו לבראשית יח, ה. — 7) תהלים קיח, כד. — 8) בכ״י: יום. — 9) בכ״י: שהיתי. — 10) שיר השירים ח, ו. — 11) הלך בעקבות מנחם במחברת טף III דף 99. — 12) בכ״י: שהוקם את המשכן. — 13) במדבר ג, מז. — 14) במדבר יח, טז. — 15) בפסוק טז.

# ויהי בשלח:

17. ויהי בשלח פרעה את העם ונתכוון הק׳ להביאם לארץ כנען ולא רצה הק׳ להנחותם דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא, דרך הוא ליכנס מיד בארץ כנען, ולכשיבאו לטורח מלחמות ארץ כנען יתנו ראש וישובו למצרים כמו שעשו כמה פעמים כדכת׳[1] הלא טוב לנו שוב מצרימה, [2]נתנה ראש ונשובה מצרימה וגו׳, [3]זכרנו את הדגה אשר אכלנו[4] במצרים. לפיכך ויסב [אלהים] את העם דרך המדבר ארץ רחוקה. כדכת׳ [5]אחד עשר יום מחורב וג׳. אבל פלשתים לבדם היו מפסיקין בין מצרים ובין ארץ כנען כמו שמוכיח ביצחק שהיה יורד מארץ כנען ללכת הדרך ארץ פלשתים לארץ מצרים מפני הרעב[6] עד שאמר לו הק׳ [7]גור בארץ הזאת, [8]וישב יצחק בגרר: 18. וחמושים. בכלי זיין. שהיו הולכים לירש את ארץ כנען כמו שכת׳ למעלה [9]ואומר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני וגו׳, וכן [10]תעברו חמושים דיהושע: 21. וי״י הולך. מלאך שהיה מוליך לפני ישראל עמוד האש ועמוד הענן[11]: יומם ולילה. שכשישמע פרעה יאמר בורחים הם וירדפו אחריהם: 22. לא ימיש הק׳ לשון מפעיל, ממיש את אחרים. אבל[12] לא ימוש ספר [ה]תורה, לשון פועל:

יד 3. נבוכים הם. לפניהם[13] נבכי ים. לפיכך שבו אחור שלא ידעו היכן ילכו, כי סגר עליהם המדבר את דרכם שהוא מקום נחש שרף ועקרב וחיות רעות ודואגים שם מאחריהם[14], ולפיכך שבו ממקום שהיו חונים באיתם בקצה המדבר ועתה באו בין מגדול ובין הים לחנות על הים והרי נבוכים, נבכי ים, לפניהם. הרי אין להם מקום לנוס לא לפנים ולא לאחור: נבוכים. סגורים בנבכי ים שלפניהם. כדכת׳[15] הבאת עד נבכי ים, [16]מבכי נהרות: 5. כי

---

1) במדבר יד,ג. — 2) במדבר יד,ד. — 3) במדבר יא,ה. — 4) כן הוא בכ״י. ובמקרא: נאכל. — 5) דברים א,ב. — 6) בראשית כו,א. ב. — 7) שם בפסוק ג. — 8) שם בפסוק ו. — 9) ג,יז. — 10) יהושע א,יד. — 11) כתב כן משום דברי המקרא יד,יט. וע׳ מה שכתב שם. — 12) יהושע א,ח. — 13) איוב לח,טז. — 14) לדעתו תחלת המקרא מוסבה על שלפניהם וסופו על שלאחריהם. וע״כ שבו וגו׳. — 15) איוב לח,טז. — 16) איוב כח,יא.

ברח העם. מתוך ששבו אחור[1]: מעבדינו. חטף קמץ. מעבוד אותנו. וכן[2] משמרו את השבועה. [3]באכל האש, [4]באכלנו לחם לשובע: 7. רכב בחור. רכב חשוב ומובחר: ושלישים. שרים. לפי שכת' לפנינו[5] ומבחר שלישיו טובעו בים סוף: 8. יוצאים ביד רמה. לא היו דואגים כלל עד שראו פרעה ועמו רודפים אחריהם. אז [6]ויראו מאד: 11. המבלי אין. כפל לשון: למות במדבר. אשר אין [לחם][7] ואין מים, ואפילו אין רודף אחרינו נמות ברעב: 16. וּבְקָעֵהוּ. העי״ן גורמת[8], כמו[9] שְׁמָעֵנוּ אדוני. אבל מן זכר יאמר [10]זָכְרֵנִי: 19. ויסע מלאך האלהים המוליך את עמוד הענן[11] לפני מחנה ישראל וילך המלאך מאחריהם ומתוך כך ויסע עמוד [הענן] מפניהם ויעמוד מאחריהם. כי המלאך הוליכו להפסיק בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל וישם מאפל ביניהם כדכת' ביהושע[12], שלא יוכלו לקרב זה אל זה כל הלילה: 20. ויהי הענן והחשך למצרים ויאר עמוד האש לישראל את[13] הלילה ולא קרב זה אל זה, מצרים לא קרב לישראל כל הלילה: 21. ברוח קדים. כדרך ארץ עשה הק' שהרוח מייבש ומקריח את הנהרות: 24. בעמוד אש ובענן, בקולות של ברד ואש מתלקחת וענן. כדכת'[14] וירעם י״י בקול גדול [וגו'] ויהומם: ויהם. מהומת קול: 25. ויסר את אופן מרכבותיו. כשראו מצרים שנתהממו היו טורחים את אופני העגלות להטותם אחריהם [15]כדי לנוס ולברוח אחור ולא יכלו[16] אלא היו מנהגים ומטים אותם לפנות לאחור בכבדות ובקושי גדול, כי היו העגלות והרכב מריבות זו לפני זו[17]. ולמה היו עושים כך? לפי שאמרו מצרים אנוסה מפני ישראל כי י״י נלחם להם[18] עתה בנו במצרים: 26. נטה את ידך. כשעברו ישראל על שפת הים מעבר לים: 27. ומצרים נסים

---

[1] ולא הלכו דרך שלשת ימים לזבוח לי״י כאשר דברו. ומזה הכירו אנשי מצרים שראשית מחשבתם היה לעזוב את מצרים כל הימים. — [2] דברים ז,ח. — [3] במדבר כו,י. — [4] טז,ג. — [5] טו,ד. — [6] בפסוק י׳. — [7] לחם חסר בכ״י ונשאר מקום חלק. — [8] וכן כתב לבראשית לד,י. וע' בספרי על רשב״ם דף 139 הערה 15. [9] בראשית כג,ו. — [10] תהלים קו,ד. — [11] כמו שפירש לעיל יג,כא. — [12] כד,ז. — [13]בכ״י: כל. — [14] שמואל א' ז,י. — [15] לאחור ולא לפנים. — [16] בכ״י: יוכלו. — [17] ולא בשורה אחת ולכן הנוטים אחור נפגשו באשר אחריהם. ור' יוסף בכור שור הביא כאן פירוש ששמע משום ר' שמואל (הוא רשב״ם), והוא דומה במקצת לפירוש רשב״ם אבל המגיד לא הבין דעת המפרש. — [18] בכ״י: לכם.

לקראתו. כשהיו הופכים אופני מרכבותם לנוס פגעם הים קודם שנהפכו לגמרי ובא להם הים לקראת פניהם, ובני ישראל כבר הלכו ביבשה בתוך הים, וירא ישראל אשר על שפת הים את מצרים מתים וטבועים בים: 30. על שפת הים. כשהיו ישראל על שפת [הים] ראו מיד את הים שב על פני המצרים וטבעו בתוכו. זהו עיקר פשוטו. ובעניין זה פרשתי בבראשית [1]וישמע את קול י״י אלהים מתהלך בגן לרוח היום: 31. ויאמינו בי״י. שאף במדבר לא ימותו ברעב:

טו 1. גאה גאה. נצחון מלחמה קורא גאות בכמה מקומות. [2]השב גמול על גאים. [3]בית גאים יסח י״י, הגוזלים והחומסים. [4]בגאות רשע ידלק עני: רמה בים. תרגום של השליך. וכן [5]רומי קשת: 2. עזי וזמרת יה. עוז וזמרת ושבח ישראל יה, והוא היה לי לישועה. עָזִּי חטף קמץ ויו״ד יתירה כמו[6] רבתי בגוים. [7]היושבי בשמים. [8]שכני בחגוי הסלע. אבל [9]עֻזִּי אליך אשמורה פירושו עֻזִּי שלי: וזמרת. כמו [10]ושכורת ולא מיין. וכן [11]תסמר שערת בשרי, כפילו של ראש הפסוק ורוח על פני יחלוף. תסמר שערת הרוח בשרי. וכן תירגם רב יוסף [12]תצלהב שלהוביתא בישרי. הרי זמרת חסר כמו שכורת ושערת: [זה אלי. אף על פי שלא ראוהו שייך לומר לשון זה כמו[13] כי זה משה האיש[14]:] ואנוהו. ואייפהו. כמו[15] הנוה והמעונגה דמיתי בת ציון. ואינו לשון [16]נוה משולח. כי כפל סופי מוכיח וארוממנהו. ואנוהו [וארוממנהו] שניהם לשון כיבוד להק׳: 3. י״י שמו. [17]נודע י״י משפט עשה: 4. ירה בים. כמו[18] ויורו המורים. זרק והשליך: 5. יכסיומו. יכסיומו היה לו לומר, אך בשביל או הראשון[19] [ננקד כן] גם השני. וכן [20]מוצאיו ומובאיו, היה לו לומר מבואיו. מן בא מבוא [כמו] מן

---

[1]) בכ״י: כבראשונה. ובעל קרן שמואל היטיב לתקן. והמקרא בבראשית ג,ח. וע׳ את אשר הבאתי שם בשם רשב״ם. — [2]) תהלים צד,ב. — [3]) משלי טו,כה. — [4]) תהלים י,ב. — [5]) תהלים עח,ט. — [6]) איכה א,א. — [7]) תהלים קכג,א. — [8]) עובדיה, ג; ירמיה מט,טז. — [9]) תהלים נט,י. — [10]) ישעיה נא,כא. — [11]) איוב ד,טו. — [12]) בתרגום הנדפס: מְצַלְהֲבָא עַלְעוֹלֵי בִסְרָא. — [13]) שמות לב,א. — [14]) הובא בפענח רזא בשם רשב״ם. וכתב כן להוציא מדברי המכלתא שהביא רש״י. — [15]) ירמיה ו,ב. — [16]) ישעיה כז,י. — [17]) תהלים ט,יז. — [18]) שמואל ב׳ יא,כד. — [19]) בכ״י באו שתי פעמים תיבות או הראשון. ואין להעמידם אלא פעם אחת. ונראה שחסר תיבת בא או ננקד כן וכדומה במקום השנות או הראשון. — [20]) יחזקאל מג,יא.

קם מקום, מן לן מלון. אבל בעלילת מוצאיו אמר מובאיו[1]: 6. ימינך י״י שאתה נאדרי בכח היא תרעץ אויב. ימין היא לשון נקבה כדכת׳[2] ימין י״י רוממה. ומקרא זה כעין [3]נשאו נהרות י״י נשאו נהרות קולם. [4]עד מתי רשעים י״י עד מתי רשעים יעלוזו. [5]כי הנה אויביך י״י כי הנה אויביך יאבדו. חציו הראשון אינו מסיים דברו עד שיבא חציו האחרון וכופלו ומשלים דברו, אך בחציו הראשון מזכיר במי הוא מדבר: 7. תהרס קמיך. לשון הסרה. משפיל ומנענע הדבר מקומתו. וכן [6]פן יהרסו אל י״י, ממקומם להתקרב ולראות. וכן[7] יהתך מאהל ויהרסך ממצבך: 8. וברוח אפיך. [8]ברוח קדים עזה כל הלילה: נערמו. גבהו למעלה כמו ערימת חטים: נד. לשון גובה. וכן בירדן[9] קמו נד אחד: קפאו. כמו[10] וכגבינה תקפיאני: 9. אמר אויב. כשראה הים [נהפך][11] לחרבה: אריק חרבי. אריק תערי בהוצאת חרבי[12]. וכן[13] כי חיציך נחתו בי, על שמנחיתת[14] דריכת הקשת הוא יורה החיצים כדכת׳[15] ותנחת עלי ידיך, [16]ונחתה קשת נחושה זרועותיי, לכך הוא קורא ירייות החצים נחיתה[17]: 10. צללו כעופרת [במים אדירים]. במימות שהן אדירים, במים של ים אע״פ שהן אדירים כמשברי ים: 11. מי כמוך באלים י״י מי כמוך נאדר בקודש. גם זה מן הכפולים שפירשתי אצל ימינך י״י נאדרי בכח. וכן פירושו מי כמוך באלים י״י שנאדר בקדש כמותך: נורא תהילות. תהילות האמורות בך על ידיהם אתה יראוי ומאויים כדכת׳[18] וייראו העם את י״י: 12. נטית ימינך. [19]ויאמר י״י אל משה נטה את ידך על הים וישובו וגו׳: 13. נהלת בעזך. מנהל אתה את ישראל עכשיו[20] כדי להכניסם ולהורישם את ארץ כנען שהוא נוה קדשך: 14. 15. יושבי פלשת, אלופי אדום, אילי

---

[1]) בכ״י: מבואיו. — [2]) תהלים קיח,טז. — [3]) תהלים צג,ג. — [4]) תהלים צד,ג. — [5]) תהלים צב,י. — [6]) יט,כא. — [7]) דברי שני כתובים נפרדים (ישעיה כב,יט ותהלים נב,ז) נשתנו ונתחברו יחד. ונראה שטעות סופר היא ולא יצאה מידי המחבר רשב״ם. — [8]) השתמש בדברי הכתוב יד,כא. — [9]) יהושע ג,טז. — [10]) איוב י,י. — [11]) כן נראה לי להוסיף. — [12]) ע׳ רש״י. — [13]) תהלים לח,ג. — [14]) בכ״י: שם נחיצת. — [15]) תהלים לח,ג. — [16]) תהלים יח,לה. — [17]) בכ״י: נחיצה. ובעל ק״ש תיקן. — [18]) יד,לא. — [19]) השתמש בדברי המקרא יד,כו. — [20]) הלך בשיטתו שיש לשעבר שפתרונו עכשיו. ע׳ דבריו לבראשית א,כט; כג,יא; במדבר יד,כ. וכאן הוכרח לאמר כן, לפי שעל הים הם עומדים ומשוררים את השירה הזאת ולא באו עוד אל ארץ כנען.

מואב, כל אילו שכיני ארץ ישראל: .16 [עד יעבר וגו'][1]. שניהם עד יעבור את הירדן אל ארץ ישראל[2]. כפל אחר של עברת הירדן[3] כעין [4]ימינך י"י לפי הפשט: .16 בגדול זרועך. כמו בזרוע גודלך. וכן קדוש היכלך בתילים[5] כמו היכל קודשיך: .17 מקדש. קוף של מִקְּדָשׁ דגשה ודל"ת רפה. וכן [6]הַצְּפִינוֹ וכן [7]מִשְׁתֵּי עיניי מפלשתים. הדגש שבקוף של מקדש עושה את החטף שבא מניע[8]. ולכך הדל"ת של אחריו רפה, וכן הצפינו, וכן משתי: .18 י"י ימלך. לאחר שתתישבו בארץ ישראל תוודע מלכותו של הק' בכל המלכיות: .19 כי בא סוס פרעה וגו' וניערו בים וישראל כבר הלכו ביבשה בתוך הים, אז ותקח מרים הנביאה וגו'. וכמוה[9] כאשר ציוה י"י את משה ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת. וכן בירמיה[10] כי בא ירמיה[ו] אל בית הבור ואל החנויות וישב שם ירמיה[ו] ימים רבים וישלח המלך צדקיהו ויקחהו: .20 הנביאה. [נביא] קורא בעל דברי שבח או תוכחות בני אדם: אחות אהרן. על שם הבכור קורא [אותה] אחות [אהרן] [11]כמו שפירשתי אצל [12]אחות נביות [13]ואחות לוטן: .22 וַיַּסַּע הפעיל, אבל וַיִּסַּע הוא עצמו נסע. וכן [14]וַיַּפֵּל בקרב מחנהו, [15]וַיַּגֵּשׁ את פר [החטאת], לשון מפעיל. אבל [16]וַיִּפֹּל [17]וַיִּגַּשׁ לשון פועל: .25 ויורהו. לשון [18]יורו משפטיך: שם שם לו חוק ומשפט [ושם נסהו]. שם במרה על ידי עלילות הנסיון אשר שם להצמיאם[19] למים ואחר כך ריפא להם את המים התחיל להוכיחם שיקבלו עליהם את החוקים ואת המשפטים אשר ילמדם והוא יעשה צורכיהם. והיאך שם לו חוק ומשפט? שאמר להם[20] אם שמוע תשמע לקול י"י אלהיך וג' ושמרת כל חוקיו שציוה אתכם, כל המחלה אשר שמתי במצרים שעשיתי מימיהם דם ולא היה להם מים[21] לשתות לא אשים עליך כי אני י"י רפאך אשר

---

[1]) ציון המקרא חסר בכ"י. — [2]) עד יעבר הראשון ועד יעבר השני כוונה אחת להם ולא כפירוש התרגומים. — [3]) ר"ל ומה שנכפל עוד הפעם עד יעבור. — [4]) בפסוק ו. — [5]) סה,ה. — [6]) ב,ג. — [7]) שופטים טז,כח. — [8]) בשם שבא השתמש כבר מנחם במחברת דף 7 ע"ב. ואפשר שגם רשב"ם השתמש בו כאן פעם אחת. ולכן אני חוזר מאשר כתבתי בספרי RSBM דף 130 הערה 11 והערה 14. — [9]) טז,לד. — [10]) ירמיה לז,טז. יז. ור"ל כי גם שם באו דברים בנתיים והפסיקו הענין. — [11]) להוציא מדברי האגדה שהביא רש"י. — [12]) בראשית כח,ט. — [13]) בראשית לו,כב. — [14]) תהלים עח,כח. — [15]) ויקרא ח,יד. — [16]) בראשית מה,יד ועוד. — [17]) בראשית מד,יח. — [18]) דברים לג,י. — [19]) בכ"י: להצאימם. — [20]) בפסוק כו. ובכ"י בקול במקום לקול. — [21]) בכ"י מים מים שתי פעמים.

רפאתי למים. כדכת׳ לשון זה באלישע[1] כשריפא המים. כל המחלה במים מדבר[2] כדכת׳ [3]וברך את לחמך ואת מימיך והסירותי מחלה מקרבך:

טז 1. בחמשה עשר יום לחדש[4] השני. אז פסקו להם עוגות שהוציאו ממצרים: 3. ביד י״י. מיתת הבאים[5] בכלח אלי קבר[6] ולא ברעב: על סיר הבשר. כמו [7]ועליו מטה מנשה: 4. ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו. אף אם יתכוונו ללקוט הרבה לא ימצאו בבתים אלא דבר [יום] ביומו כדכת׳ וימודו בעומר וגו׳ איש לפי אכלו לקטו: למען אנסנו. מתוך שבכל יום ויום עיניהם תלויות למזונותיהם אלי, מתוך כך יאמינו בי וילכו בתורותי כמו שמפורש בפרשת והיה עקב[8] ויענך וירעיבך [וגו׳]: 5. והכינו. [9]את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו: והיה משנה. אעפ״י שבכל יום לא מצאו אלא עומר לגולגולת, ביום הששי ימצאו כפליים, שני העומר לאחד: 6. כי י״י הוציא אתכם. ולא כמה שאמרתם[10] כי הוצאתם אותנו: 7. ובקר וראיתם את כבוד י״י. שימטיר לכם לחם בבקר: 12. וידעתם כי אני י״י אלהיכם. אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים[11]: 14. ותעל שכבת הטל. שהיה מצפה[12] את המן ומכסהו. ודרך טל לעלות[13]: מחספס. אין חבר, ופתרונו לפי עניינו מפוזר ככפור שקורין גרישלא[14]: 15. ויאמרו איש אל אחיו מן הוא. לפי שלא ידעו מה הוא[15]. וגם דונש פתר כן[16]. כי סוף המקרא מוכיח כי לא ידעו מה הוא. ואני אומר מן הוא תרגומו של מי ולפי שהוא לשון מצרי ובאותו לשון היו רגילין שהוא כמו מה, כתבו משה באותו לשון שאמרו להודיענו שלפיכך[17] ויקראו [בית] ישראל את שמו מן על שהיו תמיהים ואומרים מן הוא כמו מה הוא. וכן[18] יגר שהדותא. וכמוהו [19]הפיל פור הוא הגורל. לא היה צריך לכתוב אלא הפיל הגורל הואיל ובלשון הקודש נכתבה

---

1) מלכים ב׳ ב,כא. — 2) מדבריו כג,כה תראה שר״ל מחלה שבאה על גוף האדם על ידי מים רעים. — 3) כג,כה. — 4) בכ״י: בחדש. — 5) בכ״י: הבאי. — 6) השתמש בדברי המקרא איוב ה,כו. — 7) במדבר ב,כ. — 8) דברים ח,ג. — 9) השתמש בדברי הכתוב בפסוק כג. — 10) בפסוק ג. — 11) עיין דבריו יד,לא. — 12) לשון ציפוי. — 13) כמדרש רבותינו שהביא רש״י. — 14) *gresle*, *grêle*, Hagel. — 15) ר״ל שתיבת מָן פתרונו מה. — 16) בספר תשובות דונש נגד מנחם דף 20 בדפוס לונדון. — 17) בפסוק לא. — 18) בראשית לא,מז. — 19) אסתר ג,ז.

המגילה, אלא להודיענו[1] על כן קראו לימים האלה פורים על שם הפור. ואילו לא נכתב מתחילה בלשון שהיו אומרים באותה המלכות, לא היינו יודעים למה נקרא פורים: .17 וילקטו. בלא אומד ובלא מדה: .18 וימודו בבתים. וימודו מן מדד. מן סבב ויסובו: .22 ויגידו למשה. מה שמצאו משנה ואם יותירו ממנו עד מחר. ומשה לא הגיד להם עד עתה מה שאמר לו הק׳ מיום הראשון[2] והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו[3] והיה משנה: .23 ויאמר אליהם הוא אשר דבר י״י מיום הראשון[4] ואני לא הגדתי לכם. ומשה נתכוון שיהיו תמיהים כשימצאו משנה להודיע להם עתה כבודו של יום השבת: אֵפוּ. אֱפוּ היה לו לומר בחטף פתח קטן כמו מן אכל אֱכֹל, מן אמר אֱמֹר, מן אפה אֱפֵה לשון ציווי, אלא בשביל שאינו מחובר לאחוריו אלא מנוגן ברביע שהוא מניגוני המלכים לכן ננקד בצרי. ולא מצאתי דוגמתו אלא הֵבוּ, אהבו הבו קלון מגיניה בתרי עשר[5]: .24 ולא הבאיש ואפילו רימה שרגילה לבא מהרה לא היתה בו: .26 לא יהיה בו. המן: .30 וישבתו העם מכאן ואילך ביום השביעי: .31 וטעמו כצפיחית בדבש. ולהלן הוא אומר[6] והיה טעמו כטעם לשד השמן. פירשו רבותינו[7] כדבש לתינוקות שמן לזקנים. ואני אומר לפי פשוטו וטעמו כשאוכלין אותו כמות שהוא בלא טחינה הרי הוא כצפיחית בדבש, כמו האגוזים קודם טחינה וכתישה מתוקין הם. אבל להלן כת׳ וטחנו ברחים או דכה במדוכה לפיכך והיה טעמו לשמנונית כמו האגוזים שנעשים שמן לאחר כתישה וכן הזתים. ולפיכך כתב כאן וטעמו [ושם כתב והיה טעמו][8] שמתחלף טעם המתיקות ונעשה טעם שמן: כצפיחית. אין לו חבר. אבל[9] צפחת מים כלי הוא: גד. מין קטנית הוא עגול כזרע גד: לבן. כעין הבדולח כדכת׳ להלן[10] ועינו כעין הבדולח. אבל זרע גד אינו לבן[11]: .33 ויאמר משה אל אהרן לאחר שהוקם את המשכן בשנה שנייה שהיה שם ארון העדות קח צנצנת אחת וג׳: .34 לפני העדות. הארון: .35 אל קצה ארץ כנען. כדכת׳ ביהושע[12] וישבת המן ממחרת:

---

1) אסתר ט, כו. — 2) בפסוק ה. — 3) בכ״י טעה הסופר וכתב: והביאו את לקטו! — 4) בפסוק ה. — 5) הושע ד, יח. — 6) במדבר יא, ח. — 7) יומא דף עה ע״ב. — 8) כן נראה להוסיף והראיה דברי רשב״ם לבמדבר יא, ח. — 9) שמואל א׳ כו, יא. ובכ״י: צפיחית מים. — 10) במדבר יא, ז. — 11) כפירוש רש״י. — 12) ה, יב.

יז 7. היש י"י בקרבנו. אם יתן לנו מים: 11. כאשר ירים משה ידו והמטה וגבר ישראל. שכן דרך ערכי מלחמה כל זמן שרואים הרמת ניסם קונפנון[1] ב"ל הן מתגברין, וכשהוא מושלך רגילין לנוס ולהנצח: 12. אמונה. קיימין בחוזק. וכן [2]ותקעתיו יתד במקום נאמן, מקום חזק. וכן [3]בכל דור ודור אמונתו, קיומו לדור דור. וכן [4]וחלים רעים ונאמנים, חלאים ארוכים וקיימים: 13. ויחלש. נצחם. כדכ' [5]קול ענות חלושה: 14. באזני יהושע. שימלוך עליהם ויקיים מצותי למחות את שם עמלק: כי מחה אמחה וגו'. כי אני רוצה שימחה שמו: 15. י"י ניסי. שהמטה של הק' היה לנס על הגבעה וגם לעתיד ירים אותו הק' לנס על ההרים להלחם בעמלק שהרי אמר לו עכשיו כי מחה אמחה את זכר עמלק וזהו שמפרש והולך ויאמר כי יד על כס יה וג', לכך אני קורא שם המזבח י"י ניסי, דוגמת שם אדם ששמו [6]אליעזר או [7]עמנו אל, שהרי הרים הק' את ידו על כסאו ונשבע כי מלחמה לו בעמלק מדר דר, דוגמת כי אשא אל שמים ידי. זהו עיקר פשוטו. ויש מפרשים[8] כשתהיה ידי[9] וחזק על כסא יה, שזהו כסא מלכי ישראל, אז תהיה מלחמה בעמלק. ואין נראה כלל בעיני, שכי תהיה יד היה לו לומר. אבל למעלה הוא מוסב כמו שפירשתי, ופירושו שהרי [יד] על כס יה:

---

## וישמע יתרו.

יח 1. אשר עשה אלהים למשה. שלא הזיקו פרעה ושגידלו[10] הק' בעיני פרעה ועבדיו ועשה לישראל ניסים על ידו: 2. אחר שילוחיה. לאחר שהחזירה ושילחה משה ממצרים [אע"פי][11] שלא ראינו עד עכשיו שהחזירם[12] לבית חמיו. ויש מפרשים ואחרי כן שלח לה נדוניתה כדכת'[13] ויתנה שילוחים לבת פרעה. ונראה הוא פשט,

---

1) Kriegsfahne, *confanon*. — 2) ישעיה כב,כג. — 3) תהלים ק,ה. ושם כתוב. ועד דור ודור אמונתו. — 4) דברים כח,נט. — 5) לב,יח. — 6) יח,ד. — 7) ישעיה ז,יד. — 8) ברייתא בסנהדרין דף כ ע"ב. — 9) בכ"י: ידי. — 10) בכ"י: וכשיגדלו. — 11) כן נראה לי להוסיף. — 12) אולי צ"ל: שהחזירה. 13) בכ"י: אתנה. והמקרא במלכים א' ט,טז: ויתנה שלוחים לבתו.

שלא מצינו מקראות בעניין זה[1] אלא קודם ששלחה יתרו לה ולבניה במדבר היה לו לכתוב למעלה אחרי פרשת דמים למולות „ואחר כך חזר משה ושילחה אצל אביה לה ולבניה“[2] דוגמת[3] וחם הוא אבי כנען. אחר שילוחיה כמו[4] ואחר תטהר וכמו שפירשתי[5] אחר נאחז בסבך. [6]קדמו שרים אחר נוגנים: 6. ויאמר שליח יתרו אל משה אני חותנך יתרו: 7. התלאה אשר מצאתם בדרך. רדיפת פרעה, מים ומן ובשר שנתן להם הק'[7]: 9. ויחד. מגזרת חדה כמו עוז וחדוה[8] כדין כל תיבות של בג"ד כפ"ת שמגזרת חטופי למד פעל שסופם דגשים, מן בכה ויבך, מן פתה[9] ויפת בסתר לבי [10]יפת אלהים ליפת [שסופם דגש כמו][11] אל תוסף כל דבריו, מן שבה [12]וישב: 10. אשר הציל אתכם משה ואהרן מיד מצרים ומיד פרעה, ואת העם משיעבוד מצרים: 11. מכל האלהים. כי אין בהם כח לנקום צרת מאמיניהם: כי בדבר, כלומר כי על כל דבר אשר זדו מצרים עליהם נתעולל בהם. זהו עיקר פשוטו: 12. ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכול לחם עם חתן משה. לכבוד יתרו באו. ומשה לא הוצרך להזכיר כי האהל שלו הוא: 13. לשפוט את העם. אפילו אם בא יתרו קודם מתן תורה, דיני ממונות היה להם מעולם, אף כי אמרו רבותינו[13] כי במרה ניתנו להם דינים כדכת' [14]שם שם לו חק ומשפט. ונראין הדברים שאחר מתן תורה בא. כת' כאן [15]אשר הוא חונה שם הר האלהים, ולפנינו הוא אומר [16]בחדש השלישי לצאת בני ישראל מ[ארץ] מצרים ביום הזה באו מדבר סיני ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני [וגו'] ויחן שם ישראל נגד ההר. נמצאת פרשת רפידים וחניית ההר קדמה לפרשה זו, אבל שלא להפסיק פרשיות של מצות הקדים לפרשת יתרו: מן הבקר עד הערב. לפי שהוא לבדו שופט את כל העם ואין לו מסייעים: 14. מדוע אתה יושב לבדך. ולפיכך

---

[1]) בענין חזרת צפורה לבית אביה. — [2]) הוא הכלל שהביא במקומות רבים (ע' RSBM דף 88 הערה 1). — [3]) בראשית ט,יח. — [4]) ויקרא טו,כח. — [5]) בפירושו לבראשית כב,יג. — [6]) תהלים סח,כו. — [7]) דעתו כדברי ראב"ע שפירש: רעב הקהל וצמאו. — [8]) בכ"י נהפך סדר הדברים ונכתב: עוז וחדוה כמו. והכוונה לדברי הימים א' טז,כז. — [9]) איוב לא,כז. — [10]) בראשית ט,כז. — [11]) משלי ל,ו. — [12]) במדבר כא,א. — [13]) מכלתא פ' בשלח וסנהדרין דף נו ע"ב. — [14]) טו,כה. — [15]) בפסוק ה'. — [16]) יט,א ב.

כל העם נצב עליך מן בקר עד ערב: 15. כי יבא אלי העם לדרוש אלהים. כלומר אני לבדי צריך לשאל (אל)[1] אלהים ואין בהם רגיל לדבר אל אלהים כי אם אני לבדי: 18. נבל תבל. כמו[2] ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש (את) שפת רעהו. לשון שלך מתבלבלת להשיב לכמה בני אדם יחד וגם הם מתבלבלים לשונם, זה צועק וזה צועק, ואין בך כח להשיב לכולם כסדר זה אחר זה: 19. ויהי אלהים עמך. כלומר[3] ויכולת עמוד: היה אתה לעם מול האלהים. לאותם דינים שצריך לדרוש אלהים אתה תשמע מה יאמר לך הק' והזהרת אותם. וזהו הדבר הקשה יביאו אליך. אבל שאר דינים הנודעים בקל[4] לחכמי ישראל שתשים עליהם ישפטו הם והקל מעליך: 21. אנשי חיל. אנשי ממון וגבורה שלא יגורו מפני איש: שנאי בצע. שוחר וגזל קרוי בצע בכל מקום. [5]הוי בוצע בצע רע לביתו, [6]מה בצע כי נהרוג, מה שכר. [7]כי יבצע כי ישל אלוה נפשו: 22. כל הדבר הגדול. לדרוש אלהים[8]: וציוך אלהים, כשיצוך אלהים לשופטם, ויכולת עמוד על ידי מסייעיך. וגם כל העם הזה הנצב עליך מן הבקר ועד הערב יבא מהרה איש איש אל ביתו בשלום: 26. ישפוטו הם. כמו[9] לא תעבורי מזה. בכמה מקומות או במקום או:

יט 2. נגד ההר. הנזכר למעלה [10]תעבדון את האלהים על ההר הזה: 4. על כנפי נשרים. שהעברתי אתכם את הים ביבשה כנשרים שעוברים ימים דרך פריחה. וגם שלא הוזקתם כדכת'[11] כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף: ואביא אתכם אלי. להיות אני לכם לאלהים: 5. כי לי כל הארץ. וכל העמים שלי ולא בחרתי כי אם אתכם לבדכם: 6. ממלכת כהנים. שרים. כמו [12]ובני דוד כהנים היו: 8. וישב משה את דברי העם אל י"י. למחר. כמו שמפרש והולך[13] ויאמר י"י אל משה הנה אנכי בא אליך בעב

---

[1]) נראה שיש למחוק תיבת אל, כי בעצם המקרא הזה כתוב לדרוש אלהים בלי אל. ונראה שהיתה בראשונה כתובה בסוף השורה כדי למלאנה ולרמוז אל תיבת אלהים בתחלת השורה הבאה אחרי כן, והכותב לא הבין והכניסה באמצע השורה כבכתב יד אשר לפני. — [2]) בראשית יא, ז. אבל באמת שָׁם השרש בלל. — [3]) כדברי פסוק כג. — [4]) בכ"י: בכל. — [5]) חבקוק ב, ט. — [6]) בראשית לז, כו. — [7]) איוב כז, ח. — [8]) בכ"י נכתב לדרוש אלהים שתי פעמים. — [9]) רות ב, ח. — [10]) ג, יב. — [11]) דברים לב, יא. — [12]) שמואל ב' ח, יח. וכן פירש רש"י. — [13]) בפסוק ט.

הענן וגו׳ אז ויגד משה את דברי העם אל יי״, וזהו [1]וישב משה וגו׳, כולל ואחר כך מפרש כך אמר לו משה להק׳ כבר מאתמול קיבלו עליהם לעשות מה שתצוום. וכמוהו [2]ותצא אש מלפני יי״ ותאכל את העולה, ובתוך כך[3] ויקחו שני בני אהרן נדב ואביהוא וגו׳ ותצא אש מלפני יי״, מצא נדב ואביהוא לפני מזבח הזהב שבהיכל בהקריבם עליו אש זרה ושרפם ויצא לחוץ ואכל את העולה על מזבח הנחושת שבעזרה חוץ להיכל. וכן בספר שופטים בפ׳ מיכה [4]וישב את אלף ומאה הכסף לאמו ותאמר אליו הקדש הקדשתי את הכסף ליי״ וגו׳ וישב את הכסף לאמו. בתחילה אמר הפסוק וישב את הכסף לאמו ופירש אח״כ כיצד ותאמר אליו וגו׳ וישב את הכסף לאמו: 9. בעב הענן. עב וחשך שלא להסתכל בשכינה: 10. וקדשתם. לשון הזמנה. כמו [5]התקדשו למחר ואכלתם בשר: 11. ירד יי״ לעיני כל העם. יש לומר ויאמר יי״ של תחילת הפסוק[6] על ידי מלאך לכן ירד יי״, ולא הק׳ בעצמו מדלא כת׳ ארד. כמו שפירשתי[7] ויי״ המטיר על סדום וגו׳ מאת יי״ מן השמים, וגם בהגדות[8] ראשון שבפסוק גבריאל והשני הק׳: 12. והגבלת. הַרְאֵה להם וַעֲשֵׂה להם סימני גבול עד היכן יכולין ליקרב: 13. לא תגע בו יד. הנוגע בהר שאמרתי [9]מות יומת, מרחוק ימיתוהו שלא יקרבו אל הר להמיתו ויתחייבו אף הם מיתה. לכן לא תגע בו יד להמיתו אלא יורוהו בחיצים מרחוק או ישליכו עליו אבנים לסקלו: במשוך היובל. בהסתלק שכינה ויפסקו קול השופרות והלפידים: 18. עָשַׁן כולו. חציו קמץ וחציו פתח, כי לשון פעל הוא, העשין כולו[10]. אבל עָשָׁן שהוא שם דבר כולו קמץ: [כְּעָשָׁן.] [11] כעישון פומי״אה ב״ל[12]. ואילו היה שם דבר, היה לומר כַּעֲשַׁן הכבשן. כאשר יאמר מן דבר [13]דְּבַר השמיטה, מן בקר [14]בְּקַר זבח השלמים, כן יאמר מן [15]הבית ימלא עָשָׁן, עֲשַׁן הכבשן כשהוא דבוק: 19. משה ידבר אל הק׳ ואין קולו נשמע לשום אדם אלא להק׳, אבל הק׳ יעננו למשה בקול גדול בשביל קול השופר שהולך וחזק מאוד,

---

[1]) בפסוק ח. — [2]) ויקרא ט, כד. — [3]) שם י, א. ב. — [4]) שופטים יז, ג. ד. ושם כתוב: ותאמר אמו. — [5]) במדבר יא, יח. — [6]) בפסוק י. — [7]) בראשית יט, כד. — [8]) לבראשית יט, כד כתב: וכן הוא בב״ר ובתנחומא. — [9]) בפסוק יב. — [10]) עיין RSBM דף 134 הערה 11. — [11]) התיבה הזאת חסרה בכ״י. — [12]) אולי הוא *fumee* ובל״א das Rauchen. ועיין RSBM דף 94 סימן 23 ודף 139 הערה 18. — [13]) דברים טו, ב. — [14]) במדבר ז, פח. — [15]) ישעיה ו, ד.

וצריך שיהיה קולו של הק׳ נוצח קול השופר להשמיע למשה: 21. פן יהרסו. ממצבם להתקרב ולראות: 22. הכהנים. הבכורות: יתקדשו. בעמידתן: 23. ויאמר משה אל י״י לא יוכל העם וגו׳. המפרש[1] שכך אמר משה, כבר אמרת לנו זה שלשה ימים[2] והגבלת את ההר [וגו׳] השמרו לכם עלות בהר. ולמה אתה צריך לומר לי עכשיו פעם שנייה, טעות הוא בידו, שהרי מזרזין לאדם בשעת מעשה אף לאחר שזירזוהו קודם מעשה, שמזרזין לאדם פעם שנייה בשעת מעשה לומר עתה הגיע הזמן לעשות מה שאמרתי. ועוד פסוק שני שחזר ואמר לו[3] לך רד [וגו׳], מה בא לחדש? אלא כך אמר משה להק׳ דרך שאילה וכן שאל לו, אתמול שלשום אמרת לי שלא יוכל העם לעלות אל הר סיני, כשהוהרת[4] את העם על ידי בהגבלה אמרת לי השמרו לכם עלות בהר, ועכשיו אתה אומר לי פן יהרסו אל י״י, שמא אתה מוסיף שאפילו להתקרב מעט כדי להסתכל ולראות אפי׳ רחוק מן ההר אסור? והשיב לו הק׳[5] לך רד ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים והעם אל יהרסו אל י״י לעלות, וגם עתה לא אמרתי לראות[6], בלא עלייה לא אמרתי לך[7]: ויאמר אליהם. מצות הגבלה מעכשיו:

כ 3. לא יהיה לך וגו׳. שאני לבדי הוצאתיך: 5. לשנאי. אם הבנים שנאי: 6. ועושה חסד לאלפים. לבנים שלשים רבעים חֲמִשִּׁים עֲשָׂרִים מאות ואלפים. בנים אלפים הם אלף דור[8]. ולא קשו קראי אהדדי לפי הפשט. בכאן מדבר בבנים ובני בנים ובבני בני בנים, וכל בנים דור אחד, ובני בניהם דור שני, והבנים של דור אחרון[9] אחרון, של אלף[10] קרואים בנים אלפים. אבל במשנה תורה שאינו מזכיר לא בנים ולא שילשים ולא רבעים, הוא [אומר] וידעת כי י״י אלהיך וגו׳ לאוהביו ולשומרי מצותיו לאלף דור, ואותו אלף דור] הוא בנים אלפים[11]: 7. לא תשא וגו׳. כל זה מכבודו של

---

[1]) הוא רש״י. — [2]) בפסוק יב. ושם כתוב: את העם. — [3]) בפסוק כד. — [4]) בכ״י: כשהזרת. — [5]) בפסוק כד. — [6]) בפסוק השני (פסוק כד) לא אמר השם „לראות“, כאשר אמר בפסוק הראשון (שהוא פסוק כא) אלא שינה ואמר „לעלות“. — [7]) ר״ל גם בפסוק כא „לראות“ לא אמרתי בלא עלייה. — ודוגמת כל הפירוש הזה פירש לבמדבר יא, כא. — [8]) דברים ז, ט. ועיין רש״י שם. — [9]) ר״ל אנשי דור אחרון. — [10]) ר״ל אנשי דור האלף. — [11]) בכ״י סימן 62 חלק א׳ במינכען דף 77 ע״ב ובפענח רזא הנדפס דף לה ע״ב הובא הפירוש הזה בשם רבינו שמואל לדברי הכתוב נוצר חסד לאלפים בפרשת כי תשא לד, ז.

הק׳ וגם שמירת שבת שאחריו וגם כיבוד אב ואם שהוקש כבודם לכבוד של מקום כדכת׳ [1]כבד [את] י״י מהונך[2]: .8 זכור את יום השבת. כל זכירה עונה על ימים שעברו [3]זכור ימות עולם וגו׳ בהנחל עליון גוים. [4]זכור את היום הזה, לעולם, כי לשעבר ביום הזה יצאתם ממצרים. [5]זכור אל תשכח את אשר הקצפת את י״י אלהיך [וגו׳ ו]בחורב [וגו׳]. [6]זכור רחמיך י״י וחסדיך כי מעולם המה. אף כאן זכור את יום השבת של ששת ימי בראשית כמו שמפרש והולך[7] כי ששת ימים עשה י״י וגו׳ כמו שכת׳ כאן. ולפיכך נכתב כאן זכור כדי לקדשו להיות שובת ממלאכה: .10 על כן ברך י״י את יום השבת. כמו שפירשתי בבראשית כי על כן אשר ברך י״י את יום השבת[8] שכשהגיע עת[9] יום השבת כבר ברא הק׳ כל צורכי הבריות ומזונותם ונמצא השבת מבורך מכל טוב[10]. ולכן ויקדשהו, לשבות בו לעדות כמו ששבת הק׳ שברא תחילה את הכל ואחר כך שבת: .13 לא תרצח. כל רציחה הריגה בחינם היא בכל מקום. [11]מות יומת הרוצח. [12]הרצחת וגם ירשת. [13]צדק ילין בה ועתה מרצחים. אבל הריגה ומיתה יש בחינם כמו [14]ויהרגהו דקין, ויש בדין כמו [15]והרגת את האשה[16]. ומה שכת׳ [17]אשר ירצח את רעהו בבלי דעת, לפי שמדבר בעניין רוצח במזיד לכך הוא אומר ואם רציחה זו בבלי דעת פטור. תשובה למינים והודו לי. ואף על פי שיש בספריהם [18]אני אמית ואחיה בלשון לטין של לא תרצח[19], הם לא דיקדקו: .15 רואים את הקולות. הברד והאבנים כדכת׳[20]

---

[1]) משלי ג,ט. — [2]) גזרה שוה היא בת״כ לפרשת קדושים בפסוק ג ובקידושין דף ל ע״ב. — [3]) דברים לב,ז. ח. — [4]) יג,ג. — [5]) דברים ט,ז. ח. — [6]) תהלים כה,ו. — [7]) בפסוק יא. — [8]) הוא מפרש בשביל שברך י״י את יום השבת בזמן הבריאה בהיות הכל כבר נברא בו ונמצא השבת מבורך מכל טוב אשר ברא י״י. וכל המאמר הסבה לתחלת המצוה. זכור את יום השבת הראשון של בריאת שמים וארץ לקדשו בשביל שברך י״י את יום השבת ויקדשהו. — [9]) בכ״י: את. — [10]) הוא פירושו לדברי המקרא בראשית ב,ג: ויברך אלהים את יום השביעי, ש״י ברכו בכל טוב אשר ברא בכלותו כל צרכי הבריות ביום הששי. — [11]) במדבר לה,טז—יח. — [12]) מלכים א׳ כא,יט. — [13]) ישעיה א,כא. — [14]) בראשית ד,ח. — [15]) ויקרא כ,טז. — [16]) השתמש בפירוש זה ר׳ יוסף בכור שור בפירושו לפסוק זה (בדף 121) וסיים בדברים האלה: ולפיכך אין צריך כאן פי׳ אחר כי לשון רציחה מוכיח שאינו מזהיר אלא על שלא כדין. — ור׳ דוד אָפפענהיים ז״ל בישורון להה׳ קָאבַּאק II דף 64 ודף 110 לא הצליח לפרש ולשנות דברי רשב״ם כאן וגם כתב היד יעיד נגד שינויו. — [17]) דברים ד,מב. — [18]) דברים לב,לט. — [19]) בוולגטא תרגמו כאן *Non occides* ובדברים *Ego occidam et Ego vivere faciam*. — [20]) ט,כח. ורשב״ם רצה לפרש רואים את הקולת כמשמעו.

קולות אלהים וברד: .16 ויאמרו אל משה לאחר ששמעו עשרת הדברים דבר אתה עמנו. ואילמלא שאמרו כך, יש לומר שהיה אומר להם הק׳ כל המצות מפיו: .17 נסות. להוכיח אתכם[1]: .20 אלהי כסף ואלהי זהב אפילו לזכרון שמים לא תעשו, שיש טועים וסבורים שיש בהם[2] ממש. ואע״פ שציוה הק׳ לעשות כרובים על הארון, לישיבתו נעשו דוגמת כרובי כסא של מעלה ולא להשתחוות להם: .21 מזבח אדמה תעשה לי. לפי שהאומות עושים אשריהם על המזבחות כדכ׳ בגדעון[3] ואת האשרה אשר עליו תכרת וכת׳[4] כזכר בניהם מזבחותם ואשריהם וגו׳, [5]לא תטע לך אשירה כל עץ אצל מזבח. לכך אומר הקב׳ ואפי׳ אם תעשה לי מזבח לא תעשהו אלא מאדמה שאין רגילים [לעשות] ציורים וצלמים כי אם מלאכה חלקה. ואף אם תרצה לעשות מזבח אבנים, [6]אבנים שלימות תבנה את המזבח של י״י אלהיך מזבח אבנים ולא תניף עליהם ברזל כ[ד]כת׳ במשנה תורה, ולא תבנה אתהן גזית, כי כשבונין אותן גזית בכלי ברזל רגילין המסתתין לעשות בהם ציורים וצלמים כדכת׳ בישעיה גבי צלמים [7]חרש ברזל מעצד ופעל בפחם ובמקבות יצרהו [וגו׳] יתארהו בשרד יעשהו במקצועות ובמחוגה יתארהו: .23 [ו]לא תעלה במעלות. לפיכך [הכבש] עשוי של אבנים משופע, גבוה[8] עשר וארכו של שלשים[9], וגם מלח משליכים עליו שלא יחליקו כהנים בעלותם[10] בו:

---

[1]) כפירושו לבראשית כב,א. ועי׳ RSBM דף 109 הערה 2. — [2]) בכ״י: שיש בהם טועים וסבורים שיש ממש. ועי׳ RSBM דף 35 הערה 6. — [3]) שופטים ו,כה. — [4]) ירמיה יז,ב. — [5]) דברים טז,כא. — [6]) דברים כז,ה. ו בשינוי מעט. — [7]) ישעיה מד,יב. יג. — [8]) בכ״י: גבוהה. — [9]) לפי גירסת הספרים שלנו במשנה מדות ג,ג ובבלי זבחים דף סב ע״ב היה לרשב״ם לומר שהכבש גבוה תשע וארכו יהיה של ל״ב. ואולי גרס שם כגירסת הירושלמי בעירובין פרק ז׳ הלכה ב׳ שכתוב שם שהמזבח עשר אמות וכיבושו שלשים ושתים. ולא חשב רשב״ם את שתי האמות המובלעות ברוחב היסוד והסובב. ע׳ רש״י בבבלי שם בסוף הדף ד״ה ומשני נמצא שראש הכבש. — [10]) בכ״י: לעלותם.

# ואלה המשפטים.

ידעו ויבינו יודעי שכל כי לא באתי לפרש הלכות אע"פי שהם עיקר כמו שפירשתי בבראשית[1] כי מיתור המקראות נשמעין ההגדות וההלכות, ומקצתן ימצאו בפירושי רבינו שלמה אבי אמי זצ"ל. ואני לפרש פשוטן של מקראות באתי. ואפרש הדינין וההלכות לפי[2] דרך ארץ. ואעפ"כ ההלכות עיקר כמו שאמרו רבותינו[3] הלכה עוקרת משנה:

כא .2 כי תקנה עבד עברי. במכרוהו בית דין הכתוב מדבר כדכת'[4] ואם אין לו ונמכר בגנבתו, אבל מוכר עצמו בעניותו כת' בפרשת בהר סיני[5] כי ימוך אחיך ונמכר לך וג' וכת' בו עד שנת היובל יעבוד עִמך, ובכאן הוא אומר שש ימים יעבוד במכרוהו בית דין. יש מרבותינו[6] שמשוה דינם בגזירה שוה, ואם יובל קודם לשש שנים יצא[7] ביובל. ויש שנותן חילוק ביניהם: ובשביעית. שביעית למכירתו ולא שביעית לשמיטה: יצא לַחפשי. פעולה. שאילו היה לשון אדם שהוא חפשי, היה לו לינקד בחטף לְחָפְשִׁי[8]: .3 אם בגפו יבא בגפו יצא. כולל ואח"כ מפרש אם בגפו לבדו [יבא] ויכנס בבית אדוניו שאין לו אשה עדיין שתיכנס עמו או אפילו אדוניו יתן לו אשה, מכל מקֹום יצא בגפו, שהאשה שנתן לו אדוניו תהיה לאדוניה. ועתה מפרש כיצד, שאם בעל אשה הוא או לא[9] יצא בגפו אלא תצא אשתו עמו, אבל אם אדוניו יתן לו אשה וגו', כמו שנכנס בגפו כן יצא בגפו. ובשפחה כנענית שמסר לו אדוניו מדבר: .6 אל האלהים. דיינים: [אל] הדלת או אל המזוזה. לעין כל רוצע אזנו לסימן עבדות. [ודלת] ומזוזה אפילו

---

[1]) בפתיחת פירושו (דף 1) ובראש פירוש וישב (דף 49).— [2]) בכ"י: ולפי.— [3]) סוטה דף טז ע"א. אבל הלשון שם „הלכה עוקבת מקרא". ולדעת ידידי הח' ר' אברהם האכמוטה נר"ו יש להגיה בדברי פירוש רשב"ם כן, כי מה ענין משנה לכאן? — ובאמת בערוך ערך עקב וברש"י לגמרא שם תמצא שפירשו עקב כמו עקר, אבל ר' פפא בגמרא שם חילק לומר שיש הלכה שעוקבת ועוקרת ויש הלכה שעוקבת ומוספת. וא"כ אולי כיון רשב"ם לבאר ולומר עוקרת במקום עוקבת. — ואולם ראה גם דברי רשב"ם לתיבות עד שיאמרו לו בבבא בתרא דף קל ע"ב. — [4]) כב,ב. ושם כתוב: אם.— [5]) ויקרא כה,לט. מ. — [6]) בקידושין דף יד ע"ב. — [7]) בכ"י: ויצא. — [8]) עיין RSBM דף 140 הערה 1 והערה 2. — [9]) בכ"י: לו.

בבית אבנים של עץ הם ויכול לרצוע באזנו ובדלת: לעולם. לפי הפשט כל ימי חייו, כמו שנאמר בשמואל [1]וישב שם עד עולם: 7. לא תצא כצאת העבדים בשש שנים, אלא יקחנה לו לאשה כמו שמפרש והולך: 8. אם רעה בעיני אדוניה. שאינו רוצה לקיים לא תצא כצאת העבדים דמשמע שיקחנה לאשה: אם רעה ומכוערת היא בעיני אדוניה אשר אינו רוצה לייעדה לו לאשה: בבגדו בה. מאחר שהוא בוגד בה שאינו מייעדה כדכת' במלאכי באשת נעורים [2]אשר [אתה] בגדת בה והיא חברתך ואשת בריתך: והפדה. מגרע פדיונה ויצאה בפדיון לפי מותר השנים הנותרות: 10. שארה. מזונות. כמו [3]ואשר אכלו שאר עמי. כסותה. מלבושים. ועונתה. בית דירה לפי הפשט[4], לשון מעון, כי המ"ם של מעון כמו מ"ם של מקום ושל מלון שאינו עיקר. הרי מזון וכסות [ומדור][5]: 11. ואם שלש אלה. שלא יקחנה ולא[6] לבנו ייעדנה ולא יניח לפדותה, ויצאה חנם על ידי בית דין. וחכמים פירשו[7] שתצא בסימני נערות אע"פי שלא הגיעו לא שש ולא יובל: 13. ואשר לא צדה. כמו[8] ואתה צודה את נפשי לקחתה. שלא הערים להרגו: אנה לידו. כי חייב מיתה בידי שמים היה[9]: ושמתי לך מקום. כשיהיו לכם ערים לשבת. לפי שאמר להם כבר[10] לא תרצח וגם[11] כבד [את] אביך, לפיכך[12] פירש כאן עונשן. וגם[13] וגונב איש ומכרו לפי שאמר[14] לא תגנוב ופירשוהו חכמים[15] בגונב נפש דבר למד מעניינו שמדבר בחייבי מיתות בית דין: 15. ומכה אביו. בעושה חבורה פירשו רבותינו[16]: 18. או באגרוף. לפי הפשט כתרג' מין אבן או לבינה שהרי בהשלכת אבן מדבר הפסוק. וכן מצאתי בתורת כהנים בנגעי בתים אצל[17] וחלצו האבנים, בלבנים או בטורמסין[18]. וכן[19] להכות באגרוף רשע, באבן גדולה אשר

---

[1]) שמואל א' א,כב. — [2]) מלאכי ב,יד. — [3]) מיכה ג,ג. — [4]) כנגד המכלתא ובבלי כתובות דף מז ע"ב. — [5]) הוספתי מברייתא דכתובות דף קג ע"א. — [6]) בכ"י: ואם. — [7]) מכלתא וקדושין דף ד ע"א. — [8]) שמואל א' כד,יב. — [9]) מכלתא ומכות דף י ע"ב. — [10]) כ,יג. — [11]) כ,יב. — [12]) בכ"י: לפי. — [13]) בפסוק טז. — [14]) כ,יג. — [15]) סנהדרין דף פו ע"א. — [16]) סנהדרין פרק יא משנה א. — [17]) ויקרא יד,מ. — [18]) בתורת כהנים שלנו: קרומדים או קרמודים. וקרובה התיבה לתרגום של באגרוף כאן ובישעיה נח,ד: כורמיזא. כי שתיהם יחדו נולדו מתיבת κεραμίς היונית כאשר הורה הח' הגדול מ' זאַכס ז"ל בספרו Beiträge חלק א' דף 144. — [19]) ישעיה נח,ד. ותרגם יונתן כורמיזא.

ימית[1]) ויחבל בה: .19 אם יקום והתהלך וגו'. ואם ימות אפילו לזמן מרובה מות יומת מכהו, אבל בעבדו אינו חייב אלא מת תחת ידו אבל אם יום או יומים יעמוד פטור: שבתו. בטול[2]) מלאכתו: .20 בשבט. בדבר שאדם רגיל להכות את עבדו להוכיחו, אבל בחרב לפי הפשט[3]) [אפילו] לאחר יום או יומים אם [ימות] חייב מיתה שאין זה דרך תוכיחה אלא דרך רציחה. ובעבד כנעני מדבר, אבל עבד עברי ישראל אינו כספו אלא [4])כשכיר כתושב יהיה עמך, ודינו כישראל לכל דבריו אלא שמוסר לו רבו שפחה כנענית: .21 כי כספו הוא. ודינו להכותו דרך תוכיחה: .22 ולא יהיה אסון. באשה: בפלילים. בשומת הדיינין: .23 ונתתה [נפש תחת] נפש. ופטור מדמי וולדות: .24 עין תחת עין. דמי עין דכוָתה. ובכל אילו הדברים דרשו[5]) מה צורך: עין תחת עין וגו'. פסוק זה כולו בחסרון איברים: .25 כויה תחת כויה. אע"פ שאין בכל אילו חסרון אבר, חייב דמי צער ובושת וריפוי: פצע מכת חרב, וחבורה בציפורניו דבר מועט: .26 תחת עינו. בעבד כנעני: .28 סקול יסקל השור [וגו'][6]). לפי הפשט ולא יאכל את בשרו לא לנכרי ולא לכלב לאחר שנסקל. ואע"פי שהנבלה וטריפה כת' בם [7])או מכור לנכרי, [8])לכלב תשליכון אוו״ג, אותם מותרים בהנאה לאחר סקילה[9]). וחכמים פירשו [10])משנגמר דינו אסור אפילו שחטו לאחר גמר דין: ובעל השור נקי. כל זמן שלא הועד בו: .29 וגם בעליו יומת. בידי שמים. ואם יתן כופר, פטור ממיתה בידי שמים: .32 אם עבד כנעני יגח השור המועד, אבל שור תם פטור: .33 כי יפתח איש בור, שהוא עמוק ונגמרה מלאכתו כבר ופשע ולא כיסהו או אפילו כי יכרה איש בור[11]) ולא יכסנו בכל יום לעתותי ערב בצאתו ממלאכתו לפי שעדיין למחר צריך ליכנס בו ולחפור עוד וטורח הוא לו לכסותו בכל יום, אע"פי כן חייב הוא[12]): .34 בעל הבור. הפותח או הכורה: והמת יהיה לו. לפי הפשט כיון

---

[1]) בכ"י: ימות. — [2]) בכ"י: בטל. — [3]) שלא כמדרש המכלתא שדרש התיבה לענינים אחרים. — [4]) השתמש בדברי הכתוב ויקרא כה,מ. — [5]) במכלתא ובב"ק דף פד ע"א. — [6]) הוספתי, כי רשב"ם מפרש הדברים הבאים אחרי כן בפסוק הזה. — [7]) דברים יד,כא. — [8]) כב,ל. — [9]) ר"ל אם אירע שנסקלו. — [10]) בבא קמא דף מא ע"א. — [11]) בכ"י או אפילו כי יכרה איש בור שתי פעמים. — [12]) כדי לסלק קושית הגמרא בב"ק דף נא ע"א שהביא רש"י.

שמשלם כל דמיו, בדין הוא שהמת יהיה למזיק. אבל חכמים פירשו[1] לניזק כי פחת הנבילה[2] דניזק הוא: 35. וחצו את כספו. חכמים פירשו[3] כל הפסוק כי עולה הכל לתשלומי חצי נזק, ופירשו שוויו של חי ושל מת לפי עניין חצי נזק: 37. חמשה בקר. אמרו חכמים[4] שור שביטלו ממלאכתו חמשה:

כב 1. אם במחתרת ובלילה או להרוג או ליהרג בא לפיכך אין לו דמים תשלומי דמים אלא פטור ההורגו: 2. אם זרחה השמש. שהיה גונב ביום: 3. אם המצא תמצא בידו, שלא מכרו. חיים, שלא טבחו. או שנים ישלם, ולא ארבעה וחמשה: 4. כי יבער. מאכיל את בעירו בשדה אחר: מיטב שדהו וגו'. מעידית שבנכסיו ישלם לו קרקע או שוה כסף. כך פירשו רבותינו[5]. ולפי פשוטו משמע לפי מיטב שדהו וכרמו של זה הניזק ישלם כי שמא מן מיטב אכלו בהמותיו של מזיק[6]: 5. כי תצא אש. שלא שמר בעל האש את אשו יפה והזיק על ידי הרוח המצוי: גדיש שנקצר כבר או אפילו הקמה מחוברת או אפילו השדה, ליחכה וסיכסכה אבניו: 6. כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים וגו'. בפרשה זו פוטר את[7] השומר מגנבה ואבידה ובפרשה שנייה[8] מחייבו בגניבה[9] ואבידה ופירשו רבותינו[10] ראשונה בשומר חנם, שנייה בשומר שכר. ולפי פשוטו של מקרא פרשה ראשונה שכת' בה כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור, מטלטלין הם ולשומרם בתוך ביתו כשאר חפציו נתנן לו. לפי[כך] אם נגנבו בביתו פטור, כי שמרן כשמירת חפציו. אבל פרשה שנייה שכת' בה כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור, ודרך בהמות לרעות בשדה, ודאי כשהפקידם, על מנת לשומרם מגנבים הפקידם לו, ולכן אם נגנבו חייב: 7. 8. אם לא ימצא הגנב ונקרב וגו'. פירשו רבותינו[11] אם לא ימצא כמו שאמר השומר נגנב ממני אבל הוא עצמו גנבו ואם נקרב ונשבע בפני הדיינין, ישלם הוא כפל כשירשיעון אותו הדיינין וישלם שנים לרעהו. ואני לפי הפשט

---

[1] במכלתא ובב"ק דף י ע"ב. — [2] בכ"י: דנבילה. — [3] ב"ק דף לד ע"א. — [4] במכלתא ובב"ק דף עט ע"ב. — [5] ר' עקיבא במכלתא וב"ק דף ו ע"ב. — [6] כרב אידי בר אבין אליבא דר' ישמעאל בב"ק שם. ולא חש רשב"ם לדחיית רבא. — [7] בכ"י: או. — [8] מפסוק ט עד פסוק יב. — [9] בכ"י: מגניבה. — [10] בבא מציעא דף צד ע"ב. — [11] בבבא קמא דף סג ע"ב.

אפרשנו. אם לא ימצא הגנב ונקרב בעל הבית, הוא השומר, שלא שלח ידו במלאכת רעהו אלא נגנבה הימנו ויפטר. על כל דבר פשע [וגו׳][1]) אבידה, שנגנב הפיקדון בין שור בין שה בין שלמה בין כל אבידה שיאמר המפקיד כי הוא זה הממון שנגנב הימנו, או הגנב או השומר אשר ירשיעון הדיינין על ידי עדים ישלם שנים לרעהו: 9. ומת [מעצמו][2]) או נשבר[3]) שטרפו ארי [או] חיה רעה, שכשם שמת או נשבה מִדַּבֵּר שאָבדה כל הבהמה[4]) הוא הדין לנשבר שכל הבהמה הופסדה שהרגה ארי או חיה רעה, שכן מצינו בנביא שהרגו האריה [5])וחמור והאריה עומדים אצל הנבילה ולא אכל האריה את הנבילה ולא שבר את החמור: אין רואה. [אין עד בדבר][6]): שבועת י״י [וגו׳]. ופטור באונסים: 10. ולקח בעליו השבועה: 12. יביאהו עד. קצת מאיברי הטרפה לעדות כדכת׳[7]) כאשר יציל הרועה מפי הארי שתי כרעים או בדל אוזן: 13. וכי ישאל. בהמה לעשות בה מלאכתו: ונשבר או מת. נטרפה[8]) או מתה: בעליו אין עמו. במלאכת אותה הבהמה לפי הפשט. ובמדרש חכמים[9]) אפילו במלאכה אחרת אם הוא עמו במלאכה פטור השואל מונשבר או מת: 14. אם שכיר הוא. ששכר בהמת חבירו לעשות בה מלאכתו: בא בשכרו. כלומ׳ שכר הוא נותן לו ואינו דומה לשואל, לפיכך פטור מאונסין, אבל בגניבה ואבידה הוא חייב כשומר שכר. ויש מי שאומר שאף מגניבה ואבידה הוא פטור ואינו חייב אלא[10]) בפשיעה כשומר חנם. מחלוקת ר׳ מאיר ור׳ יהודה בבבא קמא[11]): 15. אשר לא ארשה. שאם ארשה חייב סקילה כדכת׳ במשנה תורה[12]): מהר ימהרנה. כמוהר הבתולות. חמשים כסף. באונס את הבתולה [וגו׳] ונתן[13]) לאבי הנערה חמשים כסף, והוא הדין למפתה: 17. מכשפה לא תחיה. לפי שדרך נשים מכשפניות לעשות מעשיהן בסתר במחבואות במערות כמו שמצינו בשמונים נשים

---

[1]) וגו׳ הוספתי אני, כי רצה רשב״ם לציין את הפסוק הזה מתחלתו עד תיבת אבדה וקיצר בכתיבה או הוא או הכותב אחריו. — [2]) כן נראה לי להוסיף ע״פ דברי רש״י וסגנון לשון רשב״ם. — [3]) בכ״י בטעות: ונשבה. — [4]) בכ״י: הבהמות. — [5]) מלכים א׳ יג,כח. — [6]) הפירוש לשתי התיבות אין רואה חסר בכ״י. ולכן נסיתי להשלים דברי רשב״ם על פי פירוש רש״י אשר בדרכו הלך כפעם בפעם. — [7]) עמוס ג,יב. — [8]) בכ״י: טרפה. — [9]) בבא מציעא דף צה ע״ב. — [10]) בכ״י: אבל. — [11]) דף מה ע״ב. — [12]) דברים כב,כד. — [13]) דברים כב,כט.

באשקלון שתלה שמעון [בן] שטח[1]). לכן הוא אומר לא תחייה, לא תתיאש מלחקור אחריהם, לא תניחם לחיות על ידי עצלות אלא חקור אחריהן להורגן: 19. זבח לָאלהים. פתח. אבל לֵאלהים משמע לשמו של הק'. לָאלהים, לאותם שאמרתי לך[2]) לא יהיה לך אלהים אחרים: 20. לא תונה בדברים. שהרי בממון כת'[3]) לא תונו איש את אחיו. והוא הדין לכל ישראל אלא שדיבר הכתוב בהווה שיכול להונות את הגר במעשה אבותיו ועל מעשיו בגיות[4]): ולא תלחצנו. לעשות מלאכתך לפי שהוא בלא גואל כדכת'[5]) וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים [לוחצים, כלומר] מעבידים, אותם: כי גרים הייתם. כמו שמפורש לפנינו[6])ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם. ולפי שצרתו מרובה עונשו מרובה: 21. לא תענון. כמו[7]) למען ענותו בסבלותם. ודיבר הכתוב בהווה[8]): 23. והיו נשיכם וגו'. [9])מדה כנגד מדה: 24. לא תהיה לו כנושה. כשיגיע זמן הלואה לגבות אל תדחק אותו לקחת משכון כדכת'[10]) והנושה בא לקחת וגו', [11])או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו. כל נושה כשמגיע הזמן בא לקחת משכון: לא תשימון עליו נשך. למען הרחיב את זמנו[12]): 25. אם חבל תחבל. על ידי בית דין כדכת'[13]) בחוץ תעמוד והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אותו [14])החוצה. אבל אתה[15]) לא תבא אל ביתו לעבוט עבוטו וזהו [16])לא תהיה לו כנושה: עד בא השמש. כל היום השיבהו לו. כי חכמים פירשוהו[17]) בכסות יום: 26. ושמעתי כי חנון אני. אע"פ שמן הדין יש לו משכון ואינו חייב להחזירו אלא לפנים משורת הדין ולא היה לי [18])לשמוע צעקתו אם לא מפני שרחום וחנון אני. אבל למעלה אצל אלמנה ויתום לא תענון שכת' [19])שמוע אשמע צעקתו, הואיל ומן הדין שומע הק' צעקתו, לפיכך לא

---

[1]) סנהדרין פרק ו משנה ד'. — ותיבת בן חסרה בכ"י. — [2]) כ,ג. — [3]) ויקרא כה,יד. ושם הנוסחא: אל תונו. ותיבת עמיתו נכתב ונמחק בכ"י קודם תיבת אחיו הראויה, והכותב החליף וחיבר פסוק ויקרא כה,יז עם פסוק יד שם. — [4]) בכ"י: בגרות. ומקור הדבר במכלתא ובבבא מציעא דף נח ע"ב. — [5]) ג,ט. ודעתו גם על ו,ה. — [6]) כג,ט. — [7]) א,יא. ורצה לומר לא תענום לעשות מלאכתכם. — [8]) אבל אסור העינוי בכל אדם. — [9]) נדרים דף לב ע"א. — [10]) מלכים ב' ד,א. — [11]) ישעיה נ,א. — [12]) פירוש תיבות לא תשימון וגו' בא בכ"י אחרי המאמר הבא. — [13]) דברים כד,יא. — [14]) אליך את העבוט צ"ל. — [15]) דברים כד,י. — [16]) האמור כאן בפסוק הקודם. — [17]) בבא מציעא דף קיד ע"ב. — [18]) בכ"י: לו. — [19]) בפסוק כב.

כתב שם כי חנון אני: .26 אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאר. דבר הכתוב בהווה, לפי שהמלכים והדיינין דנין דיני ממונות ונפשות, רגילים בני אדם לקללם. וכן הוא אומר [1]גם במדעך מלך אל תקלל וכן הוא אומר [2]כי קללת אלהים תלוי, כשרואין את האדם תלוי מקללין את הדיינין לכך ציוה [3]לא תלין נבלתו: .28 מלאתך ודמעך לא תאחר. זהו שכת' [4]ראשית דגנך תירושך ויצהרך: המלאה. תרומת התבואה, כדכת'[5] המלאה הזרע: ודמעך. הוא התירוש ושמן זית יצהר שהם צלולין כעין דמעה ומזוקקים. וכן פירש מנחם[6]: לא תאחר. אלא [תתננה] ראשית ותחילה לכל המעשרות: בכור בניך. כן תעשה לשורך וגו'. כל אילו ענייני ראשית הם: .30 ואנשי קודש. שלא לאכול דבר טמא כגון טריפה. וכן כת' בולא תאכלו כל נבלה וג'[7] כי עם קדוש אתה:

כג .1 לא תשא שמע שוא [וגו']. כמו שהעד מוזהר[8] לא תענה ברעך עד שקר, כמו כן הדיינין מוזהרין שלא לקבל עדות ולשמוע שקר אלא [9]ודרשת וחקרת. ואפי' אם יש שני עידי שקר, אל תצטרף עמהם להעיד כמותם[10] ואע"פי שיגמר [הדין] על פיהם כי אין מכחישם: .2 לא תהיה אחרי רבים לרעות. אם הם דנים שלא כדין לפי דעתך, ואע"פי שלא יאמינו לך כי אם למרובים: ולא תענה על דיברי [ריב] לנטות אחרי רבים להטות משפט, ואפילו כשהם מזכים אדם ופוטרין ממיתה[11]: .3 ודל לא תהדר. כדכת'[12] ולא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול אלא בצדק תשפוט עמיתך: .5 חמור שנאך. דיבר בהווה[13]: עזוב תעזוב. לשון סיוע וחיזוק כדכת'[14] ויעזבו (את) ירושלים עד החומה, [15]ואפס עצור ועזוב: .7 מדבר שקר תרחק. אם נראה בעיניך דין מרומה ועדים רמאים ואין אתה יכול להכחישן התרחק מאותו הדין ואל תדין בו כלל. ואעפ"י כן אם הוא נקי וצדיק בדין, שכבר נגמר הדין[16]

---

[1] קהלת י,כ. — [2] דברים כא,כג. — [3] שם. — [4] דברים יח,ד. — [5] דברים כב,ט. — [6] במחברת דמע בדף 65 כתב על הפסוק הזה: הוא התירוש הצח והמזוקק אשר אין בו שמרים. — [7] דברים יד,כא. ושם כתוב: לא תאכלו כל נבלה. — [8] כ,יג. — [9] דברים יג,טו. — [10] זהו פירוש של אל תשת ידך עם רשע. — [11] כפירוש רש"י במקצת. — [12] ויקרא יט,טו. ושם כתוב: לא תשא וגו'. — [13] ר"ל חמור רובץ והוא הדין לכל דבר אשר יצר לשונאך, תמיד תעזור לו. — [14] נחמיה ג,ח. — [15] דברים לב,לו. — [16] בכ"י: הדין הדין שתי פעמים.

לזכות, אל תהרגהו עוד, מאחר שכבר קיבלת העדים וגמרתה הדין ולא נתתה לבך על זה עד לסוף, שאם אתה הצדקתו, אני לא אצדיקנו [כי רשע הוא] וחייב מיתה כדכת׳[1]) והאלהים אנה לידו: 8. יעור פקחים. אצל פיקוח עין נופל לשון עיורון, ואצל צדק סילוף[2]): 10. ואספת את תבואתה בביתך ולא תניחנה הפקר אלא בשביעית תשמטנה, שלא תורע, ונטשתה, שלא תאסוף תבואתה: 11. לכרמך (ו)לזיתך. כמו מן תבואה. דרך המקרא להזכיר דגן ותירוש ויצהר והוא הדין לכל אוכלין שהן גידולי קרקע כדכת׳ בפרשת בהר סיני[3]): 13. ובכל אשר אמרתי אליכם מיום התחלת הדברות עד[4]) עכשיו תשמרו. חוזר ושונה וכופל אזהרותיו. ורבותינו דרשו[5]) לרבות שביתת כלים: 16. וחג הקציר. [הוא חג השבועות שמקריבין בו] קרבנות הכתובים בפרשת שור או כשב ושתי הלחם שהם מנחה חדשה[6]): בכורי מעשיך. להתיר חדש במקדש[7]): וחג האסיף. חג הסוכות בשעת אסיף אשר מלאו הגרנות, בר והיקבים תירוש ויצהר וציוה הכת׳ לישב בסוכות לזכרון, כי במדבר ישבו באהלים ולא היה להם קרקע ולא דגן ותירוש ויצהר כמו [שהיה להם אחרי כן בארץ ויודו][8]) על זאת להק׳. הרי שלשה רגלים תלוים כולם בפירות הארץ, אביב וקציר ואסיף: 17. האדון י״י. והארץ שלו. שלא יחמוד [איש] את ארצך בעלותך לראות כמו שמפורש בפרשת כי תשא[9]) שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדון י״י אלהי ישראל. וסמיך ליה כי אוריש גוים מפניך והרחבתי את גבולך ולא יחמוד איש את ארצך בעלותך לראות וגו׳. וכן בכל מקום לפי עניין מעשה הק׳ שבפרשה קורא את הק׳. וגם רבותי׳[10])

---

[1]) כא, יג. — [2]) בכ״י: סילוק. — [3]) ויקרא כה, ז. ור״ל ששם כתוב כל תבואתה. — [4]) בכ״י: או עכשיו. — [5]) שבת דף יח ע״א. — [6]) ויקרא כג, טו—כ. — [7]) כדברי רש״י. — [8]) שש תיבות המסוגרות הוספתי על פי דברי רשב״ם לויקרא כג, מג. והן כמספר העולה לשורה אחת בכ״י שלנו, ונמצא שם תיבת כמו בסוף שורה, והשורה הבאה אחרי כן מתחלת בתיבת על. והמדפיסים הראשונים הסגירו תיבות כמו על זאת להק׳ לפי שלא הבינום, ובאו המדפיסים האחרונים והשמיטו גם אותן, וכן לא יעשה. — ומצאתי סמך להגהתי בפירוש כ״י העברי סימן 40 אשר בעיר האמבורג שהביא בקוצר פירוש רשב״ם ולא הזכיר שמו וכתוב שם: וציוה הכתוב לישב בסוכות לזכרון כי במדבר ישבו באוהלים לא היה להם קרקע ולא דגן ותירוש כמו עכשיו ע״כ יודו להק׳ על כל הטובה וגו׳. — [9]) לד, כג—כד.
[10]) מקום הדרשה הזאת לא ידעתי.

דרשו[1] הנה האדון י״י צבאות מסעף פארה, בכל מקום שאתה מוצא
את הלשון הזה מוציא דיורין ומכנים דיורין: 18. לא תזבח על חמץ.
שתהא השבתת שאור קודמת לואו שעות[2] של ארבעה עשר שהוא
זמן שחיטת הפסח בין הערבים משבע ולמעלה: חלב חגי. הפסח
כת׳[3] בו [4]ולא תותירו ממנו עד בוקר והוא הדין לאימורין:
19. ראשית ביכורי אדמתך משבעת המינין האמורים בפרשת
כי תבא[5] ולקחת מראשית כל פרי האדמה. בעלותך ברגלים אז
תביא ביכוריך: לא תבשל גדי בחלב אמו. דרך העזים ללדת
שני גדיים יחד, ורגילים היו לשחוט אחד מהם, ומתוך שרוב חלב
בעזים כדכת׳ [6]ודי חלב עזים ללחמך וגו׳, היו רגילים לבשלו בחלב
האם, ולפי ההוה דבר הכתוב. וגנאי הוא הדבר ובליעה ורעבתנות
לאכול חלב האם עם הבנים. ודוגמא זו באותו ואת בנו[7] ושילוח
הקן[8]. וללמדך דרך תרבות צוה הכתוב. ולפי שברגל היו אוכלין
בהמות הרבה, הזהיר בפרשת הרגלים שלא לבשל ולא לאכול גדי
בחלב אמו והוא הדין לכל בשר בחלב כמו שפירשו רבותינו
בשחיטת חולין[9]: 20. שולח מלאך וגו׳. כדכת׳ ביהושע [10]כי אני
שר צבא י״י עתה באתי, להושיע את ישראל: 21. אל תמר בו.
מגזרת[11] אם המר ימירנו. ואם הוא דגש[12], הרי הוא [מגזרת][13] וריחו
לא נמר כמו[14] אל תפל דבר מגזרת נפל. אבל אינו מגזרת סרבנות
מן [15]מרה מריתי[16], שאם כן היה לו לומר אל תמרה כמו[17] כל
איש אשר ימרה את פיך: כי שמי בקרבו. בשמי הוא מצוה לכם.
אבל לשאת לפשעכם אין בידו רשות: 23. כי ילך. שהרי ילך:
24. כי הרס תהרסם. מדעתי [18]הגהתיו תְּהָרְסֵם משקל דגש מנעוריי
ושיבשתי ספרי צרפת שנקוד בהם תַּהַרְסֵם והוא משקל רפי כמו
[19] הרג תַּהַרְגֵנוּ אבל מאחר [כי] הָרֵס משקל דגש צריך לומר כמו
כן משקל דגש תְּהָרְסֵם דוגמת שַׁבֵּר תְּשַׁבֵּר. ושוב מצאתי בכל
סיפרי אספמיא ואשכנז כמו שהגהתי משקל דגש[20]: 25. והסירותי

[1]) ישעיה י,לג. — [2]) בכ״י: לשעות. — [3]) בכ״י: כתבנו. — [4]) יב,י. —
[5]) דברים כו,ב. — [6]) משלי כז,כז. — [7]) ויקרא כב,כח. — [8]) דברים כב,ו. ז. —
[9]) דף קיג. — [10]) ה,יד. — [11]) ויקרא כז,לג. — [12]) מזה תראה כי בקצת ספרי
צרפת לא היה דגש במ״ם. — [13]) כן נראה להוסיף. והמקרא בירמיה מח,יא.
אבל טעה רשב״ם לחשוב כי נמר מבנין הקל. ע׳ RSBM דף 137 הערה 10. —
[14]) אסתר ו,י. — [15]) איכה א,כ. — [16]) כמו שפירש רש״י. — [17]) יהושע א,יח. —
[18]) בכ״י: ומדעתי. — [19]) דברים יג,י. — [20]) ע׳ RSBM דף 59 הערה 2. —

מחלה. שבאה על ידי מים רעים כמו שפירשתי במרה[1]: .26 לא תהיה משכלה, ואפילו בגודלו לא ימות, אלא את מספר ימיך אמלא לבא בכלח אלי קבר[2]: .27 את אימתי. [3]חתת אלהים על בעלי מלחמתך: והמותי. והממתי מהומת קולי כדכת'[4] וירעם י"י בקול גדול על פלשתים ויהומם וכן [5]ברק ויהום. כמו מן סבב סבותי. אבל לשון מיתה יאמר וְהֵמַתִּי[6]: .31 וְשַׁתִּי כמו וְשַׁתְּתִּי. וכן[7] כָּרַתִּי ברית כמו כָּרַתְתִּי: מים סוף. שהוא בתחילת מזרח ארץ ישראל כמו שאוכיח בפרשת אלה הדברים[8]: עד ים פלשתים. שהוא במערב כדכת'[9] ופלשתים מאחור: וממדבר[10]. שהלכו בו ישראל מדרום: עד הנהר. נהר פרת בצפון. כדכת'[11] מצפון תפתח הרעה. כי בבל בצפון:

כד .1 ואל משה אמר. [12]ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים ויאמר י"י אל משה כה תאמר אל בני ישראל, כל הפרשיות הללו עד כאן ביום ששמעו עשרת הדברים. ואל משה אמר לבדו בשעת ירידתו בו ביום עלה אל י"י למחר אתה ואהרן וגו' ואחר כן מיד ירד. משה ויספר לעם את כל דברי י"י וגו'[13] ולמחר בנה מזבח והקריב קורבנות ובו ביום עלה ויכסהו הענן ששת ימים וגו'. ואל משה אמר מלאך עלה אל י"י. מדלא כת' אלי[14] כמו שכת' לפנינו [15][עלה] אלי ההרה: .4 לשנים עשר שבטי ישראל. להעיד שכולם נתרצו בקיום הברית: .5 את נערי. בכורות: .7 ספר הברית. דכת' למעלה [16]ויכתוב משה וגו': נעשה ונשמע. נעשה מה שדיבר וגם נשמע מה שיצונו עוד מכאן ולהבא ונקיים: .10 ויראו את אלהי ישראל. כעין [17]וראיתה את אחורי: לבנת. לובן[18]: וכעצם. מראה, כמו[19] אדמו עצם מפנינים:

---

[1]) טו,כה. כו. — [2]) השתמש בדברי המקרא איוב ה,כו. ובכ"י בטעות: ואפילו בגורלו . . . לאבא בכלח אלא קבר! — [3]) כדברי המקרא בראשית לה,ה. — [4]) שמואל א' ז,י. — [5]) שמואל ב' כב,טו. — ובכ"י: בברק ויהום. — [6]) כדברי רש"י. — [7]) תהלים פט,ד. — [8]) לדברים א,א לתיבות מול סוף. ובכ"י שמוכיח במקום שאוכיח. — [9]) ישעיה ט,יא. — [10]) בכ"י בטעות: ומדבר. — [11]) ירמיה א,יד. — [12]) ר"ל מן המקרא המתחיל ומשה נגש אל הערפל וגו' והלאה. והוא כ,כא. כב. והמדפיסים לא הבינו והדפיסו ממשה במקום מומשה. ותיבות אל בני ישראל נעתקו כבר בכ"י ממקומם ונכתבו אחרי עד כאן. — [13]) בכ"י בא כאן על ידי השנות דברים: ואחר כן מידר. וראה RSBM דף 33 הערה 1. — [14]) בכ"י: אלא. — [15]) בפסוק יב. — [16]) בפסוק ד'. — [17]) לג,כג. — [18]) כר' סעדיה שהביא ראב"ע. — [19]) איכה ד,ז.

לטהר. כשהשמים ברורים[1] בלא עננים: .11 ואל אצילי זקני [בני] ישראל לא שלח הק' ידו. אע"פ שראו את אלהי ישראל[2] כמו שכת'[3] כבלע את הקדש ומתו. וכן באנשי בית שמש [4]כי ראו בארון י"י. ובמשה מצינו [5]כי ירא מהביט. וכאן חלק להם הק' כבוד ומפני כריתות הברית נראה להם כמו שפירשתי בברית בין הבתרים[6] אשר עבר בין הגזרים האלה. וכת' שם [7]ביום ההוא כרת י"י את אברם[8] ברית וגו' וכן לפנינו בכריתות ברית פרשת כי תשא[9] וראית את אחורי. וכת' [10]ויעבור י"י על פניו וג' וכת' בתריה[11] הנה אנכי כורת ברית: ויאכלו וישתו. העולות הקריבו והשלמים אכלו שכת' למעלה [12]ויזבחו זבחים שלמים: .12 אשר כתבתי. הלוחות מכתב אלהים שנתן לו בסוף ארבעים:

---

## ויקחו לי תרומה:

פרשיות של משכן חשן ואפד אם אקצר בפרושן יימצאו בפרושי רבנו שלמה אבי אמי זצ"ל:

כה .2 תרומה. הפרשה מממונם[13] .4 ותולעת שני. צמר הצבוע בצבע אדום קרוי תולעת. והצבע קרוי שני. כדכת'[14] אנשי חיל מתולעים, מלובשים בגדים צבועים. וכן [15]האמונים עלי תולע, בגד צבוע. וכן מוכיח[16] אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו. השני והשלג סם של צבעים זה אדום וזה לבן, אבל [התולע][17] והצמר שניהם צמר אלא שהתולע צמר צבוע והצמר הוא לבן בלא צבע: ושש. פשתן. אבל שאר המינים הם צמר צבוע: ועזים. מטוה של שערי עזים: .6 לשמן המשחה. מפורש בכי תשא[18]: ולקטרת הסמים. כלומ' לצורך קטורת

---

[1] בכ"י: ברור. וחסר קו הקיצור בסוף התיבה (ברור'). — [2] בכ"י בא כאן כפל דברים. ע' RSBM דף 33 הערה 1. — [3] במדבר ד,כ. — [4] שמואל א' ו,יט. — [5] ג,ו. — [6] בראשית טו,יז. — [7] שם פסוק יח. — [8] בכ"י: אברהם, שלא כדברי הכתוב. — [9] ר"ל בכריתות ברית של פרשת כי תשא לג,כג. — [10] לד,ו. — [11] לד,י. וע"ע דבריו לג,יח. — [12] בפסוק ה.

[13] בכ"י: ממונם. — [14] נחום ב,ד. — [15] איכה ד,ה. — [16] ישעיה א,יח. — [17] תיבת התולע חסר בכ"י. — [18] ל,כג—כה.

הביאו סמים כדכת׳ בקטרת קח לך כמים בכי תשא[1]: 7. מלואים. שהאבן ממלאה עומק המשבצת כעין אבני הטבעות: 8. מקדש. לשון מועד[2] שאתקדש ואזדמן אליהם לדבר מתוכו[3] כדכת׳ [4]ונועדתי שמה לבני ישראל: 9. ככל אשר אני מראה. ככל הדמויות[5] של כלים ושל בניינים הראה לו ממש הק׳ למשה כמו שמצינו ביחזקאל בבנין ב׳ שהראהו בבבל [ב]מראות אלהים[6] וגם בדיבור הראה לו ופי׳ לו כמה שכת׳. וכן מוכיח לפנינו[7] ככל אשר אתה מראה בהר. אם בדיבור לבד, היה אומר אשר אתה מראה, למה הוצרך לומר בהר: 10. ועשו ארון עצי שטים. לפי שהוא דבוק ארון של עצי שטים לכך[8] נקוד חטף פתח. ואע״פי שבמעשה בצלאל מצינו שעשה תחילה משכן ואחר כך כלים, ארון ומנורה ושולחן, שהיכן יכניס את הארון והשולחן כל זמן שאין משכן עשוי? אלא בציווי הוצרך לפרש עשיית הארון והשולחן [תחלה], שבשביל הארון שהוא עיקר של ועשו לי מקדש הוצרך לעשות משכן[9]: 11. זהב טהור. מזוקק: 12. ויצקת לו. בולטין מגוף הארון ולא מחוברות: ושתי טבעות מן הארבע טבעות: על צלעו[10] האחת. מצד רחבו, שהרי בולטין היו הבדים לצד ההיכל. ובעל כרחך ארכו של ארון מצפון לדרום והבדים ממזרח למערב: 16. את העדות. הלוחות שהם עדות וברית בין הק׳ לישראל, ולכך נקראו[11] לוחות הברית: 17. כפרת. לשון כסוי: אמתים וחצי ארכו וגו׳. כמדת ארכו ורחבו של ארון: 18. כרובים. עופות. כדכת׳[12] את כרוב ממשח[13] הסוכך, עוף גדול בעל כנפים. וחכמים פירשו[14] פני תינוק: מקשה. מעובי זהב הכפורת. הקישו בקורנס להפליט ממנו כרוב ולא נתחבר שם: 19. מקצה. מאמצעית גבול רחבו של כפורת שיהיו פני שכינה הנראה עליו לצד ההיכל: 20. למעלה. לצד ראשיהם: ופניהם איש אל אחיו. שזה הוא אל אמצעית הכפורת יהיו פני הכרובים: 25. מסגרת. כעין לביזבוין שעושין

---

[1]) ל,לד—לה. — [2]) עיין דבריו יט,י. — [3]) בכ״י: מתוכן. — [4]) כט,מג. — [5]) בכ״י: הדומיות. — [6]) כפל אותיות בא כאן בטעות בכ״י. ע׳ RSBM דף 37 הערה 2. — [7]) כה,מ. ותיבת ככל לא נמצאה שם. — [8]) בכ״י: למה במקום לכך. — [9]) כדברי ר׳ שמואל בר נחמני בשם ר׳ יונתן בבבלי ברכות דף נה ע״א המובאים בשינוי לשון בנוספות לדברי רש״י לקמן לה,כב. — [10]) בכ״י: של צלע. — [11]) דברים ט,ט. — [12]) יחזקאל כח,יד. — [13]) בכ״י: ממשך. — [14]) סוכה דף ה ע״ב.

לשולחנות. ויש מרבותינו שאומרין[1] מסגרתו למטה היתה: .27 לעומת המסגרת. בשולחן למטה מן המסגרת יהיו הטבעות קבועות ולא במסגרת עצמה: .29 קערותיו. דפוס כעין תיבה פרוצה לעשות בו הלחם[2]: וכפותיו. לצורך שני בזיכי לבונה כדכת'[3] ונתת על המערכת לבונה זכה: קשותיו ומנקיותיו. מפורשין במנחות[4]. לפי שהיה הלחם[5] שתים מערכות שש המערכת זה על גב זה והיו מולגות מכאן ומכאן לשולחן. וקשוות שהיו כחצאי קנים ממולג למולג והלחם על הקשוות, וכן בין לחם ללחם ששה זה על זה[6] ולפיכך נקראין במקום אחר[7] קשות הנסך, שמסככין על הלחם בין לחם ללחם: אשר יסך. בקשוות. כמו שפירשתי: .30 לחם פנים[8]. לפי פשוטו לחם הראוי לפני שרים, לחם נאה[9], כדכת'[10] ולקחת סלת ואפית אותה וגו' וכת'[11] וישא משאת מאת פניו אליהם. וכת'[12] ולחנה יתן מנה אחת אפים,[13] חולק חד בחיר, מקערה של פני אלקנה, החשובה נותנים לפני בעל הבית. כי את חנה אהב, לכך אפים, חשוב, וי"י סגר רחמה, לכך מנה אחת ולא שתים ולא מנות הרבה כמו לפנינה שהיו לה בנים ובנות: .31 ועשית מנורת וגו'. להאיר על השולחן. כדכת'[14] ואת המנורה נכח השלחן: מקשה. עשת[15] זהב לקח ופיצל בה קנים וגביעים בקורנס: ירכה. הוא הרגל הרחב של צד קרקע שעומד עליו כל המנורה: וקנה. הוא הקנה האמצעי שיוצאין ומתפצלין ממנו שלשה קנים מכאן ושלשה מכאן: גביעיה כפתוריה ופרחיה ממנה יהיו. בקנה האמצעי. שמכל כפתור יוצאים שני קנים כדכת'[16] וכפתור תחת שני הקנים ממנה: .33 שלשה גביעים. חלולין[17] כמין כוס, גומות גומות בקנה: משוקדים. כעין שקדים של בליטות בכותלי הגביעים, כעין שעושין כלי כסף מצויירין בליטות כעין כפות או כעין תפוחים שקורין

---

1) מנחות דף צו ע"ב. — 2) קיצר דברי רש"י. — 3) ויקרא כד,ז. — 4) פרק יא משנה ו. — 5) ויקרא כד,ו. — 6) כפירוש הראשון בדברי רש"י וכלשון הכתוב בד"הי א' כח,יז. אבל ע' תוס' מנחות דף צו ע"ב ד"ה לא היו שם סניפין. — 7) במדבר ד,ז. — 8) בכ"י: לחם הפנים, שלא כדברי הכתוב. — 9) ר' יוסף בכור שור בהשתמשו בפירוש רשב"ם כתב לפסוק הזה (בדף 140): והיה לחם גדול והדור לבא לפני המלך. — 10) ויקרא כד,ה. — 11) בראשית מג,לד. — 12) שמואל א' א,ה. — 13) הם דברי התרגום שם. — וע"ע דבריו לע"ל ב,ו. — 14) כו,לה. — 15) בכ"י: עושת. — 16) בפסוק לה. — 17) חלולין שם דבר הוא ופתרונו מקומות חלולים. והוא פירוש של גביעים.

קולירק[1] בל"ע. ושוב שמעתי שכן מפרשים בנרבונא[2] אמונדליק[3] בל"ע לשון שקדים: כפתור ופרח. באמצע כל קנה לנוי: 35. וכפתור תחת שני הקנים היוצאים ממנה, מקנה האמצעי שהוא עיקר המנורה: לששת הקנים שלשה פעמים וכפתור וכפתור וכפתור[4]. לא הוצרך לכתוב „כן" לששת הקנים[5] כאשר כתב בפסוק ראשון[6] לפי שמנה את כולם: 37. נרותיה. לוצש[7] בל"ע שנותנים [שם] את השמן והפתילות: והעלה הכהן את נרותיה שבעה על שבעה הקנים: והאיר על עבר פניה. ידליק הפתילות אל עבר מול[8] [פני] המנורה שזהו לצד השולחן שכנגדו כדכת'[9] ואת המנורה נוכח השולחן וכן כתוב[10] אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנירות, שכל שבעתן מאירין לצד השולחן שכנגדו לפניה: 38. ומלקחיה. שלוקחין בהן הפתילות ונותנין בנרות: ומחתותיה. בהטיבו את הנרות בבקר חותה בהן גחלי הנרות ומותר השמן שבנרות: 40. מראה. לשון מופעל על ידי אחרים, אמושטריץ[11] בל"ע. אשר אתה מראה, ממש הראה לו תבנית המנורה, אמושטריק[12] בל"ע. אבל לי"י הנראה אליו, מעצמו, פובדוק[13] בל"ע:

כו 1. ואת המשכן [וגו']. עשר יריעות התחתונות[14] קרויין משכן, כי תחתיהם הארון מקום שהשכינה שורה: 3. חוברות. נתפרות יחד במחט: 4. מקצה בחוברת. בשפת יריעה החמישית: 6. וחברת. ע"י קרסים בלולאות תחבר שתי המחברות: והיה המשכן אחד. עשר היריעות הקרויין משכן יהיה עתה אחד: 9. וכפלת את היריעה הששית. כלומר חצייה תולה למטה אל מול פני האהל וחצייה של אחרונה תסרח על אחורי המשכן יותר מיריעות המשכן שתי אמות. כיצד? עשר התחתונות כשנתחברו יחד, ארכן ארבעים ורחבן עשרים ושמונה; והמשכן ארכו שלשים

---

1) farbig, *couleurez (?) = colorés*. ע' RSBM דף 94 סימן 24. — 2) בכ"י: בני רבונא. — 3) gemandelt, *amondalez (?)*. — ע' RSBM דף 94 סימן 25. — 4) בכ"י: וכפתור וכפי וכפת'. והכוונה כמו שהדפסתי. והמדפיסים לא הבינו ושינו בלא דעת. — 5) בכתוב הזה נכתב: לששת הקנים, ולא: כן לששת הקנים. — 6) בפסוק לג. — 7) Lampen, *luces*. ע' ספרי על רשב"ם דף 94 סימן 26. — 8) השתמש בתיבת מול לפרש תיבת עבר. — 9) כו, לה. — 10) במדבר ח, ב. — 11) wirst zu sehen veranlasst, *es mostrez*. וע' RSBM דף 95 סימן a. — 12) hat gezeigt, *a mostrez*, עיין שם סימן b. — 13) *fut veduz*, wurde gesehen, offenbarte sich. עיין שם סימן c. — 14) בכ"י: ח תחתונות. ומזה נולדה טעות בעל קרן שמואל והמדפיסים האחרונים.

אמות, כי לעשרים קרש שבצפון ועשרים שבדרום יש שלשים אמה, כי רוחב הקרש אמה וחצי; כשפורשן[1] על המשכן ארכן לאורך המשכן שלשים אמה, והרי עשר אמות תלויות אחורי המשכן; ולצד צפון ולצד דרום מן העשרים ושמונה אמות עשר על המשכן ולצדדין תלויין תשעה מכאן בכותל צפוני ותשעה בכותל דרומי. וכשפרש עליהן[2] יריעות עזים שהן ארכן ארבעים וארבעה, חצי היריעה שהן שתי אמות נכפלות למטה[3] והשלשים על המשכן, וי"ב הנותרות העשר מהן תלויות אחורי המשכן בשוה ליריעות התחתונות, וחצי היריעה העודפת, שהן שתי אמות, יותר מן התחתונות. וכשפורש רחבן[4] שהוא שלשים אמה לאחר שנתחברו, אז על[5] רחבו של המשכן מהן עשר אמות, ועשר אמות תלויין לצד צפון וכן לצד דרום, ונמצאו עודפות אמה מכאן ואמה מכאן על התחתונות, שהן נגררות תשע מכאן [ותשע מכאן], ואילו עשר. וזהו שכת'[6] והאמה מזה והאמה מזה וגו': 13. על צדי המשכן. לכסות האמה של אדנים עד הקרקע. שהרי גובה[7] הקרשים עשר אמות עם האדנים: 14. ומכסה עורות תחשים מלמעלה. מלמעלה של עורות אילים. וכן פשוטו משמע. ויש מפרשים כן במס' שבת[8]: 15. עצי שטים עומדים. זקופין נותנין אותן[9] ולא שוכבים: 17. שתי ידות לקרש האחד. חרוצין היו הקרשים באמצעיתן להניח שתי ידות בהן: משולבות הידות זה כנגד זה. וכל סביב הידות היה הקרש חרוק[10] מכל צד כדי שיכנסו הידות[11] של כל קרש וקרש בתוך שני אדנים שתחת הקרש האחד. וגם האדנים היו חלולים להכנים בהן הידות: 22. ולירכתי המשכן תעשה ששה קרשים שהן תשע אמות מצפון לדרום. נשאר חצי אמה בקרן מערבית אצל הצפון מכאן ואצל הדרום מכאן אויר, ובאין שתי הקרשים של מקוצעות שהן אמה וחצי וממלאין אחת לצד צפון חצי אמה והאמה מן הקרש ממלא ומשוה המשכן ומכסה את עובי קרש צפוני, וכן אמת קרש השני מכסה עובי קרש דרומי, ונמצא האויר שבתוך המשכן עשר אמות רוחב ופגם של מקוצעות מכוסה ושוה

---

1) בכ"י: כשפורשם. — 2) בכ"י: עליהם. — 3) אל מול פני האהל כבפסוק ט. — 4) בכ"י: רחבו. — 5) בכ"י: כל. — 6) בפסוק יג. — 7) בכ"י: גבוה. — 8) דף כח ע"א. — 9) בכ"י: אותו. — 10) בכ"י: חורץ. — 11) בכ"י: והידות.

מכאן ומכאן ומרובע לגמרי זוויות המשכן מבחוץ: 26. בריחים [וגו'] חמשה. חמשה טבעות בכל קרש מבחוץ זה תחת [זה] להכנים בהן הבריחים מלבד הבריח התיכון שבתוך הקרשים שהיו נקובים כולם להכנים הבריח התיכון בתוכם בתוך חלל הקרשים. הרי האדנים מלמטה והבריחים החיצונים ובריח התיכון. הרי חוזק התיכון בתוכם בתוך חלל נקבי הקרשים גדול. לפי פשוטו של מקרא שלשה בריחים תיכונים היו, אחד בצפון ואחד בדרום ואחד במערב מן הקצה אל הקצה מקצה כותל צפוני לקצהו השני וכן בדרום וכן במערב, ועל ידי המקוצעות נתחבר כל המשכן כל שלש כתליו יחד, שהרי בריחי הצפון והדרום[1] נכנסו גם במקוצעות, שהרי אמה מן המקצוע מכסה עובי קרש של מקצוע השני, והרי קבועים ראשי הבריחים של צפון ודרום במקוצעות. ולפי דיברי רבותינו[2] בריח התיכון מתעגל בתוך שלשה הכתלים מן הקצה אל הקצה על ידי נס: 31. פרכת. לפי ענינו לשון מחיצה והבדלה בין בית לבית: מעשה חושב. אומן[3]. כעין מעילים ציוריהן מעשה אורג[4], אבל רוקם ציור מטוה במחט מבחוץ[5]: 32. וויהם. כעין מזלג[6] בעמודים, קבועים להכנים בהם שפת הפרוכת מלמעלה[7]: 33. ונתת את הפרכת תחת הקרסים של זהב, שהם לסוף עשרים אמה של יריעות הפרוסות בתחילת המשכן. כי המשכן ארכו שלשים והקרסים באמצע של ארבעים אמה של עשר יריעות, נמצא מן[8] הפרכת עד פתח מזרח עשרים של היכל, וממנו לצד מערב עשר אמות של בית קדשי הקדשים: 36. מסך לפתח האהל. שאין שם יריעה לבד חצי היריעה הכפולה למעלה: מסך. כמו מסיך. וכן מגן, מגין. לפי' אפילו כשהן דבוקין אינן נחטפין בראשיתם לפי שהן לשון פועל כדכתי'[9] מסך פתח אהל מועד. מגין של פתח. וכן[10] מגן שאול בלי משוח בשמן. אבל דָּבָר בָּקָר שהוא שם דבר כשהוא דבוק נקוד בחטף, [11]בְּקַר זבח השלמים, [12]דְּבַר השמיטה:

---

[1]) בכ"י: והרום. — [2]) שבת דף צח ע"ב בברייתא, ולא כברייתא דמלאכת המשכן (עי' רש"י). — [3]) ר"ל חושב הוא שם האומן ולא שם האומנות וכדברי רש"י לתיבת רוקם בפסוק לו. — [4]) כפירוש רש"י לתיבת חושב בפסוק א'. — [5]) כפירוש רש"י לפסוק לו. — [6]) בכ"י: מדלג. כי אותיות ד' וז' הדומות נחלפו. — [7]) בכ"י בא המאמר הזה אחרי פירוש פסוק לג. — [8]) בכ"י: עד הפרכת. — [9]) במדבר ד, כה. ובכ"י: האהל מועד. — [10]) שמואל ב' א, כא. — [11]) במדבר ז, פח. — [12]) דברים טו, ב.

כז .1 ועשית את המזבח. מזבח החיצון שבעזרה: .2 ממנו תהיינה קרנותיו. ולא מחוברות: .3 ויעיו. שקורין ווידיל[1] ב״ל לקבץ בהן הדשן ולתת אותו בתוך סירותיו להוציא בהן הדשן כאמור בצו את אהרן[2]: ומזרקותיו. לקבל דמי הקרבנות לזרוק על המזבח: ומזלגותיו. לקחת בהן איברי הקרבנות ולהפכן על גחלי המערכה להקטירן: ומחתותיו. לחתות בהן גחלים כדכת׳[3] לחתות אש מיקוד. [4]היחתה איש אש בחיקו: .4 מכבר. ככברה. כדכת׳[5] כאשר ינוע בכברה ולא יפול צרור ארץ: .5 כרכב. כניסת המזבח שמתקצר למעלה ללכת על אותה הכניסה סביב המזבח, וגם בהלכה קרוי כן בשחיטת חולין [6]עד שיכרכב. בליטות וציורין שבכלים[7] וגומות שעושין בהן קרויין כן: עד חצי המזבח. להבדיל בין דמים העליונים לתחתונים. וסימנך[8] עולת העוף למעלה חטאת העוף למטה. ובבהמה למפרע[9] חטאת למעלה ועולה למטה. הכל במסכת זבחים[10]: .8 נבוב לוחות. חלול. וכן[11] ואיש נבוב ילבב. וכשחונים ממלאין אותו עפר ואחר כך מקריבין עליו: .9 קלעים. פי׳ מנחם[12] עניין יריעות המה. ומחלוקת שנייה [13]פירש [14]וקלע עליהם מקלעות כרובים, [15]מקלעת פקעים, עניין פיתוח המה. ואני אומר כי יש לומר שאף קלעים של חצר המשכן היו עשויין בעניין מקלעות וציורין: .10 וחשוקיהם מוקפים כסף. פתרונו לפי ענינו: .12 עמודיהם עשרה[16]. לכל חמש אמות של פרשה תמצא עמוד אחד: .14 וחמש עשרה אמה קלעים לכתף. לצד מזרח בכניסת העזרה שיש רוחב חמשים אמה ט״ו אמה מצד זה קלעים, וכן לצד השני, ומסך עשרים באמצע. הרי חמשים אמה מכוסים: .18 ורוחב חמשים בחמשים. כיצד? החצר אורכו מאה אמה ממזרח למערב שהרי כותל צפוני מאה אמה קלעים. וכן דרומי. ומצפון לדרום חמשים

---

1) *vadil* או *vedil* ובל״א Feuerschaufel. עיין RSBM דף 95 סימן 28. — 2) ויקרא ו,ג. ד. — 3) ישעיה ל,יד. — 4) משלי ו,כז. — 5) עמוס ט,ט. — 6) בחולין דף כה ע״א לפי גרסתנו: כל שעתיד... לכרכב. — 7) בכ״י: שבכלי. — 8) לתחלת דברי הסימן יש עוד הוראה אחרת כי העוף עולה למעלה בכנפיו כי יעופף על פני השמים, ונקל בזה לזכור כי עולת העוף למעלה וכל הנשאר יקל בזה לזכרון בני אדם. — 9) ר״ל נהפוך הוא. — 10) אולי דעתו על זבחים דף נג ע״א. — 11) איוב יא,יב. — 12) במחברת קלע II. — 13) בדפוס במחברת קלע III. — 14) מלכים א׳ ו,לב. — 15) שם ו,יח. ובכ״י: מקלעות. — 16) בכ״י: עמודיהם עשרים, בטעות.

אמה רוחב החצר. ומשכן ארכו שלשים ורוחבו עשר. העמיד המשכן על שפת חמשים מן המאה[1] ונשאר חצר מן [המזרח[2] לפני[3]] המשכן חמשים בחמשים מרובעים פנויים ובשלשת רוחותיו חצר עשרים אמה, שהרי ארכו שלשים, ונשארו אחריו למערב עשרים מן החמשים של אורך מאה אמה, ורוחבו עשר[4] ונשארו לצד צפון עשרים מן החמשים רוחב, וכן לצד דרום: 19. יתידותיו. הקשורים בקלעים ותוחבין אותן בקרקע שלא ירגזון יריעות מלמטה לכאן ולכאן ברוח:

---

# ואתה תצוה.

20. ואתה תצוה. למעלה הוא אומר[5] דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה לפי שעה לצורך המשכן אבל כאן שציווי זה לכל הדורות לתת שמן למאור לכל שנה ושנה לכך הוא אומר ואתה תצוה, שינה הלשון, לפי שכל לשון צוואה[6] לדורות היא. וכן הוא אומר בתורת כהנים[7] ובסיפרי[8] כי כל לשון ציווי אינו אלא מיד ולדורות: זך. בלא שמרים. הזתים כתושים במכתשת כי [מן] הטחונים בריחים אינו זך כל כך: 21. לפרוכת לפני העדות:

כח 4. ואלה הבגדים וג׳. כולם מפורשים לפנינו: חשן. לפי עניינו ופשוטו. כעין נרתק וכים, שהרי כפול היה: ואפוד. לשון מלבוש שמתקשט בו ומכוסה בו האדם למעלה מכל בגדיו: תשבץ. כעין גומות גומות הוא עשוי: מצנפת. כובע בראש, כדכתי׳[9] וצניף מלוכה: ואבנט. אזור: לפי הפשט מכנסים לא הוצרך להזכיר כאן, שאינו מזכיר אלא בגדים הנראים העשויים לכבוד: 6. ועשו את

---

[1]) בכ״י: מן האמה. — [2]) בכ״י: ונשאר חצר מן המשכן וגו׳. ואין לו שחר. על כן הוספתי תיבת המזרח לפי הענין. — [3]) הוספתי תיבת לפני על פי דברי אביי בעירובין דף כג ע״ב ודברי רש״י כאן בסוף ד״ה ורחב חמשים בחמשים. כי עליהם גלוו דברי רשב״ם. — [4]) בכ״י: עשרים. והגיה בעל קרן שמואל.

[5]) כה, ב. — [6]) בכ״י: צואה. ואין זו דרך הכותב הזה וטעות נזדמנה לו. — [7]) בתחלת פרשת צו את אהרן. — [8]) בתחלת הספר. — [9]) ישעיה סב, ג. ובכ״י: לצניף מלוכה.

האפוד. אפוד וחשן זקני פירשם. אך אני אפרש בהם דברים שלא נתפרשו: .7 שתי כתיפות חוברות יהיה לו וגו׳. האפוד עשוי לפי דעתי כמו חצי מלבוש ממותניו של אדם ולמטה ומכסהו בין מלפניו בין מלאחריו. וזהו שכת׳[1] ויחגור אותו בחשב האפוד ויאפוד לו בו, שהחשב הוא עשוי כמין אזור עשוי בתוך שפת האפוד בגוף האפוד. והכתפות הללו שתיהן חוברות ממש מכל וכל, ומכסים[2] את כל הגוף של אדם מאחריו[3] ממתניו ולמעלה[4]. וזהו שכת׳ פעם שנייה וחובר, שמלבד שהיו הכתפות [חוברות] אשה אל אחותה עד כתפי האדם מלמעלה, חוזר ומחבר אותם מלמטה אל האפוד. והחשן לפניו על לבו זרת ארכו וזרת רחבו מחובר למעלה בכתפות ומלמטה באפוד. נמצא הכל מלבוש[5] אחד ונמצא כל גוף הכהן מכוסה באפוד[6] המחובר לחשן ולכתפות האפוד. שאם לא[7] היו חוברות הכתפות יחד אלא כמו שתי רצועות עולות על צוארו ומתחברות לשרשרות החשן מלפניו, אם כן כשהכהן עסוק בעבודה וכופף את צוארו למטה, יהו נופלות הכתפות ומתפרדות והחשן נופל: אל שני קצותיו. שמאחריו של כהן, קצות האפוד העליונות אצל החשב: .8 וחשב אפודתו. שבחשב היה חוגרו ומחברו כדכת׳[8] ויחגור אותו בחשב האפוד ויאפוד לו בו: .11 מעשה חָרַש אבן. דבוק הוא, לכך הרי״ש פתח, חרש של אבן, אומן לפתח. ומשקל דגש הוא כמו גַּנָּב, לכן החי״ת קמוצה ולא חטופה: פתוחי חותם. כעין פיתוחי צורות של חותמות שעושין בטבעות: .12 על כתפות האפוד. כתפות האפוד באים עד צוארו מכאן ומכאן ונכפות עד לפניו[9] ושם קבועים שתי אבנים בראשי הכתפות ויש[10] בהן שרשרות שמגיעות עד החשן שכנגד לבו והוא תלוי בהן: אבני זכרון. כמו שאפרש לפנינו[11] אצל ציץ שכתוב בו קודש לי״י: .13 ועשית משבצות זהב[12]. כעין טס של זהב שיש גומא באמצעיתו להכנים בו ראשי השרשרות לחתיכה אחת גסה שדומה

---

[1]) ויקרא ח,ז. — [2]) בכ״י: ומכנסים. — [3]) בכ״י: ואחריו. — [4]) רוצה לומר שהכתפות נחברות מאחוריו של כהן לחתיכה אחת רחבה לכסות את גב הכהן. — [5]) בכ״י: מלובש. — [6]) בכ״י: האפוד. — [7]) בכ״י: לו. — [8]) ויקרא ח,ז. — [9]) ר״ל יתעקמו בעלותם על כתפי הכהן אל עבר פניו. — [10]) בכ״י: יש. — [11]) רמז על דבריו לפסוק לו. — [12]) בכ״י: ועשית משבצות זהב טהור.

לגבול ולסוף כעין בוטון[1] ב"ל שעושין בראשי חגורות של משי כדי שתיכנס[2] במשבצות: 14. מעשה עבות. לפי שיש שלשלאות בעינין אחר תחובות זו בתוך זו כעין לולאות, לכך צריך לפרש שלא היו עשויין כן אלא מעובתין בארך כעין חבלים שלנו[3]: ונתת את שרשרות העבותות על המשבצות. ועדיין לא פירש כאן באיזה מקום יקבעם. ולפנינו[4] מפרש ששני ראשיהן של שרשרות יתן בטבעות החשן ושני ראשיהן שנותנין במשבצות יתן בכתפות האפוד אל מול פניו: 15. חשן משפט. לפי שנתנו בחשן[5] האורים והתומים שמגידין משפט ישראל וצורכיהם כדכת'[6] ושאל לו במשפט האורים. לכן קרוי [חשן] משפט: 16. כפול. כעין כים. לפי שנותנין לתוכו האורים והתומים: זרת. חצי אמה[7]: 17. ומלאת בו. גומות להושיב בהן האבנים: 22. ועשית על החשן שרשות גבלות. הם שרשרות שעל המשבצות האמורים למעלה[8]: 23. ועשית על החשן [וגו']. על שתי קצותיו העליונים תתן הטבעות להכנים בהן שתי העבותות ושתי קצותם הנתונים במשבצות תתן על כתפות האפוד ונמצא החשן תלוי באפוד. ועדיין יכול צידו של החשן התחתון להיות מנענע הנה והנה, עד שמחברו אל האפוד כמו שמפרש והולך שעושה בקצות החשן מבפנים שתי טבעות אחת מכאן ואחת מכאן ושתי טבעות בקצות האפוד על סוף הכתפות מקום חיבורן מלמטה אל האפוד והחשב מלמעלה[9], והיו[10] של חשן מלמטה ושל אפוד מלמעלה, וכשיבא[11] פתיל תכלת מטבעות האפוד אל טבעות החשן, [החשן][12] מלמעלה והאפוד[13] מלמטה: 28. וירכסו. ויחגרו[14]:

---

1) Knopf, *bouton*. ועיין RSBM דף 126 במקום הערה 6. — 2) החתיכה הגסה. ופירש מגבלות בפסוק יד וגבלות בפסוק כב לשון גבול וסוף כדעת רש"י. — 3) בכ"י: שלא היו עשויין כעין חבלים מעובתין בארך כעין חבלים שלנו. וכל משכיל יראה שתיבות כעין חבלים בפעם הראשונה צריכות להיות: כן אלא, ועל ידי טעות נשתנו לדומות להן בהברה ואותיות בעצם המאמר הזה. — 4) בפסוק כד וכה. — 5) בכ"י: שנותנו בהם. ונקוד הויו הראשון של שנותנו להיותו נמחק. — 6) במדבר כז,כא. — 7) המאמר הקצר הזה המפרש זרת נשמט בדפוסים. — 8) בפסוק יד. — 9) ר"ל אל השפה העליונה של האפוד והחשב, לפי שהכתוב אומר ממעל לחשב האפוד. — 10) ר"ל הטבעות. ובכ"י: היו. — 11) בכ"י: כשיבא. — 12) בכ"י החשן פעם אחת ולא כראוי שתי פעמים. — ור"ל לפי שכתוב ולא יזח החשן מעל האפוד, נמצא החשן מונח בשפתו התחתונה על האפוד שהיה לדעת רשב"ם ממתני הכהן ולמטה. — 13) בכ"י באו כאן: מלמעלה והאפוד, שתי פעמים. — 14) בכ"י נמצא הפירוש הזה אחרי פירוש את האורים ואת התומים.

‏30. את האורים ואת התומים. כעין השבעות על שמות בדבר הק' שהיה נותן בחשן להגיד משפטן וצורכיהם. אם האומות מגידים להם תרפים וקסמים שלהם ברוח טומאה להבדיל כמה הבדלות בין טומאה לטהרה קל וחומר לקדושה שמגדת: ‏31. מעיל האפוד. שלובש עליו את האפוד: כליל תכלת. כולו תכלת. ונראה בעיני לפי שהוא נראה[1] תחת האפוד והחשן שבאין לזכרון וגם התכלת שדומה לרקיע הרי הוא לזכרון כמו שאמרו רבותינו אצל תכלת שבציצית[2] שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד, לפיכך הוא תכלת כולו ולא ארגמן ולא תולעת שני: ‏32. פי תחרא. פי ראשו[3]. פתח שמכנים ראשו כשלובשו: בתוכו. באמצעיתו למעלה—להבדיל—כעין מלבושים של גלחים[4]: לא יקרע[5]. לא יפתח בית צוארו למטה כעין מלבושים שלנו אלא למעלה, שבשעת אריגה מניחין בו צואר[6]: ‏33. בתוכם. בין רימון לרימון ולא בתוך הרימון: ‏35. ונשמע קולו בבאו אל הקדש. שפעמוני [זהב] נוקשין ומכין זה לזה אע"פ שבליטת הרימונים ביניהם. ולפי שצוה הק'ב'[7] וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבאו לכפר בקדש עד צאתו, לכך ציוה הק' ונשמע קולו בבאו ויתרחקו השומעים משם: ‏36. ועשית ציץ. לפי שנותנו על מצח מקום ראיית בני אדם קרוי ציץ כמו[8] מציץ מן החרכים כמו שפירשתי[9] על המשקוף. כך נראה בעיני: קדש לי"י. על האפוד ועל החשן היו שמות בני ישראל לזכרון שכיפר הק' על עון הקדשים שיקדישו בני ישראל הכתובים למטה מן הציץ באבני האפוד והחשן. קדש לי"י, כלומ' הק' מרצה עון הקדשים[10]: ‏37. ושמת אותו על פתיל תכלת. פתיל אחד היה בשני ראשי הציץ שמגיע מאזן לאזן שיהא הציץ מקושר בהן ושלשה חוטין מלמעלה על הראש והיה עשוי על [ידי]

[1]) בכ"י: שהיא נראת. — [2]) ספרי לבמדבר טו,לט ומנחות דף מג ע"ב.— [3]) בכ"י ראשון במקום ראשו. — ורשב"ם רצה לפרש תיבת פי הנמצא שתי פעמים בדברי הכתוב הזה, ולא חש הכותב להקדים המאוחר. — [4]) בכ"י: גחלים.— [5]) בכ"י: ולא יקרע. — [6]) ראה נא שפירש תיבות לא יקרע שלא כדברי מפרשים אחרים. — [7]) ויקרא טז,יז. — [8]) שיר השירים ב,ט. — [9]) לעיל יב,ז. — [10]) ע' דבריו לפסוק לח. ונראה שפירש קדש לי"י כן: ישראל קדש לי"י הוא כי כל עונם יכופר על ידי הקרבנות בסיוע הציץ, ושמותם על לב אהרן ועל שתי כתפיו יעלו בזה לזכרון ולרצון לפני ה' תמיד.

החוטין כעין כובע על המצנפת[1]: אל מול פני המצנפת יהיה הציץ על מצחו, מקיף מאזן לאזן: 38. ונשא אהרן את עון הקדשים וגו'. לפי פשוטו לא דיבר הכתוב בטומאת קדשים. אלא כך פירושו. כל קרבנות שיביאו ישראל או עולה או חטאת או אשם לכפר עליהם, שיסייע הציץ עם הקרבן להזכירן לפני הק' שיהיה לרצון ולזכרון לבני ישראל להתכפר להם: 40. לכבוד ולתפארת. לפי שהמגבעות על הראש צריכים ייפוי נאה ביותר: 41. והלבשת אותם. כשיוקם[2] המשכן:

כט 2. ולחם מצות. אפוי בתנור קרוי לחם. וגם שמן היה בו[3] כי הוא לחם שמן האמור עם חלות ורקיקין בעשיית מילואים בפרשת צו את אהרן[4]. חלות ורקיקים מפורשים במסכת מנחות[5] ומכל מין ומין עשר הם: 3. והקרבת אותם בסל. בסל[6] תביאם לעזרה: 9. וחגרת אותם אבנט אהרן ובניו. בזה[7] נחלקו במסכת יומא[8] לפי שאין סדר לבישתן הכתוב כאן כסדר[9] [לבישתן] בצו את אהרן[10]. ולפי הפשט אין לדקדק: 6. נזר הקדש. הוא [הציץ: 27. וקדשת את חזה התנופה ואת שוק התרומה.][11] שניהם לשון הפרשה, אפס החזה קורא תנופה, כי לבדו הונף ונאכל, אבל השוק של כאן נקטר, אבל של דורות שניהם נאכלין: 29. למשחה בהם. להתגדל בהם כעין משיחת שמן. וגם בכל מקום קורא הגדולים משיחים. [12]אל תגעו במשיחי: 30. ילבשם הכהן בהתחנכו[13] להיות כהן גדול: 35. שבעת ימים תמלא ידם. שבעת ימים לפני יום השמיני שהיתה עבודה באהרן ובניו היה משה מקים את המשכן בכל יום

---

[1]) עיין פירוש רש״י. — [2]) בכ״י: כשאקם. והאותיות דומות בכתב. — [3]) בכ״י: וגם שמו היה כן. ורבי משה בן מנחם ז״ל (Mendelssohn) היטיב לתקן המעוות בביאורו לנתיבות השלום. — [4]) ויקרא ח,כו. — [5]) דף עד ע״ב ודף עה ע״א. — [6]) בכ״י: בצל בצל. והמדפים לא הבין הטעות והשמיט התיבות. — [7]) בכ״י: בן. ונראה שהיה כתוב בו בחסרון קו וצ״ל בז' שהוא בזה כאשר הגהתי. — [8]) דף ה ע״ב. — [9]) בכ״י: בסדר. — [10]) ויקרא ח,ז. יג. — [11]) כשורה שלמה של כ״י אשר לפני הוספתי כי שם נמצאו תיבות „נזר הקדש הוא“ בסוף השורה ותיבות „שניהם לשון הפרשה“ בתחלת השורה שלאחריה והמחסור נראה לעין והמדפיסים לא כיונו כראוי. ולפי הגהתי יפרש תיבות נזר הקדש בפסוק ו׳ כרש״י. ובא הפירוש שלא במקומו כאשר יקרה לא אחת ולא שתים. ע' RSBM דף 35 הערה 6. וכאן לא העתקתי המאמר ממקומו בכ״י כדי להראות את הקורא סדר הדברים עם חסרונם בכ״י. ובפירוש רשב״ם לפסוק כו נשמטו דברי המקרא אשר הוספתי. ואלה הוסיף גם בעל קרן שמואל, אבל מחק תיבות אחרות שלא כדין. — [12]) תהלים קה,טו; דברי הימים א' טז,כב. — [13]) בכ״י: בהתחנכם.

ומקריב קרבנות בכל יום ולערב היה מפרקו, וביום השמיני הוא באחד בניסן הוקם המשכן לגמרי[1] כדכת' באלה פקודי[2] ומכאן ואילך עבודה באהרן ובניו: 37. כל הנוגע וקרב אל המזבח יקדש ויטהר תחילה בטרם יקרב אל המזבח[3]: 43. ונקדש בכבודי. שאהיה[4] נראה לישראל כשיוקם[5] המשכן ותבא אש של מעלה ותאכל את הקרבנות כדכת' ביום השמיני[6] כי היום יי׳ נראה אליכם. וכת'[7] וירא כבוד יי׳ אל כל העם ותצא אש מלפני יי׳ ותאכל את העולה וגו': 46. הוצאתי אותם מארץ מצרים כדי לשכני בתוכם:

ל 1. מקטר קטרת. ולא עולה ושלמים ומנחות ונסכים: 6. ונתת אותו לפני הפרכת. בהיכל: אשר על ארון העדות. היא הפרוכת להבדיל בינו להיכל: 10. אחת בשנה. ביום הכיפורים, כדכת' באחרי מות[8] ויצא אל המזבח אשר לפני יי׳ וגו'. אבל בכל השנה כולה לא היו עליו דמים אלא קטורת:

---

# כי תשא.

12. כי תשא. כשקיבצם משה לישראל להפריש תרומת המשכן מנאן. וזה הכסף ניתן לעבודת המשכן כדכת' באלה פקודי[9] וכסף פקודי העדה מאת ככר וג': 13. עשרים גרה. מין מטבע הוא: 16. כסף הכיפורים. כסף כופר נפש: על[10] עבודת אהל מועד. כדכת'[11] מאת אדנים למאת הככר ככר לאדן: 23. בשמים ראש. חשובים, כדכת'[12] עם כל ראשי בשמים. ונראה בעיני כי בשמים גידולי אילנות כדכת'[13] הפיחי גני יזלו בשמיו. אבל בשמים ראש מיני שרף אילן או דברים שמוציאין מן

---

[1]) הלך בדרך ספרי ורש"י המביאו לבמדבר ז,א. — [2]) מ,ב. יז. — [3]) כיש אומרים שהביא ראב"ע. – [4]) בכ"י: שאהא. — [5]) בכ"י: כשאקם. ונתחלפו אותיות הדומות בכ"י זו לזו. — [6]) בכ"י: יום שמיני. והמקרא בויקרא ט,ד. — [7]) ויקרא ט,כג. כד. — [8]) ויקרא טז,יח.

[9]) לח,כה. — [10]) בכ"י: כל. — [11]) לח,כז. — [12]) שיר השירים ד,יד. — [13]) שם ד,טז.

הקרקע[1]: מר דרור. חשוב. וכן[2] מור עובר, חשוב בכל סוחרי מדינות[3]. ומחציתו מפורש בכריתות[4]: 25. רקח מרקחת. לפי הפשט כתושים ונתונים בשמן ועירבום יפה, כמו[5] ישים ים כמרקחה, לשון תערובת: 29. כל הנוגע בהם יקדש ויטהר תחילה קודם שיגע בהם לאחר שנמשחו[6]: 32. ובמתכנתו[7]. בחשבון הבשמים של פרשה זו: 33. ואשר יתן ממנו. משמן שעשה משה: 34. סמים. כבר פירשתיו למעלה[8]: סמים ולבונה זכה. לפי הפשט בתחילה כלל קח לך סמים ופירש מה הם סמים נטף ושחלת וחלבנה הרי אילו סמים שצויתי שתקח לך ועוד קח לבונה זכה. ולפי הפשט לבונה זכה אינה סמים, וסמים אחרון הם[9] סמים ראשון שבפסוק[10], וכן דרך מקראות, כולל ומפרש וחוזר ואומר הרי לך כלל שאמרתי לך[11]. וכן בנח[12] ויאמר אלהים [אל נח] זאת אות הברית אשר הקימותי וגו׳: 35. ממולח. מעורב. כמנהיגי ספינות בים שקורין מלחים מפני שמערבין המים בלכתם: 37. ושחקת ממנה וגו׳. לקיים ביום הכיפורים מה שכתוב באחרי מות[13] וקטרת סמים דקה והביא מבית לפרוכת:

לא 6. ובלב כל חכם לב שיבא לעשות המלאכה כבר נתתי בהם חכמה ועשו וגו׳: 10. בגדי השרד. כמין קליעות והם בגדים שמצפים בהם הארון והשולחן והמנורה המפורשים בפרשת במדבר סיני[14] ופרשו עליו בגד כליל תכלת, [15]בגד ארגמן, [16]בגד תולעת שני. ואותן בגדים עשויין כעין שרד וקליעות: 13. אך את שבתותי.

---

1) ור״ל שרף או מיני עשבים הנותנים ריח. וראייתו מתיבות בשמים ראש שהם מיני שרף או גידולי קרקע תבואר על ידי דברי המפרש הצרפתי אשר פירש שיר השירים והוצ״א הפירוש לאור הח׳ ר׳ אהרן יעללינעק נ״י בלפסיא בשנת 1855 למספר הנוצרים וחשב שרשב״ם הוא המפרש ואני לא כן אדמה והראיתי בספרי RSBM דף 17 עד דף 19 שאיש אחר חיברו אבל הלך במקצת דבריו בעקבות רשב״ם. ושם כתוב לשה״ש ד,יד: מור ואהלות. בשמים הם הגדילים בקרקעות ערוגת הפרדס, והמקרא מוכיח שכת׳ עם כל ראשי בשמים שהם שרשי בשמים. — 2) שיר השירים ה,ה. — 3) ע׳ דבריו לבראשית כג,טז. — 4) דף ה ע״א. — 5) סדר הדברים באיוב מא,כג: ים ישים כמרקחה. — 6) כפירושו לעיל כט,לז. — 7) בכ״י: ובמסכותו. — 8) לא פירש סמים בכ״י שלפנינו קודם זה וא״כ נשמט פירושו ע״י הכותבים. — 9) בכ״י: היו. והמדפיסים תקנו כראוי: הם, אבל השאירו גם כן: היו, וזה לא יתכן. — 10) ולא כדברי רב הונא אליבא דרב יוחנן בכריתות דף ו ע״ב שהביא רש״י. — 11) קרוב לדעת דבי ר׳ ישמעאל בכריתות דף ו ע״ב. — 12) ר״ל שגם שם בבראשית ט,יז בא לבסוף כלל אחרי הקדימו כלל בפסוק יב ואח״כ פרט בפסוק יג—טז. — 13) ויקרא טז,יב. — 14) במדבר ד,ו. — 15) שם ד,יג. — 16) שם ד,ח.

אפילו מלאכת המשכן לא תעשו בשבת: כי אות היא [וגו']. שאתם שובתים כמותי לפי שאתם עמי:

לב 1. אשר ילכו לפנינו. כעין תרפים העשויין במכשפות שיגידו צורכיהם: 4. ויצר אותו בחרט. הזהב לקח מיד כל אחד וקיבץ אותו וקשר את [הנומים] כולם בבגד[1] עד שעשו דפוס של חמר ושל שעוה כדרך המתיכין ועשו בו צורת עגל והשליכו הזהב בתוכו ונעשה עגל, כדכת'[2] ואשליכהו באש ויצא העגל הזה, וכתיב[3] ויצר ככרים כסף בשני חריטים: אלה אלהיך ישראל אשר העלוך. וכי שוטים היו שלא היו יודעים שעגל זה שנוצר היום לא העלם ממצרים? אלא כל עובדי ע"ז יודעים שאלהינו שבשמים ברא את העולם, אף[4] בזה היו טועים. שהתרפים יש בהם רוח טומאה כמו הנביאים שיש בהם רוח הקדש, וסבורים שהעגל שהיה מדבר ברוח הטומאה כאילו היה מדבר ברוח הקדש של מעלה, ולכך אומרים אלה אלהיך ישראל אשר העלוך, כלומר רוח הקדש יש בו וכאילו רוח הקדש הולך לפנינו. וכן לבן אמר על התרפים[5] למה גנבת את אלהי. ולנסות בו את ישראל נתן בו רוח הטומאה של מיני מכשפות. ואוב וידעוני [נתן] כח בו להכחיש פמליא של מעלה, ולהגיד נולדות, לדעת אם יהיו[6] תמים לי"י אלהיהם ולא יהיה בהם מעונן ומנחש ומכשף ולא מאמין לאות ומופת של נביאי רוח[7] הטומאה כדכת'[8] כי מנסה י"י אלהיכם אתכם לדעת אם ישכם[9] אוהבים את י"י אלהיכם וג'. [10]וירא משה את העם כי ברע הוא: 11. [ב]עמך אשר הוצאת. עמך ולא עמי. אשר הוצאת, ולא אני העליתי אלא אתה[11]: 12. למה יאמרו. עשה למען שמך שלא יתחלל: 16. מעשה אלהים המה ולא פסל אותם משה. אבל האחרונים כת' בהם[12] פסל לך: חרות. כמו חרוט או חרוש: 18. חלושה. נצחון. כדכת'[13] ויחלוש יהושע: 19. וישלך מידו.

---

[1]) כפירוש הראשון בדברי רש"י. — [2]) בפסוק כד. — [3]) מלכים ב' ה,כג.— [4]) בכ"י: אף. — [5]) בראשית לא,ל. — [6]) בכ"י: היו. וע' גם דבריו לדברים יח,יג. — [7]) בכ"י: רוח נבואי הטומאה. — [8]) דברים יג,ד. — [9]) שם כתוב: הישכם. — [10]) השתמש בדברי פסוק כב. ונראה שהבינם רשב"ם קרוב לפירוש רש"י שם והשתמש בהם כאן לומר שלא עמדו ישראל בנסיון הזה שניסה הק' אותם בתתו רוח הטומאה של מיני מכשפות בעגל שעשה אהרן. — [11]) דעתו שמשה השיב על דברי י"י בפסוק ז. — וקרוב לדבריו תמצא בשמות רבא פרשה מו. — [12]) לד,א. — [13]) יז,יג.

כשראה את העגל תשש כחו ולא היה בו כח והשליכם רחוק ממנו קצת שלא יזיק את רגליו בנפלם, בדרך כל משליכי משאוי כשאין בהם כח לשאת[1]. וכן ראיתי בפרקים של רבי אליעזר[2], ועיקר פשוטו כך[3]: 20. ויזר. ויפזר. [4]ויקן מן קנה, ויזר מן זרה, [5]הנה הוא זורה. [6]ואת האש זרה הלאה: וישק את בני ישראל. בדקן כסוטות[7]: 24. ויצא העגל הזה. נגמרה מלאכתו[8] כדכת' [9]ויצא לצורף כלי, [10]ומוציא כלי למעשהו: 25. כי פרוע הוא. בטל מן המצות, ממצות בוראו. כדכת'[11] ותפרעו כל עצתי, [12]פרעהו אל תעבר בו: לשמצה. לדברי לעג וקלס בשנאיהם כמו[13] ותקח אזני שמץ מנהו, כעין דיבור: 27. איש את אחיו. החוטא בעגל: 29. מלאו ידכם [היום]. כמו [14]כי מלאו אחרי י"י, לשעבר[15]. היום חינכו כל יד ויד שלכם בקרבן לי"י, שהרי איש בבנו ובאחיו שלחתם ידיכם לשמים[16]: 32. [מחני נא] מספרך ספר חיים אשר כתבת. כדכת'[17] כל הכתוב לחיים בירושלים. [18]הרגני נא הרוג: 34. נחה. לארץ ישראל: וביום פקדי. כלומר לפרקים, לכשארצה, ולא הכל ביחד:

לג 3. פן אכלך. כמו אֹכַלְךָ אוכל אותך[19] כי הק'[20] אש אוכלה הוא: 4. עדיו. מיני תכשיטין, לפי שנהגו אבילות, כדכת'

---

[1]) בכ"י: לצאת. — [2]) בפרק מה. ושם כתוב: ולא יכול משה לסבול את עצמו ולא את הלוחות והשליכן מידיו ונשתברו. — [3]) ר"ל שבפירוש הזה נבין איך מלאו לבו להשחית את הלוחות, שהיו מעשה אלהים, בשצף קצף. — [4]) בראשית לג,יט. — [5]) רות ג,ב. — [6]) במדבר יז,ב. — [7]) ע' גם רש"י. ומקור הדבר בע"ז דף מד ע"א. — [8]) ולא שיצא העגל בכח אלוהות שבו שלא מדעת אהרן כאשר פקרו המערערים לפרש את דבריו לומר שיש ממש בע"ז כפירוש רש"י בד"ה פקרו המומרים (כן היתה גירסת רש"י בגמרא במקום: פקרו המערערים) במגלה דף כה ע"ב. — [9]) משלי כה,ד. — [10]) ישעיה נד,טז. — [11]) משלי א,כה. — [12]) משלי ד,טו. — [13]) איוב ד,יב. — [14]) במדבר לב,יב. — [15]) ר"ל שפתרון התיבה בלשון צווי להבא כאן כפתרונה בלשעבר שם ושניהם לשון חינוך. ובעל קרן שמואל טעה בפירוש הדברים. — [16]) הלך בעקבות תרגום ירושלמי הנקרא תרגום יונתן. וכן הבין רמבמ"ן בביאורו כאן את דברי רשב"ם. — [17]) ישעיה ד,ג. — [18]) השתמש כדרכו בדברי המקרא (במדבר יא,טו) לפרש דברי משה מחני נא מספרך וגו'. — ובספר מנחת יהודה בדף נא ע"ג של ספר דעת זקנים ובתוספות שם ובאמרי נעם לר' יעקב דילישקאש הובא פירוש הכתוב הזה בשם רשב"ם כאלו משכו לדברי האגדה על אודות הספרים הנכתבים בראש השנה בגמרא דראש השנה דף טז ע"ב. ואולם רשב"ם לא רמז אלא לדברי המקרא בישעיה ד,ג ואולי שת לבו גם אל תהלים סט,כט. — [19]) מאן לפרש כפירוש רש"י. — [20]) דברים ד,כד.

ויתאבלו ולא שתו איש עדיו עליו, שהרי אמר להן הק׳ הורד עדייך[1]: 7. יקח. לקח: הרחיק. שניהג בהן כמנודים[2] שלא חפץ הק׳ לדבר עם משה בתוך מחנה ישראל: 12. ראה אתה אומר אלי העל. כדכת׳ לעיל[3] לך נחה את העם: ואתה לא הודעתני אלא[4] הנה מלאכי ילך לפניך ואיני חפץ כי אם בלכתך עמנו בעצמך: 13. הודיעני נא את דרכך. אתה בעצמך[5] תהיה מודיע לנו את הדרך, שתראני דרכיך ואני אלך אחריך: 14. פני ילכו. אני בעצמי אלך כמו שבקשת כדכת׳[6] ופניך הולכים בקרב: והניחותי לך. אלך עמך לכבוש את הארץ עד שאניח לך מכל אויביך מסביב כדכת׳[7] עד אשר [יניח] י״י לאחיכם ככם, [8]והיה בהניח י״י אלהיך [לך] מכל אויביך וגו׳. והמפרש והניחותי לך נחת רוח אעשה במה שאעשה בקשתך, שטות הוא. וכי בכל דברים שהיה הקב׳ מתרצה לבקשת משה יאמר לו והניחותי לך? והלא ייתור לשון [הוא בלא צורך כלל ואינו לשון] חכמה[9]: 15. אם אין פניך וגו׳. כלומר שאם אין אתה בא עמנו[10], במה [יודע] איפוא וגו׳: 16. ונפלינו אני ועמך וגו׳. תחילת בקשה אחרת היא. עוד אני מבקש ממך שֶׁאֶפָּלֵא וְאֶבָּדֵל אני לבדי מכל עם ישראל לדעת כי אני נאמן לנביא ולמוכיח ויהיו שומעים לדברי. וגם עַמְּךָ יהיה נפלא במה ש[ת]לך עמהם מכל העם אשר על פני האדמה[11]:

---

[1]) רצה לפרש תיבת ויאמר בפסוק ה׳ שפתרונו שהרי אמר. וקרוב לזה פירש ראב״ע. — [2]) כפירוש רש״י. [3]) לב,לד. — [4]) שם. — [5]) בכ״י: אתה עצמך. — [6]) שמואל ב׳ יז,יא. — [7]) דברים ג,כ. — [8]) דברים כה,יט. — [9]) הדברים צריכים תיקון. ונראה בעיני שנשמטו דברים כאן כאלה אשר הוספתי בשתי חצאי מרובע שהם כשיעור שורה שבכ״י שלנו וסופה דומה לסוף השורה אשר קדמה לה ועל כן נקל היה שתשמט. ולא אכחיד תחת לשוני את אשר היה נראה בעיני לפנים שצ״ל „והלא ויתור לשון חכמה״, ור״ל והלא חכמה היא לוותר על דבריו ולעזוב ולהניח מקצתם כמותר שאינו שוה כלום. וקרוב לזה מאמר ר׳ שמעון בנו של רבן גמליאל באבות א,יז: וכל המרבה דברים מביא חטא, ומאמר רבי עקיבא באבות ג,יג: סייג לחכמה שתיקה, ומאמר רב הונא בשם רב ואמרי לה משום רבי מאיר בפסחים דף ג ע״ב: לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה, ופירוש המקרא של ירמיה ב,כה לרב נחמן בר יצחק באמרו ביומא דף עז ע״א מנעי לשונך מדברים בטלים. והבוחר יבחר והמטיב לפרש ולהראות דרך אחרת תבא עליו ברכה. — [10]) בעל פענח רזא הוסיף כאן תיבת „תמיד״ בהביאו פירוש רשב״ם בשינוי לשון קצת בדף לה ע״ב. ונראה שלא עלתה התיבה הזאת על דעת רשב״ם. — [11]) נלוה לפירוש רש״י והרחיבו.

.17 גם את הדבר הזה אשר דברת אלי להיות מופלא ונראה שופט וגדול עליהם, מלבד ההליכה שאלך עמהם אשר נתרציתי לך כבר. וזהו קירון פנים שכתוב בו לפנינו[1] נגד כל עמך אעשה נפלאות. הכל כמו שאפרש שם: .18 הראני נא את כבודך. תמה על עצמך. היאך מלאו לבו למשה רבינו להנות מזיו שכינה? והלא הכתוב משבחו[2] ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים? חס ושלום לא נתכון אלא לכרות לו ברית על שני דברים שנתרצה לו הק', על קירון של ונפלינו אני ועמך, ועל[3] פני ילכו להניח לך מכל איביך. וכן אמר. הראני נא את כבודך בכריתות ברית על מה שהבטחתני. כמו שעשה לאברהם כשאמר[4] במה ארע, וכת' שם[5] והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים, וסמיך ליה[6] ביום ההוא כרת י"י את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי. אף כאן שאל משה להק' קיום ברית ונתרצה לו הק' שיראה לו בכריתות ברית כדכת'[7] ויעבור י"י על פניו ויקרא וגו'. וכת' בתריה[8] הנה אנכי כורת ברית נגד כל עמך אעשה נפלאות, כמו שבקשת ונפלינו אני ועמך וגו', [9]כי נורא הוא, כדכת'[10] וייראו מגשת אליו[11]: .19 וחנותי את אשר אחון וגו'. שם אפרש לך מידותי: .23 וראית את אחורי. לאחר שאעבור על פניך בכריתות[12] ברית [תוכל][13] לראות. כעין[14] העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו. דרך עברה היו כורתים ברית:

לד .5 ויתיצב עמו [שם]. עם משה שהיה נצב שם, כדכת'[15] ונצבת על הצור: ויקרא בשם י"י. הק' קרא כשהיה עובר בשם כמו שהולך ומפרש. שכן כתי' למעלה[16] וקראתי בשם י"י לפניך: .8 וימהר משה. משראה הק' עובר ושמע קולו, מיד התחיל להשתחות: .9 כי עם קשה עורף הוא [וגו']. יכול אתה ללכת בקרבנו מאחר שסולחן ורחמן אתה: .10 הנה אנכי כורת ברית על זאת שאלך עמכם, וגם את הדבר הזה אשר דברת אעשה,

---

[1] לד, י. — [2] ג, ו. — [3] בכ"י: ושל. — [4] בראשית טו, ח. — [5] בראשית טו, יז. — [6] בראשית טו, יח. — [7] לד, ו. — [8] לד, י. — [9] שם. — [10] לד, ל. — [11] ועוד עיין דבריו לד, י. — [12] בכ"י: כריתות. — [13] בכ"י נשאר במקום הזה מקום חלק כי לא הכיר הכותב התיבה הראויה שם. והוספתיה מדעתי. — [14] ירמיה לד, יח. — [15] לג, כא. — [16] לג, יט.

שאמרת [1]ונפלינו אני ועמך, שנגד כל עמך אעשה לך ההפלאה וראה כל העם את הגדולה שאני עושה עמך כי נורא [הוא] כדכת׳[2] וייראו מגשת אליו. וכת׳[3] וראו בני ישראל את פני משה כי קרן וגו׳: 19. כל פטר רחם לי. לפי שעל ידי מכת בכורות נתקדשו בכורות[4] ביציאתן[5] ממצרים נכתב כאן[6]: 21. ששת ימים תעבד. עבודת קרקע. סתם עבודה עבודת קרקע, כדכת׳[7] כי תעבוד את האדמה, [8]עובד אדמתו ישבע לחם: בחריש ובקציר תשבות. שהיא חשובה וצריכה לבריות וכל שכן שאר מלאכות: 23. את פני האדון. כבר פירשתיו באלה המשפטים[9]: 26. לא תבשל וגו׳. כבר פירשתיו[10]: 27. כתב לך את הדברים האלה. האמורים בפרשה זו [11]הנני גרש מפניך וגו׳: כי על פי הדברים האלה. שלא תלכו אחרי אלהים אחרים ושלא [תכרות] ברית ליושבי הארץ ולא להתחתן בם ולעלות לרגל: 28. ויכתוב הק׳ על הלוחות. שכן אמר למעלה [12]וכתבתי על הלוחות [את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים, וכת׳ [13]ויכתוב על הלוחות][14] כמכתב הראשון: 29. כי קרן. לשון הוד. וכמוהו [15]קרנים מידו לו. והמדמהו לקרני ראם קרניו [16]אינו אלא שוטה. כי שתי מחלקות הם ברוב תיבות שבתורה. וגם מנחם[17] כן פירש: 32. את כל אשר דבר י״י אתו. מלפני העגל, כל מה שכת׳ מויקחו לי תרומה[18] עד[19] כי בשש משה, וכל האמור בפרשה זו: 33. מסוה. בגד הקרוי כן והו״ו בו עיקר כמו ו׳ של [20]מקוה ישראל. וגם ת״ו [21]של [22]סותה עיקר, ושני מלבושים הם ושני[23] גורות. וכן פתר דונש[24]

---

[1] לג,טז. — [2] בפסוק ל״ה. — [3] בפסוק ל. ועי׳ לעיל לפסוק לג,יח. — [4] בכ״י בסוף השורה: בכור׳, ואם כן הקריאה המכוונת כאשר הדפסתי, כי דרך כתבי היד לקצר המלות כן. — [5] בכ״י: ביציאתו. — [6] ר״ל אחרי מִצְוַת חג המצות. — [7] בראשית ד,יב. — [8] משלי יב,יא; כח,יט. — [9] כג,יז. — [10] כג,יט. — [11] בפסוק יא והבאים אחריו. — [12] בפסוק א. — [13] דברים י,ד. — [14] עיין RSBM דף 58 הערה 6. — [15] חבקוק ג,ד. ובכ״י וקרנים במקום קרנים. — [16] דברים לג,יז. — [17] במחברת קרן II דף 159 ע״א. ועיין RSBM דף 144 הערה 5. — [18] כה,ב. — [19] לב,א. [20] ירמיה יד,ח; יז,יג. — [21] בכ״י בטעות: ו׳. ודברי דונש, שנמשך עליו רשב״ם, בתשובותיו על מנחם דף 26 מעידים על יושר הגהתי. עי׳ כאן הערה 24. — [22] בראשית מט,יא. — [23] בכ״י במקום ושתי. — [24] בדף 26 בדפוס פיליפאווסקי כתב: ואני אומר כי מסוה וסות הם שני מיני מלבושים. יסוד סְתֹה סת סמ״ך ותי״ו וגו׳ ויסוד מסוה סמ״ך וי״ו.

והדין עמו[1]: 34. יסיר את המסוה [וגו' ודבר] בגילוי פנים לישראל את אשר יצוה ואחרי כן חוזר ומתכסה במסוה עד באו לדבר עם שכינה[2] וחוזר ומתגלה[א]:

---

# ויקהל.

לה 1. ויקהל. לקחת מכל אחד [מחצית השקל][3] לגלגלת, וגם להזהירם על מלאכת המשכן: 3. לא תבערו אש. לפי שבימים טובים כת'[4] אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם, שם הותרה הבערת אש לאפות ולבשל, אבל בשבת כת'[5] את אשר תאפו אפו, מבעוד יום, ואת אשר תבשלו בשלו, לכך מזהיר כי בשבת לא תבערו אש למלאכת אוכל נפש וכל שכן שאר מלאכות שאסורין אפילו ביום טוב: ולקטורת, לצורך קטורת תביאו הסמים: 19. לשרת בקדש. לכסות כלי המשכן בעת שנוסעים[6]:

א) ועתה אם תשא חטאתם ואם אין [מחני נא] מספרך אשר כתבת. ראה משה רבינו שהק' לא היה שלם עם [ישראל] על מעשה העגל אמר לו רבונו של עולם[7] אנא חטא העם [הזה] חטאה גדולה ועתה אם תשא חטאתם, מוטב, ואם לא, מחיני נא מספרך אשר כתבת, מספר זה שלא יזכר שמי בו, כי כבר אמרת' להם בשמך במצרים שתביאם לארץ כאשר ציויתני שני' בפרש' וארא[8] וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את [ארץ כנען את] ארץ מגוריהם וג' ואומ' לכן אמר לבני ישראל אני יי' והוצאתי כו' והבאתי....[9].

---

[1]) ולא עם מנחם שחיבר במחברת אות אחת שהיא הסמ"ך שתי התיבות. — [2]) בכ"י יש כאן כפל דברים להשחית יושר דברי רשב"ם. כי שם כתוב: ואחרי כן חוזר ומתכסה במסוה לדבר עם שכינה עד בואו לדבר (אתו) עם שכינה וחוזר ומתגלה. והטעות נראה לעין על כן תקנתי, והכל עולה יפה. ותיבת אתו אשר הסגרתי בחצאי עגולה נקוד בכ"י להיותו נמחק, וכן נכון. — [3]) כן צריך להוסיף. — [4]) יב, טז. — [5]) טז, כג. — [6]) כפירושו לעיל לא, י.

[7]) לב, לא. לב. — [8]) ו, ד. וגו'. — [9]) בכ"י באה כאן ההוספה הזאת מדברי אגדה ולא נשלמה אלא נשארה היריעה הבאה אחרי כן חלקה יותר מחציה. ובדפוסים הראשונים נכנסו הדברים בין דברי רשב"ם בסוף הפרשה במקום הזה. ובדפוס אמשטרדם משנת תפ"ט החלו להשמיטה, וכן נעשה ברוב הדפוסים. ובעל קרן שמואל נלאה לפרש הדברים בחשבו כי הם דברי רשב"ם. ובאמת אין להם יחס כלל לפירושו. אבל למען לא יחסר מאומה מהנספחות בכ"י על דברי רשב"ם העתקתים פה.

21. למלאכת אהל מועד. יריעות המשכן והפרוכת: ולכל [עבודתו]. קלעי החצר וכלי הקדש: 25. חַכְמַת לב. אשה חכמה, אבל חָכְמַת חטף קמץ הוא שם דבר, כמו[1] חכמת מצרים: בידיה[2] כל אחת ואחת טוו, כמו[3] ידה ליתד תשלחנה: 27. והנשיאים הביאו את אבני השהם. שהרי שמות שבטיהם כתובים עליהם[4]: 28. ולשמן המשחה. שמן זית הין[5]: 34. ולהורות. לאחרים:

לו 6. אל יעשו עוד מלאכה. שהיו טווים בביתם כדכת'[6] ויביאו מטוה: 7. דים. כמו מ"ס[7] מן ריקם, [8]ותהי הכנם: 8. ויעשו כל חכם לב וג'. תחילה עשו המשכן ואחר כך כלים כמו שפירשתי בויקחו לי תרומה[9]:

---

# אלה פקודי.

לח 21. אלה פקודי. חשבון הכסף והזהב והנחשת: 25. וכסף פקודי העדה מאת ככר וגו'. כי השש מאות אלף בקע לגלגלותם שלש מאות [אלף] שקלים, ומנה כ"ה שקלים, ומנה של קדש כפול היה חמשים שקל, והככר ששים מנה, הרי לכל ככר ג' אלפים שקל, ולמאת הככר שלש מאות אלפים שקל[10]: 29. ואת האבנט שש משזר. בדבר הזה נחלקו רבותינו[11] אם מדבר באבנט של הדיוט או בכהן גדול לבדו: 32. ותכל. כמו[12] ותרב משאת בנימין:

מ 29. ויעל עליו אהרן ובניו את העולה ואת המנחה כל הימים[13]: 35. ולא יכול משה לבא אל אהל מועד בשעת הקמתו כי שכן עליו הענן מיד להראות חיבתו של הק' על

---

1) מלכים א' ה,י. — 2) בכ"י: בידה. — 3) שופטים ה,כו. — 4) להוציא מדברי רבי נתן בספרי שהביאו רש"י. — 5) כדברי הכתוב ל,כד. — 6) לה,כה. — 7) כלומר מ"ם יתירה. וע' דבריו לבראשית מט,כד. — 8) ח,יג. יד. — 9) כה,י.

10) בכ"י נכפלו התיבות ונכתב: ולמאת הככר שלש מאות אלפים שקל ולמאת הככר שלש מאות אלפים שקל. — 11) יומא דף ו ע"א. וע' דבריו לעיל כט,ט. — 12) בראשית מג,לד. — 13) להוציא מדברי רש"י.

ישראל. אחרי כן היה מסתלק הענן מתוך האהל ושכן על הארון כדכת'[1] ונועדתי לך שם[2] ודברתי אתך [וגו'] מבין שני הכרובים, ואז בא משה אל אהל מועד כדכת'[3] ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול וגו' מבין שני הכרובים וידבר אליו. וכן את מוצא בבית עולמים[4] ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן כי מלא כבוד י"י את בית י"י, בשעת השלמת הבית היה הק' מקדשו בענן ואחר כך היה מצמצם שכינתו על הארון בין הבדים[5]:

ואשר שם לבו לדבר יוצרינו אל יזוז מנימוקי זקני רבנו שלמה ואל ימוש מהם, כי רוב הלכות ודרשות שבהם קרובים לפשוטי המקראות, [ומיתורם או משינויי[6]] הלשון יש ללמוד כולם, וטוב אשר תאחוז בזה אשר פירשתי וגם מזה אל תנח ידיך:

---

[1]) כה,כב. — [2]) בכ"י: ונועדתי שמה. והוא כתוב אחר, וטעה הסופר. — [3]) במדבר ז,פט. — [4]) מלכים א' ח,יא. — [5]) בשינוי קצת כתורת כהנים שהביא רש"י. — [6]) בכ"י נשאר מקום חלק כמלא רוחב התיבות האלה, והוספתים על פי דברי רשב"ם לבראשית א,א.

# ספר ויקרא

הלכות מרובות יש בו. והתבוננו החכמים בפרושי וקני, כי לא אאריך אלא במקומות שיש לפרש פשוטי מקראות:

א 1. ויקרא אל משה. לפי שכת' למעלה בסוף הספר [1]ולא יכול משה לבא אל אהל מועד וגו', לכך קראהו הק' מתוך אהל מועד. וכן פרוש המקרא ויקרא אל[2] משה מאהל מועד וידבר אליו לאמר. מאהל מוסב על ויקרא[3] כמו[4] ויקרא אליו יי' מן ההר לאמר, [5]וישמע את הקול מדבר אליו[6] מעל [הכפרת, מעל הכפרת שמע את הקול, אף כאן מן] האהל שמע את הקול, [וכן] [7]ויקרא אליו [אלהים] מתוך הסנה: לאמר. כפל לשון של וידבר כמו שפירשתי בפרשת נח. כאשר יאמר [8]דבר אל בני אהרן ואמרת. כן יאמר וידבר למשה לאמר למשה[9]: 2. כי יקריב. כשיתנדב קרבן, שאינו חובה בשביל חטא: 3. אם עולה. שהתנדב בלשון זה. ולפנינו מפרש[10] ואם זבח[11] שלמים [קרבנו]: לרצונו. אם זכר תמים יקריבנו ולפתח אהל מועד או יהיה לו לרצון[12], אבל בחולה ובעל מום כת'[13] הירצך או הישא פניך.

---

[1]) שמות מ,לה. וכפירוש תורת כהנים שהביא רש"י שם. — [2]) בכ"י: אל אהל משה, ונקוד על תיבת אהל להיותה נמחקת. — [3]) רצה להראות שלפי הפשט קרא הק' את משה שהיה בחוץ „מאהל מועד" ולאחר שנכנס משה דבר אליו „באהל מועד" שאז באמת לא יתכן לומר „מאהל מועד". — [4]) שמות יט,ג. — [5]) במדבר ז,פט. — [6]) בכ"י בטעות: מאהל. ובדברים הבאים השלמתי הנשמט ובעל קרן שמואל הרבה לשנות. — [7]) שמות ג,ד. — [8]) במדבר ח,ב: דבר אל אהרן ואמרת. — [9]) ולא כדרש תורת כהנים שהביא רש"י. — [10]) ג,א. ור"ל שמבואר משם שגם כאן יש לפרש שהשתמש בנדרו בלשון עולה. — [11]) בכ"י בטעות: זבחו. — [12]) פירוש רשב"ם כאן שלא כתורת כהנים וראש השנה דף ו ע"א שהביא רש"י. — [13]) מלאכי א,ח.

וכן [1][ו]מנחה לא ארצה מידכם: 5. והקריבו. קבלת הדם והולכתו כדי לזרקו על המזבח. וגם רבותינו[2] כך פירשוהו: אשר פתח אהל מועד. ולא מזבח הזהב שבתוך אהל מועד: 8. הפדר. חלב: 9. וכרעיו. רגליו: 15. ומלק. חכמים פירשו היאך[3]. מדכת׳ ומלק את ראשו ולא כת׳ ומלק אותו כמו שכתו׳[4] ושחט אותו פירש דונש[5] כי ראייה הוא לדיברי רבותינו שראו עבודת בית המקדש כי הוא חותך בצפורניו שדרה ומפרקת מאחריו עד שמגיע לצואר ויורד וקוצץ עד שמגיע לסימנין וקוצצן: ונמצה[6]. בדבר רך ראוי לומר כן, כדכת׳[7] את קובעת כוס התרעלה שתית מצית, [8]אך שמריה ימצו: 16. מוראתו. כמו [9] ושמתיך כראי, [10]הוי מוראה ונגאלה. עניין טנף המה. ותרגומו זפקיה והוא כרעי וזבל: בנוצתה. גם הנוצה עם הזפק:

ב 1. מנחה. כבר פירשתי[ו] לשון דורון בבראשית, מגזרת[11] נחה את העם: 2. מלא קומצו. חכמים פירשו במסכת יומא[12] שקומץ בשלש אצבעותיו האמצעיים: אזכרתה. לשון זכר רגיל לומר בלבונה מפני הריח העולה, וכן כתיב [13]מזכיר לבונה. וכן[14] והיתה ללחם לאזכרה. מיני מנחות הכתובות כאן מפורשים במנחות מִנַיִן חלותיהם[15] וכמה לבונה[16] וכמה שמן בכל אחת[17] ומהו מחבת ומה הוא מרחשת. מרחשת כלי עמוק ומעשיה רוחשין, אבל מחבת אינו עמוק[18]. וכולן באות מצה[19] כמו שכת׳ בצו את אהרן[20]: 11. וכל דבש. פירות האילן. תמרים קרויין דבש: 12. קרבן ראשית. שתי הלחם בעצרת הקרויין[21] מנחה חדשה

---

1) שם א, י. — 2) בכ״י בטעות רבותי בלי קו הקיצור בסופו וצ״ל רבותי׳. וכוונתו למדרש רבותינו בזבחים דף ד ע״א שהביא רש״י. ועיין ספרי RSBM דף 36 הערה 1. — 3) בחולין דף כא ע״א. — 4) א, יא ועוד במקומות אחרים. — 5) בתשובותיו על מנחם בדף 75. כי מנחם כתב שמליקה ענין שחיטת העוף הוא ודונש השיג שם עליו והאשימו במינות ענן וחבריו מכת הקראים וכתב שהמליקה איננה שחיטה כלל ושלחכמים לבדם ראוי להאמין כדבריו שהביא רשב״ם כאן עד סוף המאמר. — 6) בכ״י בטעות: ונמצא. — 7) ישעיה נא, יז. ובכ״י נכתב בטעות ומצית. — 8) תהלים עה, ט. — 9) נחום ג, ו. — 10) צפניה ג, א. — 11) שמות לב, לד. ועיין RSBM דף 150. — 12) דף מז ע״א בסוף העמוד. — 13) ישעיה סו, ג. — 14) כד, ז. — 15) במנחות דף עו ע״א. — 16) שם דף קו ע״ב. — 17) שם דף עה ע״א ודף קו ע״ב. — 18) משנה מנחות ה, ח. — 19) משנה מנחות ה, א. — 20) ו, י. והוא לפי תשובת ר׳ אמי במנחות דף נג ע״א בתחלת העמוד. לפיכך לא שם רשב״ם לבו לפסוק יא כאן. ועיין תוספות מנחות דף נב ע״ב בד״ה מניין. — 21) כג, טז. יז.

ובכורי פירות המפורשים בכי תבא[1]: תקריבו אותם לי״י. בעזרה תביאו אותם לתנופה ולא לקרבן [אל] המזבח: 14. ואם תקריב. לכשתקריב[2] מנחת העומר: גרש, כמו[3] ויגרס בחצץ שיני. טחון ברחים של גרוסות:

ג 1. [ואם זבח שלמים קרבנו, שאמר הרי עלי][4] שלמים. מאחר שאינו לשון עולה [ו]אינו כליל אלא לשון שלמים שמשמע לשון „נֶדֶר וצריך לשלם את נדריו״ שהוא לשון תשלומים, אז יהא דינו כמו שמפרש והולך. ורבותינו פירשו[5] לשון שלום שהכל זכין בו, אימורין לגבוה, חזה ושוק לכהנים, בשר נאכל לבעלים: 4. היותרת. שמייתר וגדל על הכבד: 9. לעומת העצה. הכליות[6]. וחכמים פירשו בשחיטת חולין[7] היאך מסירין אותו: 17. בכל מושבותיכם כל חלב וכל דם לא תאכלו. אפילו בכל מושבותיכם שנאכלין חולין ואין שם קרבן וחלב ודם למזבח:

ד 2. אשר לא תעשינה. בכל חייבי כריתות שהם בלא תעשה פירשו חכמים בכריתות[8] ובהוריות[9] חוץ מפסח ומילה שהם מצות עשה: מאחת מהנה. פירשו חכמים[10] מקצת של אחת מהנה כגון שם משמעון: 3. לאשמת העם. חכמים דרשו הרי משיח כציבור בהוריות[11]. אך לפי הפשט משמע לפי שבכהנים נאמר[12] [יורו] משפטיך ליעקב ותורתך לישראל, וכל שכן כהן גדול שהוא מומחה לרבים, אם הכהן המשיח יחטא בהוראתו[13] גם להחטיא את העם עמו[14], והקריב על חטאתו וגו׳: 12. אל שפך הדשן. דכת׳ בצו את אהרן[15] והוציא את הדשן אל מחוץ למחנה: 17. את פני הפרכת. לפי הפשט[16] את פני

---

1) דברים כו,ב. 2) ר״ל שתיבת אם בזה תורה על הזמן ולא על התנאי. ואם כן מנחת ביכורים אינה רשות אלא חובה. וכ״כ רש״י. — 3) איכה ג,טז. ובכ״י בטעות: ויגרש בחצץ ש׳ניו. ובדפוסים: ויגרס בחצץ שיהא. — 4) החסרון ניכר על ידי דברי רשב״ם הבאים אחרי כן: אז יהא דינו וגו׳. והשלמתיו על פי דבריו לפרשת צו ז,טז. — 5) דברי ת״כ בפרק טז הלכה ב בשינוי לשון קצת. וע׳ גם רש״י. — 6) כדברי רש״י מחולין דף יא ע״א. — 7) שם. — 8) פרק א׳ משנה ב ובגמרא דף ג ע״א. — 9) דף ח ע״א. — 10) ת״כ ושבת דף קג ע״א למשנה שבת יב,ג. וכן פירש רש״י. — 11) דף ז ע״ב. — 12) דברים לג,י. ובכ״י: משפט׳ ליעקב ותורה לישראל. — 13) בכ״י: בהוראותו. — 14) על טעות המדפיסים דברתי בספרי RSBM דף 39 הערה 7. — 15) ו,ד. — 16) שלא כדברי הדרש בזבחים דף מא ע״ב שהביא רש״י פירש רשב״ם שאין הפרש בין את פני הפרכת בפסוק יז ובין את פני פרכת הקדש בפסוק ו׳ו. והמדפיסים ציינו פירוש זה בטעות בסימן פסוק ו׳ו ובעל קרן שמואל נלכד בשחיתותם.

פרכת[1] הקדש, פרכת המבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים, ומה שפרש שם[2] פרכת הקדש, משמע שיהיו ההזאות כנגד אמצעית הפרוכת מבחוץ שכנגד ארון הקודש שמבפנים[3]: 22. אשר נשיא יחטא. כמו[4] ואשר ניתן כתר מלכות בראשו, כמו וכתר מלכות אשר נתן בראשו: מצות י״י אלהיו. כלומר אם ירא שמים הוא ולא במזיד אלא בשוגג: 23. או הודע. כמו אם הודע. כך רגילין לפרש. ואני אומר ואשם או הודע אליו על ידי אחרים[5]: 25. מזבח העולה. החיצון. ולא על הפנימי[6] כמשיח וציבור: 35. כאשר יוסר חלב הכשב. חלבו האליה תמימה לעומת העצה:

ה 2. ונעלם [ממנו] והוא טמא ואשם על ששכח שהוא טמא ונכנס למקדש או אכל קדש ששניהם במזיד בכרת: 3. והוא ידע ואשם. שנודע לו עכשיו שהוא טמא ויודע שהוא אָשֵׁם: 8. ולא יבדיל. סימן אחד ימלק ולא שנים: 9. והזה מדם החטאת. אוחז בגוף[7] ומזה מרחוק והנשאר ימצה[8], אבל עולת העוף אין בו הזייה אלא ונמצה[9]: 13. מאחת מאלה. על אחת משלש עבירות אלה, ושמעה קול אלה, ושבועת ביטוי, וטומאת מקדש וקדשיו[10]: 15. מקדשי י״י. נהנה מן ההקדש[11] וזהו אשם מעילות: 16. ונתן אותו לכהן. את איל אשם יתן לכהן לכפר בו: 17. ולא ידע ואשם[12]. באשם תלוי מדבר כמו שנ׳[13] על שגגתו אשר שגג והוא לא ידע, כשנתחלף לו חלב בשומן ואכלו ולא ידע שיש כאן חלב, אבל לבסוף כשהוא שמע[14] שספק חלב ספק שומן אכל ואשם והביא איל תמים מן הצאן [וגו׳] לאשם עד שיוודע שודאי חלב אכל [ואז] יביא חטאת: 21. וכחש בעמיתו וג׳. אשם גזילות

---

[1]) בכ״י הפרכת. — [2]) בפסוק ו״ו. — [3]) הסכים לדרש תורת כהנים לפסוק ו״ו שהביא רש״י שם. ונראה שרצה לומר לפי שפתרון תיבת הפרכת שבפסוק יז שוה לפתרון פרכת הקדש שבפסוק ו״ו יש כאן יתור לשון בתיבת הקדש בפסוק ו״ו ומיתור הלשון יצא הדרש (ע׳ RSBM דף 81 הערה 1). — [4]) אסתר ו, ח. — [5]) וכן פירש ראב״ע ביתר ביאור בתחלת דבריו. — [6]) בכ״י: הפנימית. — [7]) בכ״י: בכף. והתיקון הוגד לי בשם הח׳ ר׳ שמעון באכער נ״י אשר בעיר בודאפעסט בארץ אונגארן. והיטיב לתקן על פי דברי רש״י למנחות דף ב ע״ב למטה. — [8]) בכ״י: ונשאר ימצא. — [9]) א, טו. — [10]) שלא כפירוש תורת כהנים ורש״י. — [11]) בכ״י: מן המקדש. — [12]) בכ״י: והוא ידע ואשם. ותיקן בעל קרן שמואל ומגיה דפוס אמשטרדם משנת תפ״ט. — [13]) בפסוק י״ח. — [14]) בכ״י: שם.

בפרשה זו: 24. ביום אשמתו. כשיתודה לשוב מחטאתו על אחד מכל האמורים למעלה פיקדון או גזל או עשק או אבידה:

---

## צו את אהרן.

ו 2. זאת תורת העולה. כל הקרבנות האמורים בפרשת ויקרא חוזר וגומר כאן כל דיניהם: היא העולה הנקטרת ביום, כדכת׳[1] ביום זבחכם, [2]ביום הקריבו את זבחו, כל הלילה תגמור הקטרתה, ואש[3] המזבח תוקד בו בלילה כמו ביום: 3. מדו. כמו [4]בנו [צפור], [5]בנו [בעור]. [6]ומדיו קרועים, לשון בגדים: והרים את הדשן. [תרומת הדשן] היא זו ומצותה בכל יום [קודם] לתמיד של שחר. אבל [7]והוציא את הדשן, זהו לזמן מרובה לפנות את המזבח מרוב דשן שעליו: 9. בחצר אהל מועד. בעזרה ולא בירושלים: 11. יקדש. קודם הנגיעה יהיה טהור[8]: 13. זה קרבן אהרן ובניו לפי הפשט בני אהרן הכהנים הגדולים העומדים תחתיו. וחכמים דרשו[9] שכל כהן הדיוט כשעושה עבודה ראשונה צריך חינוך במנחה: 14. מרבכת. לפי עניינו רכה בשמן. ולפי שהוא מאפה תנור צריך להרביכה[10] בשמן: תפיני. לשון אפייה. אל״ף חסירה, והרבה יש [11]לא יהל [שם] ערבי, לא יאהל, [12]וימש חושך כמו ויאמש: 20. תכבס. שלא יהא נאסר בנותר שבשריפה: 23. [ו]כל חטאת אשר יובא מדמה וגו׳. חטאות הפנימיות. פר כהן משיח[13] ופר העלם דבר של ציבור[14] ופר ושעיר של יום הכיפורים[15] ושעירי

---

1) יט,ו. — 2) ז,טז. — 3) בכ״י: ואת. — 4) במדבר כג,יח. — 5) במדבר כד,ג. טו. ורצה רשב״ם לומר שיש כאן יתר וי״ו כדעתו לבראשית א,כד. והוספתי שתי תיבות מדעתי, כי בכ״י כתוב בנו בנו שתי פעמים. ובעל קרן שמואל תיקן לכתוב בנו בעור בלבד, ולא יספיק. ובדפוס דיהרענפורט: בגד בנו, ואין לו שחר. — 6) שמואל א׳ ד,יב. — 7) בפסוק ד. — 8) כפירושו לשמות כט,לז; ל,כט ולפנינו יא,ח. — 9) במנחות דף נא ע״ב. — 10) בכ״י בטעות: להרכיבה בחילוף האותיות הדומות. — 11) ישעיה יג,כ. ובכ״י בטעות: לא יאהל ערבי. — 12) שמות י,כא. — 13) ד,ג. — 14) ד,יד. — 15) טז,כז.

ע״ז[1]) כל ה׳ אילו כתוב בהם[2]) מתנות לפנים בהיכל על הפרכת ומזבח הזהב. וזהו פשוטו[3]):

ז .10 וחרבה. מנחת חוטא[4]) ומנחת סוטה[5]): .12 אם על תודה. שנדר בלשון תודה[6]) ולא הזכיר לשון שלמים, וסתם תודה [כשאדם] מביא קרבן על שניצול מצרותיו[7]) כמו שאמרו חכמים[8]) ארבעה צריכין להודות. ורבותינו[9]) פרשו כל החלות ארבעים הם ופרשו שמנן כמה וכמה עשרונים: .16 [ו]אם נדר או נדבה. שאמר הרי עלי שלמים שזהו לשון נדר ותשלומים כמו שפרשתי למעלה[10]). כלומר שאינו תודה אלא נדר: ביום הקריבו. ביום שהקריב הוא כבר את זבחו, יאכל לאחר הקרבה: .18 ואם האכול יאכל. חכמים[11]) עקרוהו מפשוטו ופירשוהו במחשב לאכול מזבחו ביום השלישי באחת מד׳ עבודות, שחישב בשחיטה או בהולכת הדם או בקבלה או בזריקה: .19 כל טהור יאכל בשר טהור: .25 מן הבהמה אשר יקריב[12]) ממין אותה הבהמה קרבן לי״י, ואפילו חולין: .26 בכל מושבותיכם. אע״פ שוודאי הן חולין בגבולין: .35 זאת משחת אהרן ו[משחת] בניו. שכר משחת אהרן ובניו כמו שאמור בצו [את] אהרן, עור העולה[13]), בשר חטאת[14]) ואשם[15]), לחמי תודה[16]), חזה ושוק של שלמים[17]), הנותרת מן המנחה[18]):

---

[1]) במדבר טו,כד. — [2]) בכ״י בטעות: כל אילו כתוב ה׳ בהם. ואות ה׳ פתרונה חמשה.— [3]) שלא כדברי רש״י המסכים לדרש הלכה בתורת כהנים פרשת צו פרק ח ובזבחים דף פב ע״א. ורשב״ם סובר שהכתוב הזה לפי פשוטו שוה לדברי הכתוב בויקרא ד,יא. יב. כא. – [4]) ה,יא. — [5]) בכ״י כבמקרא: שוטה. אבל אין זה דרך כתיבת רשב״ם. והמקרא במדבר ה,טו. — [6]) משנה מנחות ז,ה. ו. — [7]) נראה שרצה רשב״ם לומר שהתודה באה או על נדר תודה בפירוש או גם בלי נדר כשניצל אדם מצרה גדולה. — [8]) ברכות דף נד ע״ב.— [9]) תורת כהנים לפרשת צו פרק יא ובמנחות דף עז ע״ב ודף פט ע״א. — [10]) ג,א. — [11]) זבחים פרק ב משנה ג ודף כט ע״א. — [12]) בכ״י בטעות: יקריבו. — [13]) ז,ח. — [14]) ו,יט. — [15]) ז,ז. — [16]) ז,יד. — [17]) ז,לא—לד.— [18]) ו,ט—יא.

# ביום השמיני.

ט 1. ויהי ביום השמיני למילואים שהוקם המשכן ונתחנכו כבר אהרן ובניו לעבודה: 4. כי היום י״י[1] נראה ויוציא אש מן השמים להקטיר קרבנות: 13. ויקטר על המזבח. שם אותם על המזבח ובבא אש [של] מעלה נקטר: 23. 24. ויבא משה ואהרן אל אהל מועד. להתפלל שתרד האש: וירא כבוד י״י אל כל העם, כיצד?[2] ותצא אש מלפני י״י מבית קודשי[3] הקדשים דרך מזבח הזהב להקטיר קטרת שהוא קודם להקטרת תמיד כדאמ׳ במסכת יומא[4], ושם מצא בני אהרן אצל [מזבח] הזהב ושרפן, ואחר כך יצא ובא לו על המזבח ותאכל על המזבח את העולה ואת השלמים[5]:

י 1—3. ויקחו בני אהרן נדב ואביהוא, קודם שיצא האש מלפני י״י כבר לקחו איש מחתתו להקטיר קטורת לפנים על מזבח הזהב, שהרי קטורת של שחר קודמת לאיברים[6], ונתנו בהן אש זרה אשר לא צוה אותם משה ביום הזה,— שאע״פי שבשאר ימים כת׳[7] ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח, היום לא ציוה ולא רצה משה שיביאו אש של הדיוט, לפי שהיו מצפים לירידת אש גבוה, ולא טוב היום להביא אש זרה, כדי להתקדש שם שמים שידעו הכל כי אש בא מן השמים כמו שאמר אליהו[8] ואש לא תשימו לפי שהיה רוצה לקדש שם שמים בירידת האש של מעלה, — ותצא אש מלפני י״י ותאכל אותם, והוא ותצא אש של פסוק ראשון[9]. כמו שפירשתי אצל[10] וישב משה את דברי העם, וכן[11] וישב את הכסף לאמו שכתו׳ שני פעמים בפסל מיכה, ששניהם אחד הם. אף כאן שני הפסוקים אחד הם. כשיצא האש ותאכל [את העולה] ואת השלמים של מזבח החיצון כשלקחו בני אהרן והקריבו אש זרה על המזבח הפנימי ותצא אש מלפני [י״י] להקטיר קטורת לפנים תחילה ופגעה [ב]בני

---

[1] בכ״י: הזה. והתיבה נולדה מכתיבת ה׳ במקום שם הוי״ה בכ״י שלפני הכותב והשלים הוא הקיצור המדומה בטעות. כי לא הורגל בכתיבה כזאת כי אם בכתיבה י״י. — [2] בפסוק כד. — [3] כן הוא בכ״י. — [4] דף לג ע״ב. — [5] בטעות נכתב השלמים במקום החלבים שבמקרא. — [6] כדבריו ט,כג. — [7] א,ז. — [8] מלכים א׳ יח,כה. — [9] ט,כד. — [10] שמות יט,ח. — [11] שופטים יז,ג. ד.

אהרן שם ומתו ואחר כך יצאה משם ובאה על מזבח החיצון ותאכל את[1]) העולה: וימותו לפני י״י, ומיד כששמע אהרן היה רוצה להניח העבודה ולהתאבל על בניו, [2])ויאמר משה אל אהרן אל תתאבל ואל תבכה ואל תחדל מן העבודה, כי הדבר הזה אשר אני אומֵר לך הוא אשר דבר י״י בקרובי אקדש, בכהנים גדולים הקרובים אלי לשרתני אני רוצה להתקדש, ולא שיתחלל שמי ועבודתי, שכן אמר לי[3]) הק׳[4]) והכהן הגדול מאחיו וג׳ את ראשו לא יפרע ו(את) בגדיו לא יפרם [וגו׳] ומן המקדש לא יצא ולא יחלל את מקדש אלהיו, הא אם לא יצא קידש[5]) — ואין מוקדם ומאוחר בתורה — ולכך אל תניח העבודה, שאתה כהן גדול, ולא תצא ולא תחלל אלא יתקדש הק׳ ועבודתו על ידך: ועל פני כל העם אכבד. זהו כבוד שכינה שרואה בניו מתים ומניח אבלו בעבודת בוראו: וידום אהרן. מאבילותו ולא בכה ולא התאבל, שכן כת׳ ביחזקאל[6]) בן אדם הנני לוקח ממך את מחמד עיניך במגפה וגו׳ האנק דום מתים אֵבֶל לא תעשה, אף כאן וידום ממה שהיה רוצה להתאבל ולבכות. וזהו מוסר[7]) ואמיתת פשוטו. אבל האגדה[8]) שאו׳ שהיה מנחמו משה לאהרן על שאמר לו הק׳[9]) ונקדש בכבודי. בִּכְבוֹדַי, וסבור הייתי או אני או אתה, עכשיו תדע שהם גדולים ממני וממך, אין זה לפי הפשט, וכי היה מבשר הק׳ למשה עֲשׂוּ לי משכן ובו ביום ימותו הגדולים שבכם: 6. ראשיכם אל תפרעו וגו׳. כך אמר לאלעזר ולאיתמר. אע״פי שכהנים הדיוטים אתם ואין אתם מצוים בפריעת ראש ובפרימת בגדים, כי בכהן גדול כן ולא בהדיוט, הרי אתם היום ככהן[10]) גדול לדורות. למה? 7. כי [שמן] משחת י״י עליכם. אתם נמשחים[11]) מחדש עם אביכם וככהן גדול כת׳ טעם זה[12]) [את] ראשו לא יפרע וגו׳ ומן המקדש לא יצא ולא יחלל את מקדש אלהיו כי נזר שמן משחת אלהיו עליו אני י״י: 10. ולהבדיל [וגו׳] ולהורות [וגו׳]. כמו שאמרו חכמים[13]) שכור אל יורה: 16. ואת שעיר החטאת. חכמים פירשו[14]) בשעיר של ראש חדש שהוא קדשי דורות, אבל שעיר העדה ושעיר נחשון

---

[1]) בכ״י אש במקום את. — [2]) בפסוק ג. — [3]) בכ״י: לו. — [4]) כא, י—יב. — [5]) בכ״י: קודש. — [6]) יחזקאל כד, טז. יז. — [7]) בכ״י: מותר! — [8]) זבחים דף קטו ע״ב ע״ש. — [9]) שמות כט, מג. — [10]) בכ״י: בכהן. — [11]) בכ״י: נמשכים. — [12]) כא, י—יב. — [13]) ברייתא בערובין דף סד ע״ב. — [14]) זבחים דף קא ע״ב.

נאכלו[1]: 17. לשאת את עון העדה. טומאת מקדש וקדשיו, כמפורש בשבועות[2]: 18. הן לא הובא את דמה אל הקדש פנימה. בהיכל, שכל חטאות[3] הפנימיות נשרפין כמו שכת׳[4] וכל חטאת אשר יובא מדמה אל אהל מועד לכפר בקדש לא תאכל באש תשרף, אבל זו חטאת חיצונה היא: 19. הן היום הקריבו את חטאתם ואת עולתם. היא העולה והחטאת של אהרן ובניו שכת׳ למעלה[5] קח לך עגל בן בקר לחטאת ואיל לעולה תמימים, והבנים סייעו לאהרן בקבלת הדם כאמור למעלה[6]. וכן אמר אהרן. למה קצפת על בני? הלא היום הזה הקריבו אני ובני קרבנותינו שנתחנכנו בהם לעבודה, ובתוך הגדולה הזאת באה לנו צרה גדולה ותקראנה אותי כאלה, והיאך אוכל חטאת של קדשי דורות ביום הזה שנתקלקלה ונתערבה שמחתינו דוגמת[7] עלובה כלה שזינתה בקרב חופתה:

יא 1. לאמר אליהם. למשה ולאהרן. ומזה יש להוכיח על כל לאמר הכתוב בוידבר י״י אל משה כי פירושו לאמר למשה. ולפי שלמעלה נתייחד הדיבור[8] לאהרן לבדו, נאמר כאן לאמר אליהם, לשניהם[9]: 3. מפרסת פרסה. ציפורן אחד כעין מנעל ולא ציפורנים בכל אצבע כארנבת ושפן: ושסעת שסע. מובדלת הפרסה לשנים ולא פרסה אחת שלימה כסוס וחמור. ולפי פשוטו של מקרא ותשובת המינים כל הבהמות והחיות והעופות והדגים ומיני ארבה ושרצים שאסר הקב״ה לישראל מאוסים הם, ומקלקלים ומחממים את הגוף, ולפיכך נקראו טמאים. ואף רופאים מובהקים אומרים כן. ואף בתלמוד[10] גוים שאוכלים [שקצים] ורמשים[11] חביל גופייהו: מעלת גרה. מעלת את מאכלה בגרגרת לאחר אכילתה: 8. ובנבלתם לא תגעו. בשעה שאתם צריכים ליגע בקודש או לאכול קודש כדכת׳[12] כל הנוגע בהם יקדש, יקדש את עצמו. גם בכלי שרת גם במזבח גם בבשר חטאת בכולם כת׳[13]

---

1) סמך על פירוש רש״י שביאר הדבר. — 2) דף ט ע״ב. — 3) בכ״י חטאת. — 4) ו,כג. — 5) ט,ב. — 6) ט,ט. יב. — 7) גיטין דף לו ע״ב. — 8) בכ״י: הדיבר. — 9) שלא כדברי ת״כ שהביא רש״י. — 10) בשבת דף פו ע״ב ובע״ז דף לא ע״ב ובנדה דף לד ע״ב. ופרש״י: חביל. חם. ולכן פירש רשב״ם כאן תיבת טמאים בפתרון משחיתים מזג הגוף הישר ומנהגו הטוב. — 11) בכ״י: ורמסים. — 12) ע׳ הערה 13. — 13) בכלי שרת שמות ל,כט; במזבח שמות כט,לז; בבשר חטאת ויקרא ו,יא. כ.

כל הנוגע בהם יקדש, יקדש ויטהר תחילה[1] שאם נגע בנבילה או בשאר טמאות הכתובות בתורה יקדש ויטהר ויטבל תחילה קודם נגיעתו בקדש: 20. ההולך על ארבע. כעין דבורים: 21. לנתר. כתרגומו. [מגזרת][2] וַיַּתֵּר גוים כמו וינתר, כמו[3] וַיִּפֹּל מן נפל: 24. ולאלה תטמאו. אם תגעו בנבלתם. ומפרש והולך בהמות טמאות: 26. הבהמה אע"פ שהיא מפרסת פרסה, אבל שסע איננה סדוקה, כגון סוס וחמור, וגרה איננה מעלה, כל הנוגע בהן בין מתים בין שחוטים [יטמא]. וכאן לא פירש „במותם"[4], אבל בבהמה טהורה כת' לפנינו[5] וכי ימות מן הבהמה אשר היא לכם לאכלה וגו', דוקא מתה אבל שחוטה טהורה ואפילו טריפה: 27. על כפיו. כגון הדוב והכלב[6]: 28. והנושא. מסיט ממקומו אע"פ שלא נגע[7], אבל אם טענוהו נבילה על כתיפו ולא נגע ולא זז ממקומו אינו טמא. וכן שנינו במסכת זבים[8]. ואפילו מת מוטל על המטה ותחתיו נייר המפסיק בין המת לכלים שתחתיו, טהורים הם, שמת אינו מטמא אלא במשא שהוא היסט. וכן שנינו שם. ובתרגום ירושלמי מתורגם נושא מסיט[9]: 32. מכל כלי עץ וגו'. ולא כלי אבנים ולא כלי אדמה: שק. טלית של נוצת עיזים: אשר יעשה מלאכה בהם. ולא תשמיש כיסוי שאין עושים בתוכם כלום: 34. אשר יבא עליו מים יטמא. מי שרוצה לתת טעם במצות לפי דרך ארץ ולתשובת המינין לא[10] הזקיק הק' טומאה למיני אוכלים ומשקין עד שתיקנם לצורך מאכל, ונתינת מים היא תחילת תיקונם ועיקר חשיבותם לצורך אכילה: 36. אך מעיין ובור. לפי הפשט[11] אין מקבלים[12] טומאה מים המכונסים בקרקע אלא כמו שפירש למעלה [13](וכל) משקה אשר ישתה בכל כלי יטמא: 37. אשר יזרע בקרקע, טהור [הוא]. כל המחובר לקרקע אינו מקבל טומאה: זרע זרוע. זרע של זרעונים. ויתנו לנו מן הַזֵּרֹעִים בדניאל[14] לשון רבים, זֵרוּעַ לשון יחיד: 39. וכי ימות מן הבהמה

---

[1] וכן פירש למעלה ו,יא ובשמות כט,לז; ל,כט. — [2] חבקוק ג,ו. — [3] כגון בראשית ב,כא. — [4] בכ"י: כמותם. — [5] בפסוק לט. — [6] בכ"י בא המאמר הזה שלא במקומו לפני פירוש פסוק כד. והראיתי שגיאות רבות כזאת בספרי RSBM דף 35 הערה 6. — [7] בכ"י: נגעו. — [8] פרק ה משנה ג. — [9] בתרגום הנדפס הנקרא בשם יונתן בן עוזיאל נמצא ודיוסיט. — [10] בכ"י: ולא. — [11] להוציא מדברי הדרש שהביא רש"י. ומקורו בפסחים דף טז ע"א. — [12] בכ"י: מקלים. — [13] בפסוק לד. — [14] א,יב.

אשר היא[1] לכם לאכלה וגו'. אבל אם נשחטה אינה נבלה ואפילו נמצאת טריפה, אבל בנבלת בהמה טמאה לא הזכיר בה מיתה לפי שאפילו אם נשחטה הרי היא נבלה ומטמאה[2]. וחכמים דרשו[3] מן הבהמה מקצת בהמה מטמא ומקצתה אינה מטמאה, זו טריפה ששחטה טהורה מידי נבילה: 40. והאוכל מנבלתה. פירשו חכמים[4] שיעור הוא, שאם נושא שיעור אכילה או נוגע טמא, וזהו כזית. ולפי הפשט אוכל טמא אע"פי שלא נגע בידיו כמו שכתוב[5] נבלה וטריפה לא יאכל לטמאה בה:

---

# אשה כי תזריע.

יב 2. אשה כי תזריע. כי תתעבר בין זכר בין נקבה. אם זכר תלד, יהא דינו כך. ואם נקבה תלד, כך וכך דינה. כולל ואחר כך מפרש: [וטמאה] שבעת ימים. אפילו לא ראתה דם: כימי נדת דותה. כימי ריחוק חוליה המפורש לפנינו[6] על ידי ראיית דם טמא [שהיא] ראיית דם לידה[7]. נדה לשון נדודה ומרוחקת מבעלה. דותה לשון חולי. כמו[8] לבי דוי: 4. בדמי טהרה. שאינו דם נידות. פשוטו כמאן דאמר[9] שני מעיינות הן. זה של ל"ג ימים מעיין טהור הוא: 7. וטהרה. לאכול קדשים. כך פירשו[10] חכמים[11]. כי מחוסר כיפורים הוא אוכל תרומה מבערב כשהעריב שמשו. אבל בקדשים אינו אוכל עד לאחר כפרה:

יג 2. אדם כי יהיה בעור בשרו. כל פרשיות נגעי אדם ונגעי בגדים ונגעי בתים ומראותיהן וחשבון הסגרם ושערות לבנות ושער שחור וצהוב אין לנו אחר פשוטו של מקרא כלום. ולא על

---

[1]) בכ"י: יהיה במקום היא. וכגון זה טעות סופר הוא, כי רשב"ם כתב פירושו בלי ספק על גליון ספרו, וראשי דברי הפסוקים המבוארים מעשה ידי המעתיק הם. — [2]) וכן כתב לפסוק כו. — [3]) חולין דף עד ע"א. — [4]) נדה דף מב ע"ב. — [5]) כב,ח. — [6]) ריחוק שבעת ימים לזכר ושבועיים לנקבה. — [7]) אולי רצה לומר שאפילו לא ראתה דם בשבעת ימי טומאתה כאשר אמר למעלה, מכל מקום בשעת לידה הלא בהכרח ראתה דם לידה והראייה הזאת תספיק לטומאת שבעת ימים. — [8]) ירמיה ח,יח. — [9]) נדה דף לה ע"ב. — [10]) בכ"י: פירש. — [11]) יבמות דף עד ע"ב.

בקיאות דרך ארץ של בני אדם[1]) אלא המדרש של חכמים וחוקותיהם וקבלותיהם מפי החכמים הראשונים הוא העיקר: כי יהיה בעור בשרו. לפי שלפנינו יאמר[2]) כי יהיה בו נגע בראש או בזקן, הוצרך כאן לומר בעור בשרו: שאת. לשון גובה[3]). שאינה[4]) לבנה כל כך כבהרת[5]), אבל הבהרת לבנה היא[6]) כדכת׳[7]) בהיר הוא בשחקים, ונראית עמוקה יותר, מְבַהֶרֶת כמראה חמה עמוקה מן הצל[8]): ספחת. טפילה לשאת או טפילה לבהרת, תולדה [ל]שאת[9]) וגם יש תולדה לבהרת[10]) להצטרף עמה כדכת׳[11]) ספחני נא אל אחת הכהונות, לשון טפילה וצירוף. כך פירשו חכמים[12]): לנגע צרעת. שיהיה מקום הנגע בשר לבן כדכת׳[13]) מצורעת כשלג. כך נקרא הנגע כשהוא לבן: 3. ומראה הנגע עמוק. לבן: 4. ועמוק אין מראה[14]). שאינו לבן כאחד ממראות נגעים המפורש[ים] במסכת נגעים[15]): 8. צרעת היא. ומוחלט הוא וישב בדד עד שיתרפא ויביא צפרים: 10. ומחיית בשר חי. לא כמו בשר מבושל כי אם חי שנגדלה חתיכת בשר בתוך הנגע: 18. שחין. פירשו רבותינו[16]) שבא על ידי חמימות מלקות שהכוהו, אבל שחין של מכות אש הוא שבא על ידי חמימות אש: 30. נתק. צרעת מקום שֵער קורא נתק שעל [ידי] כך מתנתק השיער: 31. ושיער שחור אין בו והסגיר. שאם היה בו שיער שחור הרי הוא טהור לגמרי ואין צריך הסגר. שכך כתוב לפנינו[17]) ושער שחור צמח בו נרפא הנתק טהור הוא וטיהרו הכהן: 52. צרעת ממארת. כמו[18]) סילון ממאיר וקוץ מכאיב. וכן[19]) המארה והמהומה. לשון קללה וחסרון: 55. פחתת. לשון מאירה שמפחית ומחסר:

---

[1]) עיין RSBM דף 84 במקום הערה 2 ודף 126 במקום הערה 1. — [2]) בפסוק כט. — [3]) בשבועות דף ו ע״ב איתא „תנו רבנן... שאת אין שאת אלא גבוה וגו׳.“ — [4]) בכ״י בטעות: שאינו. — [5]) נגעים פ״א מ״א: „מראות נגעים שתים שהן ארבע, בהרת עזה כשלג, שניה לה כסיד ההיכל, והשאת... כצמר לבן, שניה לה כקרום ביצה“. — [6]) בשבועות דף ו ע״ב „אמר אביי אמר קרא ואם בהרת לבנה היא, היא לבנה ואין אחרת לבנה“. — [7]) איוב לז, כא. — [8]) בשבועות שם „תנו רבנן בהרת עמוקה וכן הוא אומר ומראה עמוק מן האור כמראה חמה העמוקה מן הצל“. — [9]) בכ״י: תולדת שאת. ולדברי ר׳ מאיר תולדת שאת כצמר לבן ולדברי חכמים כקרום ביצה במשנה שהבאתי בהערה 5 על פי דברי חכמים. — [10]) בכ״י: תולדות לבהרת. והיא כסיד ההיכל שהיא שניה לבהרת. — [11]) שמואל א׳ ב, לו. — [12]) בשבועות דף ו ע״ב. — [13]) במדבר יב, י. — [14]) בכ״י: מראהו. — [15]) א, א. — [16]) משנה נגעים ט, א. — [17]) בפסוק לז. — [18]) יחזקאל כח, כד. — [19]) דברים כח, כ.

# זאת תהיה תורת המצורע.

יד 7. והזה שבע פעמים על אותו המטהר מצרעתו[1]: 11. ואותם. הכבשים: 37. שקערורות. מין אחד מן המראות הוא שחביריו[2] מוכיחים עליו ירקרקות אדמדמות כמו שמצינו אמוצים ברודים בתרי עשר[3], מיני מראות: 41. יקציע. יקלף, כמו [4]יעשהו במקוצעות. ובתלמוד [5]המקצע מכולן טפח: אשר הקצו, [6]הקצות את הבית מחטופי פעל של ה״י הוא. מן קצה יאמר הקצו. ויש לומר שפתרונו לשון קיצוע מדכת׳[7] אחרי הקצות את הבית, נמצא שהקיצוע קרוי הקצות, שהרי [באותו] הלשון כת׳ למעלה ואת הבית יקציע: 56. ולבהרת. ה״י א״ח ה״ע גורמת להפוך את התיבה באתנחתא וסוף הפסוק, בַּהֶרֶת, בֶּהָרֶת. [8]השעיר הַחַי, ובאתנחתא[9] השעיר הֶחָי. [10]בזה וכזה תאכל הֶחָרֶב, [הַחֶרֶב בלא אתנחתא]. [11]וכבסו בגדיהם וְהִטֶּהָרוּ, [12]וְהִטַּהֲרוּ בלא אתנחתא:

טו 2. זב מבשרו. רבותינו[13] פירשו מראה זוב ומראה קרי: 3. רר בשרו את זובו. כמו[14] ויורד רירו על זקנו. כלומר אם מריר ומטפטף בשרו את זובו. שהזוב קלוש כעין קרי: או החתים. שהוגלד[15] ומידבק על הבשר: 4. אשר ישכב עליו. אפילו הוא תחת האבן שלא נגע בו כלל. כללו של דבר זב וזבה ונידה כולן מטמאין מה שתחתיהם טומאה חמורה לטמא אדם ובגדים אם[16] הכלים שתחתיו מיוחדין לישיבה אעפ״י שלא נגע בהם כלל[17]: 11. וידיו לא שטף במים. הזב לא טבל. כך דרשו חכמים[18]. ולי נראה לפי פשוטו לפי שאמר למעלה[19] רר בשרו את זובו או החתים בשרו מזובו, שהוגלד ונדבק על בשרו, לכך דבר לשון נקייה וידיו לא שטף במים, שאם לא שיפשף יפה את בשרו וגם

---

1) ר״ל סרס המקרא ופרשהו. עיין RSBM דף 90 הערה 6. — 2) בכ״י: שחבירו. — 3) בזכריה ו, ג: ברודים אמוצים. — 4) בישעיה מד, יג: יעשהו במקצועות. — 5) משנה כלים כז, ד. — 6) בפסוק מג. — 7) שם. — 8) טז, כא. — 9) טז, כ. — 10) שמואל ב׳ יא, כה. — 11) במדבר ח, ז. — 12) בראשית לה, ב. ואע״פ שהאחרון לשון צווי הוא, לשון שניהם שוה באמצע ובסוף. — 13) נדה דף לה ע״ב. — 14) בשמואל א׳ כא, יד: אל זקנו. — 15) בכ״י בטעות: שהוא. ותקנתי על פי דברי רשב״ם לפסוק יא. — 16) בכ״י: את במקום אם. וכבר תיקנו בדפוסים. — 17) כדברי רש״י לפסוקים ד—ו מתורת כהנים. — 18) בתורת כהנים. — 19) בפסוק ג.

פי האמה שהחתים כמפורש במסכת נדה[1] אע״פי שטבל עדיין טמא [הוא], הואיל ולא שיפשף יפה קודם טבילה וכל הנוגע בו טמא. ולפי שדרך פי האמה הזוב יוצא וצריך שיפשוף, דיבר לשון שטיפת ידיו למשל כעין מה שכת׳ אצל זונה[2] אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און, וכן[3] אך מסיך הוא את רגליו, לפי שמדבר על יציאת חוץ. אף כאן שטיפת ידים על [שטיפת] מקום יציאת הזוב מאותו מקום. וגם לשון שטף מוכיח שהוא להעביר ליכלוך שום דבר ממקומו. כמו[4] ומורק ושוטף במים, להעביר שומן של חטאת שבכלי. וכן[5] מים כבירים שוטפים. וכן[6] תשטף ספיחיה עפר ארץ. אף כאן להעביר את הזוב שעל בשרו: .19 דם יהיה זובה. אדמומית מטמא בה ולא לובן כזוב[7] ושכבת זרע שהם לבנים: .23 ואם על המשכב הוא וגו׳, השוכב או היושב על מדרס שלה[8] אע״פי שאינו נוגע בו א), בנגעו בו יטמא עד הערב, כלומר או אפילו נגע במרכב, יטמא עד הערב[9] ולא יְטַמֵּא לטמא בגדים, שהמרכב חלק מגעו ממשאו[10] שהנושאו מטמא אדם לטמא בגדיו ולא הנוגע מטמא אלא האדם בלא בגדיו. ואשר היא יושבת עליו פרשו חכמים במרכב[11]: .24 אשר ישכב עליו יטמא. [לטמא] אוכלין ומשקין. תחתונו של בועל נדה כעליונו של זב בפרק בנות כותיים[12]: .25 בלא עת נדתה. לאחר ימי נדתה, כמפורש במסכת נדה[13] אין[14] אשה קרויה זבה להביא קרבן אלא לאחר שבעת ימי נדה אם תראה ג׳ ימים רצופים בתוך אחד עשר יום [בין] בתחילתן בין בסופן צריך שבעת ימים נקיים רצופים וקרבן בשמיני:

א) בכ״י נכנסה כאן הוספת טועה וזה לשונה: „יטמא עד הערב. לטמא אוכלין ומשקין: בנגעו בו יטמא עד הערב. כמו ששנינו במסכת נדה[15] שעליונו של זב מטמא אדם לטמא אוכלין ומשקין״.

---

[1]) דף סו ע״ב. — [2]) משלי ל,כ. — [3]) שופטים ג,כד. — [4]) ו,כא. — [5]) ישעיה כח,ב. — [6]) איוב יד,יט. — [7]) בכ״י: בזוב. — [8]) בכ״י: שלו. — [9]) תיבות „כלומר או אפילו נגע במרכב יטמא עד הערב״ נשנו בכ״י שתי פעמים. — [10]) משנה כלים כג,ג. — [11]) בתורת כהנים נתפרש על הכלי במרכב, אבל אשר היא יושבת עליו במושב. — [12]) נדה דף לב ע״ב. — [13]) דף עג ע״א. — [14]) בכ״י או במקום אין. — [15]) המוסיף טעה לחשוב שדבר משנה הוא ואיננו כן אלא גמרא היא בנדה דף לב ע״ב שהביא רשב״ם לפסוק כד. וכל ההוספה נכנסת באמצע דברי רשב״ם. ודברי הכתוב בנגעו בו יטמא עד הערב מפורשים בה בענין אחר כבדברי רשב״ם הבאים בעצם המאמר הזה. ועיין RSBM דף 56 הערה 10.

# אחרי מות.

טז 1. אחרי מות. הזהיר את אהרן שלא ימות כבניו על ביאת מקדש שלא כדת: 2. כי בענן אראה על הכפורת. לפי[1] פשוטו שהרי מתוך עמוד הענן אני נראה כל שעה על הכפרת כדכת'[2] ודיברתי אתך מעל הכפרת מבין שני הכרובים, ואם יראה הכהן ימות. לפיכך כשיכנס ביום הכיפורים ציוהו הק' להקטיר קטורת בפנים תחילה להחשיך את הבית בענן הקטורת ואחר כך יביא דם הפר ודם השעיר: 6. והקריב אהרן בעזרה את פר החטאת אשר לו: וכפר בעדו. יתוודה עליו מיד. ולפי הפשט יביאנו בעזרה כדי להקריב אותו לכפרה כמו שמפרש לפנינו[3] ושחט את פר החטאת אשר לו: 10. לשלח אותו לעזאזל המדברה. לפי פשוטו[4] לשלח אותו חי אל העזים אשר במדבר כמו שמצינו בציפרי מצורע[5] ושלח את הצפור החיה על פני השדה, לטהרו מטומאתו. אף כאן לטהר את ישראל מעונותם משלחו אל המדבר והוא מקום מרעה הבהמות כדכת'[6] וינהג את הצאן אחר המדבר. ובתלמוד[7] מדבריות בייתות: עזאזל. למ"ד יתירה כלמ"ד[8] בית ארבאל שהיא מלשון[9] וארב לו. וכן מ"ם של ריקם וחנם יתירות לתיקון פעולה[10] כמו נו"ן של שגעון ועצבון ועשרון. [ולפנינו[11] קורא המקום שמשתלח שם השעיר ארץ] גזירה, ארץ חריבה שאין בה שום תבואה, שהיא גזורה[12] ונכרתת מכל טוב: 21. ביד איש עתי. איש הבקי בדרכים ובמדברות ורגילין[13] בכל עת ששולחין אותו: 32. וכפר הכהן אשר ימשח אותו. לפי שאמר[14] בזאת יבא אהרן, ואם אין אהרן תהיה עבודת יום הכיפורים בכהן המשיח תחתיו[15]: 34. ויעש אהרן כשהגיע יום הכיפורים כאשר צוה י"י את משה:

---

[1]) בכ"י: לפיכך. וטעויות דומות תמצא במקצת ספורות בספרי RSBM דף 36 בהערה 2. — [2]) שמות כה,כב. — [3]) בפסוק יא. — [4]) להוציא ממדרש רבותינו ביומא דף סו ע"ב ובספרא. — [5]) יד,ז. — [6]) שמות ג,א. — [7]) במשנה ביצה ה,ז. — [8]) הושע י,יד. — [9]) דברים יט,יא. — [10]) פירשתי בספרי RSBM בדף 141 בהערה 3. — [11]) בפסוק כב. — [12]) בכ"י כתוב גם כאן גזירה בלי הבין. — [13]) כלומר ורגילין בני אדם לשלוח אותו בשליחות. ואין צורך לשנות כבדפוסים: ורגיל. — [14]) בפסוק ג. — [15]) בכ"י: תחת זו.

יז 4. דם יחשב לאיש ההוא דם שפך. חיוב מיתה יחשב משמים לאיש ההוא אותו דם ששפך בשעת שחיטת חוץ: 6. אשר הם זובחים על פני השדה, ויש מהם שטועים [לזבוח] לשעירים ולא לשמים: 13. וכסהו בעפר. כי אז לא יהא ראוי לאכילה: 15. אשר תאכל נבלה. אפילו קטן יטמא: 16. ונשא עונו. אם יאכל קודש או נכנס למקדש:

יח 5. וחי בהם. אבל אם לא יעשה, [1]ונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם: 9. מולדת בית או מולדת חוץ. פנוייה[2]. כך נראה בעיני לפי פשוטו[3]: 18. לצרור. כמו[4] וכעסתה צרתה. שתי נשים לאיש אחד נקראו צרות זו לזו:

---

# קדושים תהיו.

יט 2. קדושים תהיו. מפני שהרבה מצות הוזהרו להתקדש ולשמור: 3. ואת שבתותיי תשמרו. כשם שבעשרת הדיברות נאמר כיבוד אב ואם אצל שמירת שבת שהושוה[5] כיבודם לכבוד המקום, אף כאן סמכן הכתוב לפי פשוטו[6]: 5. לרצונכם. שיהא תמים [ויקריבנו אל פתח אהל מועד והוא הדין][7] לסמיכה ולכל משפטיו של קרבן וכמו שמפרש והולך: 7. ואם האכול יאכל. במחשב לאוכלו חוץ ממקומו פירשו חכמים[8]: 10. לא תעולל. פאה משמע[9], כדכת'[10] עולל יעוללו כגפן: 11. לא תגנבו. ממון[11]: לא תכחשו. כפירת ממון המופקד בידו. כדכת'[12] וכחש בה:

---

[1]) השתמש בדברי הכתוב בפסוק כט. ולהשמר מקושית רש"י כתב כן. — [2]) ר"ל מולדת חוץ פתרונו בת פנויה. — [3]) ומדרשו ביבמות דף כג ע"א וברש"י. — [4]) שמואל א' א,ו.
[5]) בכ"י: שהושוו. — [6]) ר"ל שמה שכתב רש"י כאן הוא ע"פ תורת כהנים וגמרא יבמות דף ו ע"א אבל לא לפי הפשט. — [7]) השלמתי החסרון הנראה לעין ע"פ דברי רשב"ם למעלה א,ג ועל פי דברי הכתוב א,ד. — [8]) בתורת כהנים ובזבחים דף כט ע"א. — [9]) אולי מדמיון פסוק ט כתב כן שגם שם בתחלה פאה ואחר כן לקט. ולפי זה יפרש גם הפסוק בירמיה כן. ואין דעתו נכונה. — [10]) ירמיה ו,ט. — [11]) כדברי רש"י וכן בכל השלש. — [12]) ה,כב.

[ו]לא תשקרו. ממון שהלוהו: 12. ולא תשבעו. אפילו בלא כפירת ממון: 13. לא תעשוק. [1]עושקי שכר שכיר ומטי גר: [ו]לא תגזול. כעין[2] ויגזול את החנית מידו: (ו)לא תלין. שכיר לילה[3]: 14. לא תקלל חרש. בהוה דבר הכתוב. וטעמו ברי״ש כי משקל דגש הוא. כמו עִוֵּר גִּבֵּן[4]: 16. לא תלך רכיל. המחזר בעיירות, מהלך לומר לשון הרע מזה אל זה. ותרגום לא תיכול קורצין, לא תכריז רכילות. וכן בדניאל[5] אכלו קורציהון דיהודאי, הכריזו. וכן[6] ירעם משמים מתורגם אכלי מן שמייא, לשון השמעת קול: (ו)לא תעמוד על דם רעיך. לא תעמוד מנגד אלא ניתן להצילו בנפשו של רודף: 17. לא תשנא את אחיך בלבבך. אם גמלך רעה לא תתראה לפניו כאוהב [7][בפיו שלום את רעהו ידבר] ובקרבו ישים ארבו, לא טוב [הדבר אשר אתה עושה], אל תשנאהו בלבך אלא הוכיח תוכיחהו על מה שעשה ומתוך כך יהיה שלום: ולא תשא עליו חטא. בלבבך: 18. לא תקום. לגמול לו רעה תחת רעה: ולא תטור. אפילו בלבבך, אלא עבור על מידותיך[8]: ואהבת לרעך כמוך. אם רעך, אם טוב [הוא], אבל אם הוא רשע כדכת'[9] יראת י״י שנאת רע[10]: 19. בהמתך לא תרביע כלאים. לפי דרך ארץ ותשובת המינין כשם שציוה הכתוב שכל אחד ואחד יוציא פרי למינהו במעשה בראשית, כך ציוה להנהיג את העולם בבהמות ובשדות ואילנות וגם בחרישת שור וחמור שהם שני מינים. וגם בצמר ופשתים שזה מן בהמות וזה מן קרקע וגידוליו. ולמינים אמרתי הצמר צבוע והפשתן איננו צבוע וקפיד בבגד של שני מראות, והודו לי: 20. נחרפת. מסורה

---

[1]) השתמש בדברי המקרא מלאכי ג,ה. — [2]) בשמואל ב׳ כג,כא וכן בדברי הימים א׳ יא,כג כתוב: מיד המצרי. — [3]) שלא כדברי חכמים (בב״מ דף קי ע״ב) שהביא רש״י. ואולי פירש הוא פעולת שכיר „עבודת שביר״ שלא דיבר הכתוב כאן על שכר שכיר אלא על עבודת השכיר. — [4]) ובכ״י בלא נקודות: עיוור גבן. — [5]) דניאל ג,ח. — [6]) בשמואל ב׳ כב,יד: ירעם מן שמים. — [7]) השתמש בדברי המקרא ירמיה ט,ז ושמות יח,יז. והרבה דבריו להראות כי לא תשנא כאן היא כמו אל תשנא ויחובר היטב עם הוכח תוכיח הבא אחריו. — [8]) פירוש: כבוש כעסך. וההפך: מעמיד על מידותיו בפסחים דף ק״ג ע״ב. — [9]) ר״ל או תעשה כדכת׳. והמקרא במשלי ח,יג. — [10]) רצה לומר מדכתיב לרעך נלמוד שדווקא את רעהו שהוא אדם כשר חייב לאהוב, אבל אם נזדמן לו אדם רשע אין מקום למצוה הזאת אלא חובה עליו לעשות כאשר כתוב בספר משלי יראת י״י שנאת רע, וירחק מן הרשע וישנא קרבתו. ואם כן אין צורך להרבות שינויים בדברי רשב״ם כאשר חשבו אחרים וכאשר חשבתי גם אני מקדם. ע׳ RSBM דף 48 הערה 5 והערה 9. — ודברי רשב״ם קרובים לדברי הגמרא בפסחים דף ק״ג ע״ב.

ומיוחדת לעבד עברי כדכת'[1] אם אדוניו יתן לו אשה. ודומה לו[2] עם חרף נפשו למות, מסר נפשו. וגם בתרגום: לא נפדתה. שאינה משוחררת ואינה כאשת איש לידון בחנק: בקרת תהיה. כמו[3] לא יבקר הכהן. כן פתרוהו דונש[4] ומנחם[5]. יחקרו ב"ד אם לא חופשה לא יחייבו מיתה כאשת איש: 23. וערלתם. לשון[6] סתימה ואטימה והרחקה. [7]עֲרֵלָה אזנם. [8]עֶרֶל לב. [9]שתה גם אתה והערל: 24. קודש הלולים. קודש כמעשר שני לאוכלו בירושלים ולהלל לבוראו שכן מצינו במעשר שני שיאכלוהו[10] במקום אשר יבחר [וגו'] למען תלמד ליראה את י"י אלהיך כל הימים: 25. להוסיף לכם תבואתו. לכך תזכו [11]אם תעשו כאשר ציויתי: 26. לא תאכלו על הדם. לפי פשוטו [12]דבר למד מעניינו לא תנחשו ולא תעוננו. אף זה יעשו כחוקות הגוים שאוכלים על קבר ההרוג לשם מכשפות שלא יינקם או מכשפות אחר כעין שאנו אומרים [13]במסמר מן הצלוב. ורבותינו דרשוהו בכמה עניינים במסכת סנהדרין[14]: 29. להזנותה. זנות של פנוייה להיות כקדישה[15]: 35. במדה, במדת קרקע. משורה, מדת הלח. כמו שאמרו[16] ומים במשורה תשתה: 36. הין. מדת הלח:

כ 9. דמיו בו. דמו בראשו. הוא חייב עצמו מיתה[17]: 10. את אשת רעהו. ולא גוי[18]: 17. חסד הוא. כמו [19]פן יחסדך שומע וכן[20] וחסד לאומים חטאת, קלון לאומים על ידי חטאת, וכן תירגם יוסף וחיסוד דעמא חטאוהי: 20. ערירים ימותו. לא יניחוהו מן השמים להחיות [או][21] להוליד בנים:

---

[1]) שמות כא,ד. — [2]) שופטים ה,יח. — [3]) יג,לו. — [4]) לתיבת ולבקר בדף 53 בדפוס פיליפאווסקי. — [5]) במחברת בקר III בדף 47. — [6]) כפירוש רש"י. — [7]) ירמיה ו,י. — [8]) יחזקאל מד,ט. — [9]) חבקוק ב,טז. — [10]) דברים יד,כג. — [11]) ר"ל תזכו לתוספת תבואה האמורה בכתוב. — [12]) לעומת הדרשות שדרשו חכמינו בפסוק הזה עד שנקרא לאו שבכללות בסנהדרין דף סג ע"א. וכפירוש רש"י. — [13]) משנה שבת ו,י. — [14]) דף סג ע"א. — [15]) כדעת הברייתא בסנהדרין דף עו ע"א שהביא רש"י. — [16]) בפרק קנין תורה הלכה ד. — [17]) בכ"י בא המאמר הזה בטעות אחרי פירוש פסוק יז. — [18]) רצה לפרש למה כפל הכתוב אשר ינאף וגו' אשר ינאף וגו' שתי פעמים. ופירושו כמדרש חכמים בתורת כהנים ובסנהדרין דף נב ע"ב וברש"י. — [19]) משלי כה,י. — [20]) משלי יד,לד. — [21]) הוספתי תיבת או הנצרכת גם להיישיר המאמר על פי דרש חכמינו בתורת כהנים וביבמות דף נה ע"א שהביא רש"י.

# אמור אל הכהנים.

כא 1. לנפש לא יטמא בעמיו. איש בעם הכהנים לא יטמא לנפש אדם, כמו[1]) בתולה מעמיו יקח אשה. אבל אילו היה כתוב לעמיו, היה משמע לא יטמא לעמיו. כמו שכת' לנפש לא יטמא. [2])לאחיו ולאחותו לא יטמא להם, ולא נאמר בהם. גם יש לפרש לנפש הנמצא בעמיו לא יטמא: 4. (ו)לא יטמא בעל בעמיו, שום בעל בעם כהנים לא יטמא לאשתו להחלו, שהרי מתחלל מכהונתו. ולפי דברי חכמים[3]) לא [יטמא] לאשתו פסולה ומחוללת, אבל מטמא לאשתו כשירה: 5. לא יקרחו. על מת. והוא הדין לישראל[4]): 7. וחללה. בת אותן שכתוב בהן[5]) ולא יחלל זרעו: 9. ובת איש כהן. ארוסה. ומפורש בסנהדרין[6]): 18. חרום ושרוע מפורש בבכורות[7]): 20. מרוח אשך. מעוך בצים:

כב 2. וינזרו מאכילת קדשים בטומאת הגוף: 3. אשר יקרב. לאכול: 8. נבלה וטריפה לא יאכל. אע"פי שמלוקת העוף הותרה להם, שדומה לנבלה[8]): 10. וכל זר לא יאכל קודש. תרומה: 14. כי יאכל קודש. תרומה: 16. באכלם[9]). הזרים: את קדשיהם. תרומה: 23. וקלוט. פרסותיו קלוטות: נדבה תעשה. לבדק הבית: ולנדר. לקרבן[10]):

כג 2. אשר תקראו אותם מקראי קודש. אשר תזמנו אותם זמני קודש. כל לשון קריאה שאצל מועדים לשון קביעת זמן הוא, כמו[11]) קרא עלי מועד. וכן התרג' מערע קדיש[12]), ולשון[13]) במקרה הכסיל: 11. ממחרת השבת. ממחרת יום ראשון של פסח: 16. מנחה חדשה. להתיר חדש במקדש כי הוא זמן בישול תבואה: 22. ובקוצרכם. ממחרת הפסח לאחר הקרבת העומר: 24. זכרון תרועה. על ידי התרועה תִּזָּכְרוּ למקום. כדכת'[14]) והריעותם בחצוצרות וגו'

[1]) בפסוק יד. וראינו משם שפתרון לשון רבים עמיו כפתרון לשון יחיד עמו. ור' שמואל דוד לוצאטו ז"ל בבאור התורה טעה בהבנת דברי רשב"ם. — [2]) במדבר ו,ז. — [3]) בתורת כהנים וביבמות דף כב ע"ב. — [4]) על פי המצוה, דברים יד,א. — [5]) בפסוק טו. — [6]) דף נ ע"א ושם. — [7]) חרום במשנה פ"ז מ"ג. שרוע בגמרא דף מ ע"א. — [8]) היטיב להשתמש בדברי רבינא במנחות דף מה ע"א ליחזקאל מד, לא. — [9]) בכ"י: באכלכם. — [10]) כל אלה במדרש רבותינו שהביא רש"י. — [11]) איכה א,טו. — [12]) בכ"י בטעות: קדוש. — [13]) קהלת ב,טו. — [14]) במדבר י,ט.

ונזכרתם וגו׳: 27. אך בעשור וגו׳. בשאר ימים טובים הותרה מלאכת אוכל נפש ונאסרת מלאכת עבודה. אבל ביום הכפורים שהוא יום עינוי, כל מלאכה אסורה כשבת[1]: והקרבתם אשה. כדכת׳ באחרי מות ובפנחס[2]: 36. עצרת. עצירת מניעת מלאכה[3]: 39. אך בחמשה עשר יום לחודש השביעי הזה. אע״פי שראש השנה ויום הכיפורים באים לזכרון [ו]לכפרה[4], אבל סוכות בא לשמחה ולהודאה על שמילא בתיהם כל טוב בימי אסיפה: 40. וענף עץ עבות. קמץ[5] הוא כמו קָדוֹשׁ טָהוֹר עָמוֹק גָּדוֹל. כלומר ענף של עץ מעובת הרבה: 42. כל האזרח, אפילו אותן שיש להם בתים, ישבו בסוכות[6]: 43. למען ידעו דורותיכם [וגו׳]. פשוטו כדברי האומרים במסכת סוכה[7] סוכה ממש. וזה טעמו של דבר. חג הסוכות תעשה לך באוספך מגרנך ומיקבך באוספך את תבואת הארץ ובתיכם מלאים כל טוב דגן ותירוש ויצהר למען תזכרו כי בסוכות הושבתי את בני ישראל במדבר ארבעים שנה בלא יישוב ובלא נחלה, ומתוך כך תתנו הודאה למי שנתן לכם נחלה ובתיכם מלאים כל טוב ואל תאמרו בלבבכם כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה. וכסדר הזה נמצא בפרשת עקב תשמעון[8] וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך י״י אלהיך זה ארבעים שנה וגו׳ ויאכילך את המן וגו׳. ולמה אני מצוה לך לעשות זאת? כי י״י אלהיך מביאך אל ארץ טובה [וגו׳] ואכלת ושבעת [וגו׳] ורם לבבך ושכחת את י״י וגו׳ ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה וזכרת את י״י אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל. ולכך יוצאים מבתים מלאים כל טוב בזמן אסיפה ויושבין בסוכות לזכרון שלא היה להם נחלה במדבר ולא בתים לשבת. ומפני הטעם הזה קבע הק׳ את חג הסוכות בזמן אסיפת גורן ויקב. לבלתי רום לבבם[9] על בתיהם מלאים כל טוב פן יאמרו ידינו עשו[10] לנו את החיל הזה[11]:

---

[1]) וכן כתב לשמות יב, טז וראב״ע שם ורמב״ן כאן לפסוק ז. וכאן רצה לפרש תיבת אך. — [2]) למעלה בפרק טז ובבמדבר כט, ח—יא. — [3]) בכ״י בא הפירוש הזה אחרי פירוש פסוק לט. — [4]) בכ״י: לכפרה. וזה לא יתכן כי רצה לומר בראש השנה לזכרון וביום הכפורים לכפרה. — [5]) בכ״י בטעות: קומץ. — [6]) בכ״י ובכל הדפוסים הראשונים בא המאמר הזה אחרי פירוש פסוק מג. — [7]) דף יא ע״ב. — [8]) דברים ח, ב—יח. — [9]) בכ״י: לבבו. — [10]) בכ״י: עשה. — [11]) כעין זה כתב בקיצור בפירושו לשמות כג, טו.

כד 2. ויקחו אליך שמן זית זך. פרשה זו נשנית לפי שהמנורה נכח השלחן להאיר אל השלחן שעליו לחם הפנים שמפורש כאן שכל זה מתיקון השולחן ומסידורו, השמן להאיר והפת לערוך: 11. ויקוב. הזכיר את השם ואחר [כן] בירכו: 15. 16. איש איש כי יקלל אלהיו סתם בכינוי בלא פירוש שם המובהק, [ונשא הטאו]. ומפרש יי׳ [שהוא השם] המובהק יתברך שמו ואחר כך מקללו, מות יומת. לפי פשוטו יש לפרש כן[1]: 18. [ו]מכה נפש בהמה. ממיתה לגמרי: 21. ומכה בהמה ישלמנה. חובל אע״פי שאינו ממיתה לגמרי:

---

## בהר סיני.

כה 1. בהר סיני. קודם שהוקם אוהל מועד[2]: 2. ושבתה. לשון ביטול: 3. ואספת. שלא תפקיר: 10. ושבתם איש לירושתו, כמו שמפורש לפנינו[3] שהמוכר שדהו חוזר לו בחנם ביובל, ואיש אל משפחתו, עבד עברי חוזר חפשי ביובל: 11. נזיריה. גידולי ענבים שנשרו לא תבצרו. וכן ספיחים[4] בתבואה: 12. מן השדה תאכלו. ולא מן הנאסף אל הבית שאסור לאוספו: 16. כי מספר תבואות שעד היובל הוא מוכר לך, ולא גוף הקרקע[5]: 21. לשלש השנים. לפי הפשט זריעת ששית תפרנס ששית ושביעית ושמינית [ובשמינית[6]] יזרעו ויאכלו מתבואת ששית עד תחילת תשיעית שיתפרנסו מתבואה הנזרעת בשמינית: 24. גאולה תתנו לארץ. אם ירצה המוכר לפדותה לפני היובל: 27. והשיב את העודף מן השנים עד היובל שלא אכל עדיין. העודף, המעדיף[7] על שנים שאכל כבר: 33. ואשר יגאל מן

---

1) חיבר פסוק טו ופסוק טז בפירושו. והיא דעת חכמים דרבי מאיר בברייתא דסנהדרין דף נו ע״א, ורש״י ג״כ פירש כדעתם.

2) מפורש יותר בדבריו לבמדבר א,א. — 3) בפסוק כח. לא. — 4) בכ״י נזירה . . . ספחים. — 5) המאמר הזה בא בכ״י קודם פירוש פסוק יב וכן בשלשה הדפוסים הראשונים. — 6) הוספתי על פי דברי רש״י שהלך רשב״ם כאן בדרכם. — 7) על אודות תיבת תדע שבדפוסים כאן עיין RSBM דף 47 הערה 2.

הלוים, כמו שאמרנו[1] גאולת עולם תהיה ללוים, והוא ירצה לגאול ואין לו במה לגאול, ויצא ממכר בית וגו׳ כלומר תשוב לו בחנם: 34. ושדה מגרש [וגו׳]. כמפורש באלה מסעי: 39. עבודת עבד. לרדותו בפרך כעבד כנעני[2]: 47. או לעקר. שנעקר מזה המלכות רחוק מארצכם, לא תושב ולא גר ולא גוי ואורח:

כו 1. משכית מן שכה כמו מרבית מן רבה. ואיני מוצא לו חבר כי אם[3] עברו משכיות לבב, לשון ראיות לבבו. אף כאן אבן רואה שיש בה צלמים וציורים להסתכל בהן:

---

# אם בחוקותי[4].

10. וישן מפני חדש תוציאו מן הגרנות למכור כדכת׳[5] תוציא את כל מעשר תבואתך ונתתה ללוי[6] וגו׳: 13. מוטות עולכם. כדכת׳[7] עשה לך מוסרות, היא הרצועה שקושרין בה העול של עץ הקרוי מוטות[8] לפי שמטה ומרכין את צואר השור: קוממיות. כשהוסר העול זוקף את ראשו: 18. שבע על חטאתיכם. כלומר הרבה מכות על חטאותיכם. כמו[9] שבע יפול צדיק וקם. [10]ואור החמה יהיה שבעתים. [11]והחזיקו שבע[12] נשים: 19. ושברתי

---

[1]) בפסוק לב. — [2]) בכ״י: כעבד כנען. ואין זה לשון רשב״ם. — [3]) תהלים עג,ז. ובכ״י חברו עברו, ונקוד על חברו להיותו נמחק. ועיין RSBM דף 37 הערה 2.

[4]) בכ״י 62 חלק ראשון במינכען דף 122 ע״א נמצא לפסוק ח: ורדפו מכם חמשה מאה. הקשה רשב״ם דאמר [צ״ל דאמרינן] מרובה מדה טובה ממדת פורענות [סוטה דף יא ע״א] והא הכא במדה טובה כתיב ורדפו מכם חמשה מאה ואלו במדת פורענות כתיב איכה ירדוף אחד אלף ושנים יניסו רבבה [דברים לב,ל]? ותימא [צ״ל ותירץ] דהכא רודפים והורגים קאמר דכתיב ונפלו אויביכם לפניכם לחרב והתם לא קאמר רק רדיפה בעלמא כדכת׳ איכה ירדוף וגו׳״. — הדברים האלה העתיק לי ידידי החכם ר׳ ברוך ציעמליך בשבתו לפנים בעיר מינכען והוסיף להעירני כי במנחת יהודה הנדפס דף סג ע״ג נכתבה השאלה בלשון אחרת בלי שם השואל והתשובה בשם רבינו תם. ובתוספות שם דף סג ע״א הובאה גם השאלה גם התשובה בלי שם אומרה. — [5]) דברים יד,כח. — [6]) בכ״י: ללוים. — [7]) ירמיה כז,ב. — [8]) ר״ל ששם כתוב מוסרות ומוטות יחדו ושתיהן חלקי העול. — [9]) משלי כד,טז. — [10]) ישעיה ל,כו. — [11]) ישעיה ד,א. — [12]) בכ״י: שבעה נשים.

את גאון עוזכם. כדכת'[1] בשברי לכם מטה לחם, וכדכת'[2] גאון שבעת לחם היה לה. ואגדה[3] הוא בית המקדש. כדכת'[4] הנני מחלל את מקדשי גאון עוזכם. ולפי הפשט כמו שפירשתי, שכך מוכיח סוף המקרא ונתתי את שמיכם וג': 20. כחכם. כי האדמה לא תוסיף תת את כחה לכם: 21. ואם תלכו עמי קרי. מנחם[5] פירש לשון מניעה מגזרת[6] הוקר רגלך. והבל הוא. כי הוקר מגזרת חטופי פה פעל כמו[7] הושב את אביך מן[8] אברם ישב. וקרי מן קרה מגזרת[9] אקרה כה. וזהו פרושו. אם תלכו עמי במקרה ולא תדיר כאדם שאינו הולך תדיר אצל בוראו[10]: 25. נקם ברית, שעברתם. כמו שכת' למעלה[11] להפרכם את בריתי: 26. עשר נשים. כלומר הרבה. כמו[12] זה עשר פעמים תכלימוני: בתנור אחד. כי אשה אחת לא תוכל למלא את התנור פת: והשיבו לחמכם[13] במשקל. כי במשקל הביאוהו לתנור, ובמשקל השיבוהו להאכילו לבעלים, במשקל ובצמצום, לחם צר ומים לחץ, כדכת'[14] בן אדם הנני שובר מטה לחם בירושלים ואכלו לחם במשקל ובדאגה ומים במשורה. אף כאן כת' בשברי לכם מטה לחם יָאפֶה וְיֵאָכֵל במשקל: ואכלתם ולא תשבעו. כי במשקל ובצמצום יאכלוהו. וגם יש לומר שאותו לחם אע"פי שיאכל ממנו הרבה לא ישביע ויסעד[15] האדם כי מארה תמצא בו: 28. ויסרתי. מן[16] ייסר איש את בנו יאמר ויסרתי, וכן[17] ויסרו אותו. וכן מן יישב[18] יאמר[19] וְיִשְּׁבוּ בך טירותם ביחזקאל: 30. על פגרי גילוליכם. כי בבית במותיכם תהרגו. כדכת' בירמיה[20] כי אם גיא ההריגה וקברו בתופת מאין מקום: 32. ושממו עליה אויביכם. כשבאים לשבת בה כדכת'[21] כל עובר עליה יישום וישרוק על [כל] מכותיה 35. כל ימי השמה תשבות. כי שבעים שנה של גלות בבל פירשו רבותינו[22] כנגד שנים שהיה לה לשבות ולא שבתה. תִשְׁבֹּת

---

[1]) בפסוק כו. — [2]) יחזקאל טז,מט. — [3]) בתורת כהנים. — [4]) יחזקאל כד,כא. — [5]) במחברת קר II דף 158. — [6]) משלי כה,יז. — [7]) בראשית מז,ו. — [8]) בראשית יג,יב. — [9]) במדבר כג,טו. — [10]) כפירוש רבותינו שהביא רש"י. — [11]) בפסוק טו. — [12]) איוב יט,ג. — [13]) בכ"י: והשיבו את לחמכם. — [14]) יחזקאל ד,טז. — [15]) בכ"י: מסעד. — [16]) דברים ח,ה. — [17]) דברים כא,יח. — [18]) ר"ל מבנין פיעל של ישב. — [19]) יחזקאל כה,ד. — [20]) ירמיה ז,לב. — [21]) ירמיה יט,ח. — [22]) סדר עולם פרק כו וסנהדרין דף לט ע"א. וגם בדברי הימים ב' לו,כא שהביא רש"י כבר נראה שהיה המספר הזה והחשבון הזה לנכח עיני מחבר הספר.

מלא פום באתנחתא, אבל בלא אתנחתא [1]או תִּשְׁבַּת הארץ, פתח. וכן וַיָּמָת וַיָּנָס, באתנחתא כולם מלא פום [2]וַיָּמֹת, [3]הים ראה וַיָּנֹס: 36. מרך בלבבם. אינו לשון[4] רך הלבב, [5]ואל הרך לבי. כי המ"ם של מרך עיקר שהרי הניגון במ"ם. כמו אהל, [6]אֹכֶל בכסף, [7]וקראת לשבת עונג. ואין חבר כי אם בתלמוד בשחיטת חולין[8] נתמרך באילו טריפות: 39. ימקו. מן[9] נמקו חבורותי כמו מן נסע יִסְּעוּ יִסָּעוּ[10]: 42. וזכרתי וגו'. אם יכנע לבבם: 43. והארץ תעזב מהם. כחשבון ביטול שבתות שיתרצה ויכופר עונם. ואז[11] וזכרתי וגו': ותרץ. מן רצה. כמו ויבן מן בנה: יען וביען במשפטי מאסו ואת חוקותי געלה נפשם. [יען במשפטי מאסו וביען את חוקותי געלה נפשם[12]]: 45. ברית ראשונים אשר למענם הוצאתי אותם: 46. בהר סיני ביד משה. שכן התחילה פרשת שמיטה[13] וידבר יי' אל משה בהר סיני. וגם גמר התוכיחות האלה בשביל השמיטה הם כדכתי'[14] כל ימי השמה תשבות, כי כל מצות של פרשת בהר סיני בשמיטות ויובלות[15] מדבר ושליחות עבדים וחזרת קרקעות, לכך נאמרו כאן התוכיחות של עבירות השמיטות בהר סיני הכל בפעם אחת:

כז 2. כי יפלא. יבדיל, (כמו) לשון[16] מפרש, שהנודר צריך לפרש באיזה (ה)עניין[17] הוא נודר וכמה הוא נודר: 3. ערכך. שני הכפין כפל הוא כמו שתאמר מאדם אדמומית מן לבן לבנונית: 9. כל אשר יתן ממנו ליי', אם הקדישו סתם, יהיה קדש, קרבן ולא לבדק הבית: 11. ואם כל בהמה[18] של קדש שהוקדשה לקרבן ונעשה טמאה, בעלת מום, והעמיד את הבהמה לפני

---

[1]) בפסוק לד. — [2]) בראשית ה,ה ועוד. — [3]) תהלים קיד,ג. — [4]) דברים כ,ח. — [5]) איוב כג,טז. — [6]) דברים ב,כח. — [7]) ישעיה נח,יג. — [8]) חולין דף מה ע"ב. — [9]) תהלים לח,ו. — [10]) עיין RSBM דף 38 בהערה 5 ודף 137 הערה 7. — [11]) בפסוק מה. — [12]) כן הוספתי על פי דברי ר' וואלף היידענהיים בחומש מודע לבינה. והעירני עליו ידידי החכם קויפמאן נ"י. אבל לא נשתבש הלשון בדפוסים כדעת ר"וו היידענהיים כי בכ"י נכתב כאשר נדפס בספרי הדפוס. ואם כן אין לשנות כי אם להשלים החסרון הנראה לעין בדברי רשב"ם. ונראין דברי ר' וואלף הנזכר שהלך רשב"ם בזה בדרך רעהו וחברו ר' יוסף קרא. עיין דבריו בפליטת סופרים דף 20. — [13]) כה,א. — [14]) בפסוק לה. — [15]) בכ"י: ויובילות. — [16]) נקוד על תיבת לשון בכ"י כמיותרת, אבל באמת נראה שנוסף כמו לפירוש. עיין RSBM דף 35 הערה 5. — [17]) בכ"י שלא כדת הלשון: באיזה העניין. — [18]) בכ"י: ואם כל בהמה טמאה.

הכהן, ויביא בדמיה קרבן[1]: 20. [ו]אם מכר הגזבר את [השדה] לאיש אחר לא יוכל בעלה לפדותה עוד אלא מתחלקת לכהנים ביובל. לכהנים של אותה משמרה: 21. תהיה אחוזתו. של מקדיש: 24. לאשר קנהו מאתו. שהקונה אותו לא היה יכול להקדישו אלא הפירות שיש לו בו עד היובל: 26. לא יקדיש איש אותו. לקרבן אחר, כי הוא עצמו קדוש כבר לקרבן בכור: 27. ואם בבהמה הטמאה ממש יקדיש אדם, באותה יש פדיון. ובבהמה טמאה ממש פירשו חכמים ושלמים כבעלי מומים כמו שפירשתי[2]:
29. יחרם מן האדם. אדם שיתחיב מיתת בית דין אין לו פדיון[3]:
30. מעשר הארץ. מעשר שני ב):

ב) תחת עול כבד[4]. לו אני עבד. צואר לי יזבד. משש גם רבד: ובספר כהנים. [ה]נדרש לפנים. ראש לראשונים. ואחרון לאחרונים. עצמה לאין אונים. ירבה לשונים. ויעקב ממעונים. יברך כבנים. לפניו אונים. יכרית להמונים. ישיבו עויינים. לו שכר הוננים :[וחילים יגבר.] ומישרים דובר. ימציא לו סבר. בספר וידבר:

---

[1]) תמורה דף לג ע״א.— [2]) לפסוק יא.— [3]) עיין RSBM דף 40 הערה 3.—
[4]) החרוזים האלה נמצאו כאן בכ״י ודברתי עליהם במכתב החדשי (Monatsschrift) אשר להח׳ גרעץ משנת 1880 בדף 287 והבא.

# במדבר סיני.

א. 1. במדבר סיני באהל מועד באחד לחדש[1] השני. כל הדברות שנאמרו בשנה ראשונה קודם שהוקם המשכן כת׳ בהן[2] בהר סיני, אבל משהוקם המשכן באחד לחדש בשנה שנייה לא יאמר בהר סיני אבל במדבר סיני באהל מועד. וכן מוכיח לפנינו דכת׳[3] ואלה תולדות אהרן ומשה ביום דבר [י״י] את משה בהר סיני, קודם שהוקם המשכן אז היו תולדות אהרן ארבעה[4] ואלה שמות בני אהרן נדב ואביהוא ואלעזר ואיתמר, אבל לסוף בשנה שנייה שהוקם המשכן לא היו כי אם שנים, לפי שלבסוף כשהוקם המשכן בשנה שנייה נאמר[5] וימת נדב ואביהוא לפני י״י במדבר סיני, במדבר סיני היו ארבעה ולבסוף שנים כי בו ביום שהוקם אהל מועד מתו נדב ואביהוא: 2. שאו את ראש כל עדת. לפי שמעתה צריכים ללכת לארץ ישראל ובני עשרים ראוים לצאת[6] בצבא המלחמה שהרי בעשרים בחדש השני הזה נעלה הענן כדכת׳ בפרשת בהעלותך[7] וכת׳ שם[8] נוסעים אנחנו אל המקום וג׳. ולכך צוה הק׳ בתחילת חדש זה למנותן: 19. ויפקדם במדבר סיני. לפי שבמנין שני שבפנחס כת׳[9] וידבר משה ואלעזר אותם בערבות מואב, לכך נאמר כאן כי חשבון הראשון היה במדבר סיני: 47. והלוים למטה אבותם לא התפוקדו בתוכם. כמו שמפרש והולך [10] אך את מטה לוי לא תפקוד וגו׳ ומפרש טעם כי לא ילכו בצבא המלחמה אלא[11] הפקד את הלוים על משכן העדות וגו׳:

---

1) בכ״י: לחדש לחדש שתי פעמים. — 2) שמות לא,יח; לד,לב; ויקרא ז,לח; כה,א; כו,מו; כז,לד. — 3) ג,א. — 4) ג,ב. — 5) ג,ד. — 6) בכ״י: לשאת. — 7) י,יא. — 8) י,כט. — 9) כו,ג. — 10) בפסוק מט. — 11) בפסוק נ.

ב 2. באותות. סימן היה בנס של כל דגל, כגון בשל יהודה אריה, בשל יוסף שור[1]: מנגד. מרחוק: 17. בתוך המחנות. שני דגלים נוסעים תחילה, ואחר כן המשכן והלוים, ואחר כן שני דגלים אחרונים: כאשר יחנו כן יסעו. בכל עניין שהיו סביב למשכן הארבעה דגלים, כך היו סביב דרך הליכתם. ודרך ימין נמנו הדגלים, מזרח ודרום מערב וצפון:

ג 1. ואלה תולדות אהרן ומשה. תחילה מנה תולדות ישראל ואחר כך תולדות הכהנים ואחר כך תולדות הלוים. ועתה מונה תולדות אהרן. ותולדות משה לפנינו עם הלוים דכת'[2] ולקהת משפחת העמרמי, זהו משה ואהרן ובניו אשר יקראו על שבט הלוי, כי לא היו לעמרם בנים רק משה[3] ואהרן, [4]ויבדל אהרן להקדישו ומשה ובניו יקראו על שבט הלוי: ביום דבר י"י את משה[5] בהר סיני. שזהו קודם שהוקם המשכן אז היו ארבעה. אבל בשנה שנייה שהוקם המשכן במדבר סיני לא נשארו כי אם אלעזר ואיתמר כמו שפירשתי למעלה בתחילת פרשה[6]. שכל מקום שנאמר בהר סיני זהו קודם שהוקם המשכן, אבל משנבנה אהל מועד לא נאמר אלא במדבר סיני: 9. נתונים [נתונים]. כפל לשון, כמו'[7] נתן תתן להם אחזת נחלה, דוננט דונק[8] ב"ל: 10. ואת אהרן ואת בניו תפקד. תעשהו פקיד וממונה עליהם, כמו[9] ויפקד שר הטבחים את יוסף: 15. כל זכר מבן חדש ומעלה תפקדם. לפי שהיו באים לפטור את הבכורות שחייבין פדיון מבן חדש ומעלה, לכן גם מניינם מבן חדש: 27. ולקהת משפחת העמרמי. משה ובניו. עתה מפרש מה שכתוב למעלה[10] ואלה תולדות אהרן ומשה: 49. הפדיום. מיותר[11] מ"ם כמ"ם של ריקם, [12]הכנם, שלשום: שלש מאות שהלוים עודפים על שנים ועשרים אלף[13] בכורות היו ואין בכור מפקיע בכור. כך פירשו רבותינו[14]:

ד 5. אהרן ובניו בנסוע המחנה. שני דגלים ראשונים שנוסעים תחילה קודם שיסע המשכן והלוים: 10. ונתנו על המוט. טועה

---

[1]) הלך בדרך האגדה הנמצאת בבמדבר רבא. — [2]) בפסוק כז. — [3]) בכ"י: משה משה, שתי פעמים. — [4]) השתמש בדברי המקרא בדברי הימים א' כג,יג. יד. — [5]) בכ"י: אל משה. — [6]) א,א. — [7]) כז,ז. — [8]) *donnant* לעז של נָתֹן, *donnez* לעז של נתונים. עיין RSBM דף 95 סימן 30. — [9]) בראשית מ,ד. — [10]) עיין דבריו לפסוק א. — [11]) בכ"י מיותר מיותר שתי פעמים. — [12]) שמות ח,יג. יד. — [13]) עיין רש"י לפסוק לט. — [14]) בבכורות דף ה ע"א.

היה בזה ר' יוסף קרא מדלא כת' כדכת'[1] במוט בשנים. והיה רוצה לומר שכל המוט היה תחת הכלים מדכת' על. השיבותי כי המוטות היו בצדי הכלים כדרך כל משא שנותנין המוטות בטבעות שבצידי הכלים כדכת' בפרשת המשכן[2], אבל לשון ונתנו ראוי לומר על המוט ואצל לשון משא יאמר במוט כדכת'[3] וישאוהו במוט. [4]ונשא בם את השולחן וכת'[5] על כתף יסבלוהו, [6]אין לכם משא בכתף. כלומר בדבר זה נושאין את זה: 15. ואחרי כן יבואו בני קהת. לאחר שתכסו את הארון והכלים: 20. כבלע את הקדש. כשסותרין את ההיכל נגלה[7], ואם יראו ימותו. כמו שמצינו באנשי בית שמש[8] כי ראו בארון י"י: כבלע. כמו[9] בלע י"י, [10]ודרך אורחותיך בלעו, [11]בלע כל ארמנותיה, [12]ומאשריו מבולעים. וכן כת' למעלה שמשעה שהיו מתחילין לפרק את המשכן היו מתרחקים בני קהת. כדכת'[13] ובא אהרן ובניו בנסוע המחנה והורידו את פרכת המסך וכל הפרשה עד[14] וכלה אהרן ובניו לכסות וגו' ואחרי כן יבאו בני קהת:

---

# נשא.

22. גם הם. לפי שכת' למעלה[15] נשא את ראש בני קהת:

ה 2. [וישלחו מן המחנה.] לאחר שנסדרו ונקבעו סדר המחנות וחנייתן הוצרך לומר שילוח טמאים מן המחנות: 6. חטאות

---

[1]) יג,כג. — [2]) שמות כה, יד. כז; כז,ז; ל,ד. — [3]) יג,כג. — [4]) שמות כה,כח. — [5]) ישעיה מו,ז. ובכ"י בטעות: ככת' בכסף יסבלוהו. ולא כתב רשב"ם כן, כי נגלה דעתו שרצה לומר שגם תיבת כתף יחובר עם על ועם בי"ת כפי הפעולה הנכתבת עמה. כי סבל הוא כמו נתן לפי שפתרון סבל הוא הרים המשא אל המקום אשר יהיה שם בהנשאו ממקום למקום. ואצל מלת משא תבוא בי"ת עם תיבת כתף כאשר תבוא בפעולת תיבת נשא. — [6]) דברי הימים ב' לה,ג. ובכ"י בטעות: אין לכם משא אלא בכתף. ומאין יבא לרשב"ם עצמו טעות כזאת? — [7]) ר"ל נגלה ההיכל. ובכ"י טעה הכותב בכתבו שנית תיבת נגלה וכתב אותיות נב ונקד עליהן להיותן נמחקות, והמדפיס הראשון טעה לחשוב שהוא שם י"י ומזה נולדה טעות כל הדפוסים. — [8]) שמואל א' ו,יט. — [9]) איכה ב,ב. — [10]) ישעיה ג,יב. — [11]) איכה ב,ה. — [12]) ישעיה ט,טו. — [13]) מפסוק ה והלאה. — [14]) בפסוק טו. — [15]) ד,ב.

[ה]אדם. הכתובים בפרשת אשם גזילות בסוף פרשת ויקרא[1] וכחש בעמיתו בפקדון וג׳. ובשביל גזל הגר שאין לו גואל ומת הגר נשנית כאן: 7. והשיב את אשמו. הקרן: 8. מלבד איל [הכפורים], האשם האמור בויקרא, האשם המושב, הקרן, ישיב לכהנים: 9. וכל תרומה. תרומת ראשית שישראל מפריש ותרומת מעשר שהלוים מפרישי׳ המפורשין בפרשת שלח לך[2]: 10. (ו)איש[3] אשר יתן לכהן, שיתנדב דבר הראוי לכהנים כגון חרמים וכיוצא בהם, לו יהיה, כלומר לכהן יתננו. ומדרש אגדה[4] איש אשר יתן לכהן מה שחייב ליתן לו יהיה לו ממון הרבה. ולפי שמיותר הוא דרשו כן: 12. כי תשטה. כי תסור. כדכת׳[5] שטה מעליה, [6]ושחטה שטים העמיקו: 13. ועד אין בה. שזינתה: והיא לא נתפשה. לא נאנסה. שאם הסתירוה באונס פטורה: 17. מים קדושים. מי כיור: 21. לאלה ולשבועה. כשמשביע אדם את חבירו יאמר הנני משביעך בשם על זה הדבר שאם תכזב כי תהיה מקולל כאשה פלונית שצבתה בטנה ונפלה ירכה: 28. ונזרעה זרע. תתעבר: 31. וניקה האיש מעון. אע״פי שגרם לה פורענות זו על ידי קנוי שקינא בה[7]. ולי נראה ונקה האיש מעון שלא סבל אשתו להיות מזנה תחתיו, ואילו שתק לא היה מנוקה מעון שהיא אסורה לו. אלא היא תשא את עוונה שהרי זינתה, ולפיכך קיבלה פורענותה[8]:

ו 3. משרת ענבים. פירש מנחם [מגזרת] [9]ושרת את אחיו. והרי המ׳ כמו מ׳ של [10]מרמס ושל [11]משמר ושל [12]משמן בשרו ירזה. ולא יתכן לשון שירות כי אם אצל עבודת בני אדם לאדוניהם. לכן אומר אני שמשרת מחטופי למד פעל הוא מגזרת שרה, כמו [13]מקנת כסף מגזרת קנה. ופרשתו אם לא נמצא במקרא נמצא בלשון התלמוד[14] נזיר ששרה פתו ביין. ואם מלשון המקרא, הרי מצינו בירמיה[15] אם לא שריתיך לטוב. ופרשו[16] כמו[17] משרא

---

1) ויקרא ה,כא. ובכ״י בטעות: וכחש וג׳ בעמיתו. — 2) שגגה יצאה מלפני רבינו כי פרשת מתנות כהונה ולויה איננה בפרשת שלח לך אלא בפרשת קרח פרק יח. — 3) בכ״י בטעות: ואיש. — 4) מימרא דרב נחמן בר יצחק בברכות דף סג ע״א והביאו רש״י. — 5) במשלי ד,טו: שטה מעליו. — 6) הושע ה,ב. — 7) זהו פירוש רש״י. — 8) וכן פירש ראב״ע. — 9) ח,כו. ומנחם חברו במחברת שרת. — 10) ישעיה י,ו. — 11) בראשית מ,ג ועוד רבים. — 12) ישעיה יז,ד. — 13) שמות יב,מד. — 14) נזיר דף לו ע״א. — 15) ירמיה טו,יא. — 16) דונש (בדף 36) ורש״י שהביאו לירמיה טו,יא. — 17) דניאל ה,יב.

קיטרין שבדניאל. כלומר פתחתיך מן האזיקים כמעשה שהיה. ואמר שריתך כמו[1] וזרתי פרש על פניכם. מגזרת[2] זרה הלאה. אף כאן משרת ענבים כל מה שנבדל ונופל מן הענבים כאדם הנבדל וניתר מקשר הכבלים והזיקים שקשור בהם: 13. יביא אותו. את עיקר קרבנו[3] כמו שהולך ומפרש: 21. מלבד אשר תשיג [ידו]. שאם נדר קרבנות הרבה לשם שמים יביאם מלבד אלה של חובה, דוגמת [4]מלבד מתנותיכם ומלבד [כל] נדריכם: 23. כה תברכו את בני ישראל. כלומר לא תברכו מברכת פיכם כאדם שאומר תבואתה[5] לראש פלוני כך וכך אלא אלי תתפללו שאברכם אני, כמו שמפרש יברכך י"י, ואני אשמע קולכם כאשר תאמרו ואברכם לישראל, כמו שמפרש[6] ושמו את שמי על בני ישראל, כשיברכו כהנים לישראל בשמי ולא בשמם, אני אברכם לישראל כמו שיתפללו הכהנים ואומרים יברכך י"י: 26. ישא י"י פניו אליך כדכת'[7] ופניתי אליכם, שלא יסתיר פניו מכם. ומה שכת'[8] אשר לא ישא פני[ם] (איש), הק' לא ישא פני איש לנקותו מכל פשעיו, אבל הוא ישא פנים שלו אל אהובו שיפנה אליו לחננו כדכת'[9] ופניתי אליכם והרביתי אתכם וגו':

ז 2. [הם העומדים] על הפקודים. הם הנקובים בשמות [בפרשת] במדבר סיני[10]: 3. עֶגְלֹת לפי שהוא דבוק, עֶגְלֹת של צב. כמו שיאמר מעשרה עשרות[11] יאמר מן [12]עגלה על[13] שני הנשיאים עֲגָלוֹת. ומן עֲנָוָה[14] עַנְוֵי ארץ. ומן ערבה [15]ערבי נחל: צב. כמו[16] בצבים או בפרדים. פתרונו לפי עניינו. ונראה בעיני עגלות העשויות להלוך בצבא ובדרכים רחוקים: 13. וקרבנו. מוסב למעלה, [17]ויהי

---

1) מלאכי ב,ג. — 2) יז,ב. — 3) עיין פירוש דבריו בספרי RSBM דף 158 בשורה הרביעית. — 4) ויקרא כג,לח. — 5) בכ"י: תבואת. — 6) בפסוק כז. — 7) ויקרא כו,ט. — 8) נראה שצריך להיות אשר לא ישא פנים ומוסב על דברי המקרא דברים י,יז. והכותב טעה לשנות בשביל שבא אחרי כן „הק' לא ישא פני איש לנקותו וגו'". ולא כמו שכתבתי בספרי RSBM בדף 59 בהערה 1. — כי הנה רשב"ם כיון לשאלת בלוריא הגיורת בגמרא ראש השנה דף יז ע"ב ולדרשת ר' עוירא בברכות דף כ ע"ב ובנדה דף ע ע"ב ושם נאמר אשר לא ישא פנים. — 9) ויקרא כו,ט. ועיין RSBM דף 151 הערה 9. — 10) א,ה—טו. — 11) בכ"י בטעות: עשרים. ובעל קרן שמואל תיקן. — 12) בעצם הפסוק הזה. — 13) בכ"י של במקום על. — 14) תהלים עו,י. והביא זאת לעדה שבסמיכות נהפך חטף פתח להיות תנועה שלמה בעבור השוא הבא אחריו, וכן עֲגָלוֹת בסמיכות מן עֲגָלוֹת בנפרד. — 15) איוב מ,כב. — 16) בישעיה סו,כ: בצבים ובפרדים. 17) בפסוק יב.

המקריב [וגו'] נחשון, וקרבנו היה כך וכך: כסדר שכתובים בארבעה דגלים הביאו קרבנותיהם, דגל יהודה, ואחר כן דגל ראובן, ואחרי כן דגל אפרים, ואחרי כן דגל דן: 84. ביום המשח אותו. התחילו לחנכו כמו שכת' בפרשה זו: 88. אחרי המשח אותו. לסוף שנים עשר יום שכבר נתחנך עלה החשבון כך וכך[1]:

---

# בהעלותך.

ח 2. בהעלותך וג'. לפי שמלאכת תדיר היא זו, הזכירה כאן. אע"פי שכל מלאכות המשכן נגמרו, מלאכת הדלקת המנורה [לא[2]] נגמרה כי תדירה היא: אל מול פני המנורה [וגו']. היה מטה ראשי הפתילות של כל שבעת הנרות להאיר אל השולחן[3]: 7. וְהֶעֱבִירוּ. ויעבירו, אבל וְהַעֲבִירוּ הוא לשון ציווי כמו[4] והעתירו אל י"י: 13. והנפת אותם [וגו']. אהרן הניפם תחילה[5] ואחר כך משה: 21. ויתחטאו. כדכת' לעיל[6] הזה עליהם מי חטאת: 24. זאת אשר ללוים. מצוה חדשה שעדיין לא נאמרה. שבפרשת [ב]מדבר סיני[7] ובפרשת נשא[8] ציוה הק' למנותם מבן שלשים שנה עד בן חמשים שנה לעבוד ולמשא, לשאת את המשכן. ועתה בפרשה זו בא לפרש מצות עבודת משמרת משכן, אשר חמש שנים לפני השלשים שנה שאינו ראוי למשא יהי ראוי ומצווה לשמירת משכן וכליו ומבן חמשים ומעלה שאינו ראוי לעבודת משא יהא מצווה לעבודת שמירה כמו שמפרש והולך מבן עשרים [ו]חמשי[9] שנה ומעלה יבא לצבא צבא בעבודת אהל מועד מלאכת שמירה

---

[1]) בכ"י: עליה חשבון. והפירוש הזה הוא לעומת פירוש פסוק פד. ושניהם להוציא מאגדת ספרי שהביא רש"י לפסוק פד. — [2]) כבר היטיב להוסיף המדפיס הראשון. — [3]) הפירוש הזה הובא בשם רשב"ם במנחת יהודה שבדעת זקנים דף סה ע"ג בהוספת דברים על פי הגמרא במנחות דף צח ע"ב. ובפענח רזא דף מח הובא פירוש רשב"ם בשם הר"ר יאיר. וכפעם בפעם לא הכיר מקור הדברים. — [4]) בשמות ח,ד ושם ט,כח כתוב: העתירו בלא ויו. ובשמות י,יז כתוב: והעתירו לי"י אלהיכם. — [5]) לדברי פסוק יא. — [6]) בפסוק ז. — [7]) ד,א וגו'. — [8]) ד,כא וגו'. — [9]) צ"ל חמש ועשרים. כי כן כתוב במקרא.

כמו שמפרש לפנינו[1]) ושרת את אחיו [וגו'] לשמר משמרת. ומבן חמשים [שנה] ישוב מצבא העבודה של משא כדכת' בפרשיות של מעלה[2]) מבן שלשים ועד בן חמשים. [ו]לא יעבוד עוד בעבודת משא אלא ושרת את אחיו, על שניהם הוא מוסב, בן חמש ועשרים ועד שלשים ומבן חמשים ומעלה, ששניהם נפסלו מעבודת משא. ומה יעשו? ושרת זה וזה [את] אחיו לשמור משמרת ועבודת משא לא יעבודו[3]): 26. ככה תעשה ללוים במשמרותם. חמש שנים לפני השלשים [ומבן] חמשים יהיו[4]) מצוים במשמרת המשכן:

ט 2. ויעשו בני ישראל. לפי שפסח מצרים לא נהג אלא יום אחד ולא היה כשאר קרבנות, עתה כשנבנה המשכן הוצרך לצות שיעשוהו כעיקר מצות[ו][5]) לדורות ולא כפסח מצרים:

י 2. והיו לך למקרא העדה. לך יהיו החצוצרות לקריאה, ולמחנות יהו צריכין למסע. למסע שם דבר הוא כמו נסיעה: את המחנות. כמו למחנות: 3. ותקעו בהן. בשתיהן: 29. לחובב. הוא יתרו כדכת'[6]) מבני חובב חותן משה: 31. כי על כן אשר ידעת ונתתה על לב צרכינו בחנותינו במדבר וגם הייתה לנו לעינים לתת לנו עצה טובה כדכת' בוישמע יתרו[7]) דוגמת[8]) עינים הייתי לעיור: 33. מהר י"י. כי עדיין לא זזו מכנגד הר חורב שהוא במדבר סיני. [ואף על פי שבכל הדברות שנאמרו בשנה שניה לא נאמר בהר סיני אלא במדבר סיני[9])], זה לאחר שהוקם המשכן כמו שפירשתי למעלה[10]). ומכל [מקום] אצל הר סיני היו עד עתה: דרך שלשת ימים. הלכו עד שלשת ימים, שלא חנו עד סוף שלשה[11]). ומפני טורח הדרך[12]) ויהי העם כמתאוננים. כמו שמצינו בפרשת פרה[13]) ותקצר נפש העם בדרך וידבר העם באלהים

---

[1]) בפסוק כו. — [2]) ד, ג. כג. ל. — [3]) את מדרש ספרי ובבלי חולין דף כד ע"א לפסוק כו הרחיב ומשך גם לפסוק כד. — [4]) בכ"י והיו במקום יהיו. — [5]) בכ"י מצות. והמבאר ר' אהרן יאראסלאוו לתרגום ר' משה בן מנחם ז"ל תיקן כראוי מהריש בהביאו דברי רשב"ם. — [6]) שופטים ד, יא. — [7]) שמות יח, יט וגו'. — [8]) איוב כט, טו. ושגגה יצאה מלפניו לפרש והיית לשון עבר שלא כדרך לשון המקרא בספרי תנ"ך הקודמים. ועיין אונקלוס ורש"י שכבר קדמוהו בזה. — [9]) השלמתי החסרון הנראה לעין כל על פי דברי רשב"ם לעיל א, א. — [10]) א, א; ג, א. — [11]) להוציא מדברי האגדה שהביא רש"י. — [12]) יא, א. ובדפוסים נפרד המאמר כאן באמצע דברי רשב"ם, ובאחרונים שבהם שינו גם מקום הדברים הבאים. עיין RSBM דף 51 הערה 8. — [13]) ר"ל בפרשת חקת כא, ד. ה.

ובמשה: וארון ברית י״י נוסע לפניהם כל אותן שלשה ימים לתור להם מנוחה. כי הענן הולך על הארון: 35. קומה י״י. שהיתה מסתלקת[1]) שכינה אז מעל הכפרת:

יא 1. כמתאוננים. מצטערים מטורח הדרך: 7. והמן כזרע גד הוא ומראהו כמראה הבדולח. כלומר נראה קשה ויבש ולכך היו אומרים[2]) (ו)נפשנו יבשה, כאדם שאוכל חיטים יבשים. ואם כן למה חרה [אפו[3])] של הק׳ כאמור לפנינו? ועתה[4]) מפרש טעם של חרון אף. שהרי כשטחנו ברחים או דכו במדוכה אז והיה טעמו כטעם לשד השמן, אז מתחלף טעמו שהיה מתחילה מתוק[5]) כצפיחית בדבש, כותים ואגוזים קודם [טחינה[6])], אבל לאחר טחינה או כתישה במכתשת אז והיה טעמו, נעשה עתה טעמו כליחלוח של שמן ובשר שמן, כמו שמן זתים ואגוזים לאחר טחינה שנתחלף טעמן[7]), ולפיכך וישמע י״י ויחר אפו, שכשרוצים טוחנים אותם ונעשה כשמן, ואין מאכלם יבש. כאן כת׳ והיה טעמו, שמתחלף טעמו הראשון, אבל בפרשת בשלח[8]) כת׳ וטעמו כצפיחית בדבש, שזה הוא טעמו קודם שיש בהם טעם שמן: 8. לשד כולו עיקר. כמו [9])נהפך לשדי בחרבוני קיץ, נהפך לחלוחי כיובש תאינים שנתייבשו[10]): שטו. כמו[11]) משוט בארץ, [12])שוטטו בחוצות ירושלים: 12. ילידתיהו. [כמו[13])] ויקטן] ילד את אלמודד, הרי ילד את אחרים. [ו]לפיכך יאמר [14])וירִשתם אותם, ילידתיהו, שניהם בחירק, לפי שמִפְעַל שלהם דומה כעין מַפְעִיל, אבל ישב שהוא בגוף האדם[15]) יאמר וישַבתם, ישן וישַנתם, כל דומיהן פתחין. וכן מן ירד וירַדתם: 20. עד אשר יצא מאפכם. כתרגומו: למה זה יצאנו ממצרים. שאמרתם[16]) זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים, ולפי שאתם כפויי טובה תלקו. ואילו הייתם מתאוים בשר ולא נתרעמתם

---

[1]) בכ״י: שהית מסתלק. ולפנים היו כתוב שם: שהיה מסתלק. — [2]) בפסוק ו. ובכ״י: ונפשנו יבשה. — [3]) בכ״י נשאר מקום מחק חלק. — [4]) בפסוק ח. — [5]) שמות טז,לא ועיין פירוש רשב״ם שם. — [6]) היטיב להוסיף בעל קרן שמואל. — [7]) בכ״י: טעמו. — [8]) שמות טז,לא. — [9]) תהלים לב,ד. — [10]) הלך בדרך דונש (ע׳ תשובות דונש על מנחם דף 14) שהביא רש״י. — [11]) איוב א,ז. — [12]) ירמיה ה,א. — [13]) בראשית י,כו. — [14]) בדברים יא,לא וכן ביהושע א,טו נמצא אותה, אבל אותם לא נמצא אחרי וירשתם. ועל זה כבר העיר בעל קרן שמואל. — [15]) intransitiv. ועיין RSBM דף 134 הערה 9 וגם דף 132 הערה 15. — [16]) בפסוק ה. ובזה התרעמו על יציאתם ממצרים וכאילו אמרו למה זה יצאנו ממצרים.

על יציאת מצרים, לא הייתם לוקים כל כך, כמו בשאר תלונות שיש מהם שלא לקו: 21. ויאמר משה שש מאות אלף וג׳. צריך לפרש זה[1] דוגמא שפירשתי[2] לא יוכל העם לעלות אל הר סיני. אף כאן משה היה מתיירא על מה שאמר הק׳ ואכלו חדש ימים וגם אמר[3] והיה לכם לזרא, ושאל מן הקב״ה, אתה אמרת שיאכלו חדש ימים, והלא שש מאות אלף רגלי לבד הנשים והטף? והלא כל צאנם וכל בקרם לא יספיק להם חדש ימים והיאך תקיים זה הדבר? או תכלה אותם וישארו מעט ויסתפקו עד חדש שהרי אמרת והיה [לכם] לזרא? או תעשה להם נסים להביא להם בשר ממקום אחר[4]: 26. בכתובים. שנכתבו לצאת אל האהל ולא יצאו מתוך ענוה כמפורש בסנהדרין[5]: 28. מבחוריו. מנעוריו, כמו[6] בימי בחורותיך. אבל [7]על כן על בחוריו לא ישמח י״י, הם האנשים הנקראים בחורים[8]: כלאם. כמו[9] ויכלא הגשם, אָסְרֵם וּמָנְעֵם מן השוק ותנם בבית הכלא. א״ח ה״ע גורם לומר כְּלָאֵם. כמו [10]שְׁמָעֵנִי אדוני, [11]יִמְצָאֵהוּ בארץ מדבר: 35. מקברות התאוה נסעו [העם] חצרות [וגו׳]. לפי הפשט מקברות התאוה נסעו העם חצרות ויהיו שם בחצרות, כלומר נתעכבו שם עד האסף מרים, ולכך האריך בלשונו לומר ויהיו בחצרות. ומדרש אגדה בסיפרי בסוף הפרשה „[12]ואחר נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן. וכי שתי חצרות היו שנסעו מזו וחנו בזו ונסעו מזו וחנו בזו״. ומסופק לרבותי ונשאלתי עליו[13] בפריש ופירשתיו בדרשה[14] כי זו אנו למדין מתחילת הפרשה שכת׳ בה מקברות התאוה נסעו [העם] חצרות ויהיו בחצרות, ועל פסוק זה כת׳ בסיפרי „זה היה בשעה שנצטרעה מרים״, וסוף דבר חוזר ומסיימו בפסוק האחרון של פרשה „ואחר נסעו העם מחצירות וכי שתי חצירות היו וכו׳״. ופסוק זה הוא נדרש [מדלא כתב[15]] מקברות התאוה נסעו העם ויחנו בחצרות, כשאר

---

[1]) הצורך לפרש זה מבואר באגדה בספרי ובתוספתא דסוטה פרק ו שהביא רש״י. [2]) שמות יט, כג. — [3]) בפסוק כ. — [4]) ואם כן לא שאל משה אלא איך יהיה הדבר. — [5]) דף יז ע״א לדעת רבי שמעון. ובכ״י בא המאמר הזה שלא במקומו אחרי פירוש מבחוריו. — [6]) קהלת יא, ט. ור״ל שהוא שם מופשט *(nomen abstractum)*. — [7]) ישעיה ט, טז. — [8]) ר״ל שהוא שם דבר נמצא *(nomen concretum)*. — [9]) בראשית ח, ב. — [10]) בראשית כג, ו. — [11]) דברים לב, י. — [12]) יב, טז. — [13]) בכ״י: עליה. — [14]) בכ״י: הדרשה. ובמקום בפר״ש, כלומר בעיר Paris אשר בצרפת, נדפס בפירוש אין הבין. — [15]) כנ״ל להוסיף.

כל מסעות וחניות שכת' בהן ויסעו ויחנו, אלא מקברות התאוה נסעו העם חצרות, משמע כי העם נסעו [כמו כן] מחצירות ואחר כך ויהיו בחצירות שחזרו לאחוריהם בחצירות, שכשנסע דגל הראשון מחצירות ועדיין לא הורד המשכן [ולא נסעו הלוים][1] ומשה ואהרן ומרים שהיו עדיין במחנה לויה, קרא להם הק' פתאום ונצטרעה מרים וחזרו לאחוריהם ונאספה מרים מצרעתה לסוף שבעה, ואחר נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן. וכל דרשה זו מצאתי במכילתא בפרשת בשלח כולה בפסוק הראשון[2]. ושוב מצאתיה בתשובות ר' קלונימוס איש רומי כמותי. וגם מה שכתוב במכילתא[3] „ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכותה על זה נאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים" ופירשתי לשואלים, לפי שאין כתוב שם ויסעו מרעמסס ויחנו סוכותה לומר לך שלפי שעה באו מרעמסס לסוכות ובשעה שנסעו מרעמסס נסעו כמו כן מסוכות וזהו כנפי נשרים:

יב 1. [ה]כושית. שהיא ממשפחת חם: כי אשה כושית לקח. כדכת' בדברי הימים דמשה רבנו[4] שמלך בארץ כוש ארבעים שנה ולקח מלכה אחת ולא שכב עמה כמו שכתוב שם. והם לא ידעו כשדיברו בו שלא נזקק לה. זהו עיקר פשוטו. שאם בשביל צפורה דיברו[5], מה צורך לפרש כי אשה כושית לקח? וכי [עד] עתה לא ידענו כי ציפורה מדיינית היא? ועוד תשובה כי לא היתה כושית כי כוש מבני חם הוא, ומדיין מבני קטורה אשר ילדה לאברהם: 2. ויאמרו הרק אך במשה [וגו']. כלומר עוד זאת אמרו על משה במה יכול להתפאר עלינו הלא גם בנו דבר [י"י] לישראל: בנו[6]. על ידינו: 4. פתאום. בשעה שהיו מדברים במשה ולא היתה שעה רגילה לדבר עמהם אלא לגעור בהם מפני משה ולחלוק לו כבוד: 6. נביאכם. נבואתכם: 7. נאמן הוא. קבוע ומיוסד כל שעה ביום. וכמוהו[7] ותקעתיו יתד במקום נאמן, יתד התקוע במקום חזק אינו ממהר ליפול: 12. אל נא תהי כמת. כלומר לכבודך ובשבילך אל נא תהיה אתה בעצמך כמת. והיאך? אשר נולד בצאתו מי שהוא ממעיו מרחם אמו של

---

[1]) בכ"י נשאר מקום רק כאן. — [2]) במכילתא הנדפסת לשמות יג,יז לא מצאתיה. — [3]) מכלתא בשלח לשמות יב,לז. — [4]) עיין RSBM דף 63 הערה 11 .12. — [5]) כדברי רבי נתן בספרי שהביאם רש"י. — [6]) בכ"י בטעות: באנו. — [7]) ישעיה כב,כג.

אחיו שהוא חי, הרי נאכל חצי בשרו של חי, כלומר מאחר שנולדה מרים מרחם אמו של משה והיא מתה, הרי נאכל חצי בשרו של משה: אל נא תהי. אל תהיה אתה כמת, כמו[1] אל תהי בתוקעי כף, [2]אל תהי עד חנם, [3]אל תהי בסובאי יין:

---

# שלח לך.

יג 2. כל נשיא בהם. עיקר פשוטו כך. כל אלה שנים עשר אנשים תקח מאותם שבישראל שנשא אותם לבם ללכת, שתכריז [לשאול] את העם [4]מי האיש שירצה ללכת לרגל את הארץ, ומאותם שיאמרו ללכת תקח ותבחר מהם שנים עשר. ולפי שאנשים[5] גיבורים שאינם יראים ורך לבב ראוים ללכת בארץ נכריה וגם להתחזק ולקחת מפרי הארץ, לכך הוצרך להכריז ולא נקבם[6] הק׳ בשמות כשם שעשה לנשיאים שמנו את ישראל[7] ובנשיאים שהנחילו[ו] את ישראל את הארץ באלה מסעי[8], שאותם היו נקובי שמות: כל נשיא בהם. הטעם שתחת כל מוכיח פירושו. כל אלה הי״ב האנשים[9] יהיו [כל אחד] נשיא[10] להתנדב ללכת. כמו[11] כל שתה תחת רגליו: 17. ויקרא משה להושע בן נון יהושוע. [[12]לא עתה קרא אותו כן, שהרי כבר קודם לכן[13] נקרא יהושע] אלא כך פירושו. הושע בן נון שאמרנו למעלה שנקרא כן בבית אביו הוא אותו שקרא משה [יהושע] כשנעשה משרתו והפקידו על ביתו. שכך היה מנהגם, כמו[14] ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח, [15]ויקרא

---

[1]) משלי כב,כו. — [2]) משלי כד,כח. — [3]) משלי כג,כ. — [4]) בכ״י: שתכוין את העם. ועיין RSBM דף 32 הערה 1. — [5]) בכ״י: שהאנשים. — [6]) בכ״י: נקבה. — [7]) א,ה—יז. — [8]) לד,טו—כט. — [9]) בכ״י בטעות: הנה. — [10]) בכ״י: הנשיא. — [11]) תהלים ח,ז. ובכ״י בטעות: כל שתה ללכת רגליו. — [12]) נסיתי למלא החסרון. ובעל קרן שמואל שינה לכתוב כמו במקום אלא בראשית דברי רשב״ם הנותרים כאן. ולא יכן לעשות כן בלי הכרח. וכבר הראיתי במקומות רבים וגם בספרי RSBM בדף 32 בהערה 2 שנשמטו שורות שלמות מפירוש רשב״ם בכ״י אשר לנו ובפרט בשיווי תיבות בתחלה או בסוף החסרון כבהשערתי כאן. — [13]) שמות כד,יג; לב,יז; לג,יא; במדבר יא,כח. — [14]) בראשית מא,מה. וכן פירש רשב״ם שם. — [15]) בדניאל א,ז: וישם לדניאל בלטשאצר. וב נמצא כ״י הטעות גם לבראשית מא,מה.

לדניאל בלשצר, [1]דהוא שמיה בלטשצר כשם אלהיה: .18 וראיתם את הארץ מה היא. אם היא בתחילתה[2] ארץ יערים או חלקה או ארץ מטוננת ולחה, כי לפי מה שתראו את הארץ תכינו לו כלי מלחמה לסתת את היערים ולהכין הליכת חיילותיכם. כי בטוחים היו' [שי"י] יתן להם את ארץ כנען אך לא בלא טורח כי אם בעניין ערכי המלחמה: החזק הוא. כל זה להודיע באיזה עניין יערכו אתם מלחמה: .19 ומה הארץ אשר הוא יושב [בה]. כי ומה הארץ אשר אמרנו למעלה מדבר בארץ שהיא בתחילת המלכות שאין שם יישוב ועתה מדבר בארץ אשר הם יושבים בה הטובה היא אם רעה. אם מלאה תבואות הרבה וימצאו בה כל טוב מלחמותם ולא יצטרכו להקדים להם צדה כל כך לעת מלחמה מקודם: הבמחנים יושבים או בערי המבצר. כל זה לדעת אם צריכים לעשות דייק וסוללות לכבוש את הערים: .20 השמנה היא וגו'. להודיע לישראל שימצאוה זבת חלב ודבש כמו שהבטיחם הק': והתחזקתם [וגו']. כאנשים גבורים לקחת ולא תגורו מפני איש: והימים ימי בכורי ענבים. זה מגיד הכת' מפני אשכול של ענבים שנטלו: .22 ויבא עד חברון. הגדה[3] נראית פשט שעל כלב אמר הכתוב שנאמר[4] ולו אתן את הארץ אשר דרך בה, [5]והביאותיו אל הארץ אשר בא שמה וזרעו יורישנה, לפיכך ויבא עד חברון, הוא כלב, ונשתטח על קבורת אבות ונתפלל שינצל מעצת מרגלים. ומצינו ביהושע שנתן לכלב את חברון כדכת'[6] ואת שדה העיר ואת חצריה נתנו לכלב בן יפונה באחזתו. ומכל מקום לפי עיקר פשוטו ויבא כל אחד ואחד עד חברון שהרי אמרו[7] וגם בני הענקים ראינו שם, בחברון. וכת'[8] ושם ראינו את הנפילים בני ענק: לפני צוען מצרים. לפי פשוטו[9] נבנתה לפני צוען וגם כן חשובה יותר עיר הישנה מן העיר החדשה. [ומפני] שהיו ישראל מכירים חשיבותה של צוען הוצרך לומר כי ערי ישראל חשובים יותר וגם מתוך יושנה היו בה ענקים שהם מדורות הראשונים: .30 ויהס. שיתקם בחכמתו: .33 מן

---

[1]) בדניאל ד, ה: די שמה בלטשאצר כשם אלהי. וגם בזה נמצא טעות שם בכ"י. — [2]) ר"ל בתחום גבולות הארץ כדבריו בתחלת פירוש פסוק יט. — [3]) מימרא דרבא בסוטה דף לד ע"ב. — [4]) דברים א, לו. — [5]) יד, כד. — [6]) יהושע כא, יב. — [7]) בפסוק כח: וגם ילידי הענק ראינו שם. — [8]) בפסוק לג. — [9]) לפי שבדרך אגדה נדרש בענין אחר בסוטה דף לד ע"ב ובכתובות דף קיב ע"א והביא רש"י הדרשה.

הנפילים הראשונים, כדכת׳ בבראשית[1] הנפילים היו בארץ בימים ההם: כחגבים. הנמוך נראה לגבוה ממנו הרבה כחגבים שהם נמוכים מאד. וזה מוכיח[2] היושב על חוג הארץ ויושביה כחגבים:

יד .9 סר צילם מעליהם. אין להם מחסה לחסות בו כי כבר נמוגו כל יושבי ארץ מפנינו משעה שהוביש ים [סוף] כמו שאמרה רחב הזונה[3] וכדכת׳[4] נמוגו כל יושבי כנען: .14 ואמרו אל יושב הארץ הזאת. ואמרו מצרים על[5] יושבי ארץ כנען כמו שמפורש לפנינו שיאמרו מצרים מבלתי יכולת וגו׳. אבל עכשיו מפרש תחילה למה יאמרו מצרים כן, כי שמעו שאתה הוצאתם בכח גדול ובעמוד אש ובענן, הכל דרך אהבה יתירה וחיבה, ולבסוף יהרגם כאיש אחד, ואמרו [הגוים וגו׳, כלומר] מצרים, לא מתוך שנאה עשה להם כך אלא מבלתי יכולת להלחם עם שלשים ואחד מלכים. ועתה שוב מחרון אפך למען שמך שלא יתחלל: .17 יגדל נא כח [י״י]. להאריך אפך. כדכת׳[6] טוב ארך אפים מגיבור ומושל ברוחו מלוכד עיר: .20 סלחתי. סולח אני עכשיו. כמו[7] נתתי כסף השדה: כדבריך. שלא אכנו בדבר בפעם אחת אלא אאריך להם עד ארבעים שנה: .21 ואולם. ואלא: .22 עשר פעמים. הרבה. כמו[8] עשרת מונים, [9]ואפו עשר נשים, [10]עשר פעמים תכלימוני: .33 רועים במדבר. מתפרנסים כעין מרעה הצאן שהולכים הנה והנה, כלומר שיטלטלו במדבר לכאן ולכאן. כך נראה בעיני: .36 והאנשים אשר שלח משה ואחר ששלחם וישובו מארץ ישראל ואחרי כן וילינו אחרי שובם כ[ד]כת׳ למעלה, עתה וימותו וג׳: דבה. מן[11] דובב שפתי ישנים. כמו מן [12]באבוד רשעים רינה [13]רננת רשעים מקרוב. [וכן][14] כי מי״י היתה סבה, מן סובב סבה: .40 אל המקום אשר אמר י״י. וציונו ללכת שם לירש את הארץ: כי חטאנו. כאשר הֶאֱמַנוּ לעצת מרגלים: .41 והיא דרך זה לא תצלח: .43 כי על כן אשר שבתם. כמו[15] וכל יש לו נתן בידו, כמו כל אשר יש לו: .44 משו. מגזרת[16] לא ימיש:

---

[1]) בראשית ו,ד. — [2]) ישעיה מ,כב. — [3]) יהושע ב,ט—יא. — [4]) שמות טו,טו. — [5]) עיין רש״י. — [6]) משלי טז,לב. — [7]) בראשית כג,יג. ורשב״ם פירש גם שם כן. — [8]) בראשית לא,ז. מא. — [9]) ויקרא כו,כו. — [10]) איוב יט,ג. — [11]) שיר השירים ז,י. — [12]) משלי יא,י. — [13]) איוב כ,ה. — [14]) במלכים א׳ יב,טו: כי היתה סבה מעם י״י. — [15]) בראשית לט,ד. ובכ״י בטעות סופר וכל אשר יש לו נתן בידו. ואם היה כתוב כן במקרא, לא היה צריך לפרש. — [16]) שמות יג,כב; לג,יא.

טו 20. כתרומת גורן. שהיא [1]ראשית דגנך. אף זו מראשית עריסותיכם. וכן שנינו בעז׳ ובשבת[2]: 22. וכי תשגו. בעובד ע״ז בשוגג פירש[ו] חכמים[3]. ופרשת העלם דבר שבויקרא[4] בשאר מצות של כרת: 23. את כל אשר ציוה י״י אליכם ביד משה. את הכל יעברו בשוגג. וזהו עב״ז שהעובדה כופר בכל המצות[5]: מן היום אשר ציוה י״י והלאה. כל המצות כולן נצטוו אחר אנכי ולא יהיה לך[6] כי הם ראשונות: 30. ביד רמה [וגו׳] מגדף. זו ע״ז לפי הפשט[7]: 34. כי לא פורש. באיזו מיתה[8]: 38. ציצית. כמו[9] בציצת ראשי. קבוצת פתילים תלוין כשער הראש[10]: 39. והיה לכם לציצית. [פתיל] הציצית הזה יהיה לכם לראייה שתראו אותו. כמו [11]מציץ מן החרכים. וכן מצאתי בסיפרי[12]. [וגם] פתיל תכלת פירשו רבותינו[13] לפי שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד:

---

## ויקח קרח[14].

טז 1. ויקח קרח. כמו[15] ויקח [אברם] את שרה אשתו ואת לוט, אף כאן ויקח קרח ודתן ואבירם אנשים הרבה, עד שקמו

---

[1]) דברים יח,ד. — [2]) כבר העליתי בספרי RSBM דף 61 הערה 5 שהיה כתוב כאן מתחלה בדברי רשב״ם: וכן שנינו בעדי ובשבת, והטעות באה על ידי תמורת האותיות השוות ד׳ וז׳. וכוונת רשב״ם למשנה עדיות א,ב ולשבת דף טו ע״א ביחס אל דרש עריסותיכם בעירובין דף פג. — [3]) בהוריות דף ח ע״א ובספרי כאן ובמכלתא בא פרשה ה לפסוק והיה לכם למשמרת. — [4]) ויקרא ד,יג—כא. — [5]) גם דבריו אלה נספחו לדברי חכמים בהוריות שם ובספרי. — [6]) רוצה לומר מזמן מעמד הר סיני והלאה. ובאמת קדמו מצות מילה וגיד הנשה וקרבן פסח וחג המצות וחק ומשפט במרה ושבת. אבל כמעט כלן נשנו אח״כ.— [7]) על פי פירוש חכמים שהביא בפסוק כב. — [8]) כפירוש ספרי וגמרא סנהדרין דף עח ע״ב שהביא רש״י. — [9]) יחזקאל ח,ג. — [10]) עיין רש״י ומנחות דף מב ע״א. — [11]) שיר השירים ב,ט. — [12]) ר״ל שגם בסיפרי הובא פסוק זה לענין הכתוב כאן, אבל בדרך אחרת. — [13]) ספרי כאן ומנחות דף מג ע״ב. — [14]) חלק כ״י רשב״ם שנכתבו בו הפרשיות הבאות מעשה ידי כותב אחר הוא. ודרך כתיבת החסרות והיתרות משונה. — [15]) בראשית יב,ה.—והיה צריך לכתוב: שרי, כדברי הכתוב שם.

עמהם לפני משה חמשים ומאתים: .2 [קריאי מועד. כמו][1] קרואי [ה]עדה. קוראים ושולחים בשבילם ליום המועד הקבוע למשפט בין איש לאיש[2]: .4 ויפל על פניו. לתפלה. ושם נאמר לו מה שאמר לקרח: .11 לכן אתה וכל עדתך הם אותם הנועדים על י"י: .12 ויאמרו לא נעלה אליך למשפט. לשון עלייה רגיל לומר אצל הולכים[3] אל השופטים. [4]ועלתה יבמתו השערה, [5]ויעלו אליה בני ישראל למשפט, [6]ובעז עלה השער: .13 גם השתרר. גמין שבתורה הפוכין, כי גם תשתרר עלינו השתרר. וכן [7]וברכתם גם אותי, גם תברכו אותי. וכן[8] ויאהב גם את רחל, וגם אהב את רחל. [9]גם אותך הרגתי, גם הרגתי אותך: .14 העיני האנשים ההם תנקר. כסבור אתה שאילו האנשים אשר מתרעמים עליך אין להם עינים לראות המכשול הזה, שמארץ מצרים מארץ טובה העליתנו למות במדבר כי לא השלמת תנאי שלך להביאנו אל ארץ זבת חלב ודבש, אבל באילו ארבעים שנה ימותו במדבר: לא נעלה. לפיכך לא נעלה אליך. כלל ופרט וחזר וכלל. לא נעלה אמר תחלה, ואחר כך פירש למה, וחזר וכלל לפיכך לא נעלה: .15 אל תֵּפֶן. מן פנה. כמו [10]ותרב משאת בנימין מן רבה. אל תֵּפֶן אל תִּפְנֶה, אל תֶּפֶן אל תַּפְנֶה: לא חמור אחד מהם נשאתי. אפילו חמור אחד לא נשאתי מהם כשאר משתוררים על העם, ואם כן למה מפשיעים אותי בשררה. ואם היה נקוד לא חמור אַחַד מהם, פתרונו היה חמור של אחד מהם, כמו[11] אַחַד העם וכמו[12] את אַחַד מהם: .22 אלהי הרוחות. אתה מכיר רוחות ולבות שאר העם שלא פשעו[13]: .25 וילך אל דתן ואבירם. אולי יחזרו בתשובה: .28 כי לא מלבי. שחינכתים בקטורת כשאמרתי [14]אתה ואהרן איש מחתתו: .29 לא י"י שלחני. אלא עשיתים מדעתי שצויתים להקטיר קטרת: .30 ואם בריאה חדשה יברא י"י בארץ, כדכת'[15] כי ברא י"י חדשה

---

[1]) א,טו; כו,ט. — [2]) עיין RSBM דף 126 הערה 12. — [3]) בכ"י: הולכה. — [4]) דברים כה,ז. — [5]) שופטים ד,ה. — [6]) רות ד,א. — [7]) שמות יב,לב. — [8]) בראשית כט,ל. — [9]) כב,לג. — [10]) בראשית מג,לד. — [11]) בראשית כו,י. — [12]) בפסוק הזה. — [13]) קיצר פירוש תנחומא שהביא רש"י. — [14]) בפסוק יז. ורשב"ם פירש דברי הכתוב לעשות את כל המעשים האלה שלא כדברי רש"י. — [15]) ירמיה לא,כא.

בארץ. שאינה כמיתת נדב ואביהוא: 34. נסו לקולם. כשצעקו בשעת נפילה כדכת'[1] לקול מפלתך רעשה ארץ:

יז 5. כאשר דבר י"י ביד משה לו. מוסב למעלה[2] „ויקח אלעזר הכהן את מחתת הנחשת" מבין השריפה כאשר דבר י"י ביד משה לו לאלעזר[3]. שכך ציוהו הק' למשה[4] אֱמֹר אל אלעזר בן אהרן הכהן וירם את המחתת: 6. אתם המתם את עם י"י. על דתן ואבירם הבלועים אנו מודים שחטאו, אבל מאתים וחמשים איש שמתו כמיתת נדב ואביהוא אתם הרגתם אותם שציויתם להקטיר קטרת: 10. הרמו. כמו [5]המולו לי"י, אבל בשביל הרי"ש נהפך החירק לצֵי. כמו בֵּרֵךְ בֵּרֵךְ משקל דגש. ולמעלה אומר[6] הבדלו, וכאן אומר הרמו, שמשמע להִבָּדֵל יותר לפי שכבר יצא הקצף: 11. ושים קטרת. להודיע שהקטרת הממיתה בשאינם כהנים, היא הנותנת חיים ביד כהנים, לדעת שהן ראוים לעבודה: 13. ויעמוד בין המתים ובין החיים. שלא עבר המשחית את מקום ההקטרה: 17. קח מאתם מטה מטה וג'. מאחר שמתלוננים על דבר הקטרת ואומרים[7] אתם המתם את עם י"י, ואינה הוכחה שבחרתי בכהנים, אני אעשה הוכחה אחרת שלא יוכלו לערער על הכהונה. כי מטהו יפרח על ידי: 20. והשיכותי. מן[8] וחמת המלך שככה, [כמו] הסבותה מן סבב: 23. ויוצא פרח ויצץ ציץ ויגמל שקדים. נראה לפי הפשט כשהוציאו משה מָצָאוֹ שפרח ולא יותר כדכת' והנה פרח מטה אהרן, אבל אחר כן ויצץ ציץ לעיני כל ישראל, ואחרי כן ויגמול שקדים, שכן הוא העניין [בפירות האילן. שאם הכל היה בבת אחת, אם כן כשהוציאו משה נגמר כל אותו העניין[9]] תחלה, והנה[10] לא היתה נראית לא הפריחה [ו]לא הניצה. וגם לא היה לו לכתוב והנה פרח אלא והנה גמל שקדים מטה אהרן לבית לוי: 25. לאות לבני מרי. לדורות הבאים שירצו למרוד כגון עוזיה[11]: ותכל תלונותם. ותכלה את תלונותם של ישראל. כמו צו מן צוה:

---

[1]) בירמיה מט,כא: מקול נפלם רעשה הארץ. — [2]) בפסוק ד. — [3]) לא חש רשב"ם לכלל שכתב רש"י שכל למ"ד הנסמך לתיבת דיבור פירושו בשביל.— [4]) בפסוק ב. — [5]) ירמיה ד,ד. — [6] טז,כא. — [7]) בפסוק ו. — [8]) אסתר ז,י. — [9]) נראה שנשמטו כדברים האלה על ידי שיווי התיבה שבסוף. ובעל קרן שמואל שינה לכתוב שאילו כן היה במקום שכן הוא. ולא יתכן. — [10]) גם כאן שינה בעל קרן שמואל לכתוב הנה במקום והנה. — [11]) דברי הימים ב' כו,טז.

27. אבדנו. [1]ויאבדו מתוך הקהל. אם כן כולנו אובדים מדי יום ביום, כיצד? כל הקרב הקרב כל איש ואיש אשר יקרב אל המשכן לשומרו או אל כלי המשכן עם הלוים ימות, שעדיין לא התרה בם הק' שעדיין לא נכתב והזר הקרב יומת. ולכך הוא מזהירם בפרשה זו[2] וזר לא יקרב אליכם, [3]והזר הקרב יומת, שמכאן ואילך לא יקרבו כלל ולא ימותו. שאפילו בפרשת אמור אל הכהנים שכת' שם[4] דבר אל אהרן לאמר איש מזרעך לדרתם אשר יהיה בו מום לא יגש[5] להקריב לחם אלהיו, שם לא פסל אלא בעלי מומים, אבל זרים לא פסל. ומה שפסל בפרשה שלאחריה [6]אמור אליהם כל איש אשר יקרב וג', באוכל בטומאת הגוף מדבר, אבל בעבודת זרים במשכן ובכליו לא ראינו עדיין חיוב מיתה:

יח 1. ויאמר י"י אל אהרן אתה ובניך וג', וזר לא יקרב, והזר הקרב יומת. הרי הזהרתים[7] בחיוב מיתה, ומעתה אין לחוש הקרב הקרב שהרי אסרתים מליקרב וחייבתים מיתה: 7. עבודת מתנה [וגו']. ונמצאו ישראל פטורים מן העבודה, ומתוך שאינם מצווים לא יקרבו עוד שהרי והזר הקרב יומת: 8. לך נתתים למשחה. הרי הן לך כעין סימן שרים הנמשחין למלוך: 9. מן האש. לאחר הקטרת אימורין, הנותר מן האש: אשר ישיבו לי. [8]האשם המושב לי"י לכהן, זהו גזל הגר שאין לו יורשין: 12. כל חלב יצהר. כדכ' [9]בהרימכם את חלבו ממנו: 19. ברית מלח. נראה לי לשון קיום. וכן לדוד ולזרעו [10]ברית מלח. כי פתרונם לפי עניינם. אבל[11] לא תשבית מלח ברית אלהיך, מדבר [ב]מלח ממש. ברית מלח, ברית קיום ועומד לדורות: 27. כדגן מן הגרן. שהוא בלאו [12]וכל זר לא יאכל קדש בפרשת תרומה[13] באמור אל הכהנים: 32. לא תחללו[14]. לאוכלם בטומאה:

---

[1]) השתמש בדברי המקרא טז, לג. — [2]) יח, ד. — [3]) יח, ז. — [4]) ויקרא כא, יז. — [5]) צ"ל יקרב כדברי הכתוב. — [6]) שם כב, ג. — [7]) בכ"י: הזהרתם. — [8]) ה, ח. ופירושו כפירוש רש"י מספרי כאן ומזבחים דף מד ע"ב. — [9]) בפסוק ל. — [10]) דברי הימים ב' יג, ה. — [11]) ויקרא ב, יג. — [12]) ויקרא כב, י. — [13]) ויקרא כב, א—טז. — [14]) בכ"י: לא יתחללו.

# זאת חקת התורה (פרה).

יט 2. זאת חקת התורה. ולפנינו מפרש[1] באיזו תורה הוא מדבר. דכת'[2] וזאת התורה אדם כי ימות באהל, כלומר חקת התורה שאמר למטה זאת התורה, פרה אדומה צוה לקחת, לעשות תורת טהרתו של אדם כי ימות באהל, להיטהר בו נוגע ונושא ומאהיל: 5. לעיניו. של אלעזר[3]: 13. עוד טומאתו בו. אע"פי שטבל: 16. וכל אשר יגע על פני השדה. כלומר הבא אל האהל שהמת בו טמא בלא נגיעה, אבל אם המת על פני השדה ולא באהל אינו מטמא אלא במגע: 22. והנפש הנוגעת באותו שנגע במת תטמא עד הערב, כי המת אבי אבות הטמאה:

כ 1. ותמת שם מרים. בחדש הראשון[4] שלסוף ארבעים שנה. שהרי מת אהרן אחריה בחדש החמישי בשנת ארבעים לצאת בני ישראל כדכ' בפרשת אלה מסעי[5]: 8. קח את המטה. מלפני העדות: ודברתם אל הסלע. לא צוה הק' לקחת את המטה להכות בו הסלע כמו שעשה ברפידים שכת' שם[6] והכית בצור ויצאו ממנו מים, אלא המטה צוה לקחת להראות בו קשי מרי שלהם כדכת'[7] למשמרת לאות לבני מרי, אפס בדבור ידבר אל הסלע לתת מימיו והוצאת להם מים על ידי דבורך עם הסלע: 10. ויאמר להם שמעו נא המורים. כמו שהמטה הזה שיש בו שקדים מוכיח שהוא למשמרת לאות לבני מרי: המן הסלע הזה נוציא לכם מים. בשעת הרמת ידו במטה ויך בו את הסלע פעמים, אז אמר להם דרך כעס וחימה, סבורים אתם שמן הסלע הזה נוציא לכם מים? ומספק אמר משה כן, שטעה במה שאמר לו הק' [8]קח את המטה, ולא האמין שבדבורו עם הסלע יוציא ממנו מים אלא בהכאת המטה כמו שעשה ברפידים, ומה שאמר לו הקב"ה ודברתם, היה סבור שזו היא [רצונו של הק' לדבר אל[9]]

---

[1]) בכ"י: נפרש. — [2]) בפסוק יד. — [3]) בדפוסים: אהרן. — [4]) בכ"י היה כתוב: בחדש החדש, והטיב קורא אחד להגיה הראשון במקום החדש. והמדפיס הראשון הרע להדפיס שניהם. — [5]) לג,לח. — [6]) שמות יז,ו. — [7]) יז,כה. — [8]) בפסוק ח. — [9]) נראה שחסרו כאן דברים כאלה ואין צורך לשנות נוסחת כ"י כאשר שינו המדפיסים ובעל קרן שמואל.

הסלע בהכאה במטה, ולכך הכה פעמים בסלע כעין חימה וכעס ומסופק אם יוציא מים הרי טוב ואם אין אדבר אל הסלע אחרי כן. והקב״ה הסכים על ידי משה לצאת [מים] על ידי הכאתו, ואע״פי כן נענש, שהק׳ מדקדק עם הצדיקים. וזהו שאמר הק׳ [1]יען לא האמנתם בי להקדישני, על ידי דיבוריכם אל הסלע, לפי שהוא מדקדק עם הצדיקים אפילו כחוט השערה. ולפי שידעתי אני המפרש שמשה רבינו לא היה כי אם שוגג לעבור על דברי הק׳, לפיכך אני זקוק לפרש כי משה רבינו טעה כמו שפרשתי: 13. ויקדש בם. שהוקדש במים מכל מקום. ואע״פ שלא דברו אל הסלע: 17. לא נשתה מי באר שלכם. כי המים היו יקרים לאומות באותה הארץ: דרך המלך. מסלת עברי דרכים המיוחדת לכל העולם:

כא 1. יושב הנגב [וגו׳] דרך האתרים. התרים[2], מרגלים. כ[ד]כת׳ שם[3] עלו זה בנגב, [4]ועמלק יושב בנגב, וכנענים אצלם [כדכת׳][5] והנה הכנעני והעמלקי שם לפניכם: האתרים. כמו אפרוח אתמול אזרוע. הרבה אלפין באין לשמוש בראש תיבה: 2. והחרמתי. המטלטלין יהיו הקדש לשמים: 5. הקלקל. כמו[6] קלקל בחצים, [7]לבן [8]כעין הבדלח ויבש, לוישנט[9] בל״ע: 8. וראה אותו. שיסתכל לשמים למעלה[10]: 11. בעיי העברים. לשון ארץ חריבה. כמו [11]וירושלים עיים תהיה, [12]לעי השדה: 14. על כן יאמר. על אילו המסעות שחזרו לאחוריהם והקיפו את ארץ אדום. כדכת׳[13] ונסב את הר שעיר ימים רבים, וחזרו עד שפגעו בבאר שכת׳ למעלה[14], אז יֵאָמַר בספירת דברים ששיבחו להקב״ה והזכירו

---

[1]) בפסוק יב. — [2]) בכ״י: התרת. — [3]) יג,יז. — [4]) כדבר המרגלים יג,כט. — [5]) למעלה יד,מג כתוב: כי העמלקי והכנעני שם לפניכם. ובכ״י יש עוד שיבוש אחר בהשנות ארבע תיבות פעמים, כי כתוב שם: ועמלק יושב בנגב וכנענים אצלם והנה הכנעני והעמלקי אצלם והנה הכנעני והעמלקי שם לפניכם. — [6]) יחזקאל כא,כו. ורשב״ם פירש הכתוב אשר שם כלשון נחשת קלל (יחזקאל א,ז) וכלשון והוא לא פנים קלקל (קהלת י,י). וכבר חיבר מנחם במחברת קל „נחשת קלל“ עם „בלחם הקלקל“ ועם „והוא לא פנים קלקל“ ולפי עדות רש״י בפירושו ליחזקאל כא,כו גם עם „קלקל בחצים“. ולא כן בנוסח דפוס פיליפאווסקי (עיין הערתו שם). ורשב״ם עד שני לנוסחא הישנה. — [7]) שמות טז,לא. — [8]) יא,ז וכפירוש רשב״ם שם. — [9]) *luisant* ובל״א hellglänzend, schimmernd. עיין RSBM דף 40 הערה 3. — [10]) כדברי המשנה ראש השנה ג,ח שהביא רש״י. — [11]) ירמיה כו,יח. — [12]) מיכה א,ו. — [13]) דברים ב,א. — [14]) כ,יא. ונזדמן טעות לרבנו כי מי מריבה לא הוציאו משה ואהרן אלא בשנת הארבעים, כאשר כתב הוא בעצמו למעלה כ,א. ואז תמו הימים הרבים שהקיפו את הר שעיר וגם לא שבו אל מי מריבת קדש אחרי כן פעם שנית.

ניסי ים סוף וניסים שנעשו בנחל ארנון ובאר, וגם אז ישיר ישראל בראותם עתה את הבאר, כי מתחלה לא אמרו שירה עליו לפי שאז נענשו עליה משה ואהרן: את והב. את יהב של הק׳. כמו[1] השלך על י״י יהבך. וכמו מן יהיה[2] מה הוה לאדם. מן[3] יקושת[י] לך וגם נלכדת בבל[4] פן תוקש בו, [מן יראו][5] למען תורא, וי״ו תחת יו״ד[6], כן והב מן יהב: 18. שרים. משה ואהרן: וממדבר מתנה. לפי הפשט כל אילו שמות מקומות של נסיעה וחנייה: 27. על כן יאמרו המושלים. על מלחמת סיחון ועוג נתנבא[ו] תחילה. מושלים, מושלי נבואות כגון בלעם וחביריו[7]: 28. ער מואב. עיר מלוכה של מואב נקראת ער: 30. ונירם. ונשלך אותם ממקומם, ונחרם אותם. כמו מן נטה יאמר וַנֵּט, כן[8] יאמר מן ירה וַנִּיר. ונִירָם כמו ונִירֵם. וכן[9] יבדלַני כמו יבדילֵני, [10]להוציאָנו כמו להוציאֵנו. [וכמו שפירוש] ונשים ונפעל, כן ונירם. ואלו היה מפורש כתרגומו, היה לו לינקד וְנִירם וי״ו חטף:

כב 1. מעבר לירדן יריחו. כלומר כנגד ירדן וכנגד יריחו, לא למטה בירדן[11] ולא למעלה מיושבי ארץ ישראל[12]. ראוי ליכתב מעבר לירדן לאותם[13] שעברו את הירדן, שלהם קרוי ערבות מואב מעבר לירדן:

---

# וירא בלק.

3. ויקץ מואב בחייו, כמו[14] קצתי בחיי: 4. ילחכו. כל התבואות וכל מיני אוכלין: 5. ארץ בני עמו. של בלק: 6. את

---

[1] תהלים נה,כג. — [2] קהלת ב,כב. — [3] ירמיה נ,כד. ובכ״י: יקושת. — [4] דברים ז,כה. ובכ״י מן במקום פן. — [5] תהלים קל,ד. — [6] ע׳ לעיל דף 84 הערה 8. — [7] לבבא בתרא דף עח ע״ב כתב רשב״ם בפירושו: פשטיה דקרא מיירי שכשנלחם סיחון במלך מואב הראשון ויקח את כל ארצו מידו נתנבא בלעם וחביריו שינצח סיחון למואב. — [8] בכ״י בטעות: יאמר ונטנו. עיין RSBM דף 32 הערה 1. — [9] ישעיה נו,ג. — [10] שמות יד,יא. — [11] לדרום כנגד תוצאות הירדן אל ים המלח. — [12] לצפון לצד מעיינות הירדן בואך ארץ ארם. — [13] בכ״י: לאחר. ורצה רשב״ם לומר שכתב משה התורה לדורות הבאים שכבר עברו את הירדן. וכן תמצא מבואר בדברי רשב״ם לדברים א,א. ודומה לזה בענין הזמן כתב לדברים לב,ד. — [14] בראשית כז,מו.

אשר תברך. בנבואה. גם בלק היה יודע שנביא היה ובנבואה היה אומר העתידות או על ידי קסמים כי כן נקרא בלעם הקוסם ביהושע[1], אך סבור הוא שיועילו לו תפלותיו וקרבנותיו: 7. וקסמים בידם. מיני קסמים היו מוליכין לבלעם פן יאמר אין בידי מיני קסמים. כדכת'[2] בימינו היה הקסם ירושלים קלקל בחצים שאל בתרפים ראה בכבד: 14. הלך עמנו. כי לא נחשבנו בעיניו: 15. רבים. מרובים: ונכבדים. חשובים ונכבדים מן הראשונים: 22. כי הולך הוא ברצון, מתאוה לקללם, אע"פ שהיה יודע שאין הק' רוצה: 25. ותלחץ את רגל בלעם. שעל זה נעשה חגר כדכ'[3] וילך שפי: 33. אולי נטתה מפני. כל אולי שבמקרא פירושם כמו אם וכמו אילו. והמפרשים[4] את זה כמו[5] לולי התמהמהנו וכמו[6] לולי אלהי וג', טעות הוא בידם. אבל פרושו כמו[7] אולי יש תקוה, [8]אולי יחנן יי' צבאות, [9]אולי משגה הוא. וכן אמר המלאך. על מה הכית את אתונך שלש פעמים? שלא כדין עשית, שהרי ותט לפני זה שלש רגלים, כל נטיותיה היו „לפני" אבל לא „מפני" שהרי לא עברה אותי. אולי נטתה מפני, כלומר שאם נטתה „מפני" ולא „לפני", כלומר שאם עברה אותי את הדרך עד אחרי, גם הרגתי אותך, כלומר לא הייתה ניצול בהזק מועט של לחיצת רגלך אלא אף אותך הרגתי והיא לא היתה מפסדת שאותה החייתי כמו שהיא קיימת גם עתה, שהיא לא היתה פושעת כי אם אתה שהייתה פושע בי שהכיתה אתונך: גם אותך הרגתי. גם הרגתי אותך. כמו[10] וברכתם גם אותי, גם תברכו אותי:

כג 3. וילך שפי. חגר[11]. כמו[12] ושופו עצמותיו. גם שניהם מגזרת חטופי פעל של ה"א: 7. ינחני. הנחני: מהררי קדם. כפל לשון, דכת'[13] ארם מקדם. כלומר טורח גדול מארץ רחוקה, ובחנם, כי לא יועיל לו: זַעֲמָה. נראה לי פתח שהוא לשון ציווי[14]. אבל זוֹעֲמָה מלא פום משמע נקבה זועמת, כמו[15] אש אוכלה, [16]והיא

---

[1]) יהושע יג,כב. — [2]) יחזקאל כא,כו. — [3]) כג,ג. והוא פירש גם שם כן על פי דברי הגמרא בסנהדרין דף קה ע"א. — [4]) רומז על מנחם במחברת אולי (דף 18) ועל רש"י. — [5]) בראשית מג,י. — [6]) בראשית לא,מב. — [7]) איכה ג,כט. — [8]) עמוס ה,טו. — [9]) בראשית מג,יב. — [10]) שמות יב,לב. — [11]) סנהדרין דף קה ע"א. — [12]) איוב לג,כא. — [13]) ישעיה ט,יא. — [14]) עיין את אשר כתבתי בספרי RSBM בדף 59 בהערה 2. — [15]) דברים ד,כד. — [16]) שופטים ד,ד.

שופטה את ישראל: .8 לא זעם י״י אותם, לא הכעיסם[1] כדכת׳[2] והעם אשר זעם י״י, שהק׳ זעם אותם. לשון הכעים אחרים הוא: .9 כי מראש צורים אראנו[3]. מפרש הטעם למה לא זעם אותם הק׳ ולמה אינו חפץ לקללם. שהרי מראש צורים שאני עומד עכשיו אני רואה אותם, ומראש הגבעה אני רואה כי לבדם הם ואין שאר אומות מתחשבין ומעורבין עמהם. וגם יש בהם בנים קטנים[4] שאין להם מניין. כי לא נמנו כי אם מבן עשרים שנה ומעלה, נמצא [מספרם] יותר ויותר, כי מי מנה עפר יעקב. לכך אינו חפץ לקללם, כדכת׳ בנינוה[5] ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבוא אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, אם הגדולים חטאו, הקטנים מה חטאו: .10 רבע ישראל. זרע ישראל. לפי שע״י הרביעה נוצר האדם[6]: .19 לא איש אל. אינו איש לחזור מברכתו בשעה מועטת כזו, שהרי לא פשעו אחר הברכה שברכתי אותם היום[7]: ויכזב. והוא היאך יכזב לחזור בו בחנם: ויתנחם. בתמיה. והיאך יתנחם: ולא יעשה. בתמיה: .20 הנה ברך לקחתי. הנה לקחתי לברך אותם היום, כבר [גזר] לברכם והוא ברך אותם כבר ואותה הברכה[8] לא אשיבנה. ובֵרֵך לשעבר. כמו[9] חֵרֵף עושהו: .21 לא הביט און ביעקב. אינו רוצה לעונשן אפילו כשהן חוטאין. כדכ׳[10] וירא און ולא יתבונן. לא הביט, אינו רוצה להביט: ותרועת מלך. ריעות. כמו[11] איש רעים להתרועע. כי שוכן ביניהם. ולמה שוכן אתם ומחבב אותם? .23 כי לא נחש ביעקב וג׳. אינם מעוננים וקוסמים כמונו ולא שואלין אוב וידעוני, אלא כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל, מתוך ששכינה ביניהם אומרים להם הנביאים ליעקב ולישראל היום מה פעל וגזר הקב״ה לימים הבאים, ואינם צריכים נחש וקסם: כעת יאמר. מה שעתיד לבא כעת מחר או [לאחר] הרבה ימים ושנים יאמר להם

---

[1]) בל״א kränken. ובעל קרן שמואל לא הבין והאריך דבריו בלי הועיל.— [2]) מלאכי א,ד. — [3]) בכ״י באו כאן בתחלת הפירוש שש התיבות האלה: שאני עומד עכשיו אני רואה אותם. ולא נבין התיבות אם לא נמחוק תיבת אראנו אשר קדמה להן בכ״י מדב־י המקרא. אבל באמת אין להן עיקר כלל ונכפלות הן בטעות מדברי רשב״ם הבאים אחרי כן. — [4]) הלך בפירוש תיבות עפר יעקב בעקבות אנקלוס. — [5]) יונה ד, יא. — [6]) ברש״י תמצא ביאור לדבריו, כי עליו סמך. — [7]) בברכתו הראשונה. — [8]) בתיבה הזאת ביאר גם הוא גם רש״י לשון נקבה של כינוי תיבת אשיבנה. — [9]) משלי יז,ה. — [10]) איוב יא,יא. — [11]) משלי יח,כד.

היום על ידי נביא. וכן כל „כעת" מדבר בעתידות. כדכת' באשת מנוח[1] לו חפץ י״י להמיתנו—עכשיו,—[לא] לקח מידינו עולה ומנחה וכעת לא השמיענו כואת, לידת הבן שהודיענו שתהיה „כעת", לשנה הבאה, לא השמיענו, אלא ודאי נחיה ויתקיים לנו בן, שאם היינו מתים, היאך יהיה לנו בן לשנה הבאה. וכן[2] כעת חיה את חובקת בן:

כד 1. [ולא הלך כפעם בפעם] לקראת נחשים. לנסות ממקום למקום אולי יוכל לקללם, אלא מעתה נתכוון לברכם בלב שלם. ומתוך כך כת'[3] ותהי עליו רוח אלהים כאן, שרוח שכינה שרתה עליו מאהבה ודרך חיבה: 3. שתום העין. פתוח עין, רואה מראות אלהים. כמו ששנינו[4] עד שישתום ויסתום: 4. אשר מחזה שדי יחזה, פעמים נופל שוכב בלילה ופעמים גלוי עינים ביום. כי עתה היו נבואות הללו ביום. כמו[5] נופלים על פני השדה בשאול, שוכבים: 6. כנחלים נטיו. ננטיו[6], מיושרים: כאהלים. כמו[7] מר ואהלות. כַּאֲהָלִים [וגו' כַּאֲרָזִים] עלי מים[8] פתח, לפי שהוא במקום חטף, [וכמוהו][9] כַּעֲרָבִים על יבלי מים. אבל[10] בחור כָּאֲרָזִים קמץ, שהוא מבורר כְּהָאֲרָזִים: 7. וירום מאגג מלכו. שאול. כל מלכי עמלק נקראין אגג כמו כל מלכי מצרים קרוים פרעה, מלכי פלשתים אבימלך, ושל ירושלים מלכי צדק, אדוני צדק[11]: 8. תועפות. חוזק, כמו[12] ותועפות הרים לו: 14. איעצך עצה להכשילם, לפי [שי]דעתי אשר יעשה העם הזה לעמך [יהיה] באחרית הימים, אבל עתה בקרוב בחייך לא תירא מהם. וזו היא העצה[13] הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם וג', וכאן סתם משה את העצה, לפי שבלחש אמרה בלעם לבלק ולא נודעה העצה עד שפרשה משה בשעת הצורך: 17. אראנו, אני רואה עתה ועכשיו את העתידות[14] ולא עתה יהיה: כל בני שת. לפי הפשט זה מלך המשיח: 18. יְרֵשָׁה. כמו שְׁמֵנָה, [15]נפש

---

1) שופטים יג,כג. — 2) מלכים ב' ד,טז. — 3) בפסוק ב. — 4) במשנה עבודה זרה ה,ג. ד: כדי שישתום ויסתום. — 5) בשמואל א' לא,ח: נופלים בהר הגלבוע. — 6) בכ״י: ננטין, ובעל קרן שמואל תיקן. — 7) שיר השירים ד,יד ותהלים מה,ט. — 8) בכ״י חסרה תיבת כארזים. — 9) ישעיה מד,ד, ובכ״י כארזים במקום כערבים. — 10) שיר השירים ה,טו. — 11) וכן כתב לבראשית מא,י. מג. — 12) תהלים צה,ד. — 13) לא,טז. — 14) ר״ל שתיבת אראנו לשון הווה הוא ולא לשון עתיד. — 15) משלי כו,ז.

שבעה. ארדטירא[1]: .19 וירד מיעקב, יהיה רודה בכל המלכיות איש מיעקב: והאביד שריד מעיר. מאדום. כדכ'[2]) ולא יהיה שריד לבית עשו כי י"י דבר: .20 וירא את עמלק. ממקום שהיה שם, משם רואה אותם: ראשית גוים. כתרגומו: .21 איתן מושבך [וגו']. כסבור אתה שאיתן יהא מושבך ושיהא בסלע קנך קיים, לא [י]היה כמו שאתה סבור אלא[3] אחר[4] כן יהיה לבער קין, עד [מה, ה]מקום רחוק[5] אשר אשור תשבך, מלכות אשור[6] תגלה[7] אותך בשבי: .23 אוי מי יחיה מפני מלך המשיח בשומו הק' אלה הדברים שיקרקר כל בני שת: .24 וצים. כמו [8]וצי אדיר. דרומון[9] בלע', הוא בורני גדולה:

כה .3 ויחר אף. שהתחילה מגפה בעם: .4 והוקע אותם. החוטאים. כמו[10] והוקענום [לי"י] בגבעת שאול, לשון תלייה והריגה: .6 ויקרב אל אחיו. להזנותה, כדכת'[11]) לא תקרבו לגלות ערוה: .8 הקבה. עניין אהל: קבתה. בטנה, כמו [12]והקבה:

---

# פינחס[13].

[.13 והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם. (כתבו התוספות על התורה בספר דעת זקנים דף עג ע"ד וזה לשונם: ועל זה הקשה ה"ר שמואל שהרי משמיני למלואים היה פינחס משוח מלחמה שכן מונה[14]) שמחה זו בשבע שמחות שהיתה אלישבע אשת

---

[1]) בכ"י בחילוף אותיות דומות (י' ור',ר' וד',ד' ור'): אירטידא. ובאמת הוא כאשר תיקנתי *héréditaire* ובל"א erblich או angeerbt. - [2]) עובדיה, יח.— [3]) הוא פירוש של כי אם שבכתוב. — [4]) בכ"י אשר במקום אחר. — [5]) הוא פירוש של עד מה שבמקרא.— [6]) רצה לפרש לשון נקבה של תשבך.— [7]) בכ"י: ויגלה. כי היה גג התי"ו נסדק לשני חלקים ונראית כמו וי. — [8]) ישעיה לג,כא.— [9]) *dromon* ובל"א grösseres Kriegsschiff. — [10]) שמואל ב' כא,ו. — [11]) ויקרא יח,ו. — [12]) דברים יח,ג. — [13]) לפרשת פינחס לא נשאר פירוש רשב"ם. ולמעלה תמצא את אשר נשאר במקום אחר. אבל דברים אחרים הכתובים בתוספות לתורה בשם רשב"ם לפרשת פינחס הם לקוחים מתוך פירושו למס' בבא בתרא והם דברי הלכה ולא מענין פשט הכתובים. — [14]) בויקרא רבא פרשה כ.

אהרן יתירה על האחרות שהיה בן בנה משוח מלחמה. ושמא משם נתן לו להיות משוח מלחמה, אבל לעבודה ולדורות לא, וכאן ניתנה לו הכהונה לכל מילי ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם:]

---

# ראשי המטות.

ל .2 וידבר משה אל ראשי המטות. נשאלתי באניוב בכרך לושדון[1] לפי הפשט היכן מצינו שום פרשה שמתחלת כן? שלא נאמר למעלה וידבר י"י אל משה לאמר איש כי ידר וג', והיאך מתחלת הפרשה בדבורו של משה שאין מפורש לו מפי הגבורה? וזו תשובתי. למעלה כת'[2] אלה תעשו לי"י במועדיכם לבד מנדריכם ונדבתיכם, שאתם צריכין להביא באחד משלש רגלים משום בל תאחר כמפורש במסכת ראש השנה[3]. הלך משה ודבר אל ראשי המטות, שהם שופטים, להורות לישראל הילכות נדרים, ואמר להם. הק' צוה לי שיקרבו נדריהם ונדבותם ברגל פן יאחרו נדריהם לפיכך איש כי ידר נדר לי"י, קרבן, או השבע שבועה לענות נפשו לאסור אסר[4], לא יחל דברו, מוסב על הנדר[5], כלומר לא יאחר את נדרו עד לאחר הרגלים כמו שצום הק', שכן פרוש לא יחל כמו [6]ויחל עד בוש, [7]ויחל עוד שבעת ימים, [8]יחל ישראל אל י"י, ימתין ויחכה לו. והמפרש לשון חלול[9] לפי הפשט טעות הוא בידו. ככל היוצא מפיו יעשה מוסב על השבע שבועה[10], כעניין שפירש בשעת שבועתו יעשה, [ו]לפי הזמן שפירש, הן קרוב הן רחוק. וראייה לדבר. כעניין שני דברים הללו פירש משה במשנה תורה [11]כי

---

1) היא עיר *Loudun* במחוז *Anjou* אשר בארץ צרפת. — 2) כט, לט. — 3) דף ד ע"א. — 4) נראה שר"ל שתיבות לאסור אסר מוכיחין שהשבועה הנאמרת כאן היא על דבר עינוי נפש. — 5) בתוספות שבספר דעת זקנים דף עה ע"א הובאו השאלה והתשובה הזאת בשם רשב"ם על נכון. ובמנחת יהודה שם דף עה ע"ג הובאו כל הדברים בשם מהר"מ מקוצי, ולא ידע מקורם. ובפענח רזא דף נה ע"א בד"ה זה הדבר אשר צוה השתמש בדברי רשב"ם ולא הזכיר שמו. — 6) בשופטים ג,כה כתוב: ויחילו עד בוש. — 7) בראשית ח,י. — 8) תהלים קל,ז. — 9) רש"י על פי ספרי. — 10) כלומר לענות נפש. — 11) דברים כג,כב. כד.

תדור נדר לי״י אלהיך לא תאחר לשלמו [וג'] מוצא שפתיך תשמר ועשית. [כי תדר נדר וג' כענין איש כי ידר נדר, ומוצא שפתיך תשמר כענין או] השבע שבועה וג': 11. ואם בית אישה נדרה. אבל למעלה כת'[1] ונדריה עליה. אותו פסוק בנדרים הקודמים קודם שנשאה. ומשמע לפי הפשט שהבעל מיפר בקודמין[2]: 16. ואם הפר יפר אותם אחרי שמעו, והיא אינה יודעת ששמע, ונשא את עונה, שאינם מופרים והיא שוגגת שלא ידעה אם שמע עד עתה אם לאו[3]:

לא 5. וימסרו. בעל כרחן לפי שאמר הק' [4]ואחר תאסף אל עמך. מדרש אגדה[5]: 12. את השבי. אדם: ואת המלקוח. בהמות: ואת השלל. מטלטלין: 13. אל מחוץ למחנה. כדי שלא יכנסו הבאים מן המלחמה במחנה, מפני טומאת נפש: 23. אך במי נדה, של פרה אדומה לטהרם מטומאת נפש. ושאר דברים לנקותם מאיסור מאכל הנבלע בכלים: 49. עבדיך נשאו את ראש וג' [ו]לא נפקד ממנו איש במגפה. לפיכך [6]ונקרב את קרבן י״י [וג'] לכפר על נפשותינו, שנדרנו מלפני החשבון שנימנינו כדי שלא ישלוט בנו נגף. ולפיכך ציוה הק' לתתו על עבדת אהל מועד, שכן מצינו בכי תשא וג' [7]ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם [וג'] ולקחת את כסף הכפורים מאת בני ישראל ונתת אתו על עבדת אהל מועד והיה לבני ישראל לזכרון וג'. אף כאן [8]ויביאו אותו אל אהל מועד לזכרון לפני י״י. מאבא מרי הרב ר' מאיר שמעתי שיטה זו ועיקר:

לב 17. חושים. נמהרים. כמו [9]החישה מפלט לי:

---

[1]) בפסוק ז. — [2]) שלא כדעת רבותינו בנדרים דף עב ע"א ובמקומות אחרים. — [3]) בכלל דבריו רצה לומר שאם ידעה האשה שכבר שמעה בעלה, אין לה לעבור על נדריה לפי שהיא יודעת שאינם מופרים. וכן פירש רמב"ן. אבל ראב"ע פירש בעניין אחר. — [4]) בפסוק ב: אחר תאסף אל עמיך. וגם ע"פ הגמרא בנדרים לז ע"ב הנוסחא הזאת עיקר. — [5]) בספרי. וגם רש"י הביאו. — [6]) בפסוק שאחר זה. — [7]) שמות ל, יב. טז. — [8]) בפסוק נד. — [9]) בתהלים נה, ט: אחישה.

# אלה מסעי.

לג 1. אלה מסעי. כל מסעות וחנייות[1] חוזר ומונה כדי לפרש היכן היו חונים: 49. ויחנו על הירדן וג' בערבות מואב. שם[2] וידבר י"י אל משה בערבות מואב על ירדן ירחו: 55. לשכים בעיניכם. לשון של קוצים וסרפדים הנוקבים את העינים כמו [3]הנני סך את דרכך בסירים. ובספר יהושע מוכיח [שכ'] שם [4]והיו לכם לפח ולמוקש ולשוטט בצדיכם [ולצננים בעיניכם. ולשוטטו] לשון[5] אבי יסר אתכם בשוטים. [6]שוט לסוס. ולצנינים, גם הוא ממיני קוצים המזיקים לבני [אדם]. מנחם בן סרוק [7]חברו עם [8]ואל מצנים יקחהו. אך אני מפרשו[9] לשון[10] כצנת שלג. שהרי שם כתוב[11] אשר קצירו רעב יאכל ואל מצנים יקחהו ושאף צמים חילם, כלומר הליסטים הרעבים והערומים—צנים[12]—והצמאים יקחו ממונם: 56. כאשר דמיתי, חשבתי, לעשות להם, אשר צויתי לכם לא תחיה כל נשמה ואתם מותירים אותם ומחיים אותם, אעשה לכם, שלא אחיה אתכם:

לד 2. זאת הארץ אשר תפל לכם בנחלה[13]. רבינו זקני פירש וצייר תחומין ואע"פ כן אפרש בקוצר. כי תחלה הכתוב פירש גבול דרום ואחר כך גבול מערב כי הים הגדול הוא גבול מערבי ואחר כך צפון ואחר כך מזרחי: 3. על ידי אדום. סמוך לאדום: 4. ונסב לכם. שם בולט הגבול: ויצא [וגו'] ועבר [וגו']. דרך ישר בלא הקף: 5. והיו תוצאותיו הימה, וגבול [דרום כלה שם בקרן] דרומית מערבית: 6. וגבול ים, כלומר וגבול מערבי כיצד? והיה לכם הים הגדול וגבול [גבול] מערב: וגבול. חכמים[14] פירשו לרבות נִיסים[15] שבים, הם איי הים: 7. תתאו. תתחימו, לשון תחום וגבול:

לה 5. אלפים באמה. אלף אמה מגרש והשאר שדות וכרמים: 11. והקריתם. וזימנתם: 14. את שלש הערים תתנו מעבר

---

[1]) בכ"י בחלוף אותיות דומות: וחנויות, והמדפיסים הוסיפו לחטוא. — [2]) פסוק נ. — [3]) הושע ב,ח. — [4]) יהושע כג,יג. — [5]) מלכים א' יב,יא. — [6]) משלי כו,ג. — [7]) במחברת צן I. — [8]) איוב ה,ה. — [9]) תיבת מצנים שבאיוב. — [10]) משלי כה,יג. — [11]) באיוב ה,ה. — [12]) הערומים הוא פירוש של מצנים שבמקרא כי גוף הערום בלי לבוש תבואהו צנה ביום שלג וקרח בלילה. — [13]) בכ"י: לנחלה. — [14])גיטין דף ח ע"א. — [15]) הנקודות העתקתי מכ"י.

לירדן. אותן הבדיל משה בחייו כדכת'[1]) אז יבדיל משה: 31. [ו]לא תקחו כופר. לא יפטר בממון א): 32. עד מות הכהן. הגדול[2]). לפי פשוטו כל ימי השופט הגדול, דוגמת[3]) אסיריו לא פתח ביתה: 33. כי אם בדם שפכו[4]). אני אומר שהוא נקוד מן הדין מלא פום לפי פירושו כי אם בדם האיש השופך את הדם[5]):

לו 6. לטוב בעיניהם. מן שבט שלהם, לפי הפשט[6]):

## ונשלם חומש הפקודים:

---

א) בבריתא דר' אליעזר[7]) מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על חבירו יצא. כיצד? [ו]לא תקחו כפר לנפש רוצח וג'. והלא הריגת רוצח בכלל כל העונשין? ולמה יצאת? ללמד על שאר עונשין. ומה הוא מלמד עליהן? לרוצח אין לוקחין כופר, אבל לשן ועין ליד ורגל לכויה ולחבורה ולשאר חבלות לוקחים כופר[8]):

---

[1]) דברים ד,מא. — [2]) עיין RSBM דף 41 הערה 3 בסופה. — [3]) ישעיה יד,יז. ורצון רשב"ם לומר שערי המקלט הן כמו בתי כלאים לרוצחים בשוגג והם שם כמו אסירי השופט הגדול כי על פי בית דין גולים שמה כאמור בפסוק כה. והגלות בעיר המקלט היא כדמות כפרה לשגגתם. ובמות השופט הגדול תכלה הכפרה אשר גזרו אנשי המשפט אשר הם תחת ממשלתו. וכמו שנאמר בנבוכדנצר לגנאי שכל אסיריו החבאו בבתי כלאיו כל ימי חייו, כן שבח הוא וצורך גדול להכין ממשלת הכהן הגדול שכל הגולים על ידו או תחת ממשלתו לעיר מקלט ישבו שם כל ימי חייו. — [4]) בכ"י בטעות: שפכה, בה"א. — [5]) עיין את אשר כתבתי בספרי RSBM בדף 59 בהערה 2. — [6]) שלא כדברי ר' יהודה בשם שמואל בבבא בתרא דף קכ ע"א. — [7]) בברייתא דשלשים ושתים מדות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי בסימן כה. — [8]) כל זאת היא הוספה מאוחרת ונכתבה באותיות קטנות בכ"י להבדילה מפירוש רשב"ם שלפניה ושלאחריה:

# אלה הדברים.

---

א 1. אלה הדברים. לפי פשוטו כל הנזכרים בפסוק זה מקומות הן[1] כמו שמצינו שרגילים הפסוקים לתת סימן בתוך סימן אל המקומות שהוא רוצה לפרש היכן. בלך לך[2] מקדם לביתאל ויט אהלה ביתאל מים והעי מקדם. [בפרשת בשלח][3] וישובו ויחנו לפני פי החירות בין מגדול ובין הים לפני בעל צפון. בסוף שופטים[4] הנה חג לי״י בשלו מימים ימימה אשר מצפונה לביתאל מזרחה השמש למסלה העלה מביתאל שכמה ומנגב ללבונה[5]. וכל שכן שצריך לפרש היכן נאמרו המצות כמו שכתוב[6] וידבר י״י אל משה במדבר סיני,[7] בארץ מצרים החדש הזה,[8] וידבר י״י אל משה בהר סיני,[9] בערבות מואב. אף כאן עושה סימן בתוך סימן. וכן הוא אומר וחוזר ושונה דבר זה כשבא משה לפרש את המצות[10] אלה העדות והחקים והמשפטים אשר דבר משה וג׳ בעבר הירדן בגיא מול בית פעור בארץ סיחן מלך האמרי. [וכן בפרשה זו לפנינו כתוב[11] בעבר הירדן בארץ מואב][12] הואיל משה וגו׳: בעבר הירדן. ובאיזה עבר הירדן? במדבר, באותו עבר הירדן שהוא לצד מדבר שהיו בו ישראל מ׳ שנה שהוא קרוי עבר הירדן ליושבים בארץ ישר׳, ולא בעבר הירדן שהוא לצד ירושלם שגם הוא קרוי עבר הירדן להולכי מדבר שהיו בו ישראל[13]: בערבה. כלומר באיזה מקום במדבר? באותו מדבר שבערבות מואב: מול סוף. שים סוף מתחיל ממזרח ארץ ישראל שנאמר[14] ושתי את גבלך

---

1) ולא כפירוש ספרי והתרגומים ורש״י. — 2) בראשית יב,ח. — 3) כן נראה בעיני להוסיף והמקרא בשמות יד,ב. — 4) שופטים כא,יט. — 5) בכ״י: בשילה... ממזרח..ביתאל שכמה מנגב ללבונה. — 6) במדבר א,א. — 7) שמות יב,א. ב. — 8) ויקרא כה,א. — 9) במדבר לג,נ. — 10) ד,מה. מו. — 11) בפסוק ה׳. — 12) כדברים האלה חסר בכ״י. — 13) מכאן ראיה להגהתי בדברי רשב״ם לבמדבר כב,א. עיין שם בדף 89 הערה 13. — 14) שמות כג,לא.

מים סוף [ו]עד ים פלשתים וגו'[1]) כלומר ממזרח ועד מערב והוא ים המלח שכתוב בגבול קרן מזרחית דרומית באלה מסעי[2]), וגם בפרשת ואתחנן[3]) וכל הערבה עבר הירדן מזרחה ועד ים הערבה, וזהו ים סוף שאצל ערבות מואב: בין פארן ובין תפל. כמו[4]) בין ביתאל ובין העי: ולבן וחצרות ודי זהב. הכל מקומות לפי פשוטו[5]). ודי זהב. כמו[6]) בת מי זהב שהוא שם [לפי] פשוטו[7]): 2. אחד עשר יום מחורב. א) מי חכם ויבן את זאת, כי פסוק זה לא נכתב

א) זה אמיתת הדבר שמתחיל לספר כי לא עיכבו בדרך לבד אחד עשר יום מחורב עד קדש ברנע, ומיד היו מזומנים ליכנס לארץ ישראל באותו הדרך שהלכו מרגלים, כמו שאמר להם משה[8]) עלו זה בנגב ועליתם את ההר, וכמו האמור בסוף הפרשה[9]) וישכימו בבקר ויעלו אל ראש ההר וג' ויעפילו לעלות אל ראש ההר וג' וירד העמלקי והכנעני הישב בהר ההוא ויכום וג', וגם לפנינו[10]) ותזדו ותעלו ההרה. כל אילו הפסוקים מוכיחים כי מיד אילמלא חטאו במרגלים קרובים היו ליכנס לארץ ישראל מיד מקדש ברנע הוא מדבר פארן (ו)כשנסעו מחרב בשנה שנייה בעשרים בחדש כמו שכתו' בפר' בהעלתך[11]) ויסעו מהר י"י דרך שלשת ימים, ולמעלה כת' בתחלת הפרשה[12]) ויהי בשנה השנית, וכת' בתריה[13]) ויסעו בני ישר' למסעיהם על פי י"י ממדבר סיני וישכן הענן במדבר פארן, ואחר כך הולך ומספר היאך באו למדבר פארן שבתוך כך ויהי העם כמתאוננים והתאוו תאוה שעל כך (שם) נקרא שם המקום קברות התאוה ומשם באו לחצרות ושם נצטרעה מרים ונשתהו שם שבעת ימים, [14]) ואחר נסעו העם [מ]חצרות עד שבאו ויחנו במדבר פארן, וזהו וישכן הענן במדבר פארן שאמ' למעלה[15]). וזהו אחד עשר יום מחרב שהיו הולכין דרך הר שעיר, שלשה ימים שהלכו כמו שכת'[16]) ויסעו מהר י"י דרך שלשת ימים, ו(ב)שבעה ימים שלא נסעו עד האסף מרים הרי עשרה, וביום אחד עשר יום נסעו מחצרות ויחנו במדבר פארן הוא קדש ברנע שמשם נשתלחו המרגלים כמו שכתוב[17]) וילכו ויבאו אל משה ואל אהרן אל מדבר פארן קדשה וג', וגרם העון ונגזרה גזירה להשלמת עכבתם ארבעים שנה, כמו שכת' לפנינו[18]) והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמונה שנה, עד תום כל [ה]דור וג'. ומה שכת'[19]) ונסב את הר שעיר ימים רבים, זה היה לאחר שנסעו מקדש עד שבאו להר ההר על גבול ארץ אדום בשנת הארבעים. כל זה פירשתי אני הצעיר פירוש כתב ידו של רבינו, כי ר' אליעזר מבלײנצי העמידני על האמת. ועתה אשוב לפירוש רבינו שמואל זצ"ל וכן הורה לי הרב [20]).

---

[1]) בכ"י: ומן (במקום: וגו'). — [2]) במדבר לד,ג. — [3]) ד,מט. — [4]) בראשית יג,ג. — [5]) ולא כפירוש האגדה ברש"י ובתרגומים. — [6]) בראשית לו,לט. — [7]) ולא כב"ר והתרגומים ורש"י שם. וע' שם דבריו. — [8]) במדבר יג,יז. — [9]) במדבר יד,מ. מד. מה. — [10]) בפסוק מג. — [11]) במדבר י,לג. — [12]) במדבר י,יא. — [13]) שם בפסוק יב. — [14]) במדבר יב,טו. — [15]) שם י,יב. — [16]) שם י,לג. — [17]) שם יג,כו. — [18]) ב,יד. — [19]) ב,א. — [20]) הוא לשון המעתיק הראשון אשר העתיק את פירוש רשב"ם מתוך כתב יד המחבר והוא הצעיר בעל ההוספות לבראשית מה,כח; מז,ו ולדברים ב,ד. יד ותלמיד ר' אליעזר מעיר *Belgency* (בליינצי, בלגנצי) הנקראת היום *Beaugency*. עיין ס' Zur Geschichte להחכם הגדול Zunz נ"י דף 79 ופירוש ישעיה לר' אליעזר הזה אשר הוציא לאור החכם Nutt בהקדמה. ועליו ועל הצעיר דברתי אני בקיצור בספרי על רשב"ם דף 55.

אלא לפי שכתוב לפנינו[1] ונסע מחורב ונלך את כל המדבר הגדל והנורא דרך הר האמורי ונבא עד קדש ברנע, סמוך לארץ ישראל, שמקדש ברנע שלחו מרגלים ונשתהו שם ארבעים שנה. לכך הוא מפרש כן. כשנסעו מחורב ללכת דרך הר שעיר[2], דרך ישרה היו יכולים ליכנס לארץ ישראל באחד עשר יום עד קדש ברנע, אבל לפי שחטאו[3] ונסב את הר שעיר ימים רבים, עד[4] ארבעים שנה וג׳. וזהו שאמר לפנינו[5] ונסע מחרב [וג׳] ונבא עד קדש ברנע, בימים מועטים שאין בהם כי אם מהלך אחד עשר יום. אבל מקדש ברנע שלחתי מרגלים ונשתהיתם ארבעים שנה[6] בחטאתיכם: 27. ותרגנו. ותגרגנו[7] כמו [8]דברי נרגן כמתלהמים: 41. ותהינו. [9]הננו ועלינו: [44. כאשר תעשינה הדבורים. [10]מה הדבורים כשהאחת יוצאה כולם יוצאים:] 46. כימים אשר ישבתם. כלומר כמו שאתם יודעים[11]:

ב. 3. צפונה. לצד ארץ ישראל כי בדרום ארץ ישראל הלכו במדבר: 4. הישבים בשעיר. לא אלה הם אותן אדום שיצאו בחרב לקראת ישראל, שהרי באלה כת׳ [12]כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר, אבל אדום לא מכרו כלום[13] וכת׳ בהם[14] ויט ישראל מעליו ב):

ב) זה פירוש רבינו. אבל לי הצעיר אין נראין דבריו בזה, כי בני עשו היושבים בשעיר הם הם אדום כי לא מצינו להם יישוב כי אם בהר שעיר [ושמם הוזכר במקומו בכל קִרְיָה[15]]. ומה שקשה לרבינו [16]כאשר עשו לי בני עשו, אינו עונה כי אם על מה שאמור למעלה[17] אוכל בכסף תשבירני כאשר עשו לי בני עשו שלא לקחנו מאתם שום דבר כי אם במכר כמו שאמור בעניין [18]אתם עברים בגבול אחיכם בני עשו וג׳, אבל [19]אכל תכרו מאתם בכסף ואכלתם וגם מים תכרו מאתם בכסף ושתיתם, וכן עשיתם כמו שצוה הק׳ כמו שני׳ [20]כאשר עשו לי בני עשו, דרך סיבתם את[21] הר שעיר שלח משה אל מלך אדום להניחם לעבר דרך ארצו אל ארץ ישר׳, ולדבר הזה לא שמע אליהם שלא רצה שיכנסו כלם יחד בארצו פן ישחיתו את הארץ ולפיכך[22] ויצא אדום לקראתו בעם כבד וביד חזקה

---

[1]) בפסוק יט. — [2]) בכ״י: הר דרך שעיר. — [3]) ב,א. — [4]) כלומר עד ב,ז. — [5]) בפסוק יט. — [6]) בכ״י: מ׳ שנים. וכבר תקנו בדפוס. — [7]) בכ״י: ותרגננו. וזה אין לו שחר. — [8]) משלי יח,ח; כו,כב. — [9]) במדבר יד,מ. וקיצר דברי רש״י. — [10]) ר׳ יצחק הלוי בפענח רזא הנדפס בדף נו ע״ב לפסוק מד הביא הפירוש הזה בשם רשב״ם. ואולם בדעת זקנים דף עח ע״א הובא בשם ר׳ משה מקוצי הצעיר ממנו, אבל לרשב״ם יאתה הקדימה. — [11]) ולא כסדר עולם סוף פרק ח אשר הלך רש״י בדרכו. — [12]) בפסוק כט. — [13]) ר׳ שמואל דוד לוצאטו ז״ל בפירושו כאן ולבראשית לו,מ הסכים עם רשב״ם והטעים דבריו. — [14]) במדבר כ,כא. — [15]) בכ״י: במקום ובכל קריה. ובגליון: בכל מקום ובכל קריה. וגם זה לא יובן. ולפי הגהתי קִרְיָה כאן פתרונה כבמסורה „מקרא״ שהוא תורה ונביאים וכתובים. ורצה לומר ששם אדום בא במקום שם בני עשו בכל המקרא בהיותם שניהם שמות עם אחד. — [16]) בפסוק כט. — [17]) בפסוק כח. — [18]) בפסוק הזה. — [19]) בפסוק ו״ו: אכל תשברו. — [20]) בפסוק כט. — [21]) בכ״י: אל. — [22]) במדבר כ,כ.—

וייראו מכם. מגורת וַיֵּשְׁבוּ וְיֵדְעוּ וְיֹאמְרוּ, אבל [1])וְיֵרְאוּ את יי׳, [2])וְיֵדְעוּ כי שמי יי׳ מגורת וְאָמְרוּ וְהָלְכוּ, וכולם להבא הם: 5. כי לא אתן לכם מארצם. וכן כת׳ במואב[3]) אל תצר את מואב, וכן בבני עמון [4])אל תצורם. כל האזהרות הללו הוצרך משה להודיע עכשיו פן ירך לבבם לאמר אם רצון הק׳ לתת לנו נחלה ויכולת בידו, למה לא הוריש לנו אלה האומות שעברנו דרך עליהם. לכך הודיעם עכשיו שהק׳ לא חפץ בדבר שהרי נתנה הק׳ להם כו[ד]כת׳ בכלם [5])כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר, [6])כי לבני לוט נתתי את ער [7])ירושה וגם בעמון [8])כי לבני לוט נתתיה ירושה, לכבוד אברהם שקרובינו[9]) היו, כאשר עשה לישראל. וגם כתב משה להודיע לישראל שלא ידאגו כלום. אם לאומות הללו נתן נחלה לכבוד אבותינו, כל שכן שיקיים לישראל לתת להם נחלת עמים שנשבע לאבות: 7. לא חסרת דבר. כשאין מקום לקנות מזונות סיפק צרכך בלא כסף ובלא מחיר, ובמקום שמצאת ליקח הספיק לך לקנות: 14. והימים אשר הלכנו מקדש ברנע ממקום שילוח מרגלים שלשים ושמנה שנה. כי בשנה שנייה שלח מרגלים: אנשי המלחמה. בני עשרים שנה יוצאי צבא ג): 19. כי לבני לוט. בשביל שהיה נכדו של אברהם, וכל שכן אתם שבני אברהם

ולפיכך[10]) ויט ישראל מעליו. אבל מכל מקום היו קונים משלהם דרך הליכתם ממה שהיו צריכים. וזהו האמת והישר[11]):

ג) ואני הצעיר אומר אנשי המלחמה היו אותם שנאמר בהם [12])ויעפילו לעלות אל ראש ההר, כמו שאמר[13]) ותחגרו איש [את] כלי מלחמתו, ומשה אמר להם [14])אל תעלו ואל תלחמו, וכן ביהושע הוא אומר[15]) כי ארבעים שנה הלכו בני ישראל במדבר עד תם כל הגוי אנשי המלחמה היוצאים ממצרים אשר לא שמעו בקול יי׳ אשר נשבע להם לבלתי הראותם את הארץ אשר וג׳. ולפיכך קורא אותם אנשי המלחמה ואינו אומר אנשי מלחמה סתם כי אם אנשי המלחמה הידועים לנו שעברו על פי הק׳, אבל על הנשארים שנלחמו עם סיחון ועוג אינו קורא אותם אנשי המלחמה, כי על פי הק׳ נלחמו ואותם נכנסו לארץ כי לא היו בני עשרים בעת המלחמה הראשונה בשנה שנייה כשנשלחו[16]) מרגלים[17]):

---

[1]) לא,יב. — [2]) ירמיה טז,כא. — [3]) בפסוק ט. ובכ״י: לא תצר. — [4]) בפסוק יט. — [5]) בפסוק הזה. — [6]) בפסוק ט. — [7]) בכ״י: נתתיה ער. — [8]) בפסוק יט. — [9]) בכ״י: שקרובים.

[10]) במדבר כ,כא. — [11]) גם אלה דברי המעתיק הראשון אשר הכנים דבריו בתוך דברי פירוש רשב״ם כלמעלה א,ב.

[12]) במדבר יד,מד. — [13]) א,מא. — [14]) א,מב. ושם כתוב: לא תעלו ולא תלחמו. — [15]) יהושע ה,ו. — [16]) בכ״י: כשנלחמו. — [17]) גם זאת הוספת המעתיק הראשון היא.

אתם[1]: 20. ארץ רפאים תחשב אף הוא. כמו רפאים שניתן לאברהם בין הבתרים שכת׳ שם[2] את החתי ואת הפרזי ואת הרפאים, אף היא נחשבת כרפאים ואע״פ כן נפלו לפניהם ונצחום וכל שכן שאתם תירשון[3]. תחשב, אבל לא נקראת ארץ רפאים כי אם ממלכת עוג בבשן שכת׳ בה לפנינו[4] ההוא יקרא ארץ רפאים, כלומר הוא רפאים שנאמר בין הבתרים ולכך ירשום ישראל[ד]: 23. כפתורים היצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם. אף אתם תדעו כי הק׳ ינחילכם את אשר נשבע לאבותיכם[5]: 24. והתגר בו. כמו והתגרה: 29. והמואבים היושבים בער. אבל בשאר מואבים כת׳ בהן[6] אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים. וכן [בני עשו] היושבים בשעיר, כמו שפירשתי למעלה[7], אבל בני עשו הקרויים אדום יצאו לקראתכם בחרב[8] ויט ישראל מעליו ויסובו את הר שעיר ימים רבים[9]:

ג 4. ארגב. פתרונו לפי עניינו[10]: 11. כי רק עוג מלך הבשן וג׳. לכך אמר לו הק׳[11] אל תירא אותו: הנה ערשו. עריסה של קטן כשהיה תינוק. בירציל[12] בלע׳: ערש ברזל. לפי שכשהיה קטן היה חזק מאד ובהשתטחו היה משבר ערס של עץ לכך עשאוהו של ברזל, כי לאדם גדול שיש בו דעת לא היה צריך כך: הלה היא ברבת בני עמון. עדיין מונחת שם במקום שנתגדל בקטנותו לתמהון שהיה גדול בקטנותו כל כך, אבל מיטת אדם גדול אין רגילין להצניע במקום אחד, כי בהרבה

ד) בפרק אילו טרפות בגמ׳ אחוזת הדם[13] עוים מתימן באו, ולמה נקראו עוים? שעיוו את מקומם. ד״א שאיוו לאלהות הרבה. ואל״ף מתחלפת בעי״ן. ד״א שכל הרואה אותם אוחזתו עוית. פי׳ חולי ששמו כן. ובבראשית רבא[14] עוים שהצדו את העולם והוצדו מן העולם וגרמו לעולם שיצוד הי״ד[15] עוה עוה עוה אשימנה. ר׳ אלעזר בר׳ שמעון אומר שהיו בקיאין בעפרות כנחש, בגלילה צווחין לחויא עויא[16]:

---

[1]) כאשר כתב רשב״ם לפסוק ה בסוף. —[2]) בראשית טו,כ. — [3]) כדבריו לפסוק ה בסוף. — [4]) ג,יג. ובכ״י בפנינו במקום לפנינו. — [5]) גם אלה כדבריו לפסוק ה בסוף. — [6]) כג,ה. — [7]) ב,ד. — [8]) במדבר כ,כא. — [9]) כנאמר למעלה ב,א. — [10]) סמך על דברי רש״י. — [11]) בפסוק ב. — [12]) *bercel* והיום *berceau* ובל״א Wiege.

[13]) חולין דף ס ע״ב. ובתלמוד שלנו הנדפס איננה גמרא למשנה ה המתחלת אחוזת הדם אלא למשנה ו של אילו טרפות המתחלת סימני בהמה וחיה. — [14]) בפרשה כו. — [15]) יחזקאל כא,לב. — [16]) דברי אגדה הם שנכתבו בכ״י באותיות קטנות במקום המצויין ואין לה יחס לפירוש רשב״ם אלא שרצה הכותב להביא פירושי אגדה לתיבת עוים שלא פירשה רשב״ם.

מקומות יש לו מיטות: באמת איש. איש שהגדיל כל צורכו[1]: 13. ההוא יקרא ארץ רפאים, שנזכר בברית בין הבתרים כמו שפירשתי למעלה[2]:ה)

---

## ואתחנן.

23. החלות. כדכת׳ למעלה[3] היום הזה אחל תת פחדך. הַחלות הח׳ גורמת לה׳ פתח. וכן[4] הֵעירתי מצפון. וכן[5] הַעדותי בכם היום, [6]הַחתות כיום מדין. אבל בלא אחה״ע יאמר הֲקימות הֲרימות הֱשיבות[7], כולם חטפין]: 24. גדלך. [8]שמסרת בידי סיחון ועוג: 28. וחזקהו ואמצהו. לזרזו ולומר לו אל תירא ואל תחת:] 29. ונשב בגיא עד עתה מול בית פעור בערבות מואב. וממה

ה) ואני שמעתי לכך אומר הלה היא ברבת בני עמון[9] מפני ששמע שמשה נצטוה מפי הגבורה[10] אל תצרם ואל תתגר בם על בני עמון, [11]דאפילו אנגריא לא הורשו ישראל על בני עמון, וידע שישראל ילחמו עליו, לכך הקדים ונתן ערשו ומיטתו בתוך העיר ברבת בני עמון, והיא היתה עיר מלוכה כדמפרש בספר שמואל[12], כדי שלא יכוהו ישר׳ על מיטתו כי ידע שלא הורשו לבא שמה [לכבוד] אברהם[13]:

ו) ואתחנן. בילמדנו פרשת שלח לך[14] ואל תשאל לו בשעת נדרו. מנין? ממשה. כשאמר לישראל[15] שמעו נא המורים, נשבע הק׳ שלא יכנס לארץ שנ׳[16] לכן לא תביאו את [וג׳]. אמר משה, שעת כעס ושעת שבועה היא[17], איני מדבר עכשיו. המתין שנה ואחר כך התחיל והתחנן לפניו שנ׳ ואתחנן אל י״י. אמר הק׳, בשביל שהמתנת, שאר המתים יורדים לשאול ואתה תעלה, שנ׳ עלה ראש הפסגה, ותראה משם[18]:

---

1) שלא כדברי התרגומים שהלך רש״י בעקבותם. — 2) ב, כ. גם במקום הזה נמצא בכ״י הוספת מעתיק באותיות קטנות והעתקתיה באות ה. — 3) ב, כה. — 4) ישעיה מא, כה. — 5) ל, יט. — 6) ישעיה ט, ג. — 7) מכ״י II. אבל בכ״י I: כשאינו (כשאין?) שם אותיות אחה״ע יאמר הרימות הקימות הטיבות. וגם זה נכון. — 8) הפירושים האלה הובאו בשם מ״ר שמואל בתוך פירוש כ״י למחבר שלא נודע שמו והוציאו לאור הח׳ בערלינער נ״י בספרו פליטת סופרים דף 9 בחלק העברי.

9) בכ״י: בני עמים. — 10) ב, יט. — 11) דברי הגמרא הם בבבא קמא דף לח ע״ב. ותיבת אנגריא יונית היא ἀγγαρεία ובל״א Frohndienst. — 12) שמואל ב׳ יב, כו. — 13) מקום ההוספה הזאת הנכון הוא אחרי פירוש רשב״ם לפסוק יא אשר עליו הוסבה. ותיבת לכבוד בסוף ההוספה הכנסתי על פי דברי רשב״ם למעלה ב, ה. ולא כמו שכתבתי בספרי RSBM בדף 56 בהערה 1. — 14) אבות ד, יח. — 15) במדבר כ, י. — 16) שם כ, יב. — 17) בכ״י: הוא. — 18) דברי אגדה הם לתחלת פרשת ואתחנן שהכנים הכותב במקום הזה.

שראיתם כאן יש לכם ללמוד, כמו שמפרש והולך עיניכם הראות את אשר עשה [י"י] בבעל פעור [וג'] ואתם הדבקים וג':

ד 7. בכל קראינו אליו. כדכת' [1]וישמע אלהים את נאקתם, [וכת'] [2] ופרעה הקריב [וג'] ויצעקו בני ישראל אל י"י, מה[3] תצעק אלי דבר אל בני ישראל [וג']. וכן במן וכן בשלו[4] וכן במים[5]: 11. ותקרבון ותעמדון תחת ההר וג'. דכת'[6] ויוצא משה את העם לקראת האלהים מן המחנה ויתיצבו בתחתית ההר, בסמוך תחת ההר[7]. כל גבוה אצל נמוך הגבוה קרוי „על" והנמוך קרוי[8] „תחת". [9]יושב פתח האהל [וג'] נצבים עליו. וכן תחת ההר לפי שהם נמוכים וההר גבוה מהם. והוצרך לכתוב לפי[10] שכתוב[11] לפנינו[12] ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדולה וג': 14. ואותי צוה. מלבד[13] עשרת הדברים: 16. סמל. [כמו][14] סמל הקנאה המקנא, עניין דמות[15]: 19. אשר חלק. להאיר[16]. ולפי עיקר הפשט אשר הניח אותם לכל העמים לעובדם, כי אינו חושש בהם, אבל אתכם לקח י"י ויוצא אתכם להיות לו לעם נחלה ולעובדו, והוא יהיה לכם לאלהים[17]: 26. את השמים ואת הארץ. ועצר את השמים והאדמה לא תתן את יבולה[18]: 28. ועבדתם שם. כתרגומו: ולא יריחון. כדכת'[19] ואין רוח בפיהם: 37. ויוציאך בפניו. ועברתי בארץ מצרים[20], וי"י הולך לפניהם יומם[21]: 38. כיום הזה. שכבר התחלתם לירש את ארץ סיחון ועוג: 41. אז יבדיל משה. למה הפסיק דברי משה שהם מחוברים יחד זה אחר זה וכתב זה המעשה בינתים? אלא לפי שהאריך בדברים עד עכשיו, ועתה מתחיל לפרש

---

[1]) שמות ב,כד. — [2]) שמות יד,י. טו. — [3]) בכ"י I: ומה. — [4]) שמות טז,ז. ח. ט. יב. — [5]) שמות יז,ב—ו. — [6]) שמות יט,יז. — [7]) בסמוך תחת ההר מכ"י II. — [8]) קרוי מכ"י II. — [9]) בראשית יח,א. ב. וכ"כ שם לפסוק ח. — [10]) בכ"י I: לכתוב כאן כמו. — [11]) בכ"י II: שאומרי'. — [12]) ה,כב. — [13]) בכ"י I: ללמד. — [14]) יחזקאל ח,ג. ושם כתוב: המקנה. — [15]) בכ"י I: עניין אליל. — ובשני כ"י בא המאמר לפני פירוש פסוק יד. — [16]) הוא פירוש מתרגום השבעים בגמרא מגילה דף ט ע"ב שהביאו רש"י. — [17]) הפירוש הזה הובא בשינוי לשון בשם מ"ר שמואל בפירוש שהוצ"א לאור החי בערלינער בספרו פליטת סופרים דף 11 למעלה. — [18]) השתמש בדברי המקרא יא,יז לפרש כעין שפירש לב,א. — [19]) כתוב כזה לא נמצא בכל המקרא. ואם כן אולי זכרונו הטעהו ורצה לכתוב או מיחזקאל לז,ח: ורוח אין בהם, או מתהלים קלה,יז: אף אין יש רוח בפיהם, ולפי שבמזמור הדומה לזה כתוב (תהלים קטו,ו) אף להם ולא יריחון, לכן פירש תיבת יריחון גם בזה רוח. — [20]) שמות יב,יב. — [21]) שמות יג,כא.

המצות היאך ביאר את התורה הזאת, והוא צריך לומר בשפטים ושטרים[1] שלש ערים תבדיל לך בתוך ארצך אשר י"י אלהיך נותן לך, ואם ירחיב לעתיד לבא ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה, ועל שלש הערים שצוה לו הק' באלה מסעי[2] לעשות בעבר הירדן לא הזכיר שם ולא צוה משה לישראל, לכך כתוב כאן כי משה הבדילם כבר ולכך לא צוה לישראל:

ה. 5. לאמר. מוסב למעלה[3] פנים בפנים דבר י"י עמכם לאמר אנכי י"י אלהיך: 7. על פני. נראה לי אפילו אתה מאמין בי לא יהיה לך אלהים אחרים מבלעדי לקסום בהם קסמים כתרפים של לבן שקרא אותם אלהי[4] שאינן[5] אלא לקסום קסם. וכן[6] לא תעשון אתי אלהי כסף, אע"פ שאתם מאמינים בי. וכן[7] בלתי לי"י לבדו, ולא לו ולאחרים[8]: 12. שמור את יום השבת. כבר פירשתי בדברות הראשונים למה נאמר כאן זכור וכאן שמור: כאשר צוך י"י אלהיך. כלומר כמו שמפורש הטעם[9] בדברות הראשונים[10] כי ששת ימים עשה י"י את השמים ואת הארץ וג'. ובשביל ששמירת שבת וכיבוד אב ואם מצות עשה הם נאמר בהם כאשר צוך י"י אלהיך, אבל בכל שאר דברות שהן אזהרת לאוין אין ראוי לומר כאשר צוך כדכת'[11] מצוך היום לעשותם, אבל לא מצינו מצוך שלא לעשות[12]: 19. ולא יסף. שוב לא נוסף קול גדול כזה בעולם לפי פשוטו[13], כי כל יסף לשון תוספת[14] אם יספים אנחנו, אבל[15] ספו תמו מן בלהות מגורת[16] האף תספה צדיק עם רשע: 28. ואתה

---

1) יט,ב. ח. ט. וקיצר שני הכתובים האחרונים לפי שארכו לו יותר מדאי.— 2) לה,יד. — 3) לפסוק ד. — 4) בראשית לא,ל.— 5) בכ"י I: שאינו. ובכ"י II חסרים הדברים האלה.— 6) שמות כ,כג.— 7) שמות כב,יט. — 8) בשני כ"י: ולא לאחרים. וא"כ טעות נושנת היא. ורצה רשב"ם לפרש תיבות על פני כאן כמו אתי בפרשת יתרו, שאף אם לא יעבוד ע"ז אלא יקבלנה כדי לקסום קסם והוא מאמין ועובד את י"י, הוא עובר על המצוה החמורה הזאת, כי את י"י לבדו יעבוד ולא את אחרים עמו.— 9) בכ"י I: כלומר מה שמפרש.— 10) שמות כ,יא.— 11) ז,יא.— 12) כל המאמר מן „ובשביל ששמירת שבת" עד „מצוך שלא לעשות" איננו בכ"י I. ואולי תוספת תלמיד היא כי יש להשיב על הדברים האלה, הלא מקרא מלא הוא (ויקרא ד,ב. יג. כב. כז; ה,יז): מכל מצות י"י אשר לא תעשינה. וגם נראה שהוא פירוש אחר לתיבות כאשר צוך י"י אלהיך שכבר פירש רשב"ם בתחלת המאמר הזה. ובספרי RSBM בדף 111 בסוף הערה 7 נדפס בטעות: מצוה שלא לעשות במקום מצוך שלא לעשות. — 13) ולא כפירוש האגדה בסוטה דף י ע"ב וסנהדרין דף יז ע"א ובתרגומים ולא כפירוש הראשון ברש"י. ורשב"ם מכריע כפירוש רש"י האחרון. — 14) ה,כב. — 15) תהלים עג,יט. — 16) בראשית יח,כג. כד.

פה עמוד עמדי ואדברה אליך [וג'] ועשו בארץ וג'. זהו שאמר משה למעלה[1] ואותי צוה י"י בעת ההיא ללמד וג' לעשותכם אותם בארץ וג':

ו 4. י"י אלהינו. י"י הוא לבדו אלהינו ואין לנו אלוה אחר עמו. וכן בדברי הימים[2] ואנחנו י"י אלהינו ולא עזבנוהו, כלומר עמכם עגלי זהב אבל אנו י"י הוא אלהינו ולא עזבנו אותו כבית ירבעם[3]: י"י אחד. לו לבדו נעבוד ולא נצרף עמו אלוה אחר[4] אפילו לקסום קסמים כמו שפירשתי למעלה[5]: 5. ובכל נפשך. לפי פשוטו אפילו נוטלין את נפשך[6], שהרי כבר אמר בכל לבבך: 7. ושננתם. לשון חדוד לפרשם היטב כמו[7] אשר שננו כחרב לשונם:

ז 1. ונשל. והשליך. כל דבר הנעקר ממקום שהוא אדוק וקבוע בו[8]. וכן[9] כי ישל זיתיך, [10]ונשל הברזל מן העץ: 5. כי אם כה תעשו להם. אלא כה תעשו להם[11]: תגדעון. גידוע נופל באילן ובכל דבר ארוך כדכת'[12] וכל קרני רשעים אגדע[13]: 7. לא מרובכם מכל העמים. אנשי לבב יבינו ויתמהו וכי משה רבינו היה סבור שישראל היו טועים בזה הדבר שיהו מרובים מכל האומות שבעולם שהוצרך לאמר לא מרובכם? ועוד שאמר חשק י"י בכם. וכי בשביל שהם מרובים יאהב הק' אותם[14]? אלא כך פירושו. לפי שאמר למעלה[15] ונשל גוים רבים מפניך החתי וג' שבעה גוים רבים ועצומים ממך. ושמא תאמרו אנו מרובים מאותן שבעה עממים ובעוצם ידינו נגרש אותם. לא מרובים אתם מכל אותם שבעה עממים, ולא מרובכם חשק י"י בכם לנצח אותם אלא אתם המעט מכל אותם ז'[16] עממים. אלא מאהבת י"י אתכם ובשביל[17] שבועתו לאבותיכם ונשל[18] אותם מפניך: 9. וידעת כי י"י אלהיך הוא וג'. כלומר ושמא תאמרו הואיל ונשבע לאבותינו

---

[1]) ד,יד. וכן רמז שם. — [2]) דברי הימים ב' יג,י. — [3]) בכ"י I: כלומר ה' אלהינו ולא העגלים שאתם משתחוים להם. ונוסחת כ"י II נראה בעיני יותר בעבור שהיא דומה לדברי המקרא דה"י ב' יג,ח. — [4]) בכ"י I: ולא נצרף לעבוד עמו אל אחר. — [5]) ה,ז. — [6]) כבספרי וברכות דף סא ע"ב שהלך רש"י בדרכם. — [7]) תהלים סד,ד. — [8]) בכ"י II: כל דבר שהוא אדוק וקבוע. — [9]) כח,מ. — [10]) יט,ה. — [11]) בכ"י I נשמט הפירוש הזה ונשארו אך דברי המקרא. — [12]) תהלים עה,יא. — [13]) ע' בספרי RSBM דף 147 הערה 3. — [14]) בכ"י II: יבחר בהם יותר לאהבה אותם. והבוחר יבחר. — [15]) בפסוק א'. — [16]) בכ"י I חסר: ז. — [17]) בשני כ"י: בשביל. — [18]) תיבת ונשל חסרה בכ"י II וגם לפני זה חסרות תיבות רבות שם במאמר הזה.

לתת לנו את הארץ למה נזקק עוד[1] לשמור מצוותיו כי יעשה מה שהבטיח מכל מקום. על זאת אני משיב לכם כי אם לא תשמרו מצותיו לא תירשו את הארץ, והוא לא יעבור על שבועתו[2], כי זו היא מידתו, שומר וממתין הברית והחסד שנשבע לאבות לקיים מה שהבטיחן עד אלף דור לאותו דור שיהיו אוהביו ושומרי מצותיו. וזהו שאמר לפנינו ומסים את דבריו[3] והיה עקב תשמעון וג׳ ושמר י״י אלהיך לך את הברית ואת החסד, לך ישמרנה ולא ימתין עד אלף דור[4]: 10. ומשלם לשנאיו גמול חטאתיו אל פניו בחייו לו ולבניו עד דור רביעי. זהו לא יאחר או בחייו או עד רביעים. זהו פשוטו. וזו היא מדה טובה מרובה ממדת פורענות, שעל החטאים לא ייענש מרביעי ואילך, אבל גמול החסדים אע״פ שחוטאים הדורות אחר הצדיק, תיגמל צדקתו[5] אף לדור אחרון של אלף דור שיימצא תמים: 11. ושמרת. כמו שפירשתי לך טעמו של דברז:

---

## והיה עקב תשמעון.

12. ושמר י״י אלהיך לך. כי לדור כשר הוא שומר הבטחת חסד אבות, ואם לא תשמרו המצוות לא ישמור לך אלא לדור

ז) היום לעשותם. [6]בהגדת ילמדינו בעניין [7]כי מי גוי גדול. אמר ר׳ אושעיה מי כאומה זאת שיודעת אופי של אלהיה[8], יודעים מה הוא מבקש להם[9] והם עושים, יודעים היאך הוא מחבבן וכו׳[10]. פי׳ הערוך אופי, דעתו.

---

[1]) בכ״י I: למה הוצרכנו. — [2]) ר״ל בכך. ורצה לפרש תיבות האל הנאמן בפסוק הזה. — [3]) בפסוק יב. — [4]) בתוספות שבספר דעת זקנים דף עט ע״ד ובפענח רזא דף נז ע״ב הובא הפירוש הזה בשינוי לשון בשם רשב״ם. — [5]) בכ״י I: אע״פ שחוטאין מאה דורות צדיק אחד תעמוד צדקתו.

[6]) דברי אגדה הם בסוף פרשת ואתחנן שהוסיף הכותב כאן באותיות קטנות. — [7]) ד,ז. — [8]) כן היא גירסת הערוך והיא נכונה. ובכ״י: אהי״ה, בהשמטת הלמ״ד בכוונה כדרכו בכתיבת שם אלהים. — [9]) תיבת להם איננה בערוך. ואולי נולדה מהכפל תיבת והם הבאה אחרי כן. ומכל מקום היתה צריכה להיות: מהם. — [10]) עד עצם התיבה הזאת עם הוספת תיבת וכו׳ הובא המדרש הזה בערוך. ונראה שלקחו הכותב משם.

אחר: 14. עָקָר. כולו קמץ. כמו מן חָכָם יאמר 1)אשה חֲכָמָה, מן שָׁפָל 2)שְׁפָלָה איננה, כמו כן מן עָקָר עֲקָרָה. וכן מצאתיהו בכל ספרי ספרד: 23. והמם מהומה גדולה. על כרחך וְהָמָם כמו 3)וסבב ביתאל [כמו] שמם מן שממה, 4)על הר ציון ששמם. וממי"ן כפולים, ופירושו והרעים קול מהומה גדולה במלחמה עד השמדם. ואילו היה פירושו של מ"ם אחרונה כמו אותם, היה לו לכתוב וַהֲמָמָם 5) אבל מגזרת המה, 6)יהמה לבי, יאמר וְהָמָם, והמה אותם, כמו מן עשה 7)עצבי עָשָׂם ומן 8)כאשר ראה יעקב 9)ויאמר יעקב כאשר רָאָם, ראה אותם. אף 10) וְהָמָם מגזרת המה יתפרש המה 11) אותם. ואם תאמר לפרש גם את זו כמו המה אותם, אי אפשר לומר כן, לפי שלשון המיון נתלה בגוף האדם, 12)לבי כבנור יהמה, מעצמו, [וכן] 13)יהמו יחמרו מימיו. ואם רוצה לומר המיון שעושה

תוספת. בשוחר טוב פרשת למנצח בנגינות 14) אמר ר' זעירי אדם יש לו בן בית. פעם ראשונה נכנס אצלו ומושיבו על המטה, שנייה על הכסא, שלישית על הספסל 15), רביעית אומר כמה פלוני דוחק עלי ומטריחני. אבל הק' כל ישראל דוחקין אותו בתפלה והוא שומע ושמח. לכך נאמר 16) מי כי"י אלהינו [וג'] בכל קראינו אליו. אמר ר' יצחק 17) בשם ר' יהודה ע"ז נראת קרובה שנאמר 18) ישאוהו על כתף יסבלוהו, והיא רחוקה לבסוף 19) אף יצעק אליו ולא יענה. אבל הק' נראה רחוק כמו שאמרו 20) מן הארץ עד לרקיע חמש מאות שנה וכן בין כל רקיע ורקיע וכו', ואדם נכנס לבית הכנסת ולוחש והק' שומע תפלתו הה"ד בכל קראינו אליו: בילמדינו פרשת אם שמר תשמרון 21) רמ"ח תיבות יש בקרית שמע שמשמרת רמ"ח איברים: ועוד בילמדינו ובפסיקתא דשור או כשב 22) משל למלך ששלח פרוזדוגמא 23) שלו למדינה, נטלוה ועמדו על רגליהם ופרעו את ראשיהם וקראו אותה באימה ברתת ובזיע, כך אמר הקב"ה לישראל קרית שמע פרוזדוגמא שלי: וכן בפסיקת' דבחודש השלישי 24) אל יהו דברי אגדה של תורה בעיניך כפרוזדוגמא ישנה. פי' הערוך פרוזדוגמא אגרת 25):

---

1) שמואל ב' יד,ב; כ,טז. — 2) ויקרא יג,כא. כו. — 3) שמואל א' ז,טז. ותיבת ביתאל חסרה בכ"י I. — 4) איכה ה,יח. — 5) שלא כדברי רש"י. — 6) בירמיה מח,לו נמצא לבי למואב כחלילים יהמה. — 7) ישעיה מח,ה. — 8) בראשית כט,י. — 9) בראשית לב,ג. — 10) אף חסר בכ"י I. — 11) בכ"י I: המם. — 12) משני כתובים מעורבים זה בזה: ישעיה טז,יא וירמיה מח,לו. ועיין דף 59 הערה 1. — 13) תהלים מו,ד. והמקרא הזה נשמט מכ"י I.

14) בתהלים מזמור ד. — 15) בכ"י: ספסל, אבל בשוחר טוב דפוס ויניציא שנת רנני דף ו ע"א: הספסל. ועוד שינוים אחרים שם. — 16) ד,ז. — 17) בשוחר טוב הנדפס: פנחס. — 18) ישעיה מו,ז. — 19) שם. — 20) בכ"י: כמתאמר'. והמאמר בגמרא חגיגה דף יג ע"א. — 21) דברים יא,כב. והפסוק הזה בא תיכף אחרי פרשת והיה אם שמוע. — 22) בפסקתא דפוס בובער דף עז ע"א. — 23) בערוך: פרוזדגמא. — 24) בדפוס בובער דף קב ע"א. — 25) באמת הוא πρόςταγμα ובל"א Befehl.

לאחרים[1] צריך להדגישו וְהַמָּם, כמו [2]כָּלָה שארי, מעצמו, [3]איבי כִּלָּם, לאחרים, [4]כִּלָּה י״י את חמתו. [5]יְשֵׁנָה הכתם הטוב, מעצמו, לפיכך רפי[6], ולאחרים יאמר [7]וְשִׁנָּא את בגדי כלאו, [8]וַיְשַׁנֶּהָ ואת נערותיה:

ח 2. למען ענותך. זהו עינוי שאין פת בסלך, וחייך[9] תלוים למרום בכל יום: 7. כי י״י אלהיך מביאך אל ארץ טובה וג׳ ולבסוף[10] ורם לבבך ושכחת, לכך אני מצוך לזכור את הדרך וסיפוק צרכיך משמים, וידעת כי לא בכח יגבר איש[11]: 9. אשר לא במסכנות תאכל בה לחם. כלומר לא תאכל פת חריבה כדרך עני ומסכן, שהרי מלבד החטה והשעורה שהוא לחם יהיה לך [12]גפן ותאנה ורימון וג׳ ודבש תמרים שהם מתוקים: 20. עקב לא תשמעון. זהו סיום כל הפרשה. תחלת הפרשה[13] והיה עקב תשמעון תנחלו את הארץ, ועקב לא תשמעון תאבדון ממנה:

ט 3. והאבדתם מהר. כל מלחמות שתלחמו בהם תנצחום במהירות בלא טורח כוללה ומצודות ימים רבים, ומכל מקום לא תוכל לכלותם את כולם[14] מהר פן תרבה עליך חית השדה[15], כי לא אניח לכם להלחם על כולם בשנה אחת[16]. לא תוכל[17] לשון התראה כמו [18]לא תוכל לתת עליך איש נכרי, [19]לא תוכל לאכול בשעריך: 4. אל תאמר בלבבך כשיהדוף י״י אלהיך אותם מלפניך, שני דברים גרמו לי לנחול הארץ הזאת, אילו האומות נתחייבו ברשעתם להתגרש מן הארץ, ומה שאני זוכה בה יותר מאומה אחרת, בצדקתי[20] הביאני י״י יותר משאר אומות הואיל

---

[1]) בכ״י I: ואם היה המין עושה לאחרים. ועיין RSBM דף 134 הערה 9 והערה 10. — [2]) תהלים עג,כו. — [3]) איכה ב,כב. — [4]) איכה ד,יא. — [5]) איכה ד,א. ובכ״י I: כלה שא״י מעצמו כלה את אחרים ישנה וגו׳. — [6]) בכ״י II תחסרנה תיבות לפיכך רפי. — [7]) מלכים ב׳ כה,כט. — [8]) אסתר ב,ט. — [9]) בכ״י II: בסלו וחייו. — [10]) בפסוק יד. — [11]) השתמש בדברי הכתוב שמואל א׳ ב,ט. — [12]) כנאמר בפסוק הקודם. — [13]) בכ״י I: כל תחלת הפרשה, בכ״י II: כל הפרשה. והרכבתי שתי הנוסחאות, כי בזה עולה המאמר יפה. והכתוב הוא ז,יב. — [14]) תיבות את כולם הוספתי מכ״י II. — [15]) כדברי הכתוב לעיל ז,כב. וגם המקרא בשמות כג,כט נאמר לענין הזה. ובעל קרן שמואל הטיב לפרש שרשב״ם רצה להראות שאין והורשתם והאבדתם מהר הנאמר כאן סותר לא תוכל כלותם מהר הכתוב לעיל ז,כב. — [16]) בכ״י I: בפעם אחת. וכל סוף המאמר נשמט שם מכאן ואילך. — [17]) ר״ל לא תוכל הנאמר בפסוק המובא כאן (ז,כב). וזאת היא דרך רשב״ם לפרש המובא במקרה. — [18]) יז,טו. — [19]) יב,יז. — [20]) בכ״י II: כי בצדקתי.

כי ברשעת הגוים האלה י״י מורישם. [1]לא בצדקתך וביושר לבבך [וג׳], שהרי [2]זכור אל תשכח את אשר הקצפת וג׳. אפס אחד משני הדברים אמת, כי ברשעתם הפסידו נחלתם, ומה שאתה זוכה בה[3], לא בצדקתך אלא למען הקים את השבועה וג׳:

17. ואשברם. כי לא עצרתי כח. כמו שפרשתי בפרשת כי תשא[4]:

19. גם בפעם ההיא. מלבד כמה פעמים שהתפללתי עליכם[5]:

25. ואתנפל לפני י״י את ארבעים היום וג׳ ואתפלל אל י״י ואומר וג׳. מי האיש החכם יתן לב ויבן[6] למה הוצרך לכפול כאן נפילת ארבעים יום? וכי דרך המקרא לחזור ולכפול דבר לומר כשנפלתי לפני י״י ארבעים יום[7] כך וכך נתפללתי? למעלה היה לו לומר, ולא היה צריך לחזור ולכפול כדי להודיע לישראל, בלשון זה התפללתי? אפס חכמה גדולה יש כאן ולהוכיח ישראל בא. שמא תאמרו[8], והלא חטא גדול כמעשה [9]העגל הועילה תפלתו של משה וניצלנו, אף בארץ ישראל אם נחטא יועילו לנו תפלות הנביאים. אמר להם משה[10] לא תועיל לכם תפלה[11] בארץ ישראל. כי עתה לא נתכפר לכם אלא כדי [12]שלא יתחלל שמו, שהרי כך התפללתי [13]זכור לעבדיך וג׳ פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם מבלתי יכולת י״י להביאם, ולכך לא נתחייבתם מיתה במדבר. אבל לאחר שיהרוג לפניכם שלשים ואחד מלכים וינחילכם את הארץ, אז יוציאכם ויגרש אתכם מן הארץ שאין כאן עוד[14] חילול השם לאמר האומות מבלתי יכולת י״י, אלא יאמרו הגוים, ישראל חטאו לו[15], כמו שמפורש באתם נצבים[16] ואמרו כל הגוים על מה עשה י״י ככה לארץ הזאת מה חרי האף וג׳ ואמרו על אשר עזבו את ברית י״י אלהי אבותם וג׳ ויתשם י״י מעל אדמתם באף ובחימה ובקצף גדול וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה:

---

[1]) פסוק ה. — [2]) פסוק ז. — [3]) חוזר לפסוק ה. — [4]) לשמות לב, יט. — [5]) בכ״י I: מלמד שכמה פעמים התפלל עליהם. — [6]) בכ״י I: ישיב לב. — [7]) בכ״י II: מיום. והנכון: מ׳ יום, וזה נולד מתיבות ארבעים יום. — [8]) בכ״י I הנוסחא קצרה ומשובשת בודאי בתחלתה ובסופה וזה לשונה: וכן דרך המקרא לכפול דבר ולומר דעו לכם שכשנפלתי לפני י״י מ׳ יום כך וכך נתפללתי. אפס חכמה גדולה בא להודיע לישראל שמא תאמר. — [9]) בשני כ״י: במעשה. — [10]) בכ״י I חסרה תיבת משה. — [11]) בכ״י I: תפלת. — [12]) בכ״י I: כי עתה נתכפר להם כדי. — [13]) בכ״י I: שהרי כאן התפלל כך. — והכתוב שהביא רשב״ם הוא פסוק כז. כח. — [14]) בכ״י I חסרה תיבת עוד. — [15]) בכ״י II: חטאו לך. — [16]) כט, כג—כז. וכן כתב רשב״ם שם לפסוק כד.

י 6. ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן וג'. וכי תאמרו אלי[1], אתה אומר[2] ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא, בתחלת הארבעים; והלא אנו יודעים שאהרן מת ואם כן מה הועילה תפלתך? אמר להם משה, לא בתחלת הארבעים מת במעשה העגל, אלא בסוף הארבעים מת בהר ההר באותו זמן כשנסעו מבארת בני יעקן שבאו שם ממוסרות[3], כדכת' במסעות[4] ויסעו ממוסרות ויחנו בבני יעקן, והלכו משם עד הר ההר, שם מת אהרן ולא במעשה העגל ויכהן אלעזר בנו תחתיו שלבש שם בגדי אביו ודרך גדולה וכבוד מת שם על פי י"י. זהו דרך פשוטו, שהרי אין כתוב כאן ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן „ויחנו" במוסרה, כענין שפירשתי אצל [5]מקברות התאוה נסעו העם חצרות דלא כתב ויחנו בחצרות. אף כאן ובני ישראל [נסעו] מבארות בני יעקן „שאצל" מוסרה[6]. או כלך לדרך זו, מבארות בני יעקן „כשבאו" ממוסרה. ורבותינו דרשו משינוי המקראות מה שדרשו[7]: 8. בעת ההיא הבדיל י"י את שבט הלוי. בעת ההיא של מעשה העגל שמצאו חן בעיני המקום[8], כדכת' [9]ויאספו אליו כל בני לוי: ולברך בשמו. הכהנים לישראל:

יא 2. את מוסר. כדכת' לעיל[10] כי כאשר ייסר איש את בנו י"י אלהיך מיסרך: 7. כי עיניכם, אלא עיניכם הרואות[11]: 10. כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים [היא]. כן[12] שיטת פרשיות הללו. צריכים אתם לשמור את מצוות י"י אלהיכם[13], כי הארץ הזאת טובה מארץ מצרים לשומרי מצוות, ורעה מכל הארצות ללא שומרים[14], כי הארץ אשר אתה בא שמה אינה כארץ מצרים שאין צריכים למטר ובין טובים ובין חטאים בטורח השקאת שדותיהם יש להם לחם, אבל ארץ ישראל

---

[1]) בכ"י I: לי. — [2]) ט,כ. — [3]) בכ"י II: במוסרה. ולא אכריע. כי אולי פירוש במוסרה: אצל מוסרה, כפירושו לקמן. — [4]) במדבר לג,לא. — [5]) במדבר יא,לה. — [6]) בכ"י I הנוסחא מקוטעת: שהרי אין כאן ובני ישראל נסעו העם חצירות ולא כת' ויחנו בחצירות ובני ישראל מבארות בני יעקן שאצל מוסרה. — [7]) במכלתא דבשלח בפרשת ויסע משה (מס' ד פרשה א). — [8]) תיבות בעיני המקום נשמטו מכ"י I. — [9]) שמות לב,כו. — [10]) ח,ה. — [11]) בכ"י I: רואות. ובכ"י II: ראו. [12]) בכ"י II כי במקום כן. — [13]) בכ"י I: לשמור מצות י"י. — [14]) בכ"י I: טובה מכל הארצות לשומרי מצותיו ורעה מכל ארצות ללא שומרם.

אם אתם שומרים מצוות עיני י"י אלהיך בה להשקותה במטר השמים מרשית השנה ועד אחרית (ה)שנה לתת מטר בעת הצורך ח), והיה אם שמע תשמעו[ וג'], ונתתי מטר[וג'] ותאכלו לשובע [1]) בלא טורח, ואם לאו ועצר את השמים ולא יהיה מטר: 21. כימי השמים על הארץ. כלומר ונתתי מטר מן השמים והאדמה תתן את יבולה[2]): 24. אשר תדרך כף רגלכם. להלחם בשבעה עממים: מן המדבר. דרום: נהר פרת. צפון: עד הים האחרון. ממקום שאתם עומדים עכשיו בקרן דרומית מזרחית של ארץ ישראל עד הים האחרון במערב: 25. לא יתיצב איש. בתוך התחומים הללו:

---

# ראה.

26. ראה אנכי נתן לפניכם היום מצות ברכה וקללה כמו שמפרש והולך[3]) ונתת את הברכה על הר גריזים ואת הקללה וג':

ח) והיה אם שמע תשמעו. [4])אם שמעת בישן תשמע בחדש[5]), וכן אם שכח תשכח, התחלת לשכוח סופך שתשכח[6]). כך שנויה באגדת שמואל[7]) במגילת חסידים[8]) מצאו כתוב אם תעזביה יום יומים תעזביך משל לשנים שיצאו אחד מטבריא ואחד מצפורי ופגעו זה בזה בחדא משכונא והסיחו זה עם זה ופרשו זה מזה זה הולך מיל וזה הולך מיל נמצא זה רחוק מזה שני מילין. תוספת:

---

[1]) בכ"י II: ונתתי מטר ארצך בעתו ואכלת ושבעת. — [2]) כלומר כל הימים היה לו לומר, למה אמר כימי השמים על הארץ? לרמוז שבשמור ישראל המצוות ירד מטר מאת י"י מן השמים על ארצם להוציא יבולה. — ובכ"י I: כלומר מטר מן השמים והאדמה תתן יבולה. — [3]) בפסוק כט.

[4]) בכ"י I נכנסו כאן דברי אגדה, שהביא גם רש"י בקיצור, באמצע מאמר רשב"ם כדי להסמיכם לדברי הכתוב והיה אם שמע תשמעו שהביא רשב"ם בתוך פירושו. ותחלת האגדה נכתבה באותיות גדולות כפירוש רשב"ם, ומן תיבות כך שנויה והלאה באו אותיות קטנות. ובכ"י II לא נכתבו האגדות כלל, לא זו ולא הקודמות. ולעומת זה קצרו דברי רשב"ם בכ"י I יותר מן הראוי, כי נכתב שם: עיני י"י אלהיך בה מרשית שנה ועד אחריתה והיה אם שמע תשמע. — [5]) ברכות דף מ ע"א וסוכה דף מו ע"ב. — [6]) כצ"ל כבדברי רש"י. והמקרא לעיל ח, יט. ובכ"י: התחלת לשכח סופך לשכוח. — [7]) ר' שמואל בר ר' יצחק בתחלת מדרש ספר שמואל הנדפס. — [8]) הספר הזה המובא שם במדרש שמואל כבדברי המוסיף כאן אשר העתיקם משם נקרא גם כן מגלת סתרים והעיר עליו החכם צונץ בספרו Gottesdienstliche Vorträge דף 106.

27. את הברכה שתהיה על הר גריזים על ידי תנאי אשר תשמעו אל מצות י״י וג׳: 30. אחרי דרך. הרי הם כמו שני פשטות. אבל בשביל שטעמו של דרך באות ראשונה נעשה שופר מהפך: מבוא השמש. שקיעת השמש, כלומר אחרי דרך המערב:

יב 2. אשר עבדו שם את אלהיהם[1] הגוים אשר אתם יורשים אותם: 4. לא תעשון כן לי״י אלהיכם. לזבוח לי״י[2] בכל מקום: 8. איש כל הישר בעיניו. בכל מקום שאנו חונים שם במדבר אנו מקריבים במשכן המיטלטל ממקום למקום: 15. בכל אות נפשך. בגבולין שאין שם מקום להקריב, שם תאכל חולין בכל שעריך: 19. כל ימיך על אדמתך. כל הימים אשר אתם חיים[3] על האדמה: 20. כי ירחיב. ותהיה רחוק מן המקדש[4]: 23. רק חזק לבלתי אכול הדם. לפי שהדם מובלע בכל האיברים צריך להתחזק ולדקדק יפה להוציאו: 29. כי יכרית י״י אלהיך את הגוים וגו׳. מפניך מוסב על כי יכרית[5]: 30. פן תנקש. כמו[6] ינקש נושה, [7]דא לדא נקשן. לא תיטלטל לנוע וללכת אחריהם[8]:

יג 3. ובא האות והמופת. שיודעים עתידות על ידי רוח טומאה ותרפים ואוב וידעוני[9]: 4. כי מנסה י״י וג׳. נתן כח בכשפים לדעת נולדות לנסות ולזכות ישראל שהתרה בהם[10] לא יהיה בך מעונן ומנחש ומכשף וג׳ עד תמים תהיה עם י״י אלהיך, ואם לא יאמינו[11] לאותות נביאי ע״ז[12] זו היא זכותן: 7. יסיתך. כל עצה שסופה פורענות קורא הסתה, [13]ותסיתני [בו] לבלעו חנם, [14]אשר הסתה אותו איזבל אשתו, [15]ויסיתהו לעלות אל רמות גלעד: 10. כי הרג תהרגנו. אלא הרג תהרגנו[16]:

יד 1. לא[17] תתגודדו. כדכת׳[18] ויתגודדו כמשפטם בחרבות וברמחים כמו[19] גודו אילנא: 23. למען תלמד ליראה. כשתראה

---

[1]) כלומר תיבות את אלהיהם מוסבות על אשר עבדו שם. — [2]) לי״י אלהיכם מדברי המקרא חסר בכ״י I, ואחרי כן חסר לי״י בכ״י II. — [3]) בכ״י I: אתה חי שלא כדברי הכתוב לא,יג. — [4]) בכ״י I: מן המשכן. — [5]) בכ״י I: כי יכרית י״י מפניך מוסב על כי יכרית. — [6]) תהלים קט,יא. — [7]) דניאל ה,ו. — [8]) בכ״י I: לא תיטלטל לנוע ולנוד ולרכוב (ולרדוף?) אחריהם. — [9]) בכ״י I: וידעונים. — [10]) יח,י—יג. — [11]) בכ״י II חסרה תיבת יאמינו. — [12]) בכ״י I: ואם לא יאמינו בע״ז. — [13]) איוב ב,ג. — [14]) מלכים א, כא,כה. — [15]) דברי הימים ב׳ יח,ב. — [16]) תיבות אלא הרג תהרגנו חסרות בכ״י I. — [17]) בכ״י I: ולא. — [18]) מלכים א׳ יח,כח. — [19]) דניאל ד,יא. כ.

מקום שכינה וכהנים בעבודתם ולוים בדוכנם וישראל במעמדם: 27. והלוי אשר בשעריך לא תעזבנו. אלא תשמחהו עמך ותיטיב לך[1] ולו: 28. מקצה שלש שנים. שנת מעשר עני:

טו 2. כי קרא שמיטה לי"י. כלומר כי הגיע זמן שמיטה כמו [2]מקראי קדש, [3]קרא עלי מועד, [4]קראו צום, כלם לשון זמן: 4. אפס כי לא יהיה בך אביון. אם תשמט, הק' ישלם לך: 5. אם שמע תשמע [וגו'] והעבטת. תקח משכונם בעל כורחם על הלוואותיך[5]: 8. כי פתוח תפתח את ידך. אלא: 9. השמר לך פן יהיה עם לבבך דבר בליעל. כלומר דבר של רֶשַׁע[6], כמו [7]דבר בליעל יצוק בו, שפתרונו כך: 11. כי לא יחדל אביון מקרב הארץ. [8]כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא: 12. אחיך העברי. בגניבתו: או העברייה, שמכרה אביה בקטנותה לְאָמָה והגיעו שש שנים לשמִטה קודם הבאת סימנים[9]: 15. כי עבד היית והוציאך ברכוש גדול: 17. ואף לאמתך תעשה כן. להעניקה: 18. לא יקשה בעיניך כשתשלחנו חפשי מעמך במה שאתה נותן לו משנה, כפילות[10] שכר שכיר בעבודת שש שנים שעבד אותך שאתה מעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך מלבד שכירות של קניין שש שנים שקנית אותו, שהרי למען כן יברכך י"י בכל אשר תעשה. והרי[11] פירוש פסוק זה דוגמת[12] ולא ירע לבבך בתתך לו וכן [13]תרע עינה באיש חיקה ובבנה ובבתה מתת לאחד מהם, כי רוע העין וקשיות הלב מדבר על נתינת ממון לאחרים. ואשר[14] הורגלו לפרש לא יקשה בעיניך על מה שאתה משלחו חפשי לסוף שש שהרי הרבה עבדך שש שנים כלומ' יותר משאר שכירים, שטות הוא בידם. וכי למה יקשה בעיניו בשילוח חפשי? והלא לא

---

[1]) בכ"י II: ותטיב לו. — [2]) ויקרא כג, ב. — [3]) איכה א, טו. -- [4]) ירמיה לו, ט. — [5]) נראה שרצה לתת טעם לבנין הפעיל אשר בתיבת והעבטת (ועיין רש"י) וכתב שנכון לדבר כן, כי הלוה נותן את העבוט והמלוה מכריחו לתתו וא"כ המלוה מסבב פעולת נתינת העבוט. — [6]) הפך סדר הכתוב כדי לפרשו כדרכו במקומות רבים. עיין RSBM דף 90 הערה 6. אבל בכ"י I הנוסחא: השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל כלומר דבר שהוא של רשע. — [7]) תהלים מא, ט. ושם כתב רש"י: כל הרשעיות שעשה יצוקו וישתפכו בקרבו. — [8]) השתמש בדברי המקרא קהלת ז, כ. וסמך על אשר כתב רש"י לפסוק ד. — [9]) כל זה ע"פ ההלכה שהביא רש"י. ותיבת לשמיטה בכ"י I נשחתת במקום למכירתה. ובכ"י II איננה. — [10]) בכ"י I: וכפילות. אבל כפילות הוא פירושו של משנה בכתוב זה ואין צורך לוי"ו. — [11]) בכ"י II: שהרי. והוא שיבוש. — [12]) בפסוק י. — [13]) כח, נו. — [14]) בכ"י I: וכאשר.

קנאו מתחלה אלא לפי עבודת שש שנים שהכל יודעים שבשביעית יצא? ועוד לא היה לו לומר משנה שכר שכיר אלא משנה שכיר. ויש מפרשים[1]) משנה שכיר שש שנים הם, לפי שסתם שכיר שלש שנים כדכת׳ [2])בשלש שנים כשני שכיר. גם זה הבל. כי במקום אחר כתוב [3])בעוד שנה כשני שכיר ונקלה׳ כבוד מואב. ופירוש כשני שכיר[4]) שלש שנים מצומצמות כשנת שכיר שהיא שנה מצומצמת: 19. תקדיש לי״י אלהיך. כלומר נהוג בו דין קדושה שלא תעבוד בו ולא תגז. ומה שכת׳[5]) לא יקדיש איש אותו, כבר פירשתיו[6]) לא יקדיש איש אותו[7]) לקרבן אחר[8]):

טז 2. צאן ובקר. חכמים[9]) פירשוהו כתרגומו. כי לפי הפשט גם נדריהם ונדבותיהם ברגלים היו מביאין כמו שכת׳ בפרשת שור או כשב[10]) ובפנחס[11]): 7. ובשלת. צלי[12]): ופנית בבקר. אינך צריך להתעכב כל שבעת[13]) ימי הפסח: 9. מהחל חרמש. כתרגומו. כי העומר נקרא[14]) ראשית קצירכם: 10. מסת, די לפי כח[15]) נדבת ידך. וכן פתר דונש[16]) ופשר מסת די, כברכת אל שדי, כדי כח ידי, במתן ונדרים[17]). והמדמה מסת אלי מס, הוא חמס[18]): 13. באספך מגרנך. כמו שפירשתי הטעם על[19]) כי בסכות הושבתי את בני ישראל:

---

[1]) ע׳ ראב״ע. — [2]) ישעיה טז,יד. — [3]) ישעיה כא,טז. ובשני כ״י: כשנה שכיר. וטעות סופר הי״א. — [4]) בישעיה טז,יד. ובכ״י II בטעות: ופירושו כשני שכר שכיר. ובשני כ״י בא אחרי כן בטעות: כשני שכיר שהיא שנה מצומצמת. — [5]) ויקרא כז,כו. — [6]) שם. — [7]) בכ״י II נשמטו התיבות: כבר פירשתי לא יקדיש איש אותו. וכפל קצת התיבות הטעה את הכותב. — [8]) כפירוש הראשון ברש״י ולא כדרש ר׳ ישמעאל במשנה ערכין ח,ז שהביא רש״י בשם דבר אחר. — [9]) בספרי ובפסחים דף ע ע״ב. — [10]) ויקרא כג,לח. — [11]) במדבר כט,לט. — [12]) כפירוש מכלתא לפרשת בא (מסכתא דפסחא פרשה ו) שהביא כאן רש״י. — [13]) תיבת שבעת חסרה בכ״י I. — [14]) ויקרא כג,י. — [15]) בשני כ״י: רוח. ונראה שהיה כתוב כוח בכתיבה יתרה, ולא הבין הכותב. ועדים דברי דונש הנדפסים: כדי כח ידי. ע׳ הערה 16. — [16]) בספר תשובות דונש על מנחם בחרוז 86 בדף 18. — [17]) זאת תשובת דונש על דברי מנחם במחברת מס II דף 118. — [18]) בביאור חרוזיו כתב דונש בספר תשובות דף 19: ודמית מסת ידך אלי מס ולדמות מסת ידך אלי מס הוא חמס וגו׳ וכמו כן מסת ידך לא נוכל לדמותו אלי [בראשית מט,טו] ויהי למס עובד כאשר דמיתו, כי אם ללשון ארם אשר [ישעיה סו,כג] מדי חדש בחדשו מתורגם מסת. — [19]) ויקרא כג,מג. ושם תמצא פירושו.

# שפטים ושטרים.

18. ושוטרים. הַשֹּׁפְטִים מצוים לשוטרים [לרדות] המסרבים בדברי הַשֹּׁפְטִים: 21. אצל מזבח. כי שם היו רגילים לעשות כדכת' בגדעון [1])ואת האשרה אשר עליו תכרת, [2])כזכר בניהם מזבחתם ואשריהם על [3])עץ רענן: לא תטע לך אשרה [כל עץ]. שום אילן, שלא יבואו לעובדו כמנהג הגוים: 22. ולא תקים לך מצבה. לשמים, להקטיר בשעת איסור הבמות, מאחר שיהיה לך מזבח קבוע לאחר ירושה כדכת'[4]) לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום וגו', להקריב בכל מקום, וכדכת' בדברי הימים[5]) אך הבמות לא סרו, ומפרש שם לא היו מקטירים כי אם לי"י[6]):

יז 3. אשר לא צויתי. לעבדם[7]): 8. בין דם לדם. לפי פשוטו בין רציחה לרציחה, בין שוגג למזיד[8]): בין דין לדין. דיני ממונות: נגע. נגע צרעת: 15. איש נכרי. להלחם מלחמותיכם[9]): אשר לא אחיך הוא. כי יסיתכם לעבוד ע"ז: 18. משנה התורה. זקיני פירשו בדִבְרֵי הַיָּמִים[10]) שני ספרי התורה. ותרגומו פתשגן. ואינו מגזרת [11])ושננתם[12]):

יח 6. וכי יבא הלוי. כהן שאינו מאותה משמרה שעובדת היום בירושלים בעזרה: 8. לבד ממכריו על האבות. לפי הפשט כמו [13])איש מאת מכרו, אם יש לו שם[14]) קרוב מאבותיו שיתן לו קרבנו לעשותו הוא, יש לו רשות להקריבו אע"פ שאינו ממשמרה

---

[1]) ספר שופטים ו,כה. — [2]) ירמיה יז,ב. — [3]) בכ"י: כל. — [4]) יב,ח. — [5]) דה"י ב' כ,לג. — [6]) נראה שכיוון אל דה"י ב' לג,יז ודעתו כי המקרא הזה יוכיח שהבמות היו לזבוח לי"י ואף על פי כן נאסרו. — [7]) כתרגום השבעים בימים הקדמונים לפי דברי המכלתא בפרשת בא לפסוק ומושב בני ישראל ובמגילה דף ט ע"ב. וכן פירש רש"י. — [8]) ולא כדרש ר' אושעיה בנדה דף יט ע"א ודרש ספרי. וע' גם רש"י. — [9]) נראה שלדעתו סוף הפסוק ידבר בשר צבא אשר יתנו עליהם שכבר נאמר שהמלך יהיה על פי נביא (אשר יבחר י"י אלהיך בו) ומקרב אחיהם. — [10]) נראה שצ"ל: כדברי חכמים. כן השערתי בספרי RSBM דף 68 הערה 2. וכן באמת דברי רש"י כאן כפירוש תיבת משנה בסנהדרין דף כב ע"א. — [11]) ו,ז. — [12]) אמר זאת כנגד ביאור תרגום זה בפירוש רש"י. — [13]) מלכים ב' יב,ו. — [14]) בכ"י היה כתוב: שום, ונמחקה הוי"ו. ותיבת שם ר"ל במקדש אשר בירושלים.

זו[1]: .11 וחבר חבר. הניגון בחי״ת[2]. כמו[3] מן הַחֶרֶב [4]תאכל הֶחָרֶב, וזה מוכיח [5]חובר חֲבָרִים מחוכם. כמו מן מלך מלכים. וכמו מן עבד עבדים, כן יאמר מן חֶבֶר חֲבָרִים. ואילו היה חבר טעמו בבי״ת כמו[6] חָבֵר אנכי לכל אשר יראוך יָרֵךְ גָּדֵר כָּתֵף וְגָזֵל שטעמם למטה, היה לו לומר [7]חובר חֲבֵרִים [כמו] מן יָרֵךְ[8] יְרֵכוֹ גְּזֵלוֹ [9]חֲבֵרִים מקשיבים לקולך. ובחי״ת [מנוגן] מצאתי אחרי כן בספרי ספרד כדבריי: .12 מוריש אותם. כי אינם חוששים לדרוש את הקב״ה ואת נביאי האֱמֶת[10], כי סומכים[11] על תועבותיהם המגידים להם ברוח הטומאה: .13 תמים תהיה וג׳. וממנו תדרוש ולא מן המתים. ולפי כי מנסה הקב״ה בם את ישראל נתן כח ברוח הטומאה להגיד על פי השעירים[12]: .15 נביא מקרבך מאחיך כמוני שיצוה לך מצוות שבתורה ולא כנביא וחולם חלום שיאמר לך לעבוד ע״ז. ומה שכת׳[13] ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, הרי פירושו כמו שמפרש אשר ידעו י״י פנים אל פנים, אבל להאמין להקב״ה יהא כמותו[14] ולדבר אמת מאתו ולא כנביא הנותן לישראל[15] אות ומופת לעבוד ע״ז: .22 ולא יהיה הדבר ולא יבא. וכגון שאין תשובה ומעשים שינחם הקב״ה בשבילם[16]. הרי חזקיה תפילה הועילה לו[17], ונינוה [18]כי שבו מדרכם הרעה:

יט .5 ונשל הברזל. הוא הגרזן שקרוי ברזל. כדכת׳[19] אם קהה הברזל. שישליך הגרזן התיכת בקעת מן העץ שהוא מבקע[20].

---

1) שלא כדרש חכמים בסוכה דף נו ע״א ובספרי. וגם מנחם במחברת כר IX חברו עם (יחזקאל טז,ג) מכרתיך, (בראשית מט,ה) מכרתיהם, (מלכים ב׳ יב,ו) מכרו. — 2) בגליון כ״י נוסף כאן: כי שם דבר הוא ובשביל האתנחתא נהפך לקמץ. וחתום בראשי תיבות: ימ״ו. — 3) ירמיה כא,ז. — 4) שמואל ב׳ יא,כה. — 5) תהלים נח,ו. ובכ״י: וחובר חברים. — 6) תהלים קיט,סג. — 7) ולא חובר חֲבָרִים מחוכם כבתהלים נח,ו. ובכ״י: היה לו לומר וחובר חבר. ונוסף וי״ו בטעות בראש חובר כלמעלה (ע׳ הערה 5) ובסוף תיבת חבר נשמט קו הקיצור: חבר׳. וכאלה רבות בכ״י הזה הראיתי בספרי RSBM בדף 36 בהערה 1. — 8) בראשית לב,כו. — 9) שיר השירים ח,יג. — 10) בכ״י הוסיף קורא אחד וי״ו בין א׳ ובין מ׳ של תיבת האמת להיותה האומת, והמדפים הראשון חשב לתקן והדפים: המצות. — 11) בכ״י: סמוכים. — 12) ע׳ דבריו יג,ד ולשמות לב,ד. — 13) לד,י. — 14) כמו משה. ובכ״י: יהא כמותך. — 15) בכ״י: הנותן לישראל הנותן. — 16) בנבואת פורענות. — 17) מלכים ב׳ כ,א—ז; ישעיה לח,א—ה. — 18) יונה ג,י. — 19) קהלת י,י. — 20) כדברי רבי במכות דף ז ע״ב ולא כחכמים והביאם רש״י.

כי זה ודאי שוגג הוא: 6. פן ירדף. ושלשת פן ירדף[1]: 8. ואם ירחיב. לתת לך כל העשרת עממים שניתנו לאברהם בין הבתרים[2]: 14. לא תסיג. כמו[3] נסוגו אחור. ממשיך את המצר אחור להרחיב את שדהו מכמות שנגבלו אותו ראשונים:

כ 5. ילך וישוב לביתו אם ירך לבבו וְיָרֵא מזלו פן ימות במלחמה וג', שיש נותן אל לבו כשהולך למלחמה ודואג שמא אין לי מזל לחנך את ביתי או את אשתי או את כרמי ולכך גרם מזלי ללכת עתה במלחמה ומתוך [כך] ירא למות. ושלשה מעשים הזכיר[4] בית ואשה וכרם[5], ולבסוף כולל כל הדברים [6]מי האיש הירא ורך הלבב, בין באלו שאמרנו בין בדברים אחרים. וכן בקהלת מונה שלשה דברים וחוזר וכולל. [7]מה יתרון לאדם, הלא גרוע הוא[8] מכל, שהרי דור הולך ודור אחר בא שאין הבנים בדמות אבות, ואין זה זכרון, אבל [9]הארץ לעולם עומדת כמו בששת ימי בראשית, וכן השמש[10], [וכן הנחלים[11],] וחוזר וכולל[12] כל הדברים יגיעים, כל מעשי העולם כך הם כולם כמששת ימי בראשית, אבל טורח ויגיעה הוא להזכיר כולם, ולא יוכל איש לדבר ולא תמלא[13] אזן משמוע אם יספרו לו, אלא זה הכלל[14] אין כל חדש ולכולם יש זכרון, אבל [15]אין זכרון לראשונים, שאין הילוד דומה למוליד: 16. לא תחיה כל נשמה. כשתבא להלחם עליהם לא תקרא להם לשלום כמו שפרשתי לך בשאר אומות[16], אבל אם יבאו אליך מדעתם להיות עבדיך קודם שתלך עליהם כמו הגבעונים יכול אתה להחיותם: 19. כי תצור אל עיר ימים רבים ותצטרך להתוך אילנות לבנות כרים דיק וסוללות: כי ממנו תאכל. שהרי צריכים לך למאכל לאחר שתתפוש העיר ותהיה שלך: ואותו לא תכרת. אותו עץ מאכל שאינו חוזק ומבצר לאנשי העיר כגון הרחוקים, אותם לא תכרת: כי האדם עץ השדה לבא

---

[1]) ר"ל שפסוק ו',ז' לא יוסב רק לפסוק ה שלפניו לבדו אלא על כל הנאמר בפסוק ג מתיבת וְשִׁלַּשְׁתָּ והלאה. והמדפיסים לא הבינו ושינו. ע' RSBM דף 39 הערה 7. — [2]) בראשית טו, יט—כא. — [3]) ישעיה מב, יז; ירמיה לח, כב. — [4]) ע' RSBM דף 88. — [5]) בפסוק ה—ז. — [6]) בפסוק ח. — [7]) קהלת א, ג. — [8]) ר"ל האדם. — [9]) קהלת א, ד. — [16]) שם א, ה. — [11]) כן נראה לי להוסיף מקהלת א, ז כדי להשלים מנין שלשת הדברים. וכן נמצא בפירוש קהלת א, ז המיוחס לרשב"ם. — [12]) קהלת א, ח. — [13]) בכ"י בטעות: תוכל. — [14]) קהלת א, ט. — [15]) שם א, יא. — [16]) בפסוק י.

מפניך במצור. כל כי שאחרי לא מתפרש אלא. אותו לא תכרת אלא עץ השדה לבא האדם מפניך במצור, אותו תכרות, הם הקרובים לעיר שנסתרים בהם אנשי העיר הבורחים מפניך ובאים בתוך העיר כדכת'[1] ותבא העיר במצור. כי האדם [עץ השדה] אלא האדם עץ השדה, אלא עץ השדה האדם לבא מפניך במצור שגורם את האדם לבא מפניך במצור[2]: 20. רק עץ אשר תדע וג'. אילן סרק בין קרוב לעיר בין רחוק מעיר תשחית לבנות מצור, אבל עץ מאכל הרחוק לא תכרות כי אם הקרוב לעיר שמעכב את החיל להתקרב לחומה: אשר תדע. אשר תכיר: עד רדתה. עד רדת חומותיה, כדכת'[3] עד רדת חומותיך הגבוהות והבצורות:

כא 5. ונגשו הכהנים בני לוי [וג'] וענו ואמרו [וג'] כפר לעמך ישראל[4]: 9. תבער הדם [וג']. אם נמצא הרוצח אחרי כן יהרג: כי תעשה מה שישר בעיני י״י:

---

# כי תצא.

13. והסירה את שמלת שביה. כדי לנוולה[5]: 14. לא תתעמר. סחורת אדם המכור נופל בו לשון זה. וכן לפנינו[6] והתעמר בו ומכרו: אשר עניתה. ביאת נישואין לפי הפשט[7]: 17. כי את הבכור. אלא: כי הוא ראשית אונו. כי הוא ראוי לירש ראשית ממונו. כמו[8] מצאתי און לי. [9]וידיו תשבנה אונו: 18. מורה. מקנתר מלשון [10]מרה מריתי: זולל וסובא. כדכת'[11] אל תהי בסבאי יין בזוללי בשר למו: 23. כי קללת אלהים תלוי.

---

1) מלכים ב' כד,י. ועוד. — 2) הרב ר' משה מקוצי הביא בסמ״ג לאוין סימן רכ״ט את פירוש רשב״ם הזה. וכן הובא הפירוש בשינוי לשון קצת בפענח רזא דף סא ע״א בשם רבינו שמואל וכן במנחת יהודה דף פג ע״ב בשם רשב״ם. והתוס' שם בדעת זקנים השתמשו בו ולא הזכירו שם רשב״ם. ועוד עיין RSBM דף 25 בהערה 2. — 3) כח,נב. ולא כפי' רש״י. — 4) ר״ל כי פסוק ז ופסוק ח מוסבים על פסוק ה' אף על פי שבאו דברים בינתים. — 5) כספרי ורש״י. — 6) כד,ז. — 7) ולא בעילה בעלמא כפירוש ספרי. — 8) הושע יב,ט. — 9) איוב כ,י. — ובכ״י: תשובנה. — 10) איכה א,כ. — 11) משלי כג,כ. ובכ״י: כסבאי. . כזוללי.

כשרואין בני אדם את התלוי רגילין לקלל את הדיינין או קרובים של הרוג או שאר בני אדם לפי שפעמים על עבירה מועטת הוא נהרג כמו מקושש והקב"ה אמר [1][אלהים] לא תקלל, לפי שרגילין בני אדם לקללם[2] ולכך לא תלין נבלתו אלא קבר תקברנו [ביום ההוא. ועוד טעם אחר בדבר][3] שלא תטמא את אדמתך. שאם [לא] [4]היה נקבר יטמאו בו נוגע או מאהיל:

כב .5 לא יהיה כלי גבר על אשה. ללכת בין האנשים ולזנות[5]: .6 כי יקרא. יזדמן על ידי מקרה: לא תקח האם על הבנים. לפי דרך ארץ ולתשובת המינין כבר פירשתי בלא תבשל גדי בחלב אמו[6] וכן באותו ואת בנו[7] שדומה לאכזריות[8] ורעבתנות לקחת ולשחוט ולבשל ולאכול אם ובנים יחד: .8 מעקה. אין לו חבר בתורה. כמו מגורת מעשה מראָה הוא, אבל[9] עקת רשע, [10]תעיק העגלה, [11]מעיק תחתיכם מגורת שב קם הם: .9 תקדש. תאסר כקדשים[12]: .12 גדילים. ציצית, צריך שיהא גָדול וקלוע[13]: .15 את בתולי. לפי הפשט דם בתולים שעל השמלה[14]: .21 לזנות בית אביה. שיש עדים שזינתה אחר שנתקדשה: .27 צעקה הנערה. שמא צעקה:

כג .1 לא יקח איש את אשת אביו. הוכפל כאן לומר שהנולד ממנה הרי הוא בלא יבא ממזר[15]: .2 פצוע דכא [וג']. מיני סריסים ומפורשים ביבמות[16]: .13 ויד תהיה לך. כתרגומו: על אזניך. עם שאר כליך: .15 מתהלך. שגם ארון שבו תורה היה יוצא עמהם למלחמה כדכת'[17] וכלי הקדש וחצוצרות התרועה בידו: .18 קדשה. זונה, פנויה מנאפת: קדש. בא על פנויות בלא כתובה וקידושין ולא מיוחדת לו כפלגשים[18]: .20 לא תשיך. לפי הפשט במלוה מדבר[19]:

---

[1]) שמות כב, כז. וע' שם פירושו המסכים לפירושו כאן. — [2]) ר' שמואל דוד לוצאטו בהמשתדל ובביאורו לתורה היטיב להסביר את פירוש רשב"ם הזה. — [3]) נראה לי שנשמטו כדברים האלה שהם כשיעור שורה בכ"י. ואז הכל עולה יפה. ובעל קרן שמואל הגיה ולא תטמא במקום שלא תטמא ותהיינה התיבות ציון מדברי המקרא לדיבור אחר. ואולם תהיה לפי זה סתירה קצת בין שני המאמרים ואין מליץ בינותם. — [4]) היטיב להוסיף בעל קרן שמואל. — [5]) כפירוש רש"י מספרי ונזיר דף נט ע"א. — [6]) לשמות כג, יט. — [7]) לויקרא כב, כח. — [8]) בכ"י: אכזריות. — [9]) תהלים נה, ד. — [10]) עמום ב, יג. — [11]) שם. — [12]) בכ"י: בקדשים. — [13]) וכן פירש ראב"ע. — [14]) כר' אליעזר בן יעקב בכתובות דף מו ע"א ובספרי. — [15]) קיצר דברי רש"י. — [16]) דף עה ע"א וע"ב. — [17]) במדבר לא, ו. — [18]) בכ"י: בפלגשים. — [19]) ולא כפירוש רש"י וספרי ובבא מציעא דף עה ע"ב.

כד .6 כי נפש הוא חובל. כתרגומו: .8 השמר בנגע הצרעת לשמר מאד ולעשות שאפילו הוא מלך כעוזיה לא יכבדוהו אלא יסגירוהו וישלחוהו ובדד ישב ככל אשר יורו אתכם [וג'], שהרי תזכור את אשר [עשה] י"י אלהיך למרים שאע"פ שהיתה נביאה ואחות משה לא חלקו לה כבוד אלא[1] תסגר שבעת ימים בדרך בצאתכם ממצרים, שאע"פ שהיו טרודים ללכת, [2]והעם לא נסע עד האסף מרים. וכל שכן שאר בני אדם: .12 לא תשכב בעבוטו. לא תשכב ועבוטו אצלך[3]: .15 ואליו הוא נושא את נפשו. מתאוה נפשו כדי לאכול שכרו. וכמוהו[4] חטאת עמי[5] יאכלו ואל עונם ישאו נפשם, מתאוים הכהנים לאכול חטאת שיביאו על עונם: .16 ובנים לא יומתו על אבות. בבית דין. כדכת'[6] ואת בני המכים לא המית ככתוב [וג'] לא יומתו וג'. אבל הק'ב'ה'[7] פוקד עון אבות על בנים, כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם, וכדכת'[8] אבות יאכלו בוסר ושיני [ה]בנים תקהינה, לאבד נחלת אבות. אבל לא על ידי בית דין:

כה .6 יקום הבן על שם אחיו[9] לפי הפשט[10]: .9 וחלצה נעלו. לקנות ממנו ירושת אחיו המת כמו שמצינו בבעז[11]. דרך ארץ לפי פשוטו[12]: .13 גדולה וקטנה. שעושה שני חצאי זקוקים, אחד גדול ואחד קטן לרמות בו בני אדם שכששוקל שני חצאי זקוקים ביחד הרי הוא זקוק מצומצם וישר[13]. ולכן אומר אבן שלימה זקוק שלם מצומצם בחתיכה[14] אחת יעשה שלא יוכל לרמות: .15 שלימה וצדק. חתיכה אחת ומכוון וישר: .18 אשר קרך בדרך. לשון מקרה, כמו מן עשה [15]עשך ויכוננך. וכן מן[16] אקרה כה, קרך:

---

[1]) במדבר יב,יד. — [2]) במדבר יב,טו. — [3]) דברי רש"י מספרי וב'מ דף קיד ע'ב. — [4]) הושע ד,ח. ושם כתוב נפשו. ובאמת צריך שם פירוש. — [5]) בכ"י: עמו. — [6]) מלכים ב' יד,ו. — [7]) שמות כ,ה. — [8]) יחזקאל יח,ב. ובירמיה לא,כח: אבות אכלו בסר ושני בנים תקהינה. — [9]) בכ"י בטעות: אביו. — [10]) ולא כדרש ספרי ויבמות דף כד ע'א וע' דברי רבא שם. — [11]) רות ד,ז—ח. — [12]) כדעת לוי שאמר קונין בכליו של מקנה וכרבי יהודה דברייתא שאמר גואל נתן לבועז ולא כרב ולא כת'ק. והכל בבבא מציעא דף מז ע'א. וע' RSBM דף 126 במקום הערה 2. — [13]) הוא משקל זקוק כסף צרוף בימים ההם הנקרא Mark ויהי משקלו שמנה אונקיות (Unzen). עיין ספר Zur Geschichte של החכם הגדול צונץ נ"י בדף 543. — [14]) בכ"י: בחתיכת. — [15]) לב,ו. — [16]) במדבר כג,טו.

# כי תבא.

כו .5 ארמי אובד אבי. אבי אברהם ארמי היה, אובד וגולה מארץ ארם. כדכת'[1] לך לך מארצך, וכדכת'[2] ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי. לשון אובד ותועה אחד הם באדם[3] הגולה כדכת'[4] תעיתי כשה אובד בקש עבדך, [5]צאן אובדות היו עמי רועיהם התעום. כלומר מארץ נכריה באו אבותינו לארץ הזאת ונתנה הק'ב'ה' לנו [6]ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי'[7] כי לא על ידי עשתה זאת[8] כי אם בחסדך זכיתי בה. וכסדר הזה הוכיח יהושע לישראל[9] בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח [וג'], עד שהבאתים משם ונתתי להם ארץ כנען[10]: .11 נותן לך[11] ושמתה בטנא לפי שהוא סוף דבור הלמ'ד קמץ, אבל לךָ מחובר[12] לשלפניו[13]: .12 שנת המעשר. מעשר עני: .13 ואמרת לפני י"י אלהיך. כך צוה הק'ב'ה' כדי שלא יאחר[14] אדם לעכב מעשרותיו לשקר לפני הק'ב'ה'[15]: .14 לא אכלתי באני. כמו[16] ידיו תשבנה אונו, ממון שגזל, [17]מצאתי און לי, לפי פשוטו[18]: .17 את י"י האמרת היום, אתה הוקקתה שאמר הק'ב'ה' ונתרצה להיות לך לאלהים, כי הדבר תלוי בו ליעשות הוא אלהיך ויושיעך מתוך שקבלת מצוותיו, וגם הוא האמירך, הפעילך שאמרת ונתרצית שתהיה לו לעם, לפי שעשה נסים

---

1) בראשית יב,א. — 2) בראשית כ,יג. — 3) בכ"י בטעות: כאדם. — 4) תהלים קיט,קעו. — 5) ירמיה נ,ו. — 6) בפסוק י. — 7) כן צריך להיות לפי דברי המקרא ודברי רשב"ם הבאים אח"כ. ובכ"י לנו. — 8) לא בכחי עשתה האדמה התבואה הזאת. — 9) יהושע כד,ב. — 10) רצה לומר עד פסוק יג ביהושע שם. — 11) בכ"י נותן לך ארץ כנען בהפוך סדר הדברים. עיין ספרי RSBM דף 35 הערה 6. — 12) בכ"י מחובר מחובר שתי פעמים. — 13) לפסוק יא העיר על טעם הבדל הניקוד שבין לְךָ שבפסוק ב ובין לָךְ שבפסוק יא. ועל אודות תיבת לשלפניו שהשתמש בו רשב"ם כאן כדרכו עיין ספרי RSBM דף 157. — 14) בכ"י: יאמר. — 15) הווידוי שיאמר לפני י"י לא ישקר בו זולתי אדם רע ובליעל, וכל שיש בו יראת י"י אך מעט יהיה נזהר שלא ישקר בווידויו בהשהותו מעשרותיו בידו. וקרובים לזה דברי המשנה במעשר שני ה,יב: „לא אכלתי באני ממנו, הא אם אכלו באנינה אינו יכול להתוודות. ולא בערתי ממנו בטמא, הא אם הפרישו בטומאה אינו יכול להתוודות". — 16) איוב כ,י. ובכ"י בטעות: תשובנה. — 17) הושע יב,ט. — 18) הוא מפרש לא אכלתי בעשרי ובברכת כל טוב מן המעשר הזה שהוא מעשר עני וגר ויתום, וסר בזה מדרך דרש ההלכה שבמשנה (מעשר שני ה,יב) ובספרי ושהביא רש"י.

וגבורות עד שנתרצית להיות לו לעם. האמרת פאשדירא[1] בלעז:

כז .8 וכתבת על האבנים את כל דברי וג׳. שכשנשבעו עתה בהר גריזים והר עיבל היתה התורה לפניהם כתובה ונשבעו שיקיימוה: .12 אלה יעמדו לברך וג׳. לפי הפשט דומה שאילו עונין אמן, אבל הלוים הופכין פניהם בשעת ברכה להר גריזים וכשמקללים פונים להר עיבל[2]: .15 ושם בסתר. כל הארורים שנים עשר כנגד שנים עשר שבטים וכולם עבירות שרגילים להיות בסתר הם כמו שאפרש בכולם חוץ[3] משנים שרגילים להיות פעמים בגלוי ופעמים בסתר, והן ע״ז ומכה רעהו, ולכך פירש בשניהם בסתר[4]. שעל עבירות שבגלוי לא באו לקלל, כי בית דין יענשוהו על הגלויות כמו שכת׳ בסוף כל הקללות[5] הנסתרות לי״י אלהינו, הוא יקח נקמה מן הנסתרות שהרי נתקללו בשם הקב״ה, אבל הנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת, מלקות סקילה שריפה הרג וחנק. הלא תראה אין כתוב כאן „ארור שוכב עם אשת רעהו" כי מה לו[6] ליכנס בבית אחרים ולא יליזו עליו. [7]מקלה אביו במקום בית גידולו, אין אחרים רגילין שם. וכן[8] משיג גבול בגנבה הוא עושה, שאם יראה, ימחה בידו. וכן [9]משגה עור ומטה משפט, כל אילו דברי סתר.[10] שכב עם אשת אביו זהו במקום שהוא גדל שם ואין רואה. [11]עם כל בהמה אין זה כי אם בסתר. וכן[12] אחותו. [13]חתנתו, האם רגילה בבית בתה: .26 ארור אשר לא יקים. על כל עבירות שבסתר:

כח .5 טנאך. שיהא מלא פירות: ומשארתך. הוא כלי שנותנין בו את הבצק: .8 באסמיך. באוצרותיך, שיהו מלאים דגן תירוש ויצהר כדכת׳[14] וימלאו אסמיך שבע: .10 נקרא עליך. שימלא משאלותיך בהראותו כי אתם עמו: .20 המהומה. על ידי קולות וברד, כמו[15] וירעם י״י בקול גדול על[16] פלשתים ויהמם: המגערת.

---

[1] *fais dire* ובל״א lässest sagen. — [2] סוטה פרק ז משנה ה. — [3] בכ״י: הוא. וכבר תיקן בעל קרן שמואל. — [4] בפסוק הזה ובפסוק כד. — [5] כט,כח. — [6] בכ״י בטעות לך בהתחלף ו עם ך על ידי גודל הכתיבה. — [7] בפסוק טז. — [8] בפסוק יז. — [9] בפסוק יח. יט. — [10] בפסוק כ. — [11] בפסוק כא. — [12] בפסוק כב. — [13] בפסוק כג. — [14] משלי ג,י. — [15] שמואל א׳ ז,י. — [16] בכ״י: של.

[1]הנני גוער לכם את הזרע וארותי את ברכותיכם: 22. בשחפת[2] וגו'. מיני[3] חלאים הם. קדחת ודלקת וחרחור מיני חמימות הם: 23. והיו שמיך אשר על ראשך נחשת, שלא ירד מטר מן השמים. אלא[4] יתן את מטר ארצך אבק ועפר, הרוח במקום שרגיל להמטיר מטר, ימטיר לך מן השמים אבק ועפר, כלומר מגובהי ההרים שהן יבשים מאין מטר ירד אבק ועפר שינקרו עיניכם. ומתוך כך[5] יתנך י"י נגף שלא תוכל לראות ותברח מפני אויביך: 24. מטר ארצך. לשון ירידה כמו[6] המטיר על סדום ועמורה גפרית ואש, [7]ימטר על רשעים פחים אש וגפרית: 26. ואין מחריד. אין מבריח העופות מעל הנבלות כי אין[8] קוברין: 37. ולשנינה. דיבור, כמו[9] ושננתם: 40. ישל. מן[10] ונשל גוים. וכן[11] ימל קצירו מן[12] ונמלתם. וכן[13] אחריתו כנחש ישך מן[14] נשך הנחש, לשון ייפעל[15]: 46. לאות. שהמקלל מקלל לשונאו להיות כמוהו. וגם יש לומר שלא עבדתם להקב"ה[16]: 56. תרע עינה באיש חיקה ובבנה ובבתה הגדולים מתת להם מכל מה שתאכל וגם בשליתה ובבניה אשר תלד בסתר, שלא יוודע לפי שתאכלם בחסר כל[17], גם מאלה תרע עינה באיש חיקה ובבנה ובבתה מתת להם: 57. ובשליתה. שליא ממש כמו שמצינו בתלמוד[18] לפי הפשט[19]: 59. ונאמנים. ארוכים ומקויימים. כמו[20] לדור ודור אמונתך, [21]ותקעתיו יתד במקום [נאמן]: 65. לב רגז. [22]דחיל: 67. מי יתן ערב. לפי הפשט ערב העתיד לבא[23], שכן דרך החולים: 69. בחורב. תוכחות שבפרשת אם בחקותיי, שכתוב בסופן[24] ביד משה בהר סיני, בהר חורב[25]:

כט 3. עד היום [הזה. אף על פי] שראיתם מעשיו הגדולים[26]:

---

1) מלאכי ב,ג. — 2) בכ"י: השחפת. — 3) מי. — 4) פסוק כד. — 5) פסוק כה. — 6) בראשית יט,כד. — 7) תהלים יא,ו. — 8) בכ"י בטעות: אם קוברין. — 9) ו,ז. — 10) בכ"י כמו. והמקרא למעלה ז,א. — 11) איוב יח,טז. — 12) בראשית יז,יא. — 13) משלי כג,לב. — 14) במדבר כא,ט. — 15) וצדק רשב"ם בדבריו לענין ימל ונמלתם שהם באמת מבנין נפעל, אבל האחרים כלם מבנין הקל וחסרי פא נון הם. — 16) הקללות יהיו בך לאות ולסימן שלא עבדתם את י"י. — 17) ר"ל שתיבת בסתר שם מוסב על תלד. — 18) משנה נדה ג,ד. — 19) ולא כאנקלוס ורש"י. — 20) תהלים קיט,צ. — 21) ישעיה כב,כג. — 22) הוא תרגום אנקלוס. — 23) ולא כפירוש רש"י על פי התלמוד סוטה דף מט ע"א. — 24) ויקרא כו,מו. ושם הסדר: בהר סיני ביד משה. — 25) ר"ל שחורב וסיני אחד הם, ואם כן מסכים לתיבת בחורב כאן. ובכ"י בטעות מהר חורב. — 26) ככתוב בפסוק א' וב'.

# אתם נצבים[1].

9. אתם נצבים היום כלכם. כדכתי׳ לעיל[2] ויקרא משה אל כל ישראל וג׳: 18. למען ספות הרוה. המזיד, שמתוך שובע הוא חוטא: הצמאה. לתאבון שאינו רשע כעושה[3] להכעים מתוך שובע: כי בשרירות לבי. אלא בשרירות: 19. כי אז יעשן. לא יאבה סלוח לו אלא אז יעשן[4]: 24. על אשר עזבו. ולא יאמרו[5] מבלי יכולת י״י כמו שפרשתי אצל ואתפלל אל י״י ואומר וג׳ בפרשת עקב תשמעון[6]: 28. הנסתרות לי״י אלהינו. כבר פירשתיו אצל הארורים[7]. על הנסתרות[8] היו הברכות והקללות, שאין הדבר ליענש ביד בית דין, אלא ביד הק׳ב׳ה׳: לנו ולבנינו לעשות דיני עונשין על פי עדים[9]:

ל 14. כי קרוב. אלא:

לא 19. השירה. סידור דברים קרוי שירה: הזאת. פרשת האזינו שמעידה עליהם פורענות לכשיעברו על המצות ויבינו כי בחטאותם לקו:

# האזינו.

לב 1. האזינו השמים להפרע מישראל אם יחטאו כדכתי׳[10] ועצר את השמים וג׳: 2. יערף כמטר. אם תקבלו דברי תוכחתי

---

[1] נצבים וילך לא נפרדו בכ״י כי אם פרשה אחת היא כנהוג בימים ההם. עיין ספרי על החינוך הנקרא בשם Ein Compendium der jüdischen Gesetzeskunde דף 11 הערה 1. — [2] בפסוק א. — [3] בכ״י: בעושה. — [4] למעלה כ,יט כתב: כל כי שאחרי לא מתפרש אלא. ולפיכך הביא עוד תחלת הפסוק כאן. — [5] ט,כח. — [6] ט,כה. כו. — [7] כז,טו. — [8] בכ״י: על הנסתרות הסתרים. והוא כפל עם טעות יחד. עיין RSBM דף 33 הערה 1. — [9] בכ״י היה כתוב בתחלה בטעות עונשין בהכפל תיבה הנמצאה קודם לכן, ונמחק ונשאר ענ ולא הספיקו להשלים הנשאר לתיבת עדים הראוי כאן.

[10] יא,יז. וכזאת כתב גם למעלה ד,כו.

יעילו לכם כמטר: .3 כי שם י"י אקרא. כאשר אספר לכם גבורות שעשה לכם הק'ב'ה' והטובות שגמל לכם וגם שהוא צדיק במה[1] שיעשה לכם, גם אתם הבו גודל לאלהינו, היו מודים על האמת: .4 הצור תמים פעלו. שירה זו לעד היא[2]. לפיכך מדברת השירה אחר שיבא לישראל פורענות חטאתם[3] הצור תמים פעלו, בכל פורענות שהביא עליכם צדיק וישר הוא כמו שמפרש והולך שהטיב להם[4] מכמה עניינים, והם[5] וישמן ישורון [וג'] ויטש אלוה עשהו: .5 שחת לו. שחת ישראל לעצמו כדכת'[6] שיחתך ישראל כי בי בעזרך. הוא גרם לעצמו השחתה: לא. כלומר ולא אחר[7]: בניו מומם. מומם הוא כפל לשון של שחת ישראל. בניו של הק'ב'ה' הם עשו מום בעצמם, כדכת'[8] כי משחתם בהם מום בם: .6 תגמלו זאת. בתמיה, לעבוד אלהים אחרים: קנך. קנה אותך, שפדאך מבית עבדים: .7 זכור ימות עולם. בטרם נולדתם הכין לכם נחלתכם: .8 בהנחל עליון גוים. שנתן להם נחלות: בהפרידו בני אדם. אחר מיתת נח ובימי אברהם שכת' שם[9] משם נפרדו איי הגוים [וג'] איש ללשונו, ושם תמצא שהציב גבולות עמים, בני כנען, שנים עשר כנגד מספר בני יעקב שהיו שנים עשר, שתמצא כנען וי"א בניו שנים עשר[10] וכת' שם[11] ויהי גבול הכנעני מצידון וג', לפי שכל אילו היו לישראל, אבל בכל שאר בני נח לא פירש בהם שום גבול[12]. ושוב מצאתי כמה שנים[13] במדרש: למספר בני ישראל. כי כנען ובניו כמו כן שנים עשר הם: .10 ימצאהו. כמו[14] ומצא להם. הק'ב'ה' נמצא

---

[1]) בכ"י: כמה. — [2]) לא,כא. — [3]) ר"ל שכל דברי השירה כן נאמרים כאילו ידבר המשורר אחרי שעברו עליהם כבר רעות רבות לענשם. ודומה לזה כתב לבמדבר כב,א בענין המקום. — [4]) בכ"י: לכם. — [5]) ר"ל אבל הם כלומר ישראל נאמר בהם וישמן ישורון וגו' (בפסוק טו). — [6]) הושע יג,ט. — [7]) נראה דעתו שתיבת לא לשון קצר הוא וצריך להוסיף במחשבה תיבת אחר. ודוחק הוא. אבל הדפוסים הראשונים שהגיהו לכתוב לו כלומר ולא לאחר לא הועילו כלום, כי תיבת לו כבר פירש רשב"ם ורק תיבת לא נשארה. — [8]) ויקרא כב,כה. — [9]) בראשית י,ה. — [10]) בראשית י,טו—יח. — [11]) שם י,יט. — [12]) בתוספות בס' דעת זקנים דף פו ע"ד ובחזקוני לפסוק הזה השתמשו המחברים בפירוש רשב"ם ולא הזכירו שמו. ובפענח רזא דף סה ע"א הובא הפירוש בשם ר' יוסף בכור שור.— [13]) כמה שנים שבכ"י היא טעות נגלה. ונולדה מראשי תיבות „כמ"ש" שצריכין לקרותם: כמו שכתבתי. ועיין ספרי RSBM דף 36 הערה 3. והמדרש ההוא לא מצאתי.— [14]) במדבר יא,כב.

להם, הק׳ב׳ה׳ היה סיפוק שלהם[1]: יסובבנהו במלאכיו ששמרום. כדכת׳ [[2]חונה מלאך יי׳ סביב ליראיו ויחלצם וכן ייסד הפייטן[3]] לנו מלאכך סביב יחנה. והמפרשו בהיקף ענָנִים[4] אינו [אלא טועה]. כי לפי הפשט אין הענן אלא לעמוד ענן לפניהם כדכת׳[5] [ויי׳] הולך לפניהם [יומם] בעמוד ענן לנחותם הדרך. ועוד כי יצרנהו כפילו של יסובבנהו: כאישון עינו. יצרנהו הק׳ב׳ה׳ לישראל כמו באישון ששומר את העין, הוא הבשר שנכפף על העין שקורין פלפיירא[6]. ולפי שמכסה את העין ומחשיך אותו נקרא אישון וכמהו[7] שומרני כאישון בת עין. [8]כנוגע בבבת עינו הוא שקורין פרונילא[9] שרואין בה: 11. יעיר קנו, מעירו ומנענעו ממקומו, לשאתו על אברתו. כמו[10] העירותי מצפון ויאת, [11]הנני מעיר עליכם. כשמביאו ממקום למקום קורא אותו לשון הערה: 12. יי׳ בדד. הוא לבדו הוציא ממצרים והוליך אותם לארץ ישראל: 13. על במותי ארץ. [כמו] במתי ארץ[12]. ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות[13]: דבש תמרים ושמן זיתים שגדילים על ההרים: 14. חמאת בקר. לפי הפשט ארץ זבת חלב. ובשר הרבה להם לאכול: חלב כרים. אילים מדבריות המפוטמים במרעה כדכת׳[14] ירעה מקניך [וג׳] כר נרחב. וכן[15] לבשו כרים הצאן דוגמת סוף הפסוק ועמקים יעטפו בר, הכרים של תבואה לבשו את הצאן, מלאים צאן לרעות בהם. וכן[16] ואויבי יי׳ כיקר כרים, כמניעת שדי תבואות שמשתדפין ברגע אחד סמוך לקציר בעוד לילה, כלו בעשן כלו. [כלו] בשריפת אש וסופן משחירין. ואני כך ראיתי בקציר[17]. כן הרשעים תחילה

---

[1]) כתרגום השבעים ואנקלוס וכמנחם בן סרוק במחברת די I ובמחברת מק III. — [2]) תהלים לד,ח. — [3]) ר׳ שמעון בר יצחק בפיוט אמרתך צרופה לברכת מגן בקרובות לשחרית יום ב׳ של ראש השנה. ועל אודות הוספת השורה הקטנה הנשמטת עיין בספרי RSBM דף 64 הערה 6. — [4]) הוא רש״י. — [5]) שמות יג,כא. — [6]) *palpiere* ובל״א Augenlid (RSBM דף 96 סימן 36). — [7]) תהלים יז,ח. — [8]) זכריה ב,יב. — [9]) *prunelle* ובל״א Pupille. — [10]) ישעיה מא,כה. — [11]) בישעיה יג,יז כתוב: הנני מעיר עליהם. — [12]) ר״ל שפתרונו מרומי כדור הארץ כבעמוס ד,יג. והמדפיסים לא הבינו והשמיטו שתי התיבות האלה כנשנות ומיותרות. — [13]) דברי רש״י מספרי. — [14]) ישעיה ל,כג. — [15]) תהלים סה,יד. — [16]) תהלים לז,כ. והוא פירש כיקר לשון מניעה. עיין ערך קר II במחברת מנחם. — [17]) בכ״י: בך בקציר. ונראה שנולד מן בק בקציר שהיה בקציר כתוב בתחלת שורה ובסוף שורה שלפניו מלא הכותב המקום החלק בתחלת התיבה הבאה כדרך הכותבים הידועה בכתבי הי״ד.

מצליחים כתבואות כרים [1])והפך לילה וידכאו: ואילים בני בשן. סתם בני בשן שמינים[2]), אבל בשאר מקומות הכרים המפוטמים במרעה הם שמינים מכל הבייתות: עם חלב כליות חטה. שומן חמדת חטים המובחרים כמו[3]) ותכל דוד המלך, [4])כלתה נפשי, לשון חימוד ותאוה. [5])כלה שארי. כמן שבה שְׁבִיָה, יו"ד תחת ה"י ככל חטופי למ"ד פעל ה"י. מן בנה הגזרה[6]) וְהַבְּנִיָה: חמר. [7])ויין חמר מלא מסך: 15. עבית. מגורת[8]) במעבה האדמה, כמו מן מַרְאֶה מַעֲשֵׂה[9]) ראית עשית: אלוה עשהו. [10])הוא עשך ויכונך: וינבל. [11])גוי נבל ולא חכם: 17. (ו)לא שערום. לשון[12]) לשעירים אשר הם זונים אחריהם: 18. ילדך. כמו[13]) [ויקטן] ילד את אלמודד, כמו הוליד: תשי. תשכח. מן נשה כמו[14]) אל תט אל דרכיה מן נטה. והיו"ד בתשי כמו יו"ד[15]) מלפניך אל [תמחי][16]) כמו אל תמחה: 19. 20. בניו ובנותיו, בנים לא אמֻן בם. כאמור למעלה[17]) בניו מומם: 23. אספה עלימו רעות [חצי] אכלה [בם]. כן[18]) דרך המקראות לכפול לשונם. כלומר כל מיני רעות שיש בידי להזיק, כולם אשים בהם: 24. מזי רעב. פתרונו לפי עניינו כתרגומו. ואם לשון תלמוד הוא, הרי הוא כמו[19]) נתמזמז מוחיה דדין: ולחומי רשף. ברד ואש מן השמים. כמו[20]) רשפי [אש]. ועיקר פירושו לשון פריחה בעוף כדכת'[21]) בני רשף יגביהו עוף. [22])שמה שבר רשפי קשת, כלשון[23]) מחץ יעוף יומם[24]): וקטב מרירי. מחותכים[25]) ומדוקרים על ידי ליסטים הממררים והורגים בני אדם. [מרירי] כמו[26])

---

[1]) השתמש בדברי המקרא איוב לד,כה. — [2]) ר"ל כלם שמינים ולפיכך לא באר כאן המרעה בשדה. — [3]) בכ"י: כאן כמו. ונראה שהיה כתוב בתחלה בהשנות התיבה בטעות כמו כמו ועל ידי דמיון האותיות במכתב כ"י שלנו נהפכו מ וגם ו להיות א ון'. וכאלה תמצא בספרי RSBM בדף 37 בהערה 2. והמקרא בשמואל ב' יג,לט. — [4]) תהלים פד,ג. — [5]) תהלים עג,כו. — [6]) יחזקאל מא,יג. — [7]) תהלים עה,ט. — [8]) מלכים א' ז,מו. — [9]) בכ"י בטעות: מעשר. — [10]) השתמש בדברי פסוק ו לפרש הפסוק הזה. — [11]) גם כה השתמש בדברי פסוק ו בשינוי קצת לפרש הפסוק הזה. — [12]) ויקרא יז,ז. — [13]) בראשית י,כו. — [14]) כתוב כזה לא נמצא. ובטעות הורכבו שני כתובים: ואל תט מאמרי פי במשלי ד,ה (שהביא גם ראב"ע) עם אל ישט אל דרכיה לבך שם ז,כה. — [15]) ירמיה יח,כג. — [16]) היטיב להוסיף בעל קרן שמואל. — [17]) בפסוק ה. — [18]) בכ"י: כי. — [19]) חולין דף מה ע"ב. — [20]) שיר השירים ח,ו. — [21]) איוב ה,ז. — [22]) תהלים עו,ד. — [23]) תהלים צא,ה. — [24]) ר"ל שגם בפסוק שמה שבר רשפי קשת יש לקיים הוראת פריחה לתיבת רשף כי רשפי קשת הם חצי הקשת ועליהם נופל לשון פריחה כמשמעות הכתוב מחץ יעוף יומם. — [25]) סמך בזה על פירוש רש"י שהעלה שהוא לשון כריתה. — [26]) באיוב לא,יא כתוב פלילים. אבל נראה מלשון רשב"ם שהוא שם לבו באמת אל לשון יחיד במקרא הזה.

עון פלילי, עון של דיין, שעושין בו דין. [1]ונתן בפלילים, הדיינין קרויין כן שדנין את אחרים. אף מרירי ממרר את אחרים. וזהו [2]מקטב ישוד צהרים, שהם לסטים, כדכת׳[3] בחור שודד בצהרים. שכן דרך ליסטים להלחם בצהרים. וכה״א[4] אשדוד בצהרים יגרשוה: 26. אמרתי אפאיהם ואסלקם מן העולם[5] אם לא שכעס אויבים אגור ויראתי פן יאמרו ידינו רמה [וג׳] פן ינכרו לומר למפרע, שהם עשו ולא אני. כי גוי, האומות אובד עצות [המה], כמו[6] מספד תמרורים, [7]מקל לבנה, לפי שהם דבוקים, [8]מעשר בקר וצאן. אבל אילו חכמו האומות יאמרו[9], איכה ירדוף אחד ממנו אלף מישראל מה שהיו רגילין בנו, אם לא צורם כי מכרם[10] בידינו לפי שחטאו לו. וכן אמר למעלה[11] הצור תמים פעלו: 30. כי[12] לא כצורנו צורם. כך אמר משה, מן הדין היה להם לומר כך שהק׳ב׳ה׳ עשה זאת ולא אלהי הגוים, שהרי לא כצורנו של ישראל צורם של אומות העולם. ואעפ״כ[13] אויבינו פלילים ועושים בנו שפטים[14]. הלא זאת על ידי הק׳ב׳ה׳ שחטאו לו: 32. כי מגפן סדום גפנם. כלומר למה אמרתי אפאיהם אשביתה מאנוש זכרם אם לא מפני גאות האומות? שהם[15] מגפן סדום היה להם לשתות מן הדין שלא יישאר מהם זכר כסדום ועמרה, שהרי חטאו כסדום ועמרה, כדכת׳[16] וחטאתם כסדום הגידו, [17]קציני סדום [וג׳] עם עמורה: 33. חמת תנינים היה להם לשתות מן הדין, אם לא מפני חילול השם, שיאמרו ידינו רמה: פתנים אכזר. רשע, כדכת׳[18] כמו פתן חרש יאטם אזנו: 34. הלא הוא כמוס עמדי. דברי גאות האומות אני שומר, ואשלם[19] להם נקם על זאת: 35. וְשִׁלֵּם. תשלום, שם דבר, כמו [20]וְהַדִּבֵּר אין בהם, [21]וְהַקִּטֵּר בירמיה: לעת תמוט רגלם. של אומות, ליום מועד צרתם הקבוע להם: וחש עתידות למו. [22]בעתה אחישנה, צרה לאומות, גאולה

---

[1]) שמות כא,כב. — [2]) תהלים צא,ו. — [3]) ירמיה טו,ח. — [4]) צפניה ב,ד. — [5]) בפירוש תיבת אפאיהם סמך על דברי רש״י. — [6]) ירמיה ו,כו. — [7]) בראשית ל,לז. — [8]) ויקרא כז,לב. — [9]) בכ״י: ויאמרו. — [10]) כדרכו שינה סדר דברי הכתוב למען יבארם. — [11]) בפסוק ד. — [12]) בכ״י בטעות: אם. — [13]) בכ״י: ואע״פ. — [14]) בכ״י: שופטים. והתיקון בדפוס אמשטרדם משנת תפט. — [15]) ישראל. — [16]) ישעיה ג,ט. — [17]) ישעיה א,י. — [18]) תהלים נח,ה. — [19]) בכ״י ואש עם מקום חלק אח״כ. — [20]) ירמיה ה,יג. — [21]) ירמיה מד,כא. — [22]) השתמש בדברי המקרא ישעיה ס,כב.

לישראל. עתידות מה שנתנבאו עליהם הנביאים מאז: 36. כי ידין י״י עמו. אז יהיה הנקם והתשלומין שהרי ינקום הק׳ב׳ה׳ נקמת עמו. וכן[1] ידין בגוים מלא גויות: כי יראה. כאשר יראה: כי אזלת יד ישראל: ועזוב. כמו[2] עזב תעזב, [3]ויעזבו ירושלים עד החומה: 37. ואמר אי אלהימו. וגם האומות יאמרו איה נא אלהיהם של ישראל. ומפני כבוד שמי אצילם ואנקום באויביהם שגם מתחילה אמרתי אפאיהם לישראל ואשביתה זכרם אם לא מפני כעס אויב המתפאר לאמר ידנו רמה, אבל עתה כשיגדל העניות והצרה בשונאי לישראל[4] כל כך שאזלת ידם ויאמרו האומות ידנו רמה ואמר אי אלהימו. לכן אנקם מהם להתקדש שמי שהם מחללים: 38. אשר חלב זבחימו יאכלו. אלהיהם של ישראל: סתרה. יסתיר אתכם בצלו [אם יש יכולת בידו לעזור לעמו המקריבים לו קרבנות ומצפים לישועתו] וחסדו[5] כמתחילה שחסיו בו: 39. ראו עתה כי אני אני הוא. הק׳ב׳ה׳ [אומר] לאומות העולם אתם אומרים אי אלהימו. הלא עתה יכולים אתם לראות בהנקמי בכם לעיניכם: 40. כי אשא [וג׳] בשבועה, כמו[6] הרימותי ידי אל י״י: 41. אם שנותי. מן[7] שננו כחרב לשונם יאמר כן, כמו מן סבב[8] סבותי בכל נפש בית אביך, מן בלל[9] בלותי בשמן רענן: 42. פרעות. כמו[10] וראשו יהיה פרוע. לשון סתירה ופירצה: 43. הרנינו גוים על עמו כמו [11]הללו את י״י כל גוים שבחוהו כל האומים והאמינו בו שהרי גבר עלינו חסדו יותר משאר האומות, ולפיכך שבחוהו והאמינו בו ויגבר עליכם כמונו. אף כאן הרנינו ושבחוהו ועבדוהו וכן יעשה לכם אם תיראוהו[12] ותעבדו אותו: וכפר אדמתו עמו. יקנה דם עמו מן האדמה על ידי שפיכת דם אויבים כדכת׳[13] ולארץ לא יכופר בדם אשר שופך בה כי אם בדם שפכו: 44. הוא והושע בן נון. שהרי לשניהם צוה הק׳ב׳ה׳ כדכת׳[14] קרא את יהושע והתיצבו באהל מועד ואצונו וג׳:

---

[1]) תהלים קי,ו. — [2]) שמות כג,ה. — [3]) נחמיה ג,ח. — [4]) לא אמר לישראל שלא יפתח פה לשטן. — [5]) בכ״י: וחסיון. — [6]) בראשית יד,כב. — [7]) תהלים סד,ד. — [8]) שמואל א׳ כב,כב. — [9]) תהלים צב,יא. — [10]) ויקרא יג,מה. — [11]) תהלים קיז,א. ב. — [12]) בכ״י בטעות: תראוהו. — [13]) במדבר לה,לג. — [14]) לא,יד.

# וזאת הברכה.

לג 1. וזאת הברכה. מוסב למעלה[1] וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תמם האזינו השמים וג׳ וזאת הברכה. אחר התוכחה של האזינו חזר ובירכן לישראל בטרם יעלה אל ההר למות שם. כלומר זאת השירה וזאת הברכה: 2. י״י מסיני בא ונראה לישראל ונתן להם תורתו. וזרח אורה[2] משעיר ופארן. כיצד? שאתה מתוך רבבות קודש. מכל ארבעה צדדין של הר סיני באה האורה והמלאכים דרך שעיר ופארן עד שבא אל סיני. ומימינו נתן להם [דת] מתוך אש, שהיה מדבר מתוך האש לישראל, כדכת׳[3] השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש כמונו[4] ויחי. וכן מצינו בתלים[5] רכב אלהים רבותיים אלפי שנאן י״י בם סיני בקודש, ובחבקוק[6] אלוה מתימן יבא וקדוש מהר פארן סלה כסה שמים הודו. ובדבורה כת׳[7] י״י בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום: הופיע מהר פארן. האיר מהר פארן: 3. אף חובב עמים. גם אומות העולם כגון ערב רב ומן האומות שנתגיירו ובאו לקבל התורה עם ישראל גם אותם חיבב הק׳ב׳ה׳ וקבלם [ו]שכן עליהם[8], כדכת׳ במזמור[9] יקום אלהים (ו)יפוצו אויביו דכת׳ ביה[10] רכב אלהים [וג׳][11]: [18. שמח זבולון בצאתך. בים לסחורה[12]:

---

1) לא,ל וגו׳. ורשב״ם רצה לפרש את הוי״ו בתחלת תיבות וזאת הברכה. — 2) בכ״י: וזרח מזרח. ונחלפו אותיות דומות בכ״י. ודברי רשב״ם הבאים מוכיחים כהגהתי. — 3) ד,לג. — 4) בכ״י: בטעות סופר: כמוני. ובלעדי זאת הורכבו שני פסוקים דומים ד,לג ופסוק ה,כג. — 5) תהלים סח,יח. — 6) חבקוק ג,ג. — 7) שופטים ה,ד. — 8) נראה שהוא פירוש של כל קדשיו בידך והם תכו לרגלך לדעת רשב״ם. — 9) תהלים סח,ב. — 10) שם בפסוק יח. ונראה שכיון רשב״ם לפסוק הבא אחריו גם כן שכתוב שם לקחת מתנות באדם, ואולי פירשו על הגרים. ועוד כתוב שם ואף סוררים לשכון יה אלהים ותרגם יונתן וברם סרבניא די מתגיירין ותייבין בתתובא שרת עליהון שכינת יקרא די״י אלהים. — 11) דף אחד חסר בסוף כתב היד של פירוש רשב״ם ועליו היה כתוב סוף הפירוש אשר חסרנו עד היום. ואני הוספתי מעט מוער אשר לקטתי מכאן עד סוף הספר. — אבל הפירוש המובא בפענח רזא דף סו ע״א בשם הר״ר שמואל לפסוק יחי ראובן (פסוק ו) וכתוב בו „וכן להפך בבלעם וישת אל המדבר פניו להקדים זכרון מעשה עגל כדי שתחול הקללה" הוא בדרך תרגום ירושלמי ויונתן לבמדבר כד,א ובדרך אנקלוס על פי נוסחת רש״י (עיין רמב״ן שם). ולרשב״ם דרך אחרת פשוטה כמנהגו בפירושו שם. וא״כ הר״ר שמואל אחר הוא המובא בפענח רזא. — 12) מאמצע דבריו לבראשית מט,יג.

24. ברוך מבנים אשר, יברכוהו ישראל ויהי רצוי להם לפי שטובל בשמן רגלו[1]:]

[לד 4. זאת הארץ. [2]משום דכת' זאת הארץ אשר נשבעתי וגו' זאת למעוטי שניתוספו לאברהם על השבועה[3]. אע"ג דרפאים נמי כתיבי באברהם[4], לא ממעטינן ליה[5], דהיינו חוי דלא כת' התם[6] ומצינו כי כבשם משה[7] דכת' בארץ עוג[8] ההוא יקרא ארץ רפאים, כלומר היינו רפאים שניתן לאברהם בין הבתרים:]

---

[1]) מדבריו לבראשית מט,כ. — [2]) מערוגת הבשם כ"י לר' אברהם בן עזריאל אשר הוציא הח' פערלעס נ"י לאור את שארית פירוש רשב"ם הנמצאה שם (עיין ספר RSBM אשר כתבתי דף 13 הערה 3). ואמת כי ראשית הדברים המובאים כאן אינם כלשון רשב"ם בפירוש התורה. ואולי שינה ר' אברהם בן עזריאל דבריו כדרך רוב מפרשי כתבי הקדש הצרפתים בהביאם דברי רשב"ם או דברי אחרים אשר קדמום. אבל סוף הדברים אשר העתקתי פה יסכים כמעט מלה במלה לדברי פירוש רשב"ם למעלה ב,כ; ג,יג. — [3]) נראה שכיון אל קיני וקנזי וקדמוני (בראשית טו,יט) שניתנו לאברהם בין הבתרים יתר על שבעה עממים שהם החתי והגרגשי והאמרי והכנעני והפרזי והחוי והיבוסי (דברים ז,א). ושלשה היתרים לא נתבשרו אלא לעתיד (עיין רשב"ם למעלה יט,ח ובראשית רבא בסוף פרשה מד) אבל בימי יהושע וכל הבאים אחריו לא ירשום בני ישראל. — [4]) ר"ל ולא נזכרו בין שבעה עממים. — [5]) לומר שישראל לא ירשום, כדממעטינן קיני קנזי וקדמוני. — [6]) בברית בין הבתרים נמנו הרפאים ולא נמנה החוי, ושניהם אחד הם. וכן אמר כבר ר' דוסתאי בשם ר' שמואל בר נחמן בבראשית רבא בפרשה מד. — [7]) את הרפאים. — [8]) למעלה ג,יג.